

I. borojević • d. samardžija • r. bašić

**peta
kozaračka
brigada**

K O Z A R A

0 5 10 km

**Iljubomir borojević
dušan samardžija
rade bašić**

**peta
kozaračka
brigada**

drugo izdanje

.NARODNA KNJIGA", Beograd, 1973.

UMJESTO PREDGOVORA

Pred nama je monografija jedne od mnogih naših proslavljenih jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Autori nam, na jedan bogato dokumentovan, sa puno smisla i znalački, a uz to i veoma objektivan način donose borbeni put 5. krajiske (kozaračke) narodnooslobodilačke udarne brigade. 5. kozaračka, u njenom, slavom ovjenčanom ratnom pohodu, sa rodne joj Kozare, pa preko Grmeča, centralne i istočne Bosne, do Srbije i Beograda, kroz sremski front i Slavoniju, do Slovenije, kazuje kako i zbog čega je ona, jedna od mnogih kozaračkih brigada, postala ne samo kozaračka, nego krajiska, bosansko-hercegovačka i jugoslovenska borbena jedinica oslobodilačkog rata.

U narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. sa područja Kozare bilo je u vojnim jedinicama preko 17.000 boraca, od kojih je svoje živote položilo širom Jugoslavije preko 8.200. U logorima smrti i pokoljima na Kozari uništeno je oko 30.000 ljudskih života.

Ratno područje Kozare bilo je nepresušni izvor partizanskih jedinica. Od boraca sa Kozare formirane su: 2. krajiski (kozarački) odred; 5., 11., 12. i 20. brigada i nekoliko drugih, manjih i većih partizanskih odreda. Preko polovine boračkog sastava 1. i 2. krajiske brigade takođe su bili sa Kozare. Sve ovo pokazuje da je Kozara bila jedan od snažnih bastiona u našoj revoluciji.

Specifika 5. kozaračke NOV brigade u odnosu na druge vojne formacije sa Kozare jeste u tome što je izrasla u kozarskoj epopeji vojske i naroda Kozare, u otporu naroda i vojske juna i jula 1942., u poznatoj velikoj ofanzivi njemačkih jedinica i njihovih usataško-domobransko-četničkih kvislinga. Stoga se neće pretjerati, niti umanjiti bilo šta od ugleda i slave ostalih vojnih jedinica sa

kozarskog područja, ako se ustvrdi da je ona bila, a i danas u svijestti Kozarčana ostala, kao njihova najmilija nada i uzdanica. Ovu našu tvrdnju potkrepljuju brojne stranice ove monografije.

Ako bi trebalo iz ovog »životopisa« naše 5. kozaračke brigade izdvojiti neki dio, tj. neki dio iz njenog borbenog puta, onda se čini da je i pored njenog učešća u velikoj bici — prvoj većoj operaciji partizanske vojske — za Bihać, novembra 1942. ili u borbama za Banju Luku iz januara 1944, ili u slavnoj bici na Avali u beogradskoj operaciji novembra 1944, ili pored njenog učešća u četvrtoj ofanzivi ili u borbama na sremskom frontu, ako bi, dakle, trebalo posebno izdvojiti neku akciju, operaciju ili jedan vremenski period iz njenog borbenog puta, onda bi, bez sumnje, to bio period njene b&rbene vojničke i političke aktivnosti na terenu centralne Bosne u 1943. i 1944. godini.

Aktivnosti 5. kozaračke, u sklopu aktivnosti 11. divizije NOV Jugoslavije, u sadejstvu sa 12. krajiškom NOU brigadom, predstavlja jedan od najznačajnijih uspjeha u cjelokupnom sklopu borbenog i političkog dejstva »života i rada« 5. i 12. krajiške brigade. Autori, »biografi« 5. kozaračke brigade, u obradi ovog djela zaslужuju priznanje i hvalu. Stranice monografije, posvećene ovom periodu (kao inače i mnoge druge), ne daju »suhoparna« razmatranja dejstva i borbenog rasporeda brigade, niti se zadržavaju samo i isključivo na faktografiji. One ne nose uopštenu vojno-političku terminologiju, kao što nemaju ni uopštenu frazeologiju o izdajničkoj i kontrarevolucionarnoj djelatnosti četnika i četništva na terenu centralne Bosne. Naprotiv, one vrve bogatstvom činjenica i dokumentacije iz koje se vide sve niti i konci, sav sadržaj srastanja četništva sa okupatorском silom, kao i sa ustaštvom. A, osim toga, iskrsvaju likovi boraca i rukovodilaca 5. brigade, njihova umješnost, borbenost i odanost partizanskoj liniji u tako komplikovanom spletu političkih i vojnih okolnosti na terenu centralne Bosne.

Stoga se neće pretjerati ako se ustvrdi kako je to jedinstven primjer iz našeg narodnooslobodilačkog rata, naime, činjenica da će 11. divizija, tačnije njena borbena prethodnica 5. i 12. za nepunu godinu dana razoriti četništvo u centralnoj Bosni. I ne samo to. Kad krenu za istočnu Bosnu, one će, pored brojnih boraca sa tog terena, koji će ostati u njihovom sastavu, »ostaviti« iza sebe novu diviziju Narodnooslobodilačke vojske — 53. diviziju, koju će u pretežnom njenom boraćkom i rukovodećem sastavu činiti ljudstvo — borci sa terena centralne Bosne. Na taj način 5. brigada se mo-

će svrstati u one jedinice oružanog dijela socijalističke revolucije naroda Jugoslavije, koje su bile na njenom špicu. Taj veliki vojno-politički zadatak u razbijanju i uništavanju četničke kontrarevolucije na terenu centralne Bosne, u razvijanju i učvršćivanju bratstva, jedinstva i ravnopravnosti jugoslawenskih naroda i narodnosti 5. kozaračka izvršila je u cjelini. Zato je ova monografija u tom pogledu svojevrsno štivo u vaspitanju novih generacija.

Inače, čitalac će na brojnim i temeljno dokumentovanim stranicama ove knjige naći mnoštvo podataka iz slavnih bitaka i akcija ne samo 5. kozaračke brigade. On će susresti i brojne likove boraca, političkih komesara i komandanata, koji ostaviše svoju mladost na putevima naše revolucije. Čitalac će, a to je više nego sigurno, moći da osjeti ili dočara onaj zanos, borbeni polet i duh, kojim su bili nošeni borci Pete, kojeg ponesoše sa rodne im Kozare. Taj duh i borbeno raspoloženje prenosiće oni kroz neumorno kolo kozaračko na nove borce bilo da su oni Sremci, Mačvani, Sumadinci, ili sa terena centralne Bosne.

Naša Peta, kao i tolike druge udarne brigade Narodnooslobodilačke vojske naroda Jugoslavije, za sve vrijeme njene ratne vojno-političke borbene aktivnosti časno je ispunila svoje obaveze i dug na teškom, smrću, žrtvama i svakovrsnim odricanjima zastrtom putu naše revolucije. Stoga, svi oni neznani i znani borci 5. kozaračke brigade koji ostaše u mrtvim strojevima revolucije zasluzuju hvalu i slavu.

Joco MARJANOVIC

*Ko god nam došo da ambare izaspe,
i torove da nam pune razaspe,
i krcata da nam ulišta
pôsasne,
i da pogasne
ognjišta
— a loza mu od kletve ne pomrla —
djeca će mu zalud ovud skitati
i za kosti pitati,*

Skender KULENOVIĆ

UVOD

Kozara je dio Bosanske krajine koji se prostire na sjever i sjeveroistok od Majdan-planine i planine Behre-maginice do rijeke Save, zahvatajući prostor između donjih tokova rijeka Une i Vrbasa do njihovog ušća u rijeku Savu. To je teritorija bivših srezova Prijedor, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, veći dio teritorije bivšeg sreza Bosanski Novi i periferni dio bivšeg sreza Banja Luka.

Ovo područje ima oblik izduženog pravougaonika veličine oko 2500 km^2 (dužina zapad — istok oko 80 km i širina sjever — jug 25 — 40 km). Opasano je sa tri strane tokovima rijeka Sane, Une, Save i Vrbasa. Sve ove rijeke u većem periodu godine predstavljaju ozbiljne vodene prepreke, a rijeka Sava stalnu. Prostoriju opasuje inače relativno dobra kružna komunikacija Banja Luka — Bosanska Gradiška — Bosanska Dubica — Bosanska Kostajnica — Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka, koja na većoj svojoj dužini prolazi neposredno uz tokove pomenutih rijeka, što olakšava njihovu kontrolu, a vodene tokove čini još teže savladivim.

Unutar prostorije izgrađen je mali broj boljih puteva, od kojih su najznačajniji: put Bosanska Dubica — Prijedor; Bosanska Dubica — Pašini Konaci — Mrakovica — Kozarac; Bosanska Gradiška — Gornji Podgradci i put slabijeg kvaliteta s. Bačvani — s. Knežica.

Od osobitog značaja za ovaj kraj je komunikacijski pravac (put III reda i željeznička pruga normalnog kolosijeka) Sunja — Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka, koji omogućava eksploraciju i izvoz željezne rude iz rudnika Ljubija, kao i intenzivnu eksploraciju drvne ma-

se iz Sansko-grmečkog šumskog područja. Do rata, a i u ratu, to je bila jedina željeznička veza Banja Luke i Bosanske krajine sa Hrvatskom i Zagrebom.

Središnji položaj na ovoj prostoriji zauzima planina Kozara, po kojoj je čitav kraj dobio ime, sa najvišim vrhom Lisina (k. 978), Rudine (k. 910), Mali vis (k. 898), Javornik (k. 887), Rastovac (k. 876), Brusovac (k. 874) i Mrakovica (k. 806). Kozara spada u red srednjih planina, dobro je pošumljena i bogata tokovima manjih planinskih rijeka i potoka (Mlječanica, Moštanica, Jablanica, Vrbaška, Gračanica, Rakovica); do rata je imala, naročito u istočnom dijelu, razvijenu mrežu puteva i šumskih pruga koji su služili za eksploraciju drveta.

Pored Kozare, veće šumske komplekse na ovom području predstavljaju: niska i šumovita planina Prošara, koja se prostire sjeverno od Kozare i svojim najsjevernijim padinama spušta do desne obale rijeke Save; zatim Karan, Pastirevo i Balj, koji se u povezanom nizu prostiru u zapadnom dijelu ovog kraja, dotičući svojim padinama obale rijeka Sane i Une.

U cjelini uzevši, kozarački kraj je u reljefnom smislu tipično niskoplaninsko i brežuljkasto zemljište sa izuzetkom Kozare, koja spada u red srednjih planina, kao i polja (Lijevče-polje, Prijedorsko polje, Dubička ravan, Knešpolje i ostala proširenja rječnih dolina) koja čine ravničasto zemljište. Ova polja i ostala proširenja rječnih dolina su istovremeno najplodniji rejoni ovog kraja, gusto su naseljeni i podesni za obradu i uzgoj svih poljoprivrednih kultura. Mada oskudijeva dobrim komunikacijama, sklop i reljef zemljišta omogućavaju vrlo dobru prohodnost i upotrebu svih rodova vojske u svako doba godine. To je slučaj čak i sa većim šumskim kompleksima koji su, mada pošumljeni, u većem dijelu prohodni i za vojnu tehniku. Izuzimajući nekoliko vrhova na Kozari, prosječna nadmorska visina zemljišta iznosi 300—400 m. Kako šumski kompleksi, tako i ostalo zemljište, sa izuzetkom pomenutih polja, obiluje vegetacijom i raznovrsnim rastinjem, što pruža vrlo dobre uslove za maskiranje. S druge strane, cijeli kraj obiluje raznovrsnim građevinskim materijalom, što olakšava utvrđivanje. Zdrave izvorske vode ima dovoljno na cijeloj prostoriji.

Naseljena mjesta su u većini neušorenog, razbijenog tipa. Izuzetak čine gradovi (Prijedor, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bosanski Novi, varošice Bosanska Kostajnica, Ljubija i Kozarac) i neka sela u rječnim dolinama, koja po svom tipu poprimaju obilježja ravničastih, ušorenih naselja.

Uoči rata, na ovom području živjelo je nešto manje od 200.000 stanovnika. Ogromnu većinu činio je srpski život, osobito na selu, dok je po gradovima stanovništvo izmiješano (srpsko, muslimansko i hrvatsko kao najmalobrojnije). Pored ove tri osnovne nacionalne grupe stanovništva, u nekim selima Lijevče-polja, zatim u dubičkom kraju kao i oko Bosanskog Novog i Prijedora, živjeli su pripadnici njemačke, ukrajinske i italijanske nacionalnosti, ukupno oko 4.000 stanovnika, koje je u ove krajeve naselila Austrougarska krajem XIX vijeka.

Do rata, kozarački kraj je bio izrazito poljoprivredni, u kome uspijevaju skoro sve ratarske kulture, no pretežno se gaji kukuruz, pšenica i ovas. Voćarstvo je takođe bilo razvijeno, kao i stočarstvo. Mada je poljoprivreda u cjelini do rata imala ekstenzivni karakter, ona se, zbog prirodno datih uslova, brže razvijala nego ostale grane privrede i u godinama uoči rata snažno je zahvaćena zakonitostima tržišne proizvodnje i uticajima sve razvijenijeg tržišta poljoprivrednih proizvoda. S druge strane, seljak je, zbog prilika koje vladaju na tržištu, sve više izložen bezobzirnoj pljački i eksploataciji zelenoga i lihvara. U težnji da svoje gazdinstvo sposobi za veću proizvodnju, on se sve više zadužuje i tako postaje ekonomski sve zavisniji. Ovo je slučaj sa ogromnom većinom seljaka, jer se samo pojedinci probijaju u redove seoskih gazda i bogataša.

Pored poljoprivrede kao dominantne privredne grane, na ovom području je bilo i nekoliko preduzeća i industrijskih objekata: rudnik uglja Lješljani kod Bosanskog Novog, pilana i šumska manipulacija u Gornjim Podgradcima, »Sipadova« pilana u Dobrljinu, gipsara i preduzeće za preradu željezne troske u Blagaju, tvornica poljoprivrednog alata u Bosanskoj Kostajnici i sl. Sva ova preduzeća upošljavala su uoči rata oko 6.000 radnika, regrutovanih pretežno sa sela. Izvjestan broj sezonskih radnika zapošljavao se i na pruzi.

Po gradovima je bilo znatno razvijeno zanatstvo sa osnovnom orijentacijom izrade alata i ostale robe namijenjene seoskom stanovništvu.

Značajno je istaći i činjenicu da je u ovom kraju između dva svjetska rata mreža osnovnih škola po selima bila relativno dobro razvijena, tako da je četrdesetih godina procenat pismenosti seoskog stanovništva bio znatno ispred nekih drugih područja Bosanske krajine. Osobito je to bio slučaj sa omladinom, pretežno muškom, a u godinama uoči II svjetskog rata zapaža se sve više i ženske djece u osnovnim školama. U gradovima (Bosanskoj Građišći, Bosanskoj Dubici i Bosanskom Novom) postojale su, pored osnovnih škola, još i niže realne gimnazije ili njima ravne škole, a u Prijedoru od 1936. puna gimnazija.

Blizina Banje Luke, kao jakog kulturno-političkog i privrednog centra Bosanske krajine, imala je snažan uticaj na ovo područje.

U godinama uoči rata, izvjestan dio omladine odlazi na zanate van ovog područja a i u okolne gradove, a jedan dio i u srednje škole, pa i na fakultete. Poslije aprilskog rata 1941. svi su se oni, manje-više, našli na ovom području, što je doprinijelo bržem političkom aktiviranju omladine. U pripremama ustanka i kasnije njegovim razvojem, ovi omladinci bili su dobar oslonac KPJ, u okupljanju i širenju politike među seoskom omladinom.

Političke prilike na ovom području, kao uostalom i u cijeloj Bosanskoj krajini, između dva rata bile su jako složene. Tu živi izmiješan srpski, muslimanski i hrvatski živalj. Mada nijedna građanska politička partija nije imala svojih ozbiljnijih pristalica na selu, stranačke borbe oko izbora unosile su svjesno i sistematski razdor u narod i stalno podgrejavale šovinističke strasti, produbljujući tako postojeće vjerske i nacionalne antagonizme. Kao rezultat takve politike, često je dolazilo do šovinističkih ispada pojedinaca, pa i većih sukoba i tuča na zborovima i vašarima.

Međutim, treba reći da većina stanovništva svih nacionalnosti nije odobravala takvu politiku, javno ju je osuđivala i sve jasnije sagledavala, ko iza nje стоји. Žaslige za to, neosporno, pripadaju naprednim učiteljima, radnicima, studentima i srednjoškolcima, kao i naprednjim se-

ljacima iz redova svih nacionalnosti i vjerskih grupa, koji su se u svom političkom djelovanju uporno zalagali za politiku bratstva i saradnje svih nacionalnosti. U tom pogledu značajna uloga pripadala je Radničkom kulturno-umjetničkom društvu »Pelagić«, »KAB« i sportskom društvu »Borac« iz Banje Luke, zatim kulturno-prosvjetnom društvu »Zmijanje« i srednjoškolskoj literarnoj družini »Petar Kočić« iz Prijedora, koji su okupljali najnaprednije radnike, studente i dake. Sva ova društva mnogim kulturnim i sportskim priredbama sa uspjehom unose u mase napredne ideje i nova politička saznanja.

U našoj ranijoj istoriji, ovaj kraj se nalazio na granici dva osvajačka carstva, tako da su se njegovi stanovnici vjekovima borili za goli opstanak, stičući tako mentalitet borbenih, ponositih i prkosnih ljudi, koji nikada nisu trpjeli ropstvo i okove. Tu je i danas snažno prisutno predanje o narodnim bunama i otporu stranom zavojevajuću iz davnih vremena.¹ Te slobodarske tradicije i težnja ka

¹ »Bune i ustanci u BiH u XIX vijeku« izd. VII, Beograd 1952. godine; Vaso Pelagić »Istorijski Bosansko Hercegovačke bune« — Izdanje »Svjetlost« Sarajevo 1953. godine.

Krajem XVIII i početkom XIX vijeka na području Kozare, operiše nekoliko hajdučkih četa, od kojih je najpoznatija četa harambaše Rendića. Za vrijeme I srpskog ustanka pojedine hajdučke čete prebacuju se u Bosnu iz Srbije i vode borbu protiv TMraka. Neke od njih dopiru na zapad sve do Kozare, a pojedine harambaše bosanskih četa odlaze u Srbiju i otuda se vraćaju sa instrukcijama za vođenje borbe.

Prva značajnija buna protiv Turaka u XIX vijeku, na području Kozare, podignuta je septembra 1809. godine. To je tzv. Jančićeva ili prva mašićka buna. Bunom su bili zahvaćeni dubički, novski, prijedorski, banjalučki, gradiški srez i područja oko planine Motajice. Najveće borbe vodene su na Kozari. Buna je ugušena krajem iste godine, ali su se pojedine čete povukle u Kozaru i nastavile borbu.

Slično ovoj prvoj, već u samom začetku ugušena je i druga mašićka buna koja je izbila marta 1834. godine.

Znatno veće razmjere od ove prve dvije, imala je prva Pećijina buna, koja je u potkozarju izbila juna mjeseca 1858. godine. Ime je dobila po legendarnom hajduku Petru Petroviću Pećiji. Značajno je istaći, da u ovoj buni zajedno učestvuju i Srbi i Hrvati i Muslimani. Jedno od glavnih žarišta i centara bune je selo Ivanjska nedaleko od Prijedora. Kolike je razmjere buna imala, vidi se i iz činjenice da samo na području bosansko-novskog sreza u lje-

nacionalnoj i socijalnoj slobodi dolazile su do izražaja i za vrijeme austrougarske vladavine kroz razne forme otpora,- pa i oružanim putem. Ovaj kraj je u prvom svjetskom ratu dao veliki broj jugoslovenskih dobrovoljaca, mahom prebjeglih iz austrougarske vojske, dok je manji dio došao iz Amerike, što takođe govori o izraženoj nacionalnoj svijesti, patriotizmu i demokratskim težnjama.²

to 1858. operišu dva velika uslanička odreda od po 1.000 ustanika, jedan od većih bojeva vođen je u selu Tavija nedaleko od Kostajnice kao i u selu Kuljani. Pored Pecije, kao značajnije vode u buni pominju se: hajduk Čosić, zatim Krstić, Petar Garača, Risto Jejić i Simo Tošić.

Za vrijeme poznatog bosansko-hercegovačkog ustanka i narednog kozaračkog kraja digao se masovno na ustanak polovinom avgusta 1875. godine. Ustanak je znatno organizovaniji od ranijih. Već za nekoliko dana borbi, ustanici su oslobođili čitavo područje od rijeke Une na zapadu pa do Vrbasa na istoku. Oчиšćen je znatan dio obale Une, što je imalo velikog značaja za vezu sa Austrijom. Držali su se samo utvrđeni turski garnizoni Banja Luka, Prijedor, Novi, Gradiška, Dubica i Kostajnica. Petar Petrović Pecija je opet u Kozari jedan od glavnih voda, pa po tome narod Kozare ovaj ustanak naziva druga Pecijina buna. Pored Pecije ističu se još Pero Babić u prijedorskom kraju, čuveni hajduk Ostojia Kormanoš u gradiškom i oko Kostajnice čuveni komandiri četa Marko Bajalica, Marko Đenadija i Petar Kovačević Šaula iz Prijedora.

Mada ustanak krajem 1875., poslije pogibije Pecije, doživljava kruz na području Kozare, u proljeće naredne godine borbe će opet oživjeti i trajaće, sa više ili manje intenziteta, sve do polovine 1878. kada je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu.

Arhiv VII K-54-A i K-58. Pored masovnog odmetanja vojnih obaveznika u tzv. »Zeleni kadar« i drugih oblika otpora austrougarskoj eksplataciji, značajna je činjenica da je za vrijeme I svjetskog rata sa područja Kozare bilo 1083 jugoslovenska dobrovoljca, od čega ih je 703 prešlo iz austrougarske vojske, a 400 su došli iz prekomorskih zemalja, pretežno iz SAD i Kanade. Po bivšim rezervima to izgleda ovako: Bosanski Novi 305, Prijedor 269, Bosanska Dubica 214, Bosanska Gradiška 227 i dio banjalučkog sreza 68 dobrovoljaca.

Od ovog broja, prema nepotpunim podacima, u borbi je poginulo i nestalo 77 dobrovoljaca. Većina ih se borila u prvoj jugoslovenskoj dobrovoljačkoj diviziji i u čuvenom dobrovoljačkom odredu »Vojin Popović«, dok je manji broj njih bio raspoređen po raznim jedinicama srpske vojske. Ovi podaci su nepotpuni, jer za neke dobrovoljačke jedinice ne postoje spiskovi, pa se pretpostavlja da je ovaj broj znatno veći.

Isto tako, prema djelimično prikupljenim podacima, sa kozaračkog područja učestvovalo je u oktobarskoj revoluciji 300 ljudi, koji su se u Rusiji našli uglavnom kao zarobljeni austrougarski vojnici.

Međutim, te težnje nisu bile ostvarene ni stvaranjem Jugoslavije kao zajedničke države jugoslovenskih naroda 1918. tako da i u novostvorenoj državi stalno je prisutan otpor vladajućem režimu. Djelimično se to vidi i iz činjenice da je na izborima 1935. i 1938. skoro polovina birača iz ovog kraja glasalo za opozicione stranke. Prve organizacije KPJ u kozaračkom kraju pojavljuju se, pretežno, po okolnim gradovima i varošicama, nepesredno pred rat. Uticaj Partije na seosko stanovništvo bio je neznatan, da bi u pripremama ustanka i u samom ustanku snažno porastao, kako u omasovljenju Partije novim članovima iz redova seljaka, tako i u prihvatanju njene politike i borbe i otpora okupatoru. Docniji rati događaji u ovom kraju pokazali su da su Kozarčani svesrdno prihvatili politiku KPJ i da su joj ostali vjerni i dosljedni do konačne pobjede i pored strahovitih žrtava — ljudskih i materijalnih.³

*

Ustanak na Kozari otpočeo je 30. jula 1941. godine. Kao i u ostalim dijelovima Bosanske krajine, ustanak na Kozari je od prvog dana imao masovan, svenarodni karakter i rezultat je aktivnosti KPJ i njenih simpatizera. U borbu su pokrenute ogromne mase, slabo naoružane i podložne stihiji. Već u prvom naletu likvidirane su žandarmerijske stanice i manje posade po selima, izvršen upad u Bosansku Kostajnicu, zauzet Dobrljin i rudnik Lješljani, tako da je već prvih dana stvorena slobodna teritorija od planine Kozare i Prosare na zapad do r. Une, na sjever do Save i na jug do rijeke Sane. Ustanici su obrazovali frontove prema okolnim neprijateljskim uporištima, Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Kostajnici, Prijedoru i Bosanskom Novom.

³ Prema evidenciji Saveza boraca po opština, kozaračko područje dalo je tokom rata oko 16.000 boraca u razne jedinice naše vojske (pretežno u 1, 2, 5, 11, 12. i 20. krajisku brigadu), od kojih je poginulo oko 7.700. Prema, istoj evidenciji, broj žrtava fašističkog terora iznosi oko 30.000 (podaci nepotpuni, jer se još radi na rekonstrukciji). Samo poslije velike njemačko-ustaške ofanzive na Kozaru u ljetu 1942. sa Kozare je odvedeno u logore 68.600 stanovnika. Mnogi od njih nikada se nisu vratili.

U ovoj fazi ustanka, pored nedostatka oružja, огромни проблем predstavljala je stihija u redovima ustanika i nizak stepen organizovanosti i discipline. Ovi početni problemi i teškoće prevazideni su vrlo brzo, prije svega zahvaljujući velikom zalaganju komunista i ostalih svjesnijih ustanika. Presudan značaj za dalju organizacionu konsolidaciju ustaničkih redova imalo je partijsko savjetovanje, održano 15. avgusta u selu Knežici, kojem su prisustvovali svi organizatori i rukovodioci ustanka, kao i veći broj članova Partije, a rukovodio je njime član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Osman Karabegović. Pored analize dotadašnjeg rada i rezultata borbe, savjetovanje je odlučilo da treba napustiti frontove i povući se u Kozaru i Pastirevo i tamo formirati partizanske čete pod jedinstvenom komandom. Ubrzo je ta odluka bila i realizovana, pa su početkom septembra na Kozari formirane tri čete (Prva — prijedorska, Druga — dubička i Treća — karanska) jedinstvenog Kozaračkog odreda, koji je dočnije dobio naziv 2. krajiski NOP odred. Tih dana Kozarački odred je raspolagao sa 217 pušaka i jednim puškomitrailjezom.¹ Najveći dio ovog oružja je zaplijenjen u dotadašnjim jednomjesečnim borbama, jer se u ustanak pošlo sa neznatnim brojem vojničkih i civilnih pušaka i jednim puškomitrailjezom.⁵

Za nepun mjesec, od prve ustaničke puške na Kozari, nikao je partizanski odred, po broju boraca i po naoruža-

* B. Baškot, J. Marjanović i D. Misirača: »Razvitak NOB-e na Kozari«, Ratna sjećanja knjiga II — izdanje »Kultura« Beograd 1961.

⁵ Prvi ustanički puškomitrailjez na Kozari bio je marke »brnoč«, a nabavio ga je Miloš Bajalica iz s. Slabinja poslije raspada bivše jugoslovenske vojske u aprilskom ratu i dao na čuvanje Vasi Slijepcu, iz s. Čitluk. Prvi nišandžija na ovom puškomitrailjezu bio je Gojko Bajalica iz s. Slabinje.

Miloš Bajalica bio je u I svetskom ratu jugoslovenski dobrovoljac i na solunskom frontu odlikovan je Karadorđevom zvezdom i još nekim odlikovanjima. U godinama pred II svetski rat jedan je među prvima u ovom kraju koji je postao član KPJ iz redova seljaka. Aktivno je učestvovao u pripremama ustanka u Kostajničkom kraju i bio je komandant tzv. »baljskog fronta«. Po napuštanju frontova, uhvaćen je na prevaru od strane neprijatelja i ubijen na zvijerski način u Bosanskoj Kostajnici.

Vaso Slijepac je poginuo kao partizan avgusta 1941. godine (po sjećanju preživljelih učesnika NOR-a).

nju jedan od manjih u Bosni i Hercegovini. Međutim, od samog nastanka, taj mali odred je, u organizacionom pogledu i po političkoj svijesti boraca čvrsta partizanska jedinica, koja kroz neprekidne akcije iz dana u dan vojnički jača i vrši snažan politički uticaj u narodu. Između ostalog, čete odreda tokom oktobra, novembra i u prvoj polovini decembra 1941, likvidirale se značajnija neprijateljska uporišta u Svodnoj, Gornjim Podgradcima, Mrakovici, Turjaku, Umetaljki i Drakseniću. Samo u ovih šest akcija zarobljeno je 453 neprijateljskih vojnika i 7 oficira dok ih je 89 poginulo.⁶ Zaplijenjeno je 447 pušaka, 28 puškomitraljeza, 9 teških mitraljeza i 4 teška minobacača. Odred je za to vrijeme imao 17 poginulih. Najznačajnija pobjeda kozaračkih partizana u 1941. nesumnjivo je akcija na Mrakovici 4/5. decembra, kojom prilikom je potpuno razbijena 2. bojna 11. domobranske pukovnije.

Krajem decembra 1941, od naraslih snaga, u Kozaračkom odredu, formiraju se tri bataljona 1, 2. i 3, svaki sa po tri čete. Odred tada broji oko 1.000 boraca, a ima 845 pušaka,⁷ 30 puškomitraljeza, 9 teških mitraljeza i 4 minobacača.

Uporedo sa rastom i jačanjem odreda, na oslobođenoj teritoriji, intenzivno je bujao i politički život. Stvarani su narodnooslobodilački odbori, kao organi nove revolucionarne vlasti seoske straže i pozadinske čete, partijske organizacije i aktivni SKOJ-a, organizacije žena i si. Potkraj 1941, praktično cijelokupno stanovništvo oslobođene teritorije, bilo je na određen način obuhvaćeno organizacijama pokreta. Kozara je već tih dana ličila na jedan veliki vojni logor gdje se živjelo i radilo za borbu. Ovako uspješan razvoj narodnooslobodilačke borbe u Kozari bio je, neosporno, rezultat predanog i strpljivog rada članova KPJ, koji su se od početka oružane borbe odlučno borili za organizaciono i političko učvršćivanje partizanskih je-

⁶ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 3, dokument 3 i 4 (u daljem tekstu Zbornik, tom IV, knj. 3, dok. 3 i 4) Saopštenje štaba 2. KNOP odreda o puštanju na slobodu zarobljenih domobrana i izvještaj štaba 2. KNOP od 1. I 1942. o važnijim borbama i akcijama u 1941. god.

⁷ B. Baškot, J. Marjanović i D. MisiraCa: »Razvitak NOB-e na Kozari«, ratna sjećanja, knjiga II, izd. »Kultura« Beograd 1961. god.

dinica, najenergičnije u samom začetku sprječavali pljačku, samovolju i šovinističke ispade pojedinaca. I pored strahovitog okupatorsko-ustaškog terora nad srpskim stanovništvom, ustaška politika među Hrvatima i Muslimanima ovoga kraja, a četnička među Srbima kroz čitav period rata i revolucije, nije mogla uhvatiti skoro nikakvog korjena. Pojedini pokušaji unošenja razdora na nacionalnoj i vjerskoj osnovi najenergičnije su suzbijani već u prvim ustaničkim danima.

*

U prvim mjesecima 1942., odred bilježi dalji svoj rast, kako po vojničkoj aktivnosti i prilivu novih boraca, tako i u pogledu organizacionog učvršćivanja svojih jedinica. Njegove jedinice su u neprekidnoj ofanzivi i danonoćno napadaju neprijateljska uporišta i komunikacije. Već u početku januara 1942. temeljito je porušena pruga Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi — Sunja i na njoj je prestao svaki saobraćaj. Pored jedinica odreda, na rušenju pruge učestvovale su hiljade omladinaca iz pozadinskih i omladinskih četa, koje su priručnim alatom potpuno demontirali kolosijek i šine odnosili i bacali u rijeku Sanu, a pragove palili. Uslijed ovoga i efikasnog dejstva četa odreda, propao je svaki neprijateljski pokušaj opravke pruge za duži period. Ovakvim dejstvima 2. KNOP odreda, neprijateljska posada u Prijedoru i rudniku Ljubija našla se sredinom januara 1942. u čvrstoj blokadi. Da bi izvukli jedan bataljon koji se zatekao u blokiranoj Ljubiji, Nijemci su, 18. februara, otpočeli napad na oslobođenu teritoriju pravcem Bosanska Dubica — Prijedor. U ovom napadu učestvuje ojačan 750. puk 718. njemačke divizije, potpomognut ustaško-domobranskim snagama iz Bosanske Dubice⁸ i snažno podržan artiljerijom. No, i pored toga, Nijemcima je bilo potrebno blizu mjesec dana da prodrú do Prnjedora, prihvate opkoljeni bataljon i da se ponovo izvuku u dolinu Säve. Bio je ovo prvi ozbiljniji sudar kozaračkih partizana sa njemačkom vojskom. Naše jedinice uspješno su položile i ovaj ispit. U danonoćnim borbama od 18. februara do 9. marta 1942. duž komunikacije Bo-

⁸ M. Pekić i D. Ćurguz »Bitka na Kozari«, str. 35, izd. Prijedor 1968. god.

sanska Dubica — Prijedor, jedinice odreda nanele su neprijatelju velike gubitke u živoj sili i zaplijenile znatne količine oružja i opreme.⁹

O stanju na području Kozare i u 2. KNOP odredu, Operativni štab za Bosansku krajinu 5. marta 1942. izvještava Glavni štab za BiH o sljedećem:

»II krajiški NOP odred (Kozarski) po teritoriji je najmanji, ali vojnički najaktivniji i politički najzdraviji... Ovaj odred za nepuna dva mjeseca udvostručio je svoje naoružanje. Ovaj odred je izolovan i izložen jačim koncentričnim napadima neprijatelja. Osim toga, u tom kraju ustanak je bio u rukama naših partijskih drugova. Među oružanim ljudstvom, iako još politički sirovim, nije prodrla četnička propaganda, jer je od prvog dana povedena borba protiv četničke politike i u vojsci i ustanku. „Onemogućeno je stvaranje vojno-četničkih formacija, iako su u tome pravcu radili izvjesni elementi. Politički rad bio je savjesno organizovan u četama i njemu se posvećivala naročita pažnja ...“

Kozarački odred čini pozitivan politički uticaj na čete IV odreda oko Prnjavora i Crnog vrha. Ovaj odred prebacuje svoje snage preko pruge oko Jeličke, Piskavice, pa prema Bronzanom Majdanu. Jedna četa ovoga odreda logoruje već u Jeličkoj i tako ima direktni dodir sa četama Manjačkog bataljona IV odreda. Ovaj odred takođe pruža svoje snage preko Miljakovaca i Rasavaca ispod Prijedora i vojnički sarađuje sa Sanskim bataljonom.

Vojnici ovoga odreda primjer su discipline i pravog partizanskog odgoja. Pravilnom politikom u prvim danima ustanka prema muslimanskim seljacima, pridobili su kozarski partizani muslimanski život uza se. Ne samo da je razvijena politička saradnja između Muslimana i kozarskih partizana, nego ima slučajeva da i muslimanski seljaci ulaze u partizanske čete (iz Kozarca). Stab ovog odreda držao se za sve vrijeme borbe pravila partizanskog ratovanja, vršeći akcije danonoćno i ne držeći front...

Drugi odred sačinjavaju 3 bataljona sa 12 četa ... Od naoružanja odred ima 1.600 pušaka, 50 puškomitrailjeza, 11 teških mitraljeza i 4 teška bacača mina.«¹⁰

⁹ Između ostalog, naše jedinice zaplijenile su 11 njemačkih puškomitrailjeza, »šarac«, 110 pušaka, 6 automata i 12 pištolja. Prvi puškomitrailjez »šarac« zaplijenio je borac 2. čete 2. bataljona Rade Gajić Ronjgo, 18. februara 1942. u borbi na Kruškovcu, nedaleko od Bosanske Dubice. Po Gajićevom nadimku, kozarački partizani su kroz čitav period rata ovaj njemački mitraljez zvali »ronjgo« kao uspomenu na svog hrabrog druga. Rade Gajić, je poginuo februara 1943. u Grmeču za vrijeme IV neprijateljske ofanzive kao komandir voda u 2. bataljonu 5. kozaračke brigade.

¹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 3, dok. 93 — Izvještaj Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od 5. 3. 1942. Glavnom štabu NOP i DV za Bosnu i Hercegovinu o razvitku ustanka u Bosanskoj krajini.

Dvadesetpetog marta 1942, u štabu odreda ponovo je održano vojno-političko savjetovanje kojem je prisustvovao Đuro Pucar Stari. Pored ocjene stanja u odredu i na terenu, na savjetovanju je donesena odluka da se u okviru odreda formiraju još dva nova bataljona, 4. i Udarni. Ta odluka je ubrzo i realizovana. Udarni bataljon sačinjavale su dvije čete, koje su brojale 350 već u borbama istaknutih boraca, a bio je naoružan sa 300 pušaka i 17 puškomitrailjeza (od tog 11 njemačkih »šaraca«). Odmah po formiranju bataljon je bio upućen u centralnu Bosnu u borbu protiv četnika. To je druga po redu jedinica, koju je do tog vremena 2. KNOP odred formirao i uputio sa svog terena.¹¹ Kozarčani su kasnije taj bataljon nazvali Udarni-protivčetnički bataljon.

Poslije povlačenja dijelova 718. njemačke divizije, jedinice odreda su ponovo zatvorile obruč oko garnizona Prijedor i Ljubije, a sa glavninom snaga bile u stalnoj ofanzivi, uništavajući neprijateljska uporišta i objekte saobraćaja u dolinama rijeka Sane, Une, Save, kao i u Lijevče polju. Od tih akcija najznačajnije su: uništenje neprijateljskog garnizona u Kozarcu i oslobođenje ovog mesta, zatim ponovno uništenje posada u Svdnoj, Blagaju, Strični, kao i više uspjelih napada na neprijatelja u Lijevče Polju. Jedna od najljepših i najsmjelijih akcija kozaračkih partizana iz tog vremena, svakako je diverzija na željeznički vijadukt između Kostajnice i Volinje. Udarna četa 1. bataljona odreda, predvođena komandantom bataljona Ivicom Marušićem Ratkom prebacila se preko Une, nizvodno od Kostajnice i pošto je prethodno, u snažnom naletu, razbila posadu, koja je čuvala objekat u sajedstvu sa Banjanskim partizanima porušila je vijadukt. Rušenjem ovog objekta, bio je prekinut saobraćaj na ovoj komunikaciji puna 4 mjeseca.

Samo u ovih nekoliko akcija tokom marta i početkom aprila 1942. jedinice odreda nanele su gubitke neprijatelju od 168 poginulih i 732 zarobljenih neprijateljskih vojnika i

¹¹ Krajem januara 1942. formirana je Kozaračka-proleterska četa i odmah upućena u centralnu Bosnu u sastav Proleterskog bataljona Bosanske krajine. Četa je brojala 118 boraca. Njen prvi komandir bio je Simo Ivanović, rudar iz Lješljana, a politički komesar Esad Midžić, student iz Prijedora.

oficira. U isto vrijeme zaplijenjeno je, između ostalog, 723 puške, 38 puškomitrailjeza i 3 teška mitraljeza. Snage odreda, u neprestanoj borbi, brojno rastu, a jedinice organizaciono i politički jačaju. Krajem aprila, odred broji oko 3.000 boraca (ne računajući Udarni bataljon), a njegova četiri bataljona u to vrijeme raspolažu sa 2.500 pušaka,¹² 58 puškomitrailjeza, 24 teška mitraljeza i 4 minobacača.¹²

U tim danima, Kozarački odred, po naoružanju, unutrašnjoj organizaciji, moralno-političkoj čvrstini i borbenom iskustvu boraca i starješina, predstavlja snažnu vojnu jedinicu, sposobnu da izvodi i krupnija i složenija borbena dejstva.

Uporedo sa rastom odreda, razvijali su se na terenu i organi vlasti i ostale političke organizacije pokreta. Tako, na području Kozare u proljeće 1942. djeluju 130 seoskih i 16 opštinskih NO odbora sa ukupno 934 odbornika. Partijskih organizacija bilo je 65, sa 16 opštinskih i 4 sreska komiteta KPJ, čijim radom je rukovodio Okružni komitet za Kozaru. Omladinska organizacija takođe je bila vrlo brojna i organizaciono jaka. Skoro svako selo je imalo svoju omladinsku organizaciju i aktiv SKOJ-a. Radom omladinske organizacije rukovodio je Okružni komitet SKOJ-a, izabran na okružnoj konferenciji u Podgradcima 7. marta 1942. godine.¹³

Od osobitog značaja je da je mobilizacija novih boraca vršena isključivo na dobrovoljnoj osnovi. Kako je odziv uvijek bio mnogo veći, nego što je bilo oružja, i kako su to u ogromnoj većini bili omladinci, koji još nisu služili vojsku, to je na čitavom području organizovana mreža vojno-političkih kurseva, kojima su rukovodili iskusniji vojni i politički rukovodioci. Na kursevima su omladinci sticali osnovna vojna i politička znanja i po završetku organizovano raspoređivani u jedinice odreda. Ovakva forma mobilizacije i obuke dala je izvanredne rezultate. Iz redova ovih omladinaca ubrzo je nikla čitava plejada

¹² Zbornik, t. IV, knj. 4, dok. 10 i 76. Izvještaj štaba 2. KNOP odreda o izvedenim akcijama i političkom radu od 30. januara do 9. februara 1942. i od 1. do 15. aprila 1942. god.

B. Baškot, J. Marjanović i D. Misirača »Razvitak NOB-e na Kozari«, ratna sjećanja, knjiga II, izd. »Kultura« Beograd 1961. god.

¹³ M. Pekić i D. Curguz »Bitka na Kozari« str. 41, izd. Prijedor 1968. god.

proslavljenih kozaračkih bombaša, puškomitraljezaca i kurira, a mnogi od njih su vrlo brzo postali komandiri vodova, politički delegati, komandiri i politički komesari četa i omladinski rukovodioци u jedinicama.

No, radost Kđzarčana zbog dotadašnjih uspjeha i izvođenih pobjeda nad neprijateljem ipak je bila pomućena. Upravo tih dana, sredinom aprila 1942. stigla je u Kozaru vijest da su četnici, 1. aprila 1942. u selu Jošavki u centralnoj Bosni, mučki pobili grupu ranjenih krajiških proletera, među kojima i legendarnog dr Mladena Stojanovića, jednog od organizatora ustanka na Kozari i prvog komandanta njenog odreda. Ta tužna vijest munjevito je prostrujala čitavom Kozarom i začas doprla u sva sela i do posljednjeg njenog stanovnika i borca. U sveopštoj narodnoj tuzi i gnjevu, već prvih dana na Kozari su nikle mnoge pjesme — tužbalice, posvećene voljenom čovjeku.

Tim povodom, štab odreda 19. aprila 1942. izdao je naredbu¹⁴ o promjeni naziva odreda:

»Drugarskim štabovima bataljona, četa, komandama mjesta, narodno-oslobodilačkim odborima i narodu Kozare!

U znak priznanja za stvaranje i podizanje ovoga odreda, kao odreda, gdje su se okupili najbolji sinovi svoga naroda i stvorili pravu narodnu oslobodilačku vojsku, ovaj odred nosiće od danas ime svoga prvoborca i prvog komandanta druga

MLADENA STOJANOVIĆA,

čiju će smrt partizani ovoga odreda nemilosrdno svetići nad svim narodnim neprijateljima zbog zločina nad nezaboravljenim drugom i komandantom MLADENOM!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

19. april 1942. godine
u Kozari

Štab II KNOP odreda
»Mladen Stojanović«

Poslije višemjesečne blokade i nakon temeljito izvršenih priprema, u noći 15. maja 1942. otpočeo je napad na garnizon Prijedor. U napadu su učestvovale cijelokupne

¹⁴ Zbornik, t. IV, knj. 4, dok. 82. Naredba štaba 2. KNOP odreda od 19. 4. 1942. o promjeni naziva odreda.

snage 2. krajiškog odreda, četiri čete 1. krajiškog odrèda i Banijska proleterska četa, koja se tog momenta nalazila na Kozari, na putu za Slavoniju.¹⁵

Posadu Prijedora sačinjavale su jedinice iz sastava 11, 10. i 2. domobranskog pješadijskog puka, dijelovi 8. artiljerijskog diviziona i razne ustaško-žandarmerijske jedinice, oko 1.500 neprijateljskih vojnika¹⁶, naoružanih sa oko 1.000 pušaka, oko 45 puškomitraljeza, 14 teških mitraljeza, 5 minobacača i 2 haubice 105 mm. Odbranom Prijedora rukovodio je pukovnik Mario Zlobec, komandant 11. pješadijskog domobranskog puka.

Sve partizanske snage, koje su vršile napad, bile su pod neposrednom komandom Koste Nada, komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Odbraha grada imala je kružni karakter, sa težištem na desnoj obali rijeke Sane. U unutrašnjosti grada, sve zgrade od čvrstog materijala bile su utvrđene za odbranu. Komanda odbrane sa rezervom bila je smještena u zgradu gimnazije.

Osnovna ideja napada bila je da se četiri bataljona 2. odreda u toku noći u vidu klinova prodre u centar grada, a potom dejstvom iznutra i spolja ispresijecaju braniočeve snage i tako slomi njihov otpor. Jedan bataljon 1. odreda trebalo je da ovlada spoljnom odbranom neprijatelja na liniji Baltine Bare — Rizvanovići — Bišćani (na lijevoj obali rijeke Sane). Ostali dio snaga 1. odreda imao je zadatak da zasjedama spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja iz pravca Ljubije i Bosanskog Novog. U rezervi su se nalazile tri čete (iz 2. odreda i Banijska četa).

Napad je počeo u određeno vrijeme i po predviđenom planu. Nakon 18-časovne žilave borbe snage branioca su bile savladane, a grad oslobođen. Cjelokupne neprijateljske snage su zarobljene ili uništene. Zarobljeno je oko 1300 neprijateljskih vojnika i oficira, a zaplijenjeno oko 1000 pušaka, 15 puškomitraljeza, 5 bacacha mina, 2 haubice 105 mm, ogromne količine municije i ostalog ratnog materijala. Oko 100 neprijateljskih vojnika i oficira je poginulo,

¹⁵ Zbornik, t. IV, knj. 5, dok. 13 — Zapovjest operativnog štaba za Bosansku krajinu o napadu na Prijedor od 14. 5. 1942. god.

¹⁶ R. Bašić »Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942« str. 128, izd. »Vojnoizdavački zavod JNA«, Beograd 1957. god.

među kojima i komandant odbrane pukovnik Zlobec.¹⁷ Naše jedinice su imale 30 poginulih i 60 ranjenih boraca i starješina.

Ubrzo je oslobođena i Ljubija, kao i sva sela u okolini. Snage 1. i 2. krajiskog odreda definitivno su se spojile. Nastala je velika oslobođena teritorija u Bosanskoj krajini od rijeke Une i Save na sjeveru do Drvara i Dinare na jugu. Pobjeda krajiških partizana na Prijedoru snažno je odjeknula u cijeloj zemlji. Ona je ozbiljno demoralisala ustašku vlast u Bosanskoj krajini, čija se propaganda mjesecima hvalisala da je Prijedor »ustaški Alkazar« i da ne smije pasti. Okolne okupatorske i kvislinske garnizone zahvatila je nevidena panika i sa svih strana je tražena pomoć. Tih dana su se ustaškim glavešinama prividale velike koncentracije partizana, čak i tamo gdje ih uopšte nije bilo.

Našu pobjedu još više su uveličali naši prvi piloti Franjo Kluz i Rudi Cajavec, koji su odmah iza oslobođenja Prijedora prebjegli iz neprijateljske vojske i spustili se na oslobođenu teritoriju Kozare. Tako je Kozari pripala i ta čast i slava da bude, bar i simbolično, kolijevka naše nove avijacije.

Po odluci Operativnog štaba za Bosansku krajinu, 21. maja 1942. u selu Lamovita pod Kozarom formirana je 1. krajiška brigada. U sastav ove brigade 2. KNOP odred »Mladen Stojanović« dao je dva kompletna, dobro naoružana bataljona (3. i 4), zatim četu pratećih oruđa, vod za vezu, zaštitni vod štaba brigade, sanitet i intendanturu.¹⁸ U brigadu su otišli najiskusniji borci i starješine koji su za sobom imali višemesečno borbeno iskustvo. Za komandanta brigade postavljen je dotadašnji komandant 1. bataljona 2. odreda Ivica Marušić Ratko.

*

Mada velika njemačko-ustaška ofanziva na snage 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« na Kozari zaslužuje

¹⁷ Zbornik, t. IV, knj. 5, dok. 53 — Izvještaj štaba 2. KNOP odreda za maj 1942. Operativnom štabu za Bos. krajinu.

¹⁸ B. Baškot, J. Marjanović i D. Misirača, »Razvitak NOB-e na Kozari«, ratna sjećanja, knj. II, izd. »Kultura« Beograd 1961. god.

posebnu obradu, potrebno je da o tim dramatičnim događajima sredinom 1942. istaknemo da ustaška vlast za proteklo vrijeme ne samo da je bila nemoćna da uništi partizanske snage na tlu tzv. NDH već je neprekidno trpjela poraz za porazom, osobito na tlu Bosanske krajine. Kako se ustanak u proljeće 1942. sve više širio i u ostalim krajevima tzv. NDH Nijemci nisu mogli biti indiferentni prema ovakvom razvoju događaja. Smatrali su da je krajnje vrijeme da preduzmu energične mjere za spasavanje ustaške vlasti u ovom dijelu zemlje.

U to vrijeme područje 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« zbog svog geografskog položaja, a i zbog činjenice da se na njemu od prvih ustaničkih dana dosljedno izgrađivalo bratstvo i jedinstvo srpskog, hrvatskog i muslimanskog življa, predstavljalo je prvorazrednu opasnost po okupatora i ustaše. Pored toga što su Se u redovima kozaračkih partizana borili zajedno Srbi, Muslimani i Hrvati, do tada je na Kozari bilo zarobljeno na hiljade domobrana i oficira, sa kojima je lijepo postupano i koji su pušteni kućama. Svaki njihov kontakt sa partizanima i narodom sa oslobođene teritorije činio ih je »neupotrebljivim u daljim borbama protiv pobunjenika, jer su zaraženi komunističkom promidžbom«, konstatovale su ustaše u bezbroj svojih izvještaja. I pored raznih pokušaja, okupator ovdje nije mogao ni u jednoj sredini stvoriti značajnija uporišta. Naprotiv, narod je bio jedinstven i čvrsto je stajao uz svoju vojsku i do kraja bio odan ciljevima narodnooslobodilačke borbe.

Odred je već početkom godine razvio čvrste veze i borbenu saradnju sa 1. krajiškim odredom u Podgrmeču, a zatim i sa partizanima u Slavoniji i Baniji.

Sve ovo, bar jednim dijelom, objašnjava zbog čega su se Nijemci sa tako velikim snagama i toliko rješenosti odlučili da unište kako snage 2. krajiškog odreda, tako i civilno stanovništvo na Kozari.

Krajem maja neprijatelj je nekoliko puta pokušao da manjim snagama prodre na oslobođenu teritoriju iz pravca Banje Luke i Bosanske Dubice, ali su ti napadi odbijeni. Jedan od jačih sudara odigrao se sa ustaškom crnom legijom (Francetićevom), 25. maja, u selu Sreflijama, kojom prilikom su ustaše odbačene ka Bosanskoj Dubici uz velike

gubitke. Tom prilikom naše snage su, između ostalog, zaplijenile i dva ispravna tenka marke »hočkins«.

Poslije temeljito izvršenih priprema, napad neprijatelja na Kozaru otpočeo je rano u zoru 10. juna 1942. godine. U ofanzivi su učestvovalle sljedeće neprijateljske snage:

Njemačke jedinice iz sastava 704, 714, 717. i 718. i »Princ Eugen« divizije, ukupno 11 pješadijskih bataljona. Jedan tenkovski, jedan pionirski i jedan auto-bataljon. Jedan bataljon za vezu, tri artiljerijska diviziona i razne policijske snage u jačini jednog bataljona.

Ustaško-domobranske snage: 1. brdska divizija, 3. i 4. brdska brigada, dijelovi 5, 11, 12. i 2. ustaško-domobranskog puka, dijelovi 3. žandarmerijskog puka iz Banje Luke i još neke manje ustaško-domobranske jedinice iz susjednih garnizona. Ukupne ustaško-domobranske snage su oko 28 pješadijskih bataljona i oko dva diviziona artiljerije-

Prema tome, ukupne snage neprijatelja koje su uzele aktivnog učešća u ofanzivi iznosile su 39 pješadijskih bataljona, 5 diviziona artiljerije, po jedan tenkovski, pionirski, policijski, auto-bataljon i bataljon za vezu.¹⁹ Ove snage bile su za čitavo vrijeme dejstava svakodnevno snažno podržavane avijacijom, kad god su to omogućavali vremenski uslovi, bombardujući i mitraljirajući, kako naše položaje tako i zbjeg i ostale objekte u Kozari, uključujući i bolnice. Sve što se micalo ili davalо bilo kakve znake prisustva ljudi bilo je izloženo dejству avijacije. Korišćeni su aerodromi Banja Luka i Zagreb. Njihova blizina omogućavala je avijaciji da se za najkraće vrijeme pojavi na cilju.

Pretpostavlja se da su ove snage brojale oko 50.000 vojnika, objedinjene u borbenu grupu »Zapadna Bosna«, pod komandom njemačkog generala Stala.

Ovim neprijateljskim snagama suprotstavio se 2. KNOP odred »Mladen Stojanović« sa svojih pet bataljona (1., 2., 3., 4. i udarni).²⁰ Ako se tome dodaju i dva bataljona 1. krajiške brigade, koji su izvan obruča, direktno potpo-

¹⁹ M. Pekić i D. Ćurguz »Bitka na Kozari« str. 70—74 izd. Prijedor 1968. god.

²⁰ Ovaj bataljon vratio se iz centralne Bosne na Kozaru i ponovo ušao u sastav odreda koncem maja 1942. god.

magali odbranu odreda, onda naše ukupne snage iznose sedam bataljona sa ukupno 4051 boraca, naoružanih sa 3486 pušaka, 189 puškomitraljeza, 21 teškim mitraljezom i 7 minobacača 82 mm.²¹

Zamisao njemačke komande za akciju na Kozari bila je da potpuno uništi 2. KNOP odred i da čitavo područje očisti od civilnog stanovništva odvođenjem u logore i na prisilan rad, pošto je ono u cijelini bilo uključeno i privrženo narodnooslobodilačkom pokretu. Planovima je takođe bilo predviđeno da se operacija izvede u dvije faze, s tim da se u prvoj brzim prodorom iz pravaca Banja Luka i Bosanski Novi snage 2. odreda odsijeku od ostale slobodne teritorije Podgrmeča, a u drugoj dejstvom sa stvorene kružne osnovice (srednji tok rijeke Une, rijeke Sane i sa komunikacije Prijedor — Banja Luka) naše opkoljene snage na Kozari i Prosari nabace ka dolinama rijeka Save i Une i tu ih unište. Istovremeno cilj je bio da se istim snagama »očistit« Kozara i od civilnog stanovništva.²² Pretpostavljalo se da se akcija može izvesti za deset dana, poslije čega bi ove snage bile upotrijebljene protiv naših jedinica u Podgrmeču. Plan akcije nosio je šifrovani naziv »Operacija Xaver«.

Borbe su otpočele 10. juna u zoru pokretom jakih neprijateljskih snaga cestom od Banje Luke ka Prijedoru i od Bosanskog Novog ka Ljubiji. Isti dan, jedan neprijateljski kombinovani odred (tenkovi i pješadija) na prepad je zauzeo Prijedor. Nakon dva dana neprijatelj je ušao i u Ljubiju. Četvrti bataljon odreda i dva bataljona 1. krajjiške brigade pružali su nekoliko dana snažan otpor glavnim neprijateljskim snagama koje su prodirale iz pravca Banje Luke i u tri veća protivnapada naneli mu velike gubitke. Pošto je neprijatelj do 14. juna ovladao linijom Ivanjska — Prijedor — Ljubija — Suhača — Bosanski Novi on je realizovao prvu fazu svoga plana i snage 2. odreda bile su odsečene od ostalih jedinica u Bosanskoj krajini.

Istovremeno u napad je prešla i 1. brdska divizija sa rijeke Une u zahvatu Kostajnica — Bosanski Novi, potiskujući prvi bataljon 2. KNOP odreda na istok ka Kozari.

²¹ Isto kao pod 19 (str. 83—88).

²² Isto kao pod 19 (strana 74—80).

Paralelno sa nastupanjem neprijatelja, civilno stanovništvo napušтало je sela i povlačilo se ka Kozari, negdje spontano i samoinicijativno, a negdje po uputstvima narodnooslobodilačkih odbora. Nepregledne mase naroda, noseći najnužniju imovinu, kao rijeka, kretale su se na istok ka Kozari, jer je neprijatelj po mjeri svog napredovanja palio sela i ubiao civilno stanovništvo.

U popodnevним satima 18. juna, 1. brdska divizija izbila je na sjeverozapadne obronke Kozare u visinu komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica. Time je bio stvoren čvrst taktički obruč oko Kozare u kome su se našle snage 2. KNOP odreda i zbjeg stanovništva od oko 80.000 ljudi, žena i djece. Izvan obruča ostala je 1. krajiška brigada, veći dio 4. bataljona odreda i neki manji dijelovi 1. bataljona. Ovim počinje drama naroda Kozare i njegovog odreda.

U nekim poslijeratnim diskusijama više puta su se čule neopravdane kritike i primjedbe na račun rada i držanja štaba odreda u tim danima. Pri svemu tome gubi se iz vida sva težina i složenost uslova u kojima se našao odred i pod kojim uslovima je radio štab odreda. Odgovor na pitanje zašto je došlo do povlačenja naroda u zbjeg nalazi se i u njemačkim dokumentima. Iz njih se jasno vidi da je cilj operacije, između ostalog, i u tome da se stanovništvo jednostavno »očisti« sa tog područja kako bi se time definitivno tu onemogućio partizanski pokret. Neprijatelj je vrlo dobro znao gdje leže izvori naše vojske, pa je zato i isao na fizičko istrebljenje naroda, kad već do tada nije mogao drukčije da se obračuna sa odredom. Komandant njemačke borbene grupe »Zapadna Bosna« general Stai nametnuo je partizanima i narodu Kozare borbu do istrebljenja. U njegovojo zapovjeti²³ koja reguliše postupak prema civilnom stanovništvu doslovno se kaže:

»Sva lica zatećena u borbi streljati na licu mjesta! Sve muške stanovnike od 14 godina pa naviše hapsiti i sprovoditi u sabirne logore!«

²³ Arhiv VII (u daljem tekstu AVII) — reg. br. 1/3/30 K. 44-p i 1/13/2764 K. 41-e (njemački fond), zapovjest borbene grupe »Zapadna Bosna«.

Docnije, u toku borbi, ova zapovjest je dopunjena, tako što se imala odnositi i na žene, jer je

»... komanda njemačke oružane sile primijetila da i žene uče-stvuju u borbi«.

Poučeno dotadašnjim iskustvom, stanovništvo je u po-četku, uglavnom samoinicijativno, napušтало сela i sklanjalo se u Kozaru. Narodnooslobodilački odbori, seoski, opštinski pa i neki sreski, poneseni takvim raspoloženjem naroda i sami su u tom smislu davali uputstva. Formiranje zbjega izvršeno je spontano i po uputstvima pojedinih NOO-a i terenskih organizacija KPJ. Stab odreda je bio praktično stavljen pred svršen čin i on je zbjeg morao braniti, i po cijenu najvećih žrtava. To je bila njegova moralna i ljudska obaveza prema narodu iz koga je po-nikao i koji ga je godinu dana okruživao ljubavlju i pa-žnjom, narodu koji je do kraja bio odan ciljevima narodnooslobodilačke borbe i uvjek, do posljednjeg čovjeka, bio spremjan da dijeli njegovu sudbinu. U zbjegu je skoro svaki borac i starješina imao porodicu.

Međutim, stab odreda je bio i iznenađen ofanzivom. Trebalо је да prođe preko dvadeset dana da stab odreda shvati njene dimenzije i ciljeve. Dugo je vladala preterana samouvjerenost da je moguće razbiti neprijateljske snage i primorati ih da odustanu od prodora u Kozaru, gdje se nalazio i zbjeg. Bilo je romantizma i iluzija, kako kod sta-rješina i boraca, tako i u narodu da je Kozara nepobje-diva. Prosto se prkosilo realnoj situaciji, koja je, sa vojni-čke tačke gledišta, bila teška i preteška. Takav mentalitet i raspoloženje na Kozari bilo je rezultat jednogodišnjih uspješnih borbi odreda, u kojima je on znao samo za po-bjede. Tome je naročito doprinijela i značajna pobjeda izvojevana na Prijedoru sredinom maja, a podgrejavana je i u vrijeme kad se odred već našao u obruču, jer su se i tada njegove snage vrlo uspješno suprotstavljale nepri-jatelju, nanoseći mu teške gubitke. Ilustracije radi, do-voljno je navesti samo tri veća protivnapada koje su izveli 1., 2. i Udarni bataljon 18, 20. i 24. juna, na sjeveroza-padnom dijelu fronta. Samo u tim protivnapadima, do

nogu su potučena kompletna četiri bataljona neprijatelja (2. bojna 2. gorskog zdruga 1. gorske divizije; 1. bojna 1. zdruga iste divizije; 3. bojna 4. gorskog zdruga i ustaška bojna »Šimić«). Tada je poginulo 310 neprijateljskih vojnika i oficira, zarobljeno 409 i nekoliko stotina ranjeno. Plijen je iznosio 685 pušaka, 54 puškomitrailjeza, 17 teških mitraljeza, 10 minobacača 82 mm, 12 malih minobacača, 3 brdska topa i velike količine municije.²⁴

Tih dana postojali su još realni izgledi da se odred i dobar dio zbjega izvuče iz obruča, jer je poslije svakog od ovih protivnapada nastajala breša u neprijateljskom obruču od nekoliko kilometara, koju neprijatelj nije uspijevao zatvoriti i po nekoliko dana. Međutim, ta prilika je propuštena, jer se štab odreda još zanosio iluzijama o razbijanju ofanzive.

U vremenu najžešćih okršaja na Kozari, ostale naše snage u Bosanskoj krajini, u prvom redu 1. kраjiška brigada i 1. KNOP odred izveli su niz ofanzivnih akcija na neprijateljske garnizone i komunikacijske objekte, sa ciljem rasterećenja pritiska na Kozaru. Oslobođena je Bosanska Krupa, napadnuti Sanski Most, uništen jedan bataljon u Dobrljinu i slično, ali to nije dalo željenih rezultata. Sa Kozare nije bila povučena nijedna neprijateljska jedinica. Njemačka komanda, borbene grupe »Zapadna Bosna«, bila je do kraja riješena da se obraćuna sa odredom i narodom Kozare, ne obzirući se na događaje na širem krajiškom području.

Prvi probaj iz obruča preduzet je u noći 3/4. jula, kojom prilikom su se probili samo 1. i Udarni bataljon. Ostale snage ponovile su napad na istom mjestu sljedeće noći, ali je on dao slabije rezultate, mada je žestina borbe dostigla kulminaciju. Drugi, 3. i 4. bataljon pretrpjeli su strahovite gubitke i u jutarnjim časovima 5. jula bili su odbačeni nazad u Kozaru. Njihov sastav je više nego prepolovljen. Istog dana neprijatelj se dočepao oko 500 ranjenika u dolini rijeke Mlječanice i nad njima izvršio grozani masakr. Preostale snage odreda razbile su se na manje

²⁴ M. Pekić i D. Ćurguz »Bitka na Kozari« str. 100—112, izd. Prijedor 1968. god.

grupe i tako preživjele poznato »čišćenje« Kozare i Prosare. Narod u zbjegu doživio je takođe strašnu sudbinu. Oko 68.000 ljudi, žena i djece odvedeno je u logore, oda-kle se mnogi nikada nisu vratili, a na hiljade ih je pobijeno na licu mjesta.²⁵

Neprijatelj je pretresao Kozaru i Prosaru sve do 18. jula 1942., a potom se većim dijelom snaga, sa komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica, okrenuo na zapad da bi isto tako temeljito pretresao teritoriju između ove komunikacije i r. Une. Ove snage izbile su na srednji tok Une između Bosanskog Novog i Kostajnice 30. jula 1942. godine. Time je i bitka na Kozari bila završena. Tek tada, poslije 53 dana borbi i okršaja, jedinice borbene grupe »Zapadna Bosna«, mogle su biti upotrijebljene za druge zadatke.

U istoriji naše narodnooslobodilačke borbe ostaće kao sveti primjer kako je jedan partizanski odred od oko 3.500 boraca, naoružan uglavnom lakim pješadijskim naoružanjem, puna 53 dana vezao za sebe tako jakе neprijateljske snage. Neosporno je da je odred u ovim borbama pretrpio velike gubitke. Polovina njegovog boračkog i starješinskog sastava pala je u neprekidnim, natčovječanskim borbama, braneći zbjeg i ranjenike. Tih dana, pala je čitava plejada znanih i neznanih kozaračkih junaka, proslavljenih bombaša, puškomitrailjezaca i starješina, komunista i vanpartijaca na rovovima Patrije, Jugovićevog brijege, Ravnog gaja, na dubičkoj cesti i širom Kozare. Mnogi od njih su umrli čutke, nezapaženo, na prvim životnim koracima.

Nema preciznih podataka o neprijateljskim gubicima, no oni su svakako bili veliki kako u ljudstvu, tako i u borbnoj tehnici. Prema nekim procjenama bilo je oko 7.000 poginulih, zarobljenih i ranjenih neprijateljskih vojnika i oficira. No, daleko značajhija činjenica od toga jeste ta da su žilavom i dugotrajnom odbranom kozaračkih partizana bili radikalno poremećeni planovi neprijatelja u ovom dijelu zemlje. U 1942., okupator i ustaše nisu mogli izvesti ni jedan ozbiljniji napad na oslobođenu teritoriju Bosan-

²⁵ Isto kao pod 24, (str. 160).

ske krajine, kako je to bilo zamišljeno. Sve je to imalo dalekosežne posljedice, s obzirom na to što je upravo u jeku bitke na Kozari grupa proleterskih brigada na čelu sa Vrhovnim štabom otpočela svoj istorijski marš ka Bosanskoj krajini, gdje će se ubrzo stvoriti novo veliko ustaničko žarište opštajugoslovenskog značaja, gdje će doći do stvaranja prvih naših divizija, a ubrzo će tu biti održano i prvo zasjedanje AVNOJ-a. Praktičan doprinos bitke na Kozari tim značajnim uspjesima narodnooslobodilačkog pokreta u širem smislu neosporno je veliki.

O tome Operativni štab za Bosansku krajinu u svom pismu od 11. avgusta 1942. kaže:

»Sto se tiče svih dogadaja i borbi na Kozari, mi mislimo da je ta borba imala ogroman značaj i da pored svih tih žrtava, gledajući je obzirom na interes čitave Krajine, kao i čitave zemlje, ona ima ogroman politički i vojnički značaj. Ima pogrešaka da se nisu pravovremeno uvidale neprijateljske snage i nastojalo se iz obruča povremeno izvlačiti i u samom početku, tukuci neprijatelja iza leda — što je stajalo u našim naredenjima koja vjerovalno nisu stizala do vas — kao i to da se stanovništvo u većem broju trebalo prebacivati na teren I Krajiskog odreda- *Kada je već došlo do situacije i takve borbe, onda je bilo pravilno, pa makar i uz ogromne gubitke, pružiti onakav otpor u cilju odbrane naroda, kakav ste vi pružili.* Vaša borba imala je ogroman odjek u svetskoj štampi, u Rusiji i Engleskoj. Vaša borba dala je potstrek i mogućnosti za akcije čitavim snagama partizanskim u zemlji. Vaša borba pokolebala je četničke redove. Vaša borba raskrinkala je podlu politiku okupatora i vi ste ga natjerali da otkrije svoje karte. *Takvo je naše gledište, a takvo je gledište i Vrhovnog štaba naše partizanske i dobrotoljubive vojske, bez obzira na sve druge okolnosti.* Osim toga, mišljenje je i Vrhovnog štaba da vi morate dati na znanje neprijatelju kao i javnosti da kozarački partizani nijesu uništeni i da morate preći u akcije na pomenutom terenu i to smisljeno i dobro pripremljeno²⁶«¹¹

U najdramatičnijim časovima i narod i borci ostali su dosljedni sami sebi i svom opredjeljenju, stojički podnoseći sve nedaće i gubitk[^], uvjereni da će na kraju pobjeda ipak biti naša. Narod se na svoje oči uvjerio da je njegova vojska dala sve od sebe da spasi što se spasiti moglo. To je

²⁶ Arhiv VII k. 161-A-/17/4. — Iz pisma Operativnog štaba za Bosansku krajinu upućenog štabu 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« 11. 8. 1942. god.

sa moralno-političkog stanovišta bilo ravno uspjehu. Upravo u tome leži objašnjenje činjenice da narod Kozare i posred strašne tragedije nije pokleknuo. Docniji ratni događaji na Kozari pokazaće da je narod ovoga kraja ostao ne-pokolebljiv i vjeran idejama narodnooslobodilačke borbe i Komunističkoj partiji Jugoslavije. Osvetničke puške kozaračkih boraca plamtjele su na Kozari i širom zemlje do konačne pobjede.

Eto, ukratko to je zavičaj Pete krajiške (Kozaračke) brigade! Ona je iznikla iz jednogodišnjih pobjeda partizana Kozare iz požara i pepela njenih sela i u danima svog nastanka predstavljaće simbol krajiškog vjekovnog prkosa i živi dokaz neuništivosti naroda koji se bori za slobodu.

Glava I

FORMIRANJE BRIGADE

Poslije našeg neuspjelog pokušaja proboga iz obruča 4/5. jula, članovi štaba odreda, koji su ostali u Kozari, donijeli su 6. jula odluku da se preostale snage (2. i dijelovi 4. bataljona, kao i veći dio 4. bataljona 1. krajiške brigade) rasture na udarne grupe i pokušaju probog kroz neprijateljski borbeni raspored i tako izbjegnu uništenje. Već 17. jula, dok se neprijatelj još nalazio u Kozari, okupilo se oko 300 boraca i starješina iz 2. i 3. bataljona.²⁷ Okupljanje boraca trajaće sve do druge polovine avgusta, tada će se prići ponovnoj organizaciji ovih bataljona, sem 1. i Udarnog koji su ostali kao jedinice kompaktne. Početkom avgusta glavnina Udarnog i 4. bataljona 2. odreda ušla je u sastav novoformirane 2. krajiške brigade, pa je od dijelova ovih dvaju bataljona, koji su ostali u Kozari, nanovo formiran 4. bataljon. Krajem jula 1. bataljon i jedna četa Udarnog bataljona probili su se nazad u Kozaru, a 2. i 3. bataljon obnovljeni su i popunjeni borcima i starješinama koji su ofanzivu prezivjeli u Kozari.

U tom sastavu, 19. i 20. avgusta 1942, u Kozari je na kosi Palež održana smotra obnovljenog i reorganizovanog 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«.²⁸ U stroju se našlo oko 900 boraca i starješina, svrstanih u četiri bataljona, naoružanih sa 800 pušaka i 40 puškomitrailjeza. Smotri je

²⁷ Arhiv VII, k. 1. 703, reg. broj 26—2. — Pismo sekretara OK KPJ za Kozaru Operativnom štabu za Bosansku kрајину od 18. 6. 1942. god.

²⁸ Zbornik, t. IV, knj. 6. dok. 104 — Zapovjest štaba 2 KNOP odreda »Mladen Stojanović« od 17. 8. 1942. god.

Josip Mažar Soša, prvi komandant 5. kozaračke brigade, narodni heroj, poginuo na Travniku, oktobra 1944.

prisustvovalo i nekoliko stotina stanovnika potkozarskih sela, koji su izbjegli odvođenje u logor. Bio je to najznačajniji događaj poslije ofanzive. Smotra je imala snažan odjek u pogledu učvršćivanja morala, kako kod boraca, tako i preostalog naroda. Pred postrojenim borcima, Skender Kulenović je recitovao svoju poznatu, uoči tog dana završenu, poemu »Stojanka-Majka Knežopoljka«. Svaka pjesnikova riječ nalazila je mesta u srcima boraca, a na ogrubjelim i preplanulim licima prekaljenih ratnika vidjela se i poneka suza.

Istovremeno je i jedan primjerak knjige »Kozara-grob partizana«, koju je tih dana izdala ustaška propaganda i rasturala po okolnim gradovima, kružio od ruke do ruke među postrojenim borcima. U njoj ustaše pišu da nema više Kozare i njenih partizana, kao da time žele ohrabriti sebe i svoje demoralisane jedinice.

Poslije povlačenja glavnih snaga, koje su učestvovale u ofanzivi, neprijatelj je na teritoriji Kozare ostavio jake posadne snage, locirajući ih čak i u onim selima, gdje ih

nikada prije nije bilo. Raspored ovih snaga bio je sljedeći: na Mrakovici 500 Nijemaca, u Kozarcu 20 Nijemaca i jedna četa domobrana, u Omarskoj dvije čete domobrana, u Simićima jedna četa domaće ustaške legije, Podgradcima oko 400 ustaša, Orahovu dvije čete ustaša, u Pucarima dvije čete ustaša i jedan bataljon domobrana, u s. Murati jedna četa domobrana, Knežici 60 domobrana i 40 žandarma, Gornjem Jelovcu jedna četa ustaša i jedna četa Nijemaca, Slabinji jedna četa domobrana, a u većem broju sela žandarmerijske stanice od po 25 do 50 ljudi.²⁹ Sem toga, u nekim muslimanskim selima okupator je pristupio organizovanju tzv. ustaške milicije, ali je odziv bio slab. Regrutovano je svega 375 ljudi i bili su svrstani u devet »četa«. Sve u svemu, neprijateljske snage na području Kozare i po okolnim garnizonima i neposredno na terenu (ne računajući vrlo jak banjalučki garnizon), brojale su u avgustu oko 11.000 vojnika. O ulozi tih posada u operacijskom dnevniku banjalučke brdske brigade za 18. juli 1942. kaže se sljedeće:

»Ovoga dana je uglavnom završena akcija čišćenja Kozare planine. Komunističke bandfe su razbijene, a pojedini manji odjeli, koji su se zadržali još na tom području, bit će istrijebljeni akcijama posada koje su ostale na očišćenoj prostoriji.

Čete, koje su učestvovalo u akciji na Kozari, vrše ponovo prikupljanje za akciju koja će se poduzeti na području od crte Prijedor — Bosanska Dubica na zapad ka luku Sane i Une³⁰.

Pomoću ovih snaga, kao i upotrebotom svojih radnih jedinica, logoraša i mobilisanog stanovništva iz okolnih gradova, neprijatelj je otpočeo bezobzirnu pljačku opustošenih sela Potkozarja i Knešpolja. Koliko su ustaše vjerovale da su kozarački partizani stvarno uništeni, pokazuje i činjenica da su početkom avgusta počeli naseljavati neka sela u dubičkom kraju svojim kolonistima doveđenim iz Hercegovine.

Uslijed svega ovoga, pred obnovljenim odredom stajao je prvorazredan zadatak da, pored sređivanja svojih

²⁹ Zbornik, t. IV, knj. 7 dok 64 — Izvještaj štaba 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 25. 9. 1942.

³⁰ Zbornik, t. IV, knj. 6 dok. 162 — Izvještaj banjalučkog domobranskog zdruga od 18. 7. 1942.

jedinica, što prije pređe ponovo u akcije i spriječi pljačku narodne imovine, a neprijatelju ne dozvoli vršljanje po našim selima.

Mada je već i u prvoj polovini avgusta bilo manjih sukoba, poslije održane smotre na Paležu, sve jedinice odreda prešle su u akciju na čitavom području između Save, Une i Sane. Samo u septembru i u prvim danima oktobra, jedinice su izvele 27 akcija, čiji je rezultat bio: zarobljenih 138 vojnika i oficira, oko 130 poginulih i 20 ranjenih. Zaplijenjeno je 128 pušaka, 5 puškomitrailjeza, 2 automata, oko 10.000 metaka, 20 bombi i uništeno 5 kamiona. Istovremeno od neprijatelja je oteto hiljade grla stoke, koju je ovaj opljačkao po selima, i stotine zaprežnih kola sa konjima i volovima, kojima su pljačkaši odvozili opljačkanu imovinu i žito. U tim akcijama naši gubici bili su: 7 poginulih i 6 ranjenih.³¹ Mada ove akcije po svojim vojničkim rezultatima nisu bile na nivou akcija kozaračkih partizana prije ofanzive, one su imale veliki politički značaj jer su vraćale samopouzdanje kod boraca i naroda, a kod neprijatelja su unosile demoralizaciju i najefikasnije demantovale njegove tvrdnje o uništenju partizana. U ovom periodu najaktivniji je bio 1. bataljon, koji je sredinom septembra samo u tri akcije zarobio 102 vojnika i 2 oficira, a zaplijenio 94 puške, 4 puškomitrailjeza i 5.800 metaka. Ovom prilikom razbijena je i većim dijelom zarobljena jedna kompletna domobraska četa. Odnos prema zarobljenim neprijateljskim vojnicima bio je uvijek pravilan što se vidi iz izvještaja štaba odreda.³²

³¹ Zbornik, t IV, knj. 7, dok. 64 i 119 — Izvještaj štaba 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« od 25. 9. 1942. i od 10. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu

³² U izveštaju štaba odreda, upućenom operativnom štabu za Bosansku krajinu, o tome se kaže: »Svi zarobljenici su poslije istrage i saslušanja, osim 2 koji su ostali, te političkog obavještenja, pušteni kući, dok se dva zarobljena domobraska oficira (natporučnici) nalaze kod štaba u zarobljeništvu. Odlučili smo ih pustiti poslije kraćeg političkog rada radi agitacije«.

U istom dokumentu, pišući o noćnoj akciji jedne naše desetine kod Bosanske Dubice, kaže se: »... Iste noći (po izvršenoj akciji) ova desetina je sakupila sve naseljenike iz Hercegovine, upoznala ih sa našom borbom i opomenula ih na lijep način da napuste naša sela, što su isti i prihvatali. Po njihovom dolasku u Đubicu pričali su lijepo o partizanima«.

Mjesec dana poslije smotre na Paležu snage odreda narasle su za 200 boraca i oni su odmah naoružani.

Za dalje moralno, političko i organizaciono učvršćivanje jedinica odreda, veliki značaj ima savjetovanje organizacije KPJ za Kozaru, održano 20. i 21. septembra 1942. godine. Na njemu je izvršena temeljita kritička analiza naših postupaka tokom minule ofanzive, sagledane greške i propusti i analizirana detaljno situacija nastala poslije toga.³³

Proces obnavljanja 2. KNOP odreda počinje sredinom jula i završava se 19. avgusta 1942. smotrom na Paležu, poslije čega otpočinju njegove intenzivnije akcije. Od te smotre odred u stvari živi i dejstvuje kao partizanska brigada, jer njegovi bataljoni nisu više vezani za određenu teritoriju, kao što je to bio slučaj prije ofanzive.

Prvi dokument koji spominje formiranje Pete brigade je naređenje Vrhovnog komandanta od 7. septembra 1942., upućeno Glavnom štabu Hrvatske, u kome se, posred ostalog, kaže:

»Krajšnici su već formirali četiri partizanske udarne brigade³⁴. Od ljudstva sa Kozare i 1. odreda da će formirati i Petu brigadu«.

Tri dana docnije, 10. septembra 1942, Vrhovni štab, obavještavajući Glavni štab Hrvatske o situaciji u Bosanskoj krajini, pored ostalog, piše:

»... Uhvaćena je veza između slavonskih i kozarskih partizana. Na Kozari će formirati jednu udarnu brigadu. To bi bila Peta krajška udarna brigada.«³⁵

Operativni štab za Bosansku krajinu u svom pismu od 9. septembra 1942, upućenom 2. KNOP odredu »Mladen Stojanović«, piše:

»... Stoga smo mi mišljenja da ste vi stvarno sadanjom svojom vojnom organizacijom, koncentrisanom vojskom u bataljonima

³³ Arhiv VII, reg. br. 28-1/9, kut. 162-A — Zapisnik sa savjetovanja.

³⁴ Zbornik, t. II, knj. 6, dok. 16 — Naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ od 7. 9. 1942. Glavnom štabu Hrvatske.

³⁵ Arhiv VII, kut. 102, faze. 1, dok. 31 — Obavještenje Vrhovnog štaba NOV i POJ od 10. 9. 1942. god. Glavnom štabu Hrvatske.

i nevezariošću za front mobilna jedinica i da se vi trebate politički i vojnički organizovati kao udarna kozarska brigada, koja će za izvesno vrijeme imati izgrađen plan i djelovati u vezi s akcijama svih naših brigada ...

Sve u svemu naše je gledište ovo: Vi vršite manje, a po mogućnosti i veće akcije. Ujedno spremajte teren i vršite vojničke i političke pripreme za obrazovanje kozarske brigade³⁷®

Vrhovni štab NOV i POJ svojim pismom od 10. septembra 1942, upućenom operativnom štabu za Bosansku krajину, saglasio se sa odlukom o formiranju brigade na Kozari. U ovom dokumentu pod tačkom 4, stoji:

»... Odluka o formiranju brigade na Kozari sasvim je pravilna. Tako stvaramo pokretnu vojsku i učimo se organizovati pozadinu — Komande područja, Komande mesta i partizanske straže... Tako ćete vi imati pet brigada, kojima će komandovati Operativni štab za Bosansku krajину«.³⁷

Međutim, nije razjašnjeno kada i u kojoj formi je operativni štab za Bosansku krajину saopštio štabu 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« odluku o prerastanju odreda u brigadu. No, iz pisma koje je iz Kozare upućeno Operativnom štabu za Bosansku krajину 25. septembra 1942.³⁸ na posredan način, može se zaključiti da je takva odluka već stigla na Kozaru.

Prvi dokument koji je naslovljen na štab 5. krajiške NOP udarne brigade (pismo Operativnog štaba za Bosansku krajину) nosi datum 8. oktobra 1942. godine.³⁹

Devetnaestog oktobra 1942. upućen je prvi dokument iz Kozare štabu III operativne zone u Slavoniji sa pečatom 5. krajiške (Kozarske) brigade i u njemu se kaže:

³⁷« Zbornik, t. IV, knj. 7 dok. 21. — Pismo operativnog štaba za Bosansku krajину od 9. 9. 1942. štabu 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«.

³⁸ Arhiv VII, kut. 162, faze. 2, dok. 5 — Pismo Vrhovnog štaba NOV i POJ od 10. 10. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajину.

³⁹ Isto kao pod 32.

³⁸ Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 111 — Pismo Operativnog štaba za Bosansku krajину od 8. 10. 1942. štabu 5. krajiške (Kozarske) NOU brigade.

»Mi smo naredbom Operativnog štaba za Bosansku krajinu u saglasnosti sa Vrhovnim štabom pretvoreni u 5. krajišku (kozaračku) narodno-oslobodilačku brigadu, te nas ubuduće tako oslovljavajte.«⁴⁰

Iz izloženog se može zaključiti, bez obzira što o tome ne postoji izvorni dokument, da je operativni štab za Bosansku krajinu uz saglasnost Vrhovnog štaba, 22. septembra 1942, 2. KNOP odred »Mladen Stojanović«, preimenovao u Petu krajišku (kozarsku) NOP udarnu brigadu.⁴¹

Međutim, treba napomenuti da mnogi preživjeli borci i rukovodioci 5. brigade smotru 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«, održanu 19. i 20. avgusta 1942, poistovjećuju sa formiranjem brigade. Ovo je razumljivo ako se ima u vidu činjenica da je ova smotra prvi značajniji događaj u Kozari poslije završetka neprijateljske ofanzive.

Interesantno je napomenuti da je nepoznati borac na svojevrstan način obeležio dan i mjesto formiranja brigade, usjekavši nožem na stoljetno stablo na Paležu tekst: »Ovdje je 22. IX 1942. formirana V kozarska brigada«.

*

Na dan formiranja 22. septembra 1942, brigada je imala četiri bataljona, zaštitni vod i štab brigade. Prvi bataljon je u svom sastavu imao 5 četa, 2. i 3. po tri čete, a 4. dvije čete.

Ukupno brojno stanje iznosilo je 1.100 boraca, naoružanih sa 940 pušaka i 45 puškomitrailjeza. Od toga broja 201 borac i starješina bili su članovi KPJ, 119 kandidati i 249 članovi SKOJ-a.⁴² Dakle, više od polovine boraca brigade bili su organizovani.

⁴⁰ Zbornik, t. IV. knj. 7, dok. 147 — Pismo štaba 5. krajiške (Kozarske) NOU brigade od 19. 10. 1942. štabu III operativne zone NOP odreda Hrvatske.

⁴¹ Tu tezu potvrđuje i Dušan Misirača, docniji pomoćnik političkog komesara 5. brigade. On se sredinom septembra 1942. nalazio u 2. krajiškoj brigadi na Manjači, na dužnosti pomoćnika političkog komesara brigade. Na osnovu jednog razgovora sa Osmanom Karabegovićem, političkim komesarom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Misirača je upisao u svoj ratni blok da je na Kozari formirana 5. krajiška (Kozarska) brigada.

⁴² Arhiv VII, reg. br. 28-179, k. 162 — Zapisnik sa savjetovanja Okružnog komiteta KPJ za Kozaru od 20 i 21. 9. 1942.

Prvi štab 5. brigade sačinjavali su: komandant Josip Mažar Soša⁴³, zamjenik komandanta Miloš Siljegović⁴⁴, politički komesar Boško Siljegović, načelnik štaba Ratko Vujović Čoče, referent saniteta dr Alfred Ržeak⁴⁵ i intendant brigade Stevo Trtica⁴⁶. Nakon mjesec dana na dužnost zamjenika političkog komesara određen je Dušan Misića.

Komandni kadar po bataljonima izgledao je ovako:

Prvi bataljon: komandant Žarko Zgonjanin,^{46a} zamjenik komandanta Veljko Stojaković, politički komesar Dragan Marin. 1. četa: komandir Dragan Pilipović⁴⁷, politički komesar Gojko Bjelajac; 2. četa: komandir Lazo Banjac⁴⁸, politički komesar Stojan Bajalica⁴⁹; 3. četa: komandir Stevan Janjetović, politički komesar Dragan Knežević; 4. četa: komandir Mirko Mačak⁵⁰, politički komesar Milan Kallinić; 5. četa: komandir Ostoja Miljaković⁵¹, politički komesar Pavao Marin.

Dруги баталјон: komandant Mirko Pekić, zamjenik komandanta Dragutin Curguz Crni, politički komesar Pero Ćurguz, zamjenik političkog komesara Dušan Utješinović. 1. četa: komandir Sreto Đenadija⁵², politički komesar Milan Budimir; 2. četa: komandir Mirko Šiljak, politički

⁴³ Josip Mažar Soša, pukovnik, narodni heroj, poginuo 20. 10. 1944. na Travniku, na dužnosti načelnika operativnog odeljenja 5. korpusa.

⁴⁴ Miloš Siljegović, general-major, umro poslije rata.

⁴⁵ Dr Alfred Ržeak, pukovnik, umro poslije rata.

⁴⁶ Stevo Trtica, poginuo januara 1944. na dužnosti intendantanta 11. krajiski divizije.

^{46a} Žarko Zgonjanin, general-potpukovnik, umro 1970.

⁴⁷ Dragan Pilipović, poginuo februara 1943. u Grmeču na dužnosti zamjenika komandanta 1. bataljona 5. brigade.

⁴⁸ Lazo Banjac, teško ranjen februara 1943. za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, umro.

⁴⁹ Stojan Bajalica, poginuo za vrijeme četvrte ofanzive februara 1943., na dužnosti zamjenika političkog komesara 1. bataljona 5. brigade.

⁵⁰ Mirko Mačak, poginuo 4. 10. 1943, u centralnoj Bosni na dužnosti komandira 2. čete, 3. bataljona, 5. brigade.

⁵¹ Ostoja Miljaković, teško ranjen februara 1943. na planini Šator i umro.

⁵¹ Sreto Đenadija, potpukovnik JNA umro poslije rata u Nišu.

komesar Dušan Rajilić⁵³; 3. četa: komandir Đorđe Vučenović, politički komesar Vaso Petrović⁵⁴.

Treći bataljon: komandant Petar Mećava⁵⁵, zamjenik komandanta Rade Čekić, politički komesar Joco Marjanović, zamjenik političkog komesara Milan Egic⁵⁶. 1. četa: komandir Đuro Milinović, politički komesar Rade Raničević; 2. četa: komandir Tomica Španović⁵⁷, politički komesar Brane Kovačević; 3. četa: komandir Branko Vignjević, politički komesar Košta Semiz.⁵⁸

Četvrti bataljon: komandant Rade Kondić⁵⁹, zamjenik komandanta Mihajlo Gačić^{59a}, politički komesar Duško Bojanić, zamjenik političkog komesara Rade Bašić. 1. četa: komandir Milan Đukanović, politički komesar Vid Đukanović;⁶⁰ 2. četa: komandir Mlado Stanić, politički komesar Gojko Siljegović.^{60*}

⁵³ Dušan Rajilić, umro od tifusa marta 1943. u s. Košića.

⁵⁴ Vaso Petrović, pukovnik JNA, umro poslije rata u Beogradu.

⁵⁵ Petar Mećava, narodni heroj, ppukovnik, poginuo oktobra 1944. na Travniku, na dužnosti zamjenika komandanta 10. krajinskog divizije.

⁵⁶* Milan Egic, narodni heroj, poginuo avgusta 1943. kod Kotor-Varoša, na dužnosti komandanta bataljona u 12. krajiskoj brigadi.

⁵⁷ Tomica Španović, narodni heroj, poginuo novembra 1942. na dužnosti komandira čete u 3. bataljonu 5. brigade.

⁵⁸ Košta Semiz, poginuo maja 1944. u centralnoj Bosni na dužnosti zamjenika komandanta bataljona.

⁵⁹ Rade Kondić, narodni heroj, major, poginuo 31. jula 1944. na Maknjači kod Zepča na dužnosti komandanta 5. brigade.

^{59a} Mihajlo Gačić, pukovnik JNA, umro u Rijeci 1971. godine.

⁴⁰ Vid Đukanović, poginuo decembra 1942., na Martin-brdu, na dužnosti političkog komesara čete u 4. bataljonu, 5. brigade.

^{Ma} Gojko Siljegović, pukovnik JNA, umro u Beogradu, 1971. godine.

Glava II

DEJSTVA BRIGADE NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE

Tokom septembra i u oktobru 1942, 5. krajiska (Kozarska) brigada nastavila je konsolidaciju i organizaciono učvršćivanje svojih jedinica, uz stalno izvođenje akcija. Poučen iskustvom iz ofanzive, štab brigade naročitu pažnju posvećuje izviđačkoj djelatnosti i organizaciji obavještajne službe. Pored redovne kurirske veze sa Operativnim štabom za Bosansku krajинu, pod čijom komandom se nalazila, brigada uspostavlja vezu i sa III operativnom zonom u Slavoniji, kao i sa ilegalnim organizacijama NOP-a u okolnim gradovima. Na ovaj način, štab brigade je bio blagovremeno obavještavan o snagama i namjerama neprijatelja na području svojih dejstava.

Poseban značaj imala je redovna veza štaba brigade sa III operativnom zonom u Slavoniji, kako u pogledu uzajamne izmjene obavještenja o neprijatelju, tako i zbog kontakata sa narodom Kozare i Potkozarja, koji je poslije ofanzive interniran u Slavoniju. Narod Slavonije i njeni partizani uložili su maksimum napora u zbrinjavanju prognanog kozaračkog življa. Zahvaljujući bratskoj brizi i ljubavi srpskog i hrvatskog stanovništva iz Slavonije, desetine hiljada stanovnika Kozare spaseno je sigurne smrti i docnije vraćeno svojim domovima. Ovo je ostavilo trajan pečat nerazrušivog jedinstva kozaračkog i slavonskog življa. O tome se u pismu štaba brigade štabu III operativne zone od 19. oktobra 1942, pored ostalog, kaže:

»... Što se tiče naše pozadine (misli se na internirani narod — pr. A) kod vas, mi vam se zahvaljujemo na velikoj pažnji koju ste ukazali našim izbjeglicama. Nešto je te pozadine već stiglo sa vaših terena k nama i u ogromnoj većini oni su neobično zahvalni na prijemu na koji su naišli u vašim krajevima.

Ima slučajeva da se pozadina politički vratila iskovanija nego što je otišla, jer je vidjela da ima i Hrvata partizana, što je za nas od neocjenjive važnosti.

Što se tiče vašeg predloga o načinu prebacivanja, mi stojimo na stanovištu da se ta pozadina uputi nama što hitnije, dok je još jesen...

U našim četama nalazi se nešto vaše pozadine (žene i djevojke) imao ih oko 50, koja je iz partizanskih porodica oko Fruške Gore, a oslobođena iz ustaških radnih logora i bataljona na našim poljima — akcijama. Oni isto izražavaju želju da se vrate kućama, pa ćemo ih po grupama upućivati. To je neobično vrijedan i pouzdan elemenat, a kod nas su već preko mjesec dana, pa im osigurajte na vašem terenu put i vezu do kuće.«⁶¹

Spašavanje našeg življa u Slavoniji i njegovo vraćanje u svoja sela imalo je veliki politički značaj, a i praktične koristi u pogledu oživljavanja privrednog života u ovom kraju. Istovremeno, to je snažno uticalo na moral i borbenost boraca brigade. Na ovaj način je djelimično osujećena okupatorsko-ustaška namjera da fizički potpuno istrijebi stanovništvo Kozare.

Koncem septembra i tokom oktobra 1942., jedinice brigade su stalno u akcijama u kojima su neprijatelju napale gubitke od 76 poginulih vojnika i 1 oficira. Istovremeno zarobljeno je 22 vojnika i 1 oficir, zaplijenjeno 25 pušaka, 1 puškomitrailjez, 2 automata i 2 pištolja, a uništeno 5 kamiona. Poseban značaj imala je akcija rušenja pruge Prijedor — Bosanski Novi, izvedena 12. oktobra, čime je nekoliko dana bio prekinut saobraćaj.⁶²

Rezultat svih akcija, koje je izvodio obnovljeni 2. odred, kasnije formirana 5. brigada, tokom avgusta, septembra i oktobra 1942., povratio je samopouzdanje kod narođa i boraca. Skoro sva teritorija bivšeg odreda bila je po-

⁶¹ Isto kao pod 40.

⁶² Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 64 i 119 — Izvještaj štaba 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« od 25. 9. i 10. 10. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 29 — Izvještaj štaba 5. krajiske (Kozarske) brigade od 11. 11. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

novo slobodna, mnogi NOO-i kao i organizacije KPJ i omladine obnovile su svoj rad i aktivnost. Život se polako ponovo vraćao u potkozarska sela.

Na osnovu ovoga i neprijatelj uviđa da nije postigao svoj cilj u minuloj ljetnoj ofanzivi. Zbog toga se u obaveštajnom biltenu 714. njemačke divizije od 17. septembra 1942. konstatuje »da su se u Kozari u više navrata pojavili manji odredi partizana, naročito u s/z dijelu. Treba, navodno, da su pod komandom Soše«. Isti bilten 23. septembra 1942. registrovao je i dvije uspjele akcije 1. bataljona (likvidaciju žandarmerijske stanice u s. Češljani ma i zarobljavanje jedne kompletnе čete domobrana u s. Kriva Rijeka). Pažnju njemačkog štaba u Banji Luci privukle su i ostale akcije i aktivnost jedinica tek osnovane 5. brigade. Trinaestog oktobra 1942. Nijemci su procjenjivali da u prostoru između r. Une i pl. Kozare ima oko 1000 partizana i da izvode brojne napade na žandarmerijske straže i jedinice ustaško-domobranske vojske, da ruše puteve i pruge, »što sve narušava ugled hrvatske države«. Interesantno je da je obavještajna služba 714. njemačke divizije saznala i za formiranje 5. krajiske brigade, ali je u zabludi oko toga koje jedinice predstavljaju brigadu. Naime, Nijemci su sredinom oktobra 1942. raspolagali podacima da je 5. brigada formirana od 1. bataljona 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«, da je njena jačina 600—800 ljudi i da operiše između r. Une i komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica. Za naše ostale snage koje su se nalazile u jačini od oko 500—600 boraca smatrali su da i dalje čine 2. KNOP odred »Mladen Stojanović«, pod komandom Šoše.

Na osnovu ovakve procjene, štab 714. njemačke divizije 19. oktobra 1942. otpočinje novu ofanzivu na Koza ru sa šnagama od oko 25.000 vojnika.⁶³

Zahvaljujući dobro organizovanoj obavještajnoj službi, štab brigade je blagovremeno saznao podatke o snagama i namjerama neprijatelja. Kako je već postojalo na-

⁶³ Arhiv VII, kut. 9, faze. 8, dok. 6, 7, 10 i 11. — Obavještajni bilten 714. njemačke divizije br. 1—10, septembar — oktobar 1942. god.

ređenje⁶⁴ Operativnog štaba za Bosansku krajinu da u slučaju ofanzive većih razmjera na ovo područje brigada ne prihvata iscrpljujuće borbe, već da se probije na slobodnu teritoriju Podgrmeča, to štab brigade 20. oktobra 1942. i donosi takvu odluku. U momentu otpočinjanja ofanzive štab brigade sa 2, 3. i 4. bataljonom nalazio se u Kozari. Ove snage izvršile su proboj u Podgrmeč pravcem: Kozara — G. Garevci — D. Garevci — Čela — Miljakovići — Oštra Luka — Brdari i 22. oktobra 1942. stigle su u s. Suhača kod San. Mosta. Pri prelazu ceste i pruge Prijedor — Banja Luka likvidirale su nekoliko neprijateljskih utvrđenja, zarobivši 9 neprijateljskih vojnika sa oružjem i opremom. Prvi bataljon nalazio se na prostoriji Karan — Pastirevo — Balj. Po naredenju štaba brigade izvršio je proboj na slobodnu teritoriju pravcem: Karan — Svodna (prešao cestu i prugu Prijedor — Bosanski Novi i r. Sanu) — s. Radomirovac — s. Suhača. U svitanje 24. oktobra likvidirao je nekoliko otpornih tačaka neprijatelja prema Bosanskom Novom i Ljubiji i istog dana stigao u sastav brigade. Prilikom proboga na Suhači, bataljon je zarobio 30 neprijateljskih vojnika, a 6 vojnika i 1 oficir su poginuli. Zaplijenjeno je 3 puškomitrailjeza i 20 pušaka.⁶⁵ Gubici brigade pri proboru bili su 3 poginula i 4 ranjena. Tom prilikom poginuo je komandir voda i član KPJ Stojan Koštić iz 1. bataljona.

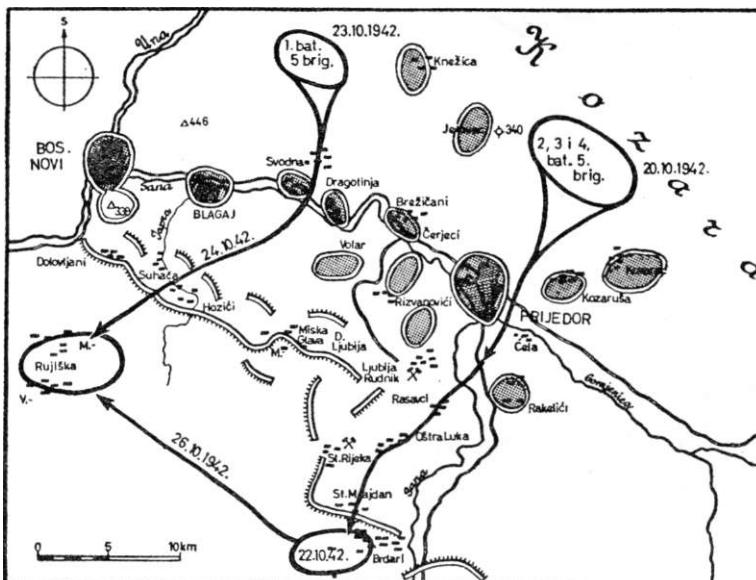
Zahvaljujući dobro izvršenim političkim i vojnim pri-premama, brigada je izvršila probor uz minimalne gubitke. Iako je to, za mnoge borce, bilo prvo napuštanje svog užeg zavičaja, oni su borbeni zadatok dobro izvršili i moral brigade, po dolasku u Podgrmeč, bio je odličan. Na sve borce i starještine, snažan utisak je ostavio neobično topao i srdačan doček koji je priređen brigadi od naroda u selirna Podgrmeča, pa je i to dobrom dijelom doprinijelo dobrom borbenom raspoloženju.

Kako je nekoliko stotina novih boraca imalo vrlo slabu obuću, to je zalaganjem narodnooslobodilačkih odbora, omladinskih organizacija i organizacija AFZ-a, za sve ove

⁶⁴ Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 21 — Pismo Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 9. 9. 1942. štabu 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«.

borce nabavljen obuća i čarape. Tom prilikom brigada je dobila oko 600 pari obuće i čarapa.

Poslije nekoliko dana odmora i sređivanja jedinica, održana je smotra čitave brigade u s. Mala Rujiška. Brigada je tada brojala 1401 borac, a naoružana je bila sa 1106 pušaka, 53 puškomitrailjeza, 2 teška mitraljeza, 10 automata, 109 pištolja i 72.800 metaka za puške i mitra-

Proboj 5. brigade iz Kozare u Podgrmeč, oktobra 1942;

ljeze.⁶⁵ Iako je prošlo tek mjesec dana od njenog formiranja, brigada po broju boraca, naoružanju i borbenom iskustvu boraca i rukovodilaca, spada u red jačih brigada NOV u Bosanskoj krajini. Jer je ogromna većina njenih boraca i sav komandni kadar već do tada prošao slavan

⁶⁵ Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 158 — Izvještaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu NOV i POJ od 26. 10. 1942. god.

⁶⁶ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 3 — Pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja jedinica pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu sačinjen 1. 11. 1942.

put 2. krajiskog odreda i imao iza sebe jednogodišnje ratno iskustvo. Nju su u većini sačinjavali isti oni kozarački partizani koji su više od mjesec i po dana odoljevali dvadeset puta jačem neprijatelju i uništavali čitave »bojne« i »zdrugove« u ofanzivi na Kozari.

Istovremeno su i pripreme za bihaćku operaciju bile u završnoj fazi. Operativni štab za Bosansku krajinu planirao je da u ovoj operaciji, zajedno sa ostalim krajiskim i hrvatskim brigadama, uzme učešća i 5. brigada. U svim jedinicama otpočele su intenzivne pripreme za izvršavanje predstojećeg zadatka, koji je za 5. brigadu imao neobično veliki značaj, jer je ona prvi put učestvovala u tako značajnoj operaciji zajedno sa ostalim našim jedinicama. Zato se pred svakog borca i starješinu oitanje uspjeha u ovoj akciji postavljalo i kao pitanje časti i ponosa. Trebalo je i u ovoj borbi opravdati i sačuvati ugled, koji su borci Kozare već uživali kod naroda Bosanske krajine i ostalih naših jedinica. U tom smislu tekle su i političke pripreme po četama. Održani su sastanci organizacije KPJ, skojevskih aktiva kao i četne konferencije.

Svim borcima pročitana je zapovijest Operativnog štaba za Bosansku krajinu koja glasi:

»Vrhovni štab narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, stavio nam je u zadatak da likvidiramo neprijateljsko uporište u Bihaću i da oslobođimo grad Bihać i njegovu okolinu.

Pri izvršenju povjerenog nam zadatka vi, junački borci krajiskih i hrvatskih brigada, morate se osjetiti ponosnim i srećnim kada je došao čas da se osvetite za sva strašna zlodjela, za sva ubistva i paljevine, koje izvršile ustaški krvoloci nad našim narodom. Uništenjem ustaških zvjerova i razbijanjem Bihaćkog garnizona, nestalo bi još jednog zločinačkog centra — ustaške bihaćke županije, koja je bila, a i danas je glavni podstrekavač i organizator svih nasilja u citavom ovom području. Vi treba da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova izrečete zaslžnu kaznu dželatima, koji još i danas pale, pljačkaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Taj vaš junački podvig bio bi najveličanstveniji i najdovedniji pozdrav našem junačkom Vrhovnom štabu, bio bi najdječnije pružanje bratske ruke herojima Staljingrada i svim borcima junačke Crvene armije na veliki dan 25-godišnjice Oktobarske revolucije. Taj veliki dan slavlja Oktobarske revolucije, koji se podudara sa junačkim otporom Staljingradskih heroja, neka prođe i u našoj Krajini i Hrvatskoj u znaku borbe svih naših oružanih snaga i zajedničke borbe partizana Hrvatske i Krajine. Neka nas napad na Bihać — kosturnicu nebrojenih žrtava — naro-

dnim gnjevom prema tuđinu i njegovim ustaškim i četničkim slugama. Neka to bude još jedan snažan i gromoglasan odgovor, vas, hrabrih junaka Krajine i Hrvatske, lažljivcima u Londonu koji pokušavaju da vaša junačka djela na Prijedoru, Krupi, Glamoču, Mrkonjić Gradu i Jajcu vežu za svoje izdajničko četničko ime i prisvoje sebi. Budite ponosni da stojite u prvima redovima borbe za slobodu, da se zajednički sa velikom i junačkom Crvenom armijom borite za slobodu i bolji život, da čistite našu zemlju od tuđina i njegovih slugu. Sav naš narod obgriće vas svojom velikom ljubavlju, istorija će zabilježiti vaša junačka djela, a naši mlađi učiće se na svemu ovome kako se je branila i kako se oslobođala svaka stopa naše zemlje«.⁶⁷

U ovoj operaciji učestvovale su 1., 2., 3., 5. i 6. krajiska i 2. i 8. hrvatska brigada. Plan je predviđao istovremen napad na neprijateljski garnizon Bihać i sva uporišta u unskoj dolini oko Bihaća. Osobito je važno podvući da su izvršene solidne vojničke pripreme, među kojima i komandantsko izviđanje. Dan uoči napada, sav komandni kadar zaključno sa komandama četa i komandirima vodova, detaljno su se, na zemljištu, upoznali sa zadacima svojih jedinica i osmotrili raspored neprijatelja. U popodnevnim časovima 2. novembra 1942. sve jedinice su zauzele polazne položaje za napad. Bile su preduzete opsežne mjere maskiranja i borbenog obezbjeđenja. U fazi podilaženja neprijateljskim položajima, sve brigade su civilno stanovništvo na koje su naišle zadržavale do otpočinjanja napada. Zahvaljujući ovim mjerama, neprijatelj je bio potpuno iznenaden.

Zadatak 5. brigade bio je da likvidira neprijateljska uporišta Ostrožac, Brkiće, Kurtovo Selo, Srbljane, Jezero i Spahiće, sve u dolini r. Une, nizvodno od Bihaća; zatim da zauzme drveni most na Uni kod Ostrošca i drži ga, a u slučaju potrebe da ga poruši. Sa jednim bataljonom, u sajstvu sa dijelovima 6. krajiske brigade trebalo je da preseče komunikaciju Krupa — Bihać i spriječi eventualnu interevenciju neprijatelja iz tog pravca.⁶⁸

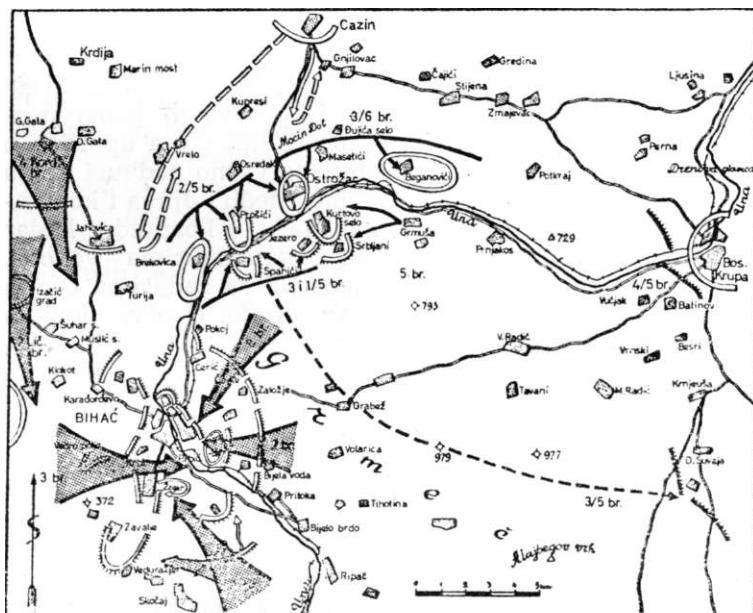
Napad je otpočeo 2. novembra 1942. u 21.30 časova.

Već poslije jedan sat borbe, 1. i 3. bataljon na juriš su zauzeli uporišta Brkiće, Jezero, Kurtovo Selo, Srbljane

⁶⁷ Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 170 — Zapovjest Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 31. 10. 1942. za napad na Bihać.

⁶⁸ Isto kao pod 67.

i Spahiće, a posade uništili. Naročito ogorčene borbe vodio je 2. bataljon 3. novembra oko kule Ostrožac i na putu Ostrožac — Cazin, odakle je neprijatelj vršio stalne protivnapade, kao i sa snagama koje su predveče tog dana pokušale da se probiju iz Bihaća ka Cazinu. Borbe 2. i 3. novembra odlikovale su se velikom žestinom. Takođe je i 4. bataljon 3. novembra imao nekoliko sukoba sa neprija-

Učešće 5. brigade u bihaćkoj operaciji, novembar 1942;

teljem koji je odbačen ka Krupi. U popodnevним satima 3. novembra, svi bataljoni brigade izvršili su svoje zadatke. Gubici neprijatelja su iznosili oko 190 poginulih vojnika, većinom ustaša, a 54 ih je zarobljeno. Zaplijenjeno je 133 puške, 12 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 2 minobacača, 1 brdski top, 21.000 metaka i druga oprema.⁶⁹

⁶⁹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 29 — Izvještaj štaba 5. krajiške (kozarske) NOU brigade od 11. 11. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

Naše jedinice takođe su pretrpjele osjetne gubitke. Poginulo je 11 boraca, a 18 ranjeno. Poginuli su Mihajlo Marin, Gojko Starčević, Radoje Kos, Mirko Dalić, Marjan Karan, Sava Petrović, Dušan Radulović, Branko Medđed, Dragomir Toroman i Milan Šuman.

Cetvrtog novembra, oko 16.00 časova, poslije 42 časa žilave borbe, optor neprijatelja u Bihaću i okolini bio je slomljen. Bihaćki garnizon potpuno je uništen, a gead Bihać i oko 50 sela u njegovoj okolini oslobođeni.

Pobjeda izvojevana na Bihaću imala je veliki značaj za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe u cjelini. To je do tada najveća operacija koju su izvele jedinice NOV, kako po broju angažovanih jedinica, tako i po rezultatima i vojno-političkom značaju. Poslije zauzimanja Bihaća stvorena je velika oslobođena teritorija od rijeke Neretve i Rame na jugoistoku, pa do rijeke Kupe i Karlovca na sjeverozapadu sa mnogim oslobođenim gradovima (Bihać, Jajce, Drvar, Krupa, Bosanski Petrovac, Ključ, Mrkonjić-Grad, Cazin, Kladuša, Slunj, Vojnić, Vrginmost i Bosansko Grahovo). Bihać je postao centar intenzivne političke aktivnosti. Tu je koncem novembra održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a i Prvi kongres omladine Jugoslavije. Došlo je i do formiranja divizija i korpusa. Razbijanjem okupatorsko-ustaške vlasti u tom dijelu Krajine, stvoreni su uslovi da se u borbu pokrenu velike mase muslimanskog življa, od kojih je ubrzo formirana 8. krajiška brigada. Jezgro za njeni formiranje bio je 3. bataljon 6. krajiške brigade.

Svemu tome dali su svoj doprinos i borci 5. kozaračke brigade. Naredbom vrhovnog komandanta druga Tita od 6. novembra 1942. pohvaljene su sve jedinice koje su učestvovale u bihaćkoj operaciji, među kojima i 5. kozaračka brigada.⁷⁰

Još dok su se vodile borbe oko Spahiéà i Ostrošca, 3. novembra, izvučen je 3. bataljon naše brigade i usiljenim maršem upućen pravcem V. i M. Radić — Benakovac — Lušci Palanka — Lipnik, sa zadatkom da ojača dijelove 6. krajiške brigade, što su davali otpor neprijatelju, koji

⁷⁰ Zbornik, t. II, str. 221 — Naredba Vrhovnog štaba NOV i POJ od 6. 11. 1942. o pohvali 1, 2, 3, 5. i 6. krajiške i 8. hrvatske brigade, Bilten Vrhovnog štaba br. 20—21—22.

je u jeku borbe za Bihać preduzeo napad jačim snagama iz pravaca Sanski Most, Ljubija i Suhača. Četvrtog novembra na ovaj pravac prebačen je i 1. bataljon, a dva dana docnije i ostale jedinice 5. brigade. Prije toga, 4. bataljon je sa dijelovima 2. krajške brigade 6. novembra oslobodio Bosansku Krupu, odakle se neprijatelj poslje slabijeg otpora povukao.⁷¹

Na liniji Lipnik — Budimlić-Japra — Rujiška, brigada je, u zajednici sa dijelovima 6. krajške brigade, vodila borbe 5. i 6. novembra sa neprijateljem, koji je pokušavao da prodre na oslobođenu teritoriju i odbacila ga uz veće gubitke u polazna uporišta. Naročito žestok okršaj sa ovim snagama imao je 3. bataljon, 5. i 6. novembra, na pravcu Lipnik — Kamengrad i Lipink — Podvidača. U ovim borbama poginuo je Petar Borojević, član KPJ i zamjenik komandira 1. čete ovog bataljona, a ranjena su 4 borca.

Na ovim položajima, brigada je ostala do 17. novembra 1942. godine. Kako većih sukoba sa neprijateljem nije bilo, ovo je vrijeme iskorišćeno za odmor, sređivanje jedinica i politički rad u četama. Tih dana prvi put u brigadi su upotrijebljena burad za dezinfekciju odijela. Ova naprava, iako vrlo prosta i laka za prenos, pokazala se praktična i efikasna.

Tih dana brigada je dobila iz zaplijenjenih zaliha iz oslobođenog Bihaća oko 400 pari vojničkih cipela, tako da su se konačno obuli i preostali borci koji su još bili bez obuće.

Naredbom Vrhovnog štaba br. 93 od 9. novembra 1942. formirana je 4. krajška divizija⁷², u čiji sastav je, pored 2. i 6. krajške brigade, ušla i 5. kozaračka brigada. Kako je dotadašnji komandant 5. brigade Josip Mažar Soša postavljen za komandanta divizije, a politički komesar Boško Siljegović otišao na novu dužnost, to su u štabu brigade izvrštene odgovarajuće kadrovske promene. Za komandanta brigade postavljen je Miloš Siljegović, za političkog komesara Žarko Zgonjanin, za zamjenika koman-

⁷¹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 24. — Saopštenje Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 7. 11. 1942. o oslobođenju Bihaća i okoline.

⁷² Zbornik, t. II, str. 199 — Naredba br. 93 Vrhovnog štaba NOV i POJ od 9. 11. 1942. Bilten br. 20—21—22.

danta Ratko Vujović Čoče, a za obavještajca Drago Mažar. Dužnost komandanta 1. bataljona primio je Veljko Stojaković.⁷³

U momentu ulaska u sastav 4. divizije, brigada broji 1307 boraca, a naoružana je sa 1150 pušaka 78 puškomitrailjeza, 7 teških mitraljeza, 4 teška i 3 laka minobacača i jednim protivoklopnim topom. Sem toga, jedinice brigade raspolagale su sa 619 ručnih bombi i dovoljnim količinama municije za sve vrste naoružanja.⁷⁴ U brigadi je formirana prateća četa (4 minobacača i jedan protivoklopni top), a po bataljonima mitraljeski vodovi.

Brigada je za nepuna dva mjeseca svog postojanja, više nego udvostručila svoju vatrenu moć. Učešćem u bihaćkoj operaciji, njeni borci i rukovodioci stekli su nova borbena iskustva, a u dodiru sa drugim našim jedinicama i narodom izvan svog užeg područja proširili horizont saznanja o snazi naše NOV i narodnooslobodilačkog pokreta. Sve jedinice privikle su se i sposobile za dugotrajnije potkrete i marševe. Sve je to pozitivno uticalo na moral boraca i udarnu sposobnost brigade. Već tada je u brigadi bio prevaziđen »odredski mentalitet«, koji je u prvim danima nastanka bio prisutan i kod boraca i kod dijela komandnog kadra. Tome je svakako doprinio i ulazak brigade u sastav novoformirane 4. divizije.

*

Još polovinom 1942. u jeku ofanzive na Kozaru neprijatelj je pristupio izgradnji utvrđene linije između Bosanskog Novog i Ljubije, koja se protezala pravcem Vješala k. 338 — s. Dolovljani — s. Suhača — s. Hozići — s. Miška Glava — Šurkovac — Ljubija. Docnije je ova linija produžena od Ljubije do Sanskog mosta (Ljubija — Tromeda (k. 505) — St. Rijeka — Ruškovac (k. 562) — Kamengrad — Djedovača (k. 444). Protezanje linije bilo je uvjetovano reljeffom zemljišta i činjenicom da se tu nalazi pojaz sela, čiji su stanovnici u većini bili nastrojeni

⁷³ Zbornik, t. VI, knj. 8, dok. 38 — Naredba štaba 1. bosanskog NOU korpusa od 16. 11. 1942. god.

⁷⁴ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 111. — Pregled stanja ubojne opreme 4. divizije 1. bosanskog korpusa na dan 1. 12. 1942.

proustaški. U fortifikacijskom smislu, ovi položaji bili su vrlo dobro uređeni, naročito na odsjeku Suhača — Šurkovac, gdje su izgrađene tri linije rovova sa zaklonima i pokrivenim zemljanim objektima prilagođenim za borbu i stanovanje trupa u zimskim uslovima.⁷⁵

Procijenjeno je **da** je na čitavoj utvrđenoj liniji postojalo oko 1.000 bunkera. Na odsjeku Ljubija — Sanski Most bili su izgrađeni objekti za izvođenje odbrane po grupnom sistemu dok su međuprostori kontrolisani vatrom i patrolama.

Po zamisli ustaško-domobranske glavne komande, ova **linija**, nazvana »Postav Jugozapad«⁷⁶ sa komandom u Ljubiji, trebalo je **da** trajnije izoluje kozaračko područje od ostalog dijela oslobođene teritorije Bosanske krajine, odnosno **da po** izvršenom »čišćenju« Kozare spriječi upade **naših** snaga iz Podgrmeča na komunikacije u dolinama rijeka Sane i Une i na druge vitalne objekte u ovom području. Ova linija bila je stalno posjednuta mjesnim ustaško-legionarskim formacijama, koje su bile brojne i fanično se borile protiv naših jedinica, a i regularnim formacijama NDH. Poslije oslobođenja Bihaća, početkom novembra, ona je i ojačana sljedećim neprijateljskim jedinicama: banjalučki zdrug (brigada) sastava 10. pješadijski puk (bez jednog bataljona), 1. jurišni bataljon, 1. bataljon 1. pješadijskog puka, 2. bataljon 5. pješadijskog puka, 1. bataljon Petrinjske brigade, »Domdo« bataljon »Banja Luka«, »Domdo« bataljon »Sanski most«⁷⁷, 1. četa ustaškog pripremnog bataljona »Banja Luka«, dijelovi 8. i 18. ustaškog bataljona, 3. baterija 8. artiljerijskog diviziona i 2. baterija 4. artiljerijskog diviziona, kao i kompletan 3. gorski zdrug (brdska brigada), sastava četiri pješadijska bataljona, dvije brdske baterije sa ostalim sredstvima oja-

⁷⁵ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 52 — Izvještaj štaba 5. krajiške (Kozarske) NOU brigade od 18. 11. 1942. štabu 1. bosanskog NOU korpusa.

⁷⁶ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 243 — Opšta bojna relacija za novembar 1942. banjalučkog domobranskog zdruga (brigade) upućena 18. 12. 1942. zapovjedništvu 2. domobranskog zbora (korpusa).

⁷⁷ »Domdo« bojna je bataljon mjesne ustaške milicije. Naziv »Domdo« je kojanica izvedena od riječi dom i do, tj. kuća i njiva, jer su pripadnici tih formacija u vrijeme kada nisu u borbi obrađivali zemlju.

čanja.⁷⁸ Ukupno na frontu Bosanski Novi — Sanski Most bilo je oko 15 ustaško-domobranksih bataljona i 5—6 baterija artiljerije, čije se brojno stanje kretalo oko 8.000 vojnika.

Oslobodenjem Bihaća, otpočela je ofanzi va naših jedinica u Bosanskoj krajini i jugozapadnom dijelu Hrvatske. U okviru ovih borbi, po odluci štaba 1. bosanskog korpusa⁷⁹ od 14. novembra 1942. 4. krajiska divizija dobila je zadatku da likvidira utvrđenu neprijateljsku liniju na odsjeku Bosanski Novi — Ljubija. To je bio prvi zadatak divizije, kao kompaktne jedinice, a predstavljaо je uvod u borbe za Bosanski Novi i Dvor na Uni, koje su vodile krajiske i hrvatske brigade u drugoj polovini novembra 1942. godine.

Peta brigada dobila je zadatak da napada odsjek fronta s. Suhača — Pivnica (k. 292) — s. Hozići — Tabla (k. 315) — Miška Glava. Na lijevom krilu napadala je 6. krajiska, a na desnom 2. krajiska brigada.

Napad je otpočeo 18. novembra u 02.00 časa. Zahvaljujući temeljitim pripremama, dobrom poznavanju terena i rasporeda neprijateljskih utvrđenja, kao i lošim vremenskim prilikama, postignuto je potpuno iznenadenje. Prvi bataljon je uspio da neopaženo prođe kroz neprijateljske linije (što mu je i bio zadatak) i izvrši napad sa sjevera, odakle ga neprijatelj uopšte nije očekivao.

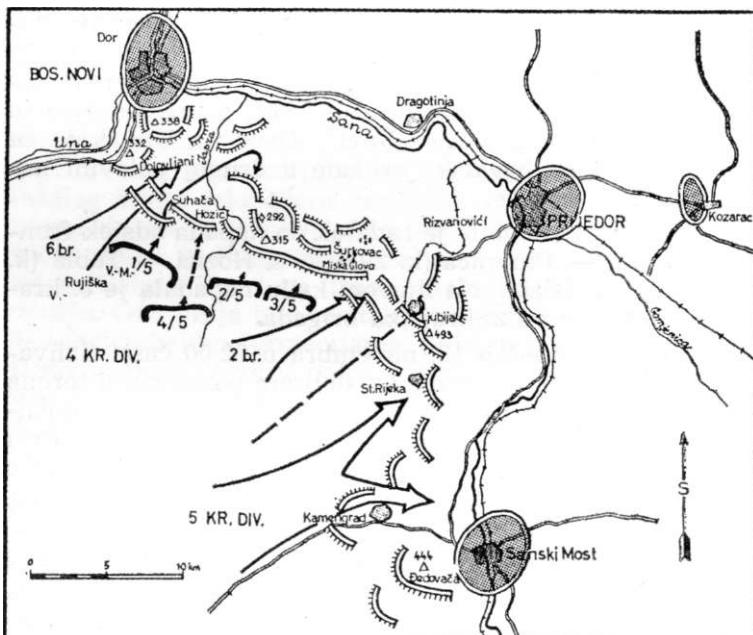
Do svitanja svi bataljoni brigade uglavnom su izvršili svoje zadatke. Likvidirana su uporišta Suhača, Pivnica, Tabla i s. Hozići, dok je tokom cijelog dana (18. novembra) 6. ustaška bojna (bataljon), potpomognuta »domaćim« ustašama, pružala ogorčen otpor na Hozića kamenu (k. 251). Iako opkoljeni i izloženi jakoj minobacačkoj vatri, ustaše su davale otpor sve do pada mraka, kada su i posljednji dijelovi ove jedinice bili praktično uništeni.

⁷⁸ Isto kao pod 76.

⁷⁹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 33 — Pismo načelnika Operativnog štaba Branka Poljanca od 14. 11. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

U dokumentu je pogrešno upotrebljen naziv, jer od 9. 11. 1942. kada je formiran 1. bosanski NOU korpus ne postoji više Operativni štab 7a Bosansku krajinu.

Prema izvještaju štaba 5. brigade, od 18 novembra⁸⁰, rezultat dejstva 1., 2. i 4. bataljona bio je: oko 200 ustaša, poginulih i zarobljenih 467 vojnika i 6 oficira, a zaplijenjeno je 420 pušaka, 20 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 2 minobacača, nekoliko desetina hiljada metaka i puno druge vojne opreme. Naši gubici bili su 5 poginulih i 17

Razbijanje utvrđenog neprijateljskog fronta na odseku Bosanski Novi — Ljubija, od strane jedinica 4. krajишке divizije, koncem novembra 1942;

ranjenih. Treći bataljon, na desnom krilu, takođe je izvršio svoj dio zadatka, nakon čega se rokirao udesno i pristupio sadejstvu snagama 2. krajишke brigade koje su nastupale ka Surkovcu i Ljubiji. Pošto štab brigade sa

⁸⁰ Zbornik, t. knj. 8, dok. 52 — Izvještaj štaba 5. krajишke (Kozarske) NOU brigade od 18. 11. 1942. štabu 1. bosanskog NOU korpusa.

njim nije imao vezu duži dio dana, to pomenuti izvještaj nije obuhvatio i rezultate njegovih dejstava, kao i njegove gubitke.

O ovim borbama u opštoj bojnoj relaciji banjalučkog zdruga (brigade) za novembar 1942, između ostalog, se kaže:

»... 18. studenog 1942. godine *Postav Jugozapad*: U 02.50 sati, jake snage partizana izvršile su napadaj na postav Jugozapad kod sela Mijska Glava i uspjeli su da probiju postav 1. sata ustaške pripremne bojne Prijedor. Po izvršenom proboru, partizani su u brzom zamahu napali s leđa VI ustašku bojnu, 18. sat 10 p. p. 1. bojnu 1. pješačke pukovnije i za kratko vrijeme uspjeli su da ih potpuno rasprše ...

U toku borbe 18. studenog naši su gubici: 8 poginulih, 2 teško i 8 lakše ranjenih (koji su donešeni sa postava). Osim toga, potpuno su raspršene: 1. bojna 1. pješačke pukovnije (većim djelom zarobljeni od koje se je slijedećih dana u Prijedoru prikupilo svega 1 častnik (opskrbnik) i oko 100 domobrana, VI. ustaška bojna, 1 sat pripremane ustaške bojne i 18. sat 10. pješačke pukovnije. Gubici partizana nepoznati⁸¹

U istom dokumentu o taktici dejstava naših jedinica kaže se i ovo:

»Partizani raspolažu jakim snagama i dobro su naoružani. Imaju topove i bacače, a naročito je zapaženo da imaju dosta automatskog naoružanja. Strijeljiva također imaju dosta, jer ga prilikom napadaja ne štede.

Napadaju uvijek vrše u jakim skupinama i na užem frontu, sa ciljem izvršenja probora, a tek zatim se šire, napadajući ostale dijelove postave sa leđa. Kako napadaju vrše uglavnom noću skoro uvijek uspjevaju da bez velikih gubitaka postignu cilj.«

Vrhovni štab je visoko ocijenio uspjehe krajiskih brigada u ovim borbama, među kojima i naše brigade. U Biltenu Vrhovnog štaba broj 20, 21 i 22 o tome se kaže:

»Divizije I. bosanskog korpusa u svom nastupanju ka sjeveru razbile su neprijateljske snage na položaju Suhača — Surkovac — Ljubija, na lijevoj obali rijeke Sane. Tom prilikom zarobljeno je: jedna cijela domobranska bojna od 500 domobrana, 20 ustaša, 16 legionara i 6 oficira. Potpuno je razbijena jedna ustaška bojna koja je ostavila na bojištu 200 mrtvih vojnika. Zaplijenjeno je: 600 pušaka, 30 puškocjmitraljeza, 10 teških mitraljeza, jedan teški bacač, 4 laka bacača, velika količina municije i ostale ratne opreme. U ovoj žestokoj borbi u kojoj je trebalo

⁸¹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 243 — Opšta bojna relacija banjalučkog domobranskog zdruga (brigade) za novembar 1942. za povjedništvu 2. domobranskog zbora (korpusa).

likvidirati 1.000 bunkera i rovova, partizani su imali 30 mrtvih i 70 ranjenih. Naročito se istakla V. Kozarska brigada, koja je neprijatelju zadala najteže gubitke, ona ista brigada koju je Pavelić »uništilo« u svojoj ljetnoj ofanzivi na Kozari⁸².

Ovo visoko priznanje koje je Vrhovni štab odao našoj brigadi poslužilo je kao podstrek njenim borcima i rukovodiocima da u narednim borbama ulože još veće napore.

Narednih dana težište dejstva 4. divizije preneseno je na krila, ka Novskoj planini (Vješala) i oko Ljubije, gdje su 2. i 5. krajiska vodile oštре borbe sa ustaško-njemackim svježim snagama koje su dovedene na taj sektor kao pojačanje. Utvrđeni neprijateljski front na odsjeku od Novske planine do Ljubije bio je razbijen, a jedinice koje su ga posjedale do nogu potučene.

Međutim, neprijatelj se nije pomirio sa gubitkom utvrđene linije Suhača — Ljubija, te nastoji da po svaku cenu povrati ove položaje. Organizujući protivnapad iz Prijedora u rejon Ljubije, dovlači pojačanja, jačine tri bataljona, od čega jedan bataljon Nijemaca, a iz Bosanskog Novog ka Suhači nastupa sa dvije bojne 3. gorskog zdruga i dijelovima 12. pješadijskog puka.

Istovremeno, od 19. do 23. novembra, dijelovi 5. i 2. krajiske brigade vrše nekoliko uzastopnih napada na rudnik Ljubiju, Donju Ljubiju i preostala uporišta oko ovih mjesta. Mada su se ove borbe odlikovale velikom žestinom, ovi napadi su dali samo djelimične rezultate. Naše su snage likvidirale neka uporišta, uključujući i Donju Ljubiju, te porušile prugu ka Prijedoru, ali nisu uspjele da zauzmu rudnik Ljubiju. Ovo zbog toga što je neprijatelj, pored ostataka »banjalučke brigade« i drugih posada sa razbijenog fronta, na ovom pravcu intervenisao i svježim snagama iz Prijedora, potpomognutim tenkovima (jedan bataljon Nijemaca iz sastava 714. divizije, te 2. i 4. bojna 3. gorskog zdruga — koje je ovamo vratio, kad je 18. novembra otpočeo naš napad na utvrđenu liniju).⁸³

^M Zbornik, t. II, str. 216 i 217 — Saopštenje Vrhovnog štaba o borbama i akcijama NOV i POJ u Bosanskoj krajini, Bilten br. 20—21—22.

⁸³ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 240 i 243. — Izvještaj 3. gorskog domobranskog zdruga (brigade) od 7. 12. 1942. upućen ministarstvu domobranstva; Citirana bojna relacija banjalučkog domobranskog zdruga (brigade).

Još prije napada snaga 4. krajške divizije na utvrđenu neprijateljsku liniju Bosanski Novi — Ljubija, u štabu 1. bosanskog korpusa otpočele su pripreme za napad na Bosanski Novi. Pripreme su vršene zajedno sa predstavnicima Glavnog štaba Hrvatske, jer je bilo predviđeno da u napadu učestvuju i njihove snage.

Po završenim pripremama za napad najveći deo snaga 4. divizije bio je već orijentisan ka Bosanskom Novom, a na položajima prema Ljubiji i Prijedoru ostali su samo dijelovi 6. brigade. Svi bataljoni 5. brigade prebačeni su do 24. novembra na pravac Suhača — Dolovljani — Blagaj radi sudjelovanja u napadu na Bosanski Novi i okolna uporišta. Zadatak 5. brigade bio je da sa dijelom snaga (1. i 4. bataljon) likvidira uporište Kulsko brdo, sjeverno od Bosanskog Novog i poruši prugu i cestu Bosanski Novi — Prijedor i Bosanski Novi — Volinja i tako sprijeći eventualnu intervenciju iz tih pravaca ka Bosanskom Novom. Ostali dio snaga, 2. i 3. bataljon u sadejstvu sa dijelovima 6. krajške brigade, imao je zadatku da očisti neprijateljska uporišta na lijevoj obali Sane, Blagaj Japru i Bulinu glavici, a zatim da sadejstvuje glavnim snagama (1. i 2. krajške brigade), koje preko Novske planine direktno napadaju Bosanski Novi.

Napad na Bosanski Novi otpočeo je 26. novembra 1942., u 23.00 časa, prodorom 1. i 2. krajške brigade preko planine Novske (Vješala). Istovremeno, 2. i 3. bataljon 5. brigade nastavljaju borbe za Blagaj-Japru, Bulinu glavu i ostala uporišta na lijevoj obali rijeke Sane (5. brigada vodi neprekidne borbe na ovim položajima od 20. novembra). U noći 26/27. novembra 1942. razbijen je 12. pješadijski puk na pravcu napada 2. krajške brigade, kao i 1. bojna (bataljon) 3. gorskog zdruga na položajima k. 331—313 — r. Japra (jugozapadno od s. Blagaj-Japra) od dijelova 5. i 6. krajške brigade. O ovoj borbi u izvještaju 3. gorskog zdruga za 26. i 27. novembar 1942. pored ostalog se kaže:

»... Oko 23.39 sati zapovjednik 1. bojne izvještava o snažnom neprijateljskom napadu na postave 1. bojne i 12. pješadijske pukovnije. 27. studeni. U 00.30 sati zapovjednik 1. bojne sa k. 313 izvještava da su postave 1. bojne razbijene, da se neprijatelj pojavio čak i u pozadini i da dijelovi bojne u neredu odstupaju dijelom ka Bos. Novom, dijelom ka Blagaju a dijelom preko Japre... .

Do 05.00 sati zapovjednik 1. bojne uspio je da na k. 257 prikupe svega 80 momaka od svoje bojne.⁸⁴,

Ostaci 1. i 3. bojne 3. gorskog zdruga, u prepodnevnim časovima 27. novembra, odstupili su na liniju: k. 257 — Bulina glava (k. 307) — k. 200 na rijeci Sani, obrazujući mostobran za odbranu s. Blagaj-Japre. Dijelovi 5. i 6. krajiške brigade produžili su napad i u popodnevnim časovima prinudili neprijatelja na odstupanje ka Bosanskom Novom. Progonjene našim snagama, koje su vršile direktni napad sa fronta i tučene jakom bočnom vatrom 1. bataljona 5. brigade sa desne obale Sane, ovi dijelovi 3. gorskog zdruga su kod Suča dola potpuno razbijeni. U istom izvještaju 3. gorskog zdruga o tome se kaže:

»... Do visine Suča Dola i pored jakog otpora od strane neprijatelja, zdrug je stigao u potpunom redu, sa vrlo malim gubicima.

Na ovoj liniji izvršio je neprijatelj snažan napadaj sa pravca k. 313, i sa pravca Vješala (k. 388) i nabacio je 3. bojnu i dijelove 1. bojne na Sanu. Poslije toga počeli su se dijelovi u neredu dalje probijati ka Bos. Novom. Istodobno izvršen je pritisak neprijatelja sa pravca Japre i sa vrhova sev. od Sane...

Pod ovim okolnostima zdrug je stigao oko 15 sati u Bos. Novi, gdje je u samom gradu ponovo upao u žestoku neprijateljsku vatrnu bacača i haubičke bitnice i opet pretrpeo velike gubitke...

Od 27. XI 00.00 sati, po razbijanju postava 1. bojne za vrijeme probijanja od Blagaja do Bos. Novog, u Bos. Novom i u postavama pri odbrani Bos. Novog do 24.00 sati istoga dana zdrug je imao sledeće gubitke:

9 mrtvih, (od ovih p. pukov. Lankaš Josip, poginuo je od bacača u Bos. Novom (37 ranjenih) od ovih por. Katineli Artur zapovjednik voda u 3. bojni i por. Fridl Zvonimir, zapovjednik opkoparskog voda zdruga, ranjeni od bacača u Bos. Novom).

Oko 480 nestalih (od kojih satnik Plišić Stjepan, zapovjednik sata 1. bojne, Satnik Hočevar Konrad, zapovjednik 3. sata 3. bojne, natporučnik Benić dr. Ivan liječnik 1. bojne, por. Mandić Vitomir, zapovjednik voda 1. sata 3. bojne, por. Grozaj Žvonimir, zapovjednik voda 3. sata 3. bojne, por. Volk Franjo, zamenik zapovjednika stožernog sata 3. bojne i zastavnik Matovina Lovro, zapovjednik voda 1. sata 1. bojne).

Pored ljudstva od tvoriva palo neprijatelju u ruke, odnosno onesposobljeno, jer se nije moglo izvući:

2 topa 75. bez streljiva (1 top onesposobljen).

7 strojnica bez streljiva, skoro sve onesposobljene, odnosno izgubljene sa nestalom momčadi.

⁸⁴ Isto kao pod 83 (dok. br. 240).

24 strojopuške, izgubljeno sa nestalom momčadi.

Oko 80 konja, dijelom izgubljenih sa nestalom momčadi, a dijelom pobijenih.

Tačni gubici u ljudstvu i tvorivu poslat će se naknadno kad se srede relacije.⁸⁵

Poslije razbijanja ova dva bataljona 3. gorskog zdruga, naše snage čvrsto su gospodarile i lijevom i desnom obalom Sane. Istovremeno sa napadom na Bosanski Novi, odnosno na Kulsko brdo, snage 5. brigade, koje su prešle na desnu obalu rijeke Sane, napale su u noći 26/27. novembra neprijateljske posade za obezbjeđenje pruge između Bosanskog Novog i Prijedora i Bosanskog Novog i Dobrljina. Likvidirano je nekoliko desetina bunkera uz prugu, posade zarobljene ili razbijene, a bunkeri popaljeni. Između stanica Svodna i Brezičani prekopana je cesta, srušena su dva manja željeznička mosta, a pruga razvaljena na više mjesta. Narednih dana jedinice 5. brigade, uz pomoć civilnog stanovništva, izvršile su rušenje pruge između Bosanskog Novog i stanice Svodna u dužini od 5 km (šine demontirane i dijelom bačene u rijeku Sanu, a pragovi sasjećeni i popaljeni) a cestu prekopali na više mjesta. Zahvaljujući tome, spriječena je intervencija nje-mačkih tenkova iz Prijedora 27. novembra.⁸⁶ Na odsjeku pruge između Bosanskog Novog i Volinje, takođe su razbijene posadne jedinice za obezbjeđenje pruge, zapaljena podloga željezničkog mosta na rječici Strižni i pruga prekinuta na više mjesta. Razbijeno je i obezbjeđenje mosta na Uni blizu Volinje,⁸⁷ ali most nije srušen jer 5. brigada nije imala eksploziv.

Dijelovi 1. bataljona 5. brigade, koji su napadali na Kulsko brdo, nisu zauzeli ovo uporište i pored toga što je napad bio ponovljen, jer je neprijatelj ovo uporište dobro

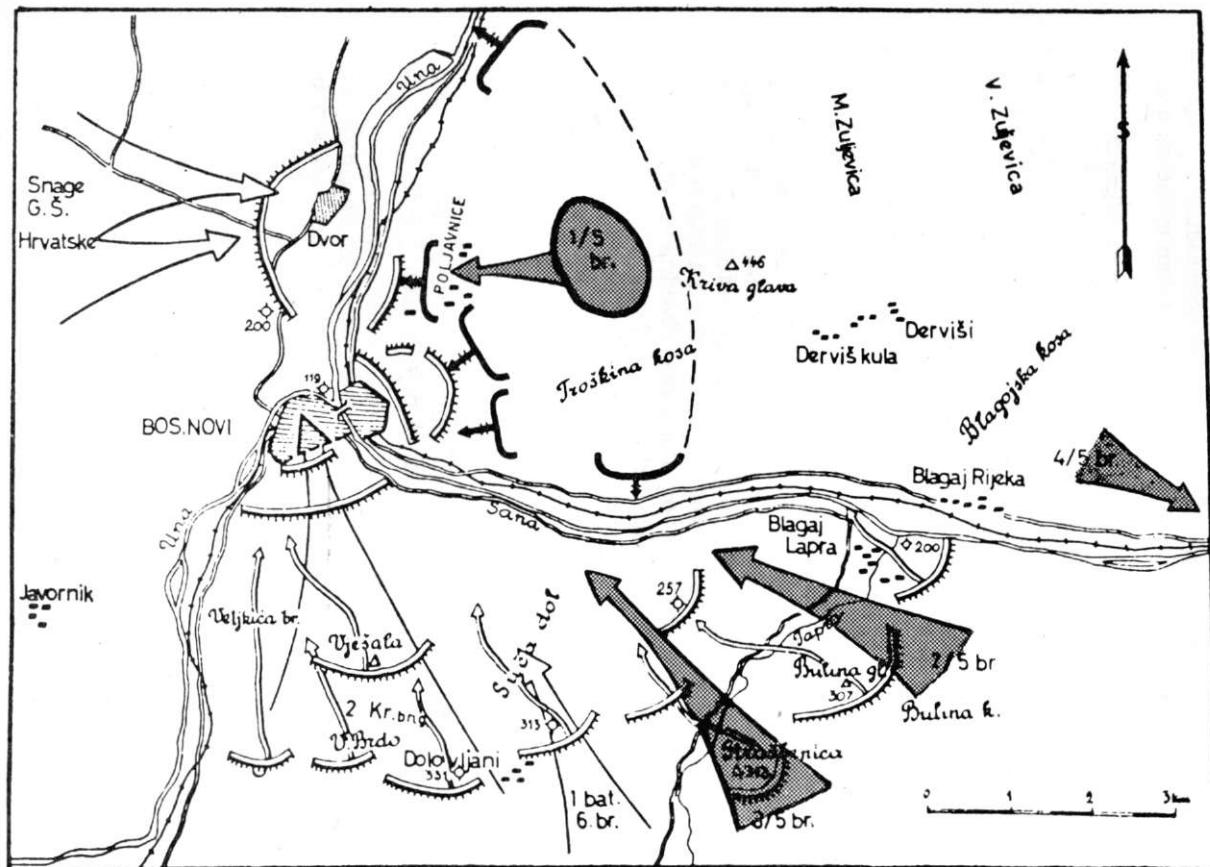
⁸⁵ Isto kao pod 83 (dok. br. 240).

⁸⁶ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 127 — Ivještaj štaba 4. kraljičke NOU divizije 2. 12. 1942. štabu 1. bosanskog NOU korpusa.

Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 239 — Izvještaj zapovjedništva osiguranja pruge Sunja—Bos. Novi—Svodna od 4. 12. 1942. zapovjedništvu 1. domobranskog zbora.

⁸⁷ Isto, kao pod 86 (dok. 127).

Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 243 — Citirana bojna'relacija banjalučkog domobranskog zdruga (brigade).

Napad 4. i dijelova 5. krajiskog divizije na neprijateljski garnizon Bosanski Novi, koncem novembra 1942.

utvrdio i posjeo jakim snagama. Reljef zemljišta nije omogućavao našim snagama da se potpuno razviju i objekat napada odsjeku od garnizona Bosanski Novi.

Borbe za Bosanski Novi i okolna manja uporišta, trajale su neprekidno od 26. do 29. novembra 1942, kada su naše jedinice prestale sa daljim napadima na grad. Mada naše jedinice ovog puta nisu zauzele grad (zbog vrlo snažno ispoljenog otpora, kao i zbog neefikasno organizovanog sadejstva krajiških i hrvatskih snaga), ipak su neprijatelju u ovim četvorodnevnim borbama naneseni veliki gubici. Samo 4. divizija i 1. brigada iz sastava 5. krajiške divizije zarobile su 850 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je, između ostalog, 6 topova, od čega 4 haubice 105 mm, 100 mitraljeza i puškomitraljeza, oko 800 pušaka i velike količine municije.⁸⁸ Sem toga, oko 20 dana bio je paralisan svaki saobraćaj u dolini Sane i Une uslijed rušenja komunikacija.

Tih dana u svim jedinicama 4. i 5. krajiške divizije, koje su se borile oko Bosanskog Novog, pročitana je depeša štaba 2. proleterske divizije:

»U ime boraca, komandira, komandanata i političkih komesara, šaljemo, vama herojskim borcima naše Bosanske Krajine, borcima sa Kozare, Bihaća, Jajca, naše plamene proleterske pozdravne. Borci, komandiri i politički komesari naše divizije ponosni su na heroje krajiških brigada, koji čine čuda od junaštva u Bos. Novom. Mi ćemo vam uskoro pomoći i dati sve od sebe da uništimo isto tako veliki broj fašističkih okupatorskih vojnika i njegovih slуга. Uime boraca, komandira i pol. komesarja 2. proleterske divizije, komandant Peko, pol. komesar Mitar«⁸⁹

Prvog decembra 1942., 5. brigada smijenila je na položajima oko Bosanskog Novog 1. i 2. krajišku brigadu, koje su otiskele na nove zadatke. Raspored jedinica brigade

⁸⁸ Zbornik, t. IV., knj. 8, dok. 91, 97, 101 i 240 — Izvještaj štaba 1. bosanskog NOU korpusa od 27. 11. 1942. Vrhovnom štabu NOV i POJ; naredenje štaba 1. bosanskog NOU korpusa od 28. 11. 1942. štabu 5. krajiške (Kozarske) NOU brigade; izvještaj štaba 1. bosanskog NOU korpusa od 29. 11. 1942. Vrhovnom štabu NOV i POJ; izvještaj 3. gorskog domobranskog zdruga (brigade) od 7. 12. 1942. upućen ministarstvu domobranstva.

⁸⁹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 144 — Depeša štaba 2. proleterske divizije od 4. 12. 1942, upućena preko štaba 1. bosanskog NOU korpusa borcima i rukovodiocima 4. i 5. krajiške divizije.

bio je sljedeći: 2., 3. i 4. bataljon posjeli su položaje desna obala r. Une — Vješala (k. 338) — kosa Utisnovac (k. 257) — lijeva obala r. Sane (k. 122), a 1. bataljon na desnoj obali r. Sane prema Bosanskom Novom i Kulskom brdu.⁹⁰

Tokom decembra 1942., 5. brigada je ostala na pomenutom području sa dva osnovna zadatka: prvo, da sprečava neprijateljske ispadne iz Bosanskog Novog na slobodnu teritoriju i, drugo, da sistematski izvodi napade na uporišta i komunikacije u dolini r. Sane i Une. Istovremeno, intenzivno se radilo na popuni jedinica novim borcima, s obzirom na to da je brigada, od oslobođenja Bihaća, nalazeći se u neprekidnim borbama, pretrpjela znatne gubitke.

Na ovim položajima jedinice 5. brigade vodile su sljedeće značajnije borbe.

Četrnaestog decembra jače neprijateljske snage pokušale su ispad iz Bosanskog Novog ka slobodnoj teritoriji. Neprijatelj je dočekan na položajima Vješala (k. 338) — s. Blagaj i poslije višečasovne borbe odbačen u Bosanski Novi uz veće gubitke.⁹¹

U noći 26/27. decembra 5. brigada vrši istovremen napad na željezničku stanicu Blagaj, na desnoj obali r. Sana i uporišta Martin-brdo, i Dragotinju. Napadi na Blagaj i Martin-brdo nisu uspjeli. Uporište Dragotinja je likvidirano i tom prilikom zarobljeno 19 neprijateljskih vojnika sa oružjem i opremom.

U noći 27/28. decembra ponovljen je napad na Blagaj i poslije petočasovne borbe uporište je likvidirano. U ovoj borbi zarobljena je kompletna posada od 1 oficira, 8 podočićir⁹² i 129 vojnika, a bio je i veći broj poginulih i ranjenih. Zaplijenjeni su 3 teška mitraljeza, 7 puškomitraljeza, 132 puške i ostala oprema. Iste večeri porušeno je 5 km pruge na deonici Blagaj — Svodna. Naši gubici bili su 4

⁹⁰ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 127 — Izvještaj štaba 4. krajiške NOU divizije od 2. 12. 1942. štabu 1. bosanskog NOU korpusa.

⁹¹ Zbornik, t. IV, knj. 8, dok 188 — Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa od 16. 12. 1942. Vrhovnom štabu NOP i POJ.

mrtva i 5 ranjenih.⁹² Ovo uporište je branila 1. četa 1. bataljona 11. pješadijskog domobranskog puka.

30. decembra 1942. 1. bataljon 5. brigade izvršio je napad na uporište Strižna (na pruzi Bosanski Novi — Volinja) i likvidirao ga. Zarobljeno je 3 podoficira i 50 vojnika, a zaplijenjeno 7 puškomitrailjeza i 46 pušaka. Poginuo je 1 oficir i 1 podoficir.⁹³ Naše jedinice nisu imale gubitaka.

Većina vojnika u ovom uporištu bila je naklonjena NOB-u, što su nam na određen način, preko civilnog stanovništva, stavili do znanja, izjavivši da ne bi pružali otpor ukoliko bi došlo do napada. Stab bataljona u pripremi akcije imao je u vidu ovaj momenat. Od zarobljenih, nekolicina ih je ostala u našim jedinicama, među kojima i Slavko Martin, radnik, rodom iz Hrvatskog Zagorja. U 5. brigadi Slavko je ubrzo postao politički komesar čete, a kasnije i politički komesar bataljona.

Iste noći porušena su dva željeznička mosta na rječici Strižni i Đurića-jarku, nedaleko od Volinje, zatim telefonsko-telegrafska linija u dužini od 3 km i prekinuta pruga između Bosanskog Novog i željezničke stanice Ravnica. U Strižni su spaljena 3 željeznička vagona.

Bila je to posljednja akcija 5. brigade u 1942. godini. Rezultat njezinih borbenih dejstava, od formiranja do kraja 1942, bio je: zarobljeno je 1678, a poginulo oko 550 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 1196 pušaka, 94 puškomitrailjeza, 14 teških mitraljeza, 4 minobaca, 3 topa, 15 automata i oko 100.000 metaka. Uništeno je 5 kamiona, a porušeno 4 željeznička mosta, oko 20 km željezničke pruge i nekoliko stotina bunkera. U istom vremenu gubici brigade bili su 29 poginulih i 77 ranjenih boraca i rukovodilaca.

⁹² Zbornik, t. IV, knj. 8, dok 249 — Depeša zapovjedništva 2. domobranskog zbora (korpusa) od 27. 12. 1942. glavnom stabu domobranstva; Zbornik, t. IV, knj. 8, dok. 254 — Bojna relacija zapovjedništva osiguranja želj. pruge Sunja — Bosanski Novi — Svodna za decembar 1942; Zbornik, t. IV knj. 9, dok 7 — Izvještaj stabla 4. krajiške NOU divizije od 1. 2. 1943. stabu 1. bosanskog NOU korpusa.

⁹³ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 8 — Izvještaj stabla 4. krajiške NOU divizije od 1. 1. 1943. stabu 1. bosanskog korpusa o napadu 5. brigade na strižanski most.

Početkom 1943. 5. brigada je i dalje na istoj prostoriji.

Kako su sve jedinice brigade u višemesečnim neprekidnim borbama krajem 1942. pretrpjeli značajne gubitke, to su početkom januara 1943. preduzete opsežne mjere na terenu sa ciljem popune jedinica novim borcima. Za jedničkom akcijom štaba brigade i divizije i partiskih komiteta, odnosno NOO-a na terenu, brigada je popunjena u ovom vremenu sa nekoliko stotina boraca.

Trećeg januara 1943. održano je savjetovanje političkih komesara i njihovih zamjenika u s. Čadavici. Na savjetovanju je, na osnovu izvještaja političkih komesara bataljona i diskusije, data iscrpna ocjena stanja u brigadi i na osnovu toga su postavljeni zadaci za političko-partijski rad u narednom periodu.

Učesnici savjetovanja bili su jedinstveni u ocjeni da je brigada u vojničkom i moralno-političkom pogledu čvrst i homogen borbeni kolektiv, sposoban da se bori u svim situacijama i protiv svakog neprijatelja. Posebno je konstatovano da brigada uživa veliki ugled kako u narodu, tako i kod drugih naših jedinica, da su međusobni odnosi dobri, da nema pojave pljačke, niti neprijateljskog uticaja na borce.

Međutim, uočene su i neke pojave koje u budućem radu treba energično suzbijati, kao što je nepravilan odnos starijih prema mlađim borcima i njihov nedovoljan politički uticaj na novomobilisane. Posebno je skrenuta pažnja da sav rukovodeći kadar ubuduće mora posvetiti više brige čuvanju ljudstva u borbi, jer je bilo pojava nepotrebnih gubitaka. Uzrok ovome je višestruk, a među najglavnijima se ističe slaba vojnička obučenost boraca za protivtenkovsku borbu, slabo organizovano sadejstvo u borbi između jedinica, pogrešno shvatanje hrabrosti, odnosno kukavičluka i drugo. Kod boraca i starješina uvriježilo se shvatanje da je kukavičluk sklanjati se od aviona i artiljerijske vatre. Borci su se teško odlučivali na ukopavanje i pravljenje zaklona u borbenim situacijama kada je to nužno. Zato je oštro kritikovano shvatanje da je nošenje ašova i pravljenje zaklona znak kukavičluka. Kao opšti zaključak istaknuta je potreba intenzivnijeg političkog

rada, naročito sa novim borcima i potreba da se stariji borci osposobljavaju za rukovodeće dužnosti.⁹⁴

Značaj ovog savjetovanja je utoliko veći, što je ono prvi put od formiranja brigade iscrpnije analiziralo situaciju u jedinicama.

Istovremeno je i politodjel⁹⁵ 5. brigade 3. januara 1943. poslao CK KPJ svoj izvještaj o stanju u brigadi. Kako se ocjena politodjela znatno razlikuje (u cijelini je negativna) od ocjene koju je dalo savjetovanje političkih komesara, to u širim izvodima citiramo taj izvještaj:

»Kao što znate, odskora smo na radu u 5. KK brigadi. Smatramo da vam nijesmo trebali ranije slati izvještaj zato što bi on bio nepotpun. Danas, međutim, mi smo u mogućnosti da vam iznesemo što potpuniju sliku o brigadi i da vam omogućimo da nam date eventualna uputstva za dalji rad, mada ne postoji nijedan problem niti u partiji niti u brigadi čijem rješavanju ne možemo pristupiti. Podnoseći vam izvještaj o stanju naše brigade, mi ćemo vas istovremeno obavjestiti o tome šta smo preduzeli da bi se nedostaci i greške, u prvom redu u partijskoj organizaciji, otklonile i da bi rad tekao pravilno.

1. Rad partije u brigadi skoro se nije osjećao. Ona nije ni postojala u pravom smislu riječi kao organizacija oko koje se odvija čitav politički život u brigadi. O njenoj rukovodećoj ulozi nije moglo, a još ni danas ne može biti riječi. Partija nije postojala kao živ organizam kao motorna sila u vojsci od čijeg pravilnog rada zavisi uspjeh naše borbe. Naprotiv, ona je postojala kao sekta, kao grupa, odvojena od svakodnevnog života i rada u četi, bataljonu itd. Najgrublja i najkrupnija greška koju mi, ističemo jeste sektaštvo koje je tako duboko zavriježilo da treba zaista istrajanje, neumorno raditi da bi pomenuta opasnost bila prebrođena. Kao eklatantan primjer sektaškog rada partije navadamo to da u jednoj četi koja broji preko 100 boraca ima svega 7 članova partije, a u čitavom bataljonu od oko 500 boraca ima svega 40 članova partije! (U posljednje vrijeme broj je nešto povećan). Uzgred budi rečeno, ogromna većina boraca je vjerna i borbenaa, među borcima, nečlanovima partije, ima boljih od onih koji su članovi partije. Pored ove osnovne greške ima i drugih.

a) Birokratski duh je ovlađao partijskim jedinicama. Sami drugovi koji rukovode radom partije unijeli su taj duh birokratizma ... *

⁸⁴ Arhiv VII, kut. 869/3-4 i Arhiv CK KPJ reg. br. 672/1942. — Zapisnik sa savjetovanja političkih komesara i njihovih zamjenika iz 5. krajiske (Kozarske) brigade 3. 1. 1943.

⁸⁵ Politodjel u sastavu: Neda Božinović, Jovan Marinović i Mirko Kalezić, došao je u 5. krajisku (Kozarsku) brigadu polovinom decembra 1942. god.

b) Zamjenici politkomesara kao istovremeno i partijski rukovodioци nijesu shvatili svoju dužnost. Naime, oni su sebe smatrali zamenicima politkomesara, pomagali ovima u radu i u njihovom odsustvu vršili poslove politkomesara, a glavna dužnost njihova: da rukovode partijskim radom zapostavljena je.

c) Konsekventno nepravilnoj partijskoj politici, stav prema kandidatima partie je takođe nepravilan ...

d) Lična odgovornost drugova pred svojom partijskom jedinicom ne postoji. Preko grešaka, često vrlo teških, prelazi se olako, ne rješavaju se na vrijeme, ne izriču se potrebne kazne kao vaspitna mjeru, što kod boraca, čini nam se, izaziva nepovjerenje i sumnju da su partizani povlašteni pred ostalim borcima...

2) Samim tim što je partija još uvijek slaba, što još nije uspjela da na djelu, u radu, obezbjedi sebi onu ulogu koja joj pripada, rad i po ostalim sektorima ne zadovoljava.

a) Politički komesari nijesu još uspjeli da postanu nosioci političkog života vojne jedinice koju predstavljaju. Mnogi od njih nijesu dorasli da pravilno razjasne one aktuelne političke probleme koji danas itekako interesuju našu vojsku. Oni često ne umeju da popularišu našu literaturu među borcima, da razviju interesovanje kod njih za čitanje te literature, da izazovu diskusiju kod boraca, da ukažu na najvažnije naše članke koje treba pročitati itd...

b) Politički komesari nijesu uspjeli da se sažive sa borcima, da ih borci zavole i da baš njima, svojim političkim predstavnici-ma, borci iznesu što osjećaju, što žele i da u prvom redu od politkomesara traže savjete, uputstva itd ...

c) Čitav komandni kadar nema ponekad pravilan stav prema borcima.

d) Moral u brigadi je na visini, neprijateljskog, prvenstveno četničkog uticaja nema, ali se primećuje da borbenost popušta...

e) Kulturni život se u brigadi teško i sporo razvija, u prvom redu zbog socijalnog sastava. Vrlo mali broj drugova je koji znaju da pomognu u tom poslu.

Uočivši, po našem mišljenju, na vrijeme glavne nedostatke u političkom radu u brigadi, mi smo poduzeli sve što treba da se politički život razvija pravilno ...

Naš rad je u mnogome olakšan pravilnim držanjem u radu svih partijskih rukovodilaca i štabova, počev od komandi četa do štaba brigade. Svi drugovi zaista uviđaju nedostatke u brigadi i čine sve što mogu da se oni, uz našu pomoć, otklone. Odnosi između nas i štaba brigade su pravilni.«⁹⁸

Nemamo namjeru da polemišemo sa politodjelom, niti da opovrgavamo njegove, najblaže rečeno, prestroge ocjene i partijske organizacije i političkog stanja u brigadi. Peta brigada je na svakom koraku svojom vojničkom i

⁹⁸ Arhiv CK SKJ, r.e.g. br. 5661/5, 2-108 — Pismo politodjela 5. krajiske (Kozarske) NOU brigade od 3. 1. 1943. CK KPJ.

političkom aktivnošću demantovala takve ocjene. A što se sektaštva tiče iznijeli bismo samo ovaj podatak: u to vrijeme brigada broji 1307 boraca, od kojih je 341 član KPJ, 95 kandidata KPJ i 359 članova SKOJ-a ili ukupno 795 organizovanih boraca i starješina.⁹⁷

Poslije uspješno završene ofanzive krajiških brigada u dolini riječki Une i Sane, 7. januara 1943, održana je smotra 4. krajiške divizije u Srpskoj Jasenici pod Grmečom.⁹⁸ Za sve jedinice divizije, pa i za 5. brigadu, ova smotra imala je veliki značaj. Divizija je, poslije formiranja i nakon neprekidnih tromjesečnih borbi, prvi put na okupu. Smotru divizije izvršio je vrhovni komandant drugi Tito, poslije čega je održan defile jedinica. Bila je to impresivna slika, koja je ostavila snažan utisak i na borce i na narod ovog kraja. Divizija je tada brojala preko 4700 boraca, a bila je naoružana, pored ostalog, sa 6 topova, 18 minobacača, 22 teška mitraljeza i 202 puškomitraljeza i 3307 pušaka.⁹⁹ Za borce 5. brigade bio je to posebno svečan trenutak jer su tada prvi put vidjeli druga Tita, slušali njegov govor i igrali sa njim kozaračko kolo.

Već sutradan po održanoj smotri, 8. januara 1943, 2. i 5. brigada krenule su na novi zadatak.

Stab 1. bosanskog korpusa raspolagao je podacima¹⁰⁰ 0 koncentraciji jačih neprijateljskih snaga u garnizonima: Dubica, Kostajnica, Bosanski Novi, Prijedor, Sanski Most i Banja Luka, iz čega je zaključivao da predstoji neprijateljska ofanzyva većih razmjera. U vezi s tim, 2. i 5. brigada 4. divizije doatile su zadatak¹⁰¹ da krenu na područje

⁹⁷ Arhiv CK SKJ, reg. br. 72/1943. — Zapisnik sa prvog sastanka partijskih komiteta 4. krajiške NOU divizije, održan 1. 2. 1943. u s. V. Ruiška.

⁹⁸ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 20 — Obavještenje štaba 1. bosanskog korpusa od 4. 1. 1943. o održavanju smotre 4. krajiške divizije upućene Vrhovnom štabu NOV i POJ.

⁹⁹ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 2 — Pregled brojnog stanja i naoružanja 1. bosanskog korpusa na dan 1. 1. 1943.

¹⁰⁰ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 93 — Izvještaj obavještajnog centra štaba 1. bosanskog korpusa od 20. 1. 1943.

¹⁰¹ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 20 — Obavještenje štaba 1. bosanskog korpusa od 4. 1. 1943. o održavanju smotre 4. krajiške divizije upućeno Vrhovnom štabu NOV i POJ;

Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 89 — Zapovijest štaba 4. krajiške divizije od 19. I 1943 za dejstvo 2. i 5. krajiške brigade na terenu Kozare, Lijevče Polja i Karana;

Smotra 4. krajiške divizije 7. januara 1943. u Jasenici. Na tribini Vrhovni komandant NQV i POJ drug Tito sa članovima 1. bosanskog korpusa. Postrojenim borcima i narodu govori dr Ivan Ribar

Prema zamisli štaba 1. bosanskog korpusa u to vrijeme, dejstva 2. i 5. krajiške brigade na području Kozare, trebalo je da, između ostalog, omoguće mobilizaciju novih boraca u Lijevče Polju i

Peta kozaratka brigada na smotri 4. krajiške divizije 7. januara 1943. u Jasenici pod Grmečom

Kozare i Lijevče-Polja i da razviju dejstva na komunikacijama: Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi — Vojlinja; Banja Luka — Bosanska Gradiška; Prijedor — Bosanska Dubica i Bosanska Dubica — Kostajnica sa ciljem ometanja neprijateljskih koncentracija i vezivanja njegovih snaga za ovo područje.

U noći 12/13. januara 1943. obje brigade prešle su na desnu obalu Sane, razbile nekoliko manjih posada koje su vršile obezbjedjenje komunikacija i porušile prugu Prijedor — Bosanski Novi u dužini od nekoliko kilometara.

Prvi bataljon 5. brigade zadržan je na prostoru Karana (zapadno od komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica) sa zadatkom da štiti prelaze na rijeci Sani i istovremeno ruši prugu Bosanski Novi — Prijedor. Ostala tri bataljona, sa štabom brigade, po prelasku rijeke Sane,

da se time ubrza formiranje 9. krajiške (Kozarske) brigade na tlu Kozare, čije je jezgro tamo već postojalo. Međutim, uslijed otpočinjanja ofanzive i hitnog povratka ovih brigada na Grmeč, do ovoga nije došlo. 9. krajiška brigada formirana je 22. 1. 1943, ali ne na Kozari već od jedinica 3. krajiškog odreda »Simo Solaja

produžili su zajedno sa 2. krajiškom brigadom pokret na istok. Dijelovi 5. brigade, u pokretu ka Lijevče-polju, napali su 13. januara neprijateljsko uporište Knežica pod Kozarom (na komunikaciji Bosanska Dubica — Prijedor). Ovaj napad nije uspio, jer nije bio dobro pripremljen, pa nije postignuto iznenađenje. Naše jedinice imale su 2 mrtva i 6 ranjenih. Sutradan posada ovog uporišta povukla se u sastav posade G. Jelovac.¹⁰²

Prema prвobitnoj zamisli štaba 4. divizije¹⁰³, ove dvije brigade (bez 1. bataljona 5. brigade) trebalo je da izvrše prođor u Lijevče-polje, likvidiraju mnogobrojne neprijateljske posade i poruše komunikaciju Banja Luka — Bosanska Gradiška. Istovremeno da mobilišu nove borce i prikupljaju hranu za ostale naše snage u Podgrmeču. Međutim, kako je IV neprijateljska ofanziva otpočela 20. januara i kako je situacija, nastala u Podgrmeču, zahtijevala prisustvo i ovih brigada, štab 1. bosanskog korpusa naredio je¹⁰⁴ ovim brigadama da se usiljenim maršem vrate na prostoriju Lušci Palanka — Slatina — Kamenograd — Eminovci i da na toj prostoriji posluže kao korpusna rezerva za protivnapade na neprijateljske snage koje su nastupale iz pravaca Bosanski Novi, Prijedor i Sanski Most.

Uslijed novonastale situacije, prвobitna zamisao štaba 4. divizije za dejstva na Kozari i Lijevče-Polju nije mogla biti realizovana do kraja. Umjesto dugotrajnog boravka i dejstava u Lijevče-polju, 2. i 5. brigada su ovdje provele samo nekoliko dana, za koje vrijeme su bataljoni 5. brigade likvidirali dvije žandarmerijske stanice i uporište Klašnice (15 km sjeverno od Banje Luke). U ovim borбama poginulo je oko 100 neprijateljskih vojnika i zarobljena kompletna četa domobrana koji su razoružani i

¹⁰² Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 88 — Izvještaj štaba 4. divizije od 19. 1. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o dejstvima 5. krajiške (Kozarske) brigade;

Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 96 — Izvještaj komandanta 4. divizije od 20. 1. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o dejstvima na terenu Karana i Kozare.

¹⁰³ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 89 — Zapovjест štaba 4 krajiške divizije od 19. 1. 1943. godine za dejstva 2. i 5. krajiške brigade na terenu Karana i Kozare.

¹⁰⁴ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 99 — Naređenje štaba 1- bosanskog korpusa od 21. 1. 1943. štabu 5. krajiške divizije-

pušteni.¹⁰⁵ Zaplijenjeno je, između ostalog, 2 topa, 150 pušaka i 2 teška mitraljeza. Uništena su 4 kamiona. Naši gubici su bili 4 poginula i 10 ranjenih.

Dvadeset trećeg januara 5. i 2. krajška brigada otpočele su usiljeni marš na prostoriju koju im je ranije odredio štab 1. bosanskog korpusa i to pravcem: Lijevče-Polje — Knežica ;— Karan, prešle r. Sanu između Blagaja i Svodne i 27. januara stigle na oslobođenu teritoriju Podgrmeča. Sutradan, 28. januara, raspored 5. brigade bio je sljedeći:¹⁰⁶ 2. i 4. bataljon zatvaraju pravce od Bosanskog Novog, odnosno Ljubije i Prijedora; 1. i 3. bataljon zajedno sa 2. i 6. brigadom napadaju opkoljenu njemačku jedinicu (737. puk 717. njemačke divizije)¹⁰⁷ u rejonu Benakovca (na cesti Sanski Most — Krupa), s ciljem njihovog uništenja.

Brigada zajedno sa 2. i 6. krajškom brigadom napada danonoćno ovu njemačku jedinicu sve do 4. februara 1943, kada su napadi morali biti obustavljeni zbog novostvorene situacije — na drugim pravcima. I pored toga što su se ove borbe odlikovale velikom žestinom i što su ovoj njemačkoj jedinici bili naneseni veliki gubici, njihovo potpuno uništenje nije moglo biti ostvareno, zbog snažnog otpora koji su pružali opkoljeni, kao i intenzivnog dejstva neprijateljske avijacije i jakog pritiska neprijatelja u pozadini i na bokove naših jedinica (od Bosanske Krupe i Sanskog Mosta). Neprijateljska avijacija je, koristeći povoljne vremenske uslove, intenzivno snabdijevala opkoljenu jedinicu iz vazduha i dejstvovala po našim snagama. 4. februara, 370. puk 369. njemačke divizije uspio je da izvrši prodror pravcem Srpska Jasenica — Benakovac i da

¹⁰⁵ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 193 — Izvještaj Kotarske oblasti u Banja Luci od 25. 1. 1943. o napadu jedinica NOU na selo Klašnice.

¹⁰⁶ Zbornik, t. IV, 2. knj. 9, dok. 151 — Izvještaj štaba 4. krajške divizije od 29. 1. 1943. štabu 1. bosanskog NOU korpusa o situaciji na sektoru divizije.

Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 4 — Naredenje štaba 4. krajške NOU divizije od 1. 2. 1943. štabovima 2., 5., 6. i 8. krajške brigade i Banijskom partizanskom odredu za posedanje novih položaja.

¹⁰⁷ Zbornik, t. IV, knj. 9, dok. 244 — Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 31. 1. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini.

se spoji sa opkoljenim 737. pukom 717. divizije¹⁰⁸. Istovremeno, u rejon Benakovac pristigle su i jake neprijateljske snage iz Sanskog Mosta. Sutradan, 5. februara, jedinice 5. brigade posele su nove položaje ispod Grmeča od Gorinja do Lušci-Palanke, paralelno sa komunikacijom Bosanska Krupa — Sanski Most sa zadatkom zatvaranja pravaca koji sa ove komunikacije izvode na Grmeč¹⁰⁹ i omogućavanja evakuacije civilnog stanovništva i naših pozadinskih institucija, u prvom redu bolnica. Lijevo od 5. brigade nalazila se 2. kраjiška, a desno 6. kраjiška brigada, sa istim zadatkom.

Međutim, kako su neprijateljske jedinice (dijelovi 369 i 187 njemačke divizije i 3. ustaško-domobrantska brigada¹¹⁰ 5/6. februara uspjele da izvrše prodor komunikacijom Bosanska Krupa — Risovac — Bosanski Petrovac, to su se 2. i 5. kраjiška brigada praktično našle u okruženju na Grmeču. Time je bila prekinuta svaka veza sa štabom 4. divizije, koji je odstupao na jugoistok ka Driniću i Bravskom. Iz sastava 5. brigade odstupio je sa štabom divizije 3. bataljon i prateća četa 1. bataljona.

U ovakvoj situaciji, 1. 2. i 4. bataljon sa štabom 5. brigade vodili su u Grmeču 7., 8., 9. i 10. februara 1943. mnogobrojne žestoke borbe, sa 370. pukom 369. njemačke divizije i 3. ustaško-domobrantskom brigadom¹¹¹. Te borbe karakterisale su se kratkotrajnim, ali žestokim sudarima iz pokreta uz obostrano slabo poznavanje situacije

¹⁰⁸ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 187 — Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 4. 2. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini.

¹⁰⁹ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 28 — Naredenje štaba 4. kраjiške NOU divizije od 5. 2. 1943. štabovima 2., 5., 6. i 8. kраjiške brigade za novi raspored jedinica.

¹¹⁰ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 191 — Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 6. 2. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini.

¹¹¹ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 193, 199 i 201 — Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 7., 9. i 10. 2. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini; Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 195 — Dnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri višoj komandi oružanih snaga »Slovenija — Dalmacija« od 8. 2. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini.

*Ranko Sipka, komandant 5.
kozaračke brigade, narodni
heroj, poginuo oktobra 1944.
kod Travnika, na dužnosti
zamjenika komandanta 4. kra-
jiške divizije*

i uz obostrane velike gubitke. Situacija za naše jedinice i štabove bila je krajnje nejasna i neizvjesna, pošto, i pored mnogobrojnih pokušaja, veza sa štabom divizije nije mogla biti uspostavljena. Situaciju je otežavala i činjenica da se uz ove naše jedinice našao i zbijeg od oko 15.000 stanovnika iz podgrmečkih sela. Uslijed neprekidnih borbi i pokreta, jake hladnoće i nespavanja,¹¹² zavladala je totalna glad i krajnja iscrpljenost ljudstva. Sve ovo uslovilo je masovnu pojavu halucinacija kod boraca i starješina, što se negativno odražavalo i na donošenje odluka od strane komandi. Kako su se jedinice stalno osipale, uslijed gubitaka u borbi i promrzavanja (brigada je za ovih nekoliko dana imala oko 200, promrzlih boraca) donesena je odluka da se izvrši proboj na sjever u podgrmečka sela. Zahvaljujući sačuvanoj prisjebnosti pojedinih starješina, priprema za proboj i sam proboj izvršeni su uspješno. Za

¹¹² Zbornik, t. IV, knj. 11, dok. 22 — Izvještaj štaba 4. krajške NOU divizije od 3. 3. 1943. štabu 1. bosanskog NOU korpusa 0 borbama 5. i 6. krajške brigade protiv neprijatelja na Grmeču 1 Kozari.

izvršenje proboga grupisano je 50 puškomitraljeza u udarnu grupu koja je, predvođena komandantom brigade Šipka Rankom, poslije snažnog vatretnog prepada, izvršila juriš i razbila neprijateljske dijelove na cesti Bosanska Krupa — Barake jačine jedne čete Nijemaca. Poslije ovoga su i ostale jedinice brigade prešle komunikaciju. Ovom prilikom uništeno je i nekoliko vozila.¹¹³ U svitanje, 11. februara 1943, brigada se našla u rejonu s. Benakovac — s. Jasenica.

Nakon jednodnevног zadržavanja u širem rejonu s. Potkalinja, brigada je produžila na sjever i 15. i 16. februara u rejonu V. Rujiška — Alibegov Dubovik razbila dijelove 969. puka 369. njemačke divizije,¹¹⁴ koji su se nalazili na osiguranju komunikacija u dolini rijeka Sane i Une. Noću 16. februara 1943.¹¹⁵ brigada je prešla na desnu obalu Sane, na područje Karana i Kozare.

Treći bataljon i prateća četa 1. bataljona 5. brigade koji su odstupali južno od komunikacije Bosanski Petrovac — Ključ, od 6. februara 1943. nalazili su se pod neposrednom komandom štaba 4. divizije. Osmog februara ove jedinice posjele su položaj na liniji Lerkovac (k. 1112) — Krstasti vrh (k. 1099) — Kukerda (k. 1043), sa zadatkom da, sadejstvujući ostalim jedinicama 4. krajiske divizije, sprječavaju prodiranje njemačkih jedinica od Bosanskog Petrovca ka jugoistoku.¹¹⁶ Devetog februara 1943. 3. ba-

¹¹³ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 210 — Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 12. 2. 1943. godine.

¹¹⁴ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 217 i 223 — Dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 15. i 16. 2. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosanskoj krajini.

¹¹⁵ Arhiv Instituta za radnički pokret BiH kat. br. 1347 — Izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Kozaru od 6. 3. 1943 — Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu.

¹¹⁶ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 42 — Izvještaj štaba 4. krajiske NOU divizije od 8. 2. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o dejstvima 3. bataljona 5. krajiske (Kozarske) NOU brigade.

Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 46 — Izvještaj štaba 3. bataljona 5. krajiske NOU brigade od 8. 2. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o uspostavljanju veze sa štabom 4. krajiske divizije.

Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 52 — Naredenje štaba 4. krajiske NOU divizije potčinjenim jedinicama od 9. 2. 1943. za posjedanje položaja Kolunić-Drnić-Bravski Vaganac — Srnetica.

taljon 5. brigade sa 2. bataljonom 8. krajiskog brigade dočekao je u zasjedi kod Bravskog Vaganca 1. bataljon 7. SS »Princ Eugen« divizije i nakon kratkotrajne vatre izvršio juriš i tom prilikom naneo ovoj njemačkoj jedinici teške gubitke. Poginulo je 60 njemačkih vojnika, izvjestan broj njih je ranjen i 20 zarobljeno. Zaplijenjeni su 1 teški minobacač, 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez, 30 pušaka, 1 radio-stanica, 22 konja, 10.000 metaka i izvjesna količina minobacačkih granata.¹¹⁷ Za uspjeh u ovoj borbi, ova 2 bataljona pohvaljena su od Vrhovnog štaba.¹¹⁸

Po odluci štaba 4. krajiskog divizije, a u saglasnosti sa štabom 1. bosanskog korpusa, od 20. februara 1943.¹¹⁹ u s. Driniću, nedaleko od Bosanskog Petrovca, formirana je 12. krajiska brigada. Kao jezgro za formiranje ove brigade poslužio je 3. bataljon i prateća četa 1. bataljona 5. brigade. Osim toga, u sastav ove brigade ušle su po jedna četa iz 2. i 6. krajiskog brigade. Takođe su u nju uključeni i svi oni pojedinci iz raznih brigada 4. krajiske divizije, koji su u toku borbi izgubili vezu sa svojim matičnim jedinicama ili su kao prezdraveli ranjenici i bolesnici napustili bolnicu. U momentu formiranja, brigada je imala dva bataljona i četu pratećih oružja, a brojala je oko 600 boraca. Njen prvi štab sačinjavali su: komandant Petar Mećava, politički komesar Joco Marjanović, tadašnji komandant i politički komesar 3. bataljona 5. krajiske brigade.

Bila je to, do tog vremena, četvrta po redu krajiska brigada, čiji sastav su u većini sačinjavali borci sa Kozare.

*

Od ovog vremena pa do juna 1943, 5. brigadu sačinjavaju tri bataljona i brigadna prateća četa. U međuvreme

¹¹⁷ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 51 — Izvještaj štaba 4. krajiske NOU divizije od 9. 2. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o borbama jedinica 5. i 8. krajiske brigade.

Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 56 — Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa od 10. 2. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama 5. i 8. krajiske brigade.

¹¹⁸ Po sjećanju Joca Marjanovića, tadašnjeg političkog komesara 3. bataljona 5. brigade.

¹¹⁹ Zbornik, t. IV, knj. 10, dok. 116 — Naredenje štabu 4. krajiske NOU divizije od 20. 2. 1943. o formiranju 12. krajiske brigade.

Na Karanu, marta 1943. Slijeva na desno: Dušan Misirača, pomoćnik političkog komesara, Žarko Zgonjanin, politički komesar i Ranko Sipka, komandant 5. brigade

nu, sredinom januara 1943, dotadašnji komandant brigade Miloš Siljegović razboleo se, a na njegovo mjesto je postavljen Ranko Sipka, dotadanji zamjenik komandanta 5. brigade.

U IV neprijateljskoj ofanzivi, 5. brigada se našla u izuzetno teškoj situaciji, jer je do tada skoro puna dva mjeseca vodila danonoćne iscrpljujuće borbe uz duge i naporne marševe, tako da je ljudstvo brigade već na početku ove ofanzive bilo premoreno i iscrpljeno. I pored toga, ona je u osnovi izvršila svoj zadatak, iako se našla u surovim "uslovima zime, odsječena od glavnine i pod stalnim pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga. Bila je to najteža situacija u kojoj se brigada našla od svog nastanka, tim prije što su njeni gubici tokom ofanzive i ranije bili veliki, osobito kod starijeg boračkog i iskusnijeg komandnog kadra. Između ostalih, u borbama pred ofanzivu i u samoj ofanzivi pali su: Stojan Bajalica, zamjenik političkog komesara 1. bataljona, Dragan Pilipović, zam-

Maj 1943. na Kozari. Komandant 5. brigade Ranko Sipka sa grupom starešina

jenik komandanta 1. bataljona, komandiri četa: Nikola Knežević, Ostoja Miljaković, Lazo Banjac, Tomica Spanović, politički komesari četa: Vid Bukanović, Vaso Jovanović, Marko Garača, Cedomir Krneta, Mihajlo Pečanac, obavještajac bataljona, Dušan Culum, zamjenik političkog komesara čete, komandiri vodova: Rade Gajić Ronjo, Mićo Bjelajac, Petar Vojvodić, Mirko Vuković, Mladen Vuković, Mladen Pauković, Ljuban Trninić, i mnogi drugi prekaljeni borci, desetari, puškomitralješci i bombaši. Po-ređ poginulih bilo je i oko 200 boraca i starješina privremeno izbačenih iz stroja, zbog rana, promrzlina i bolesti od pjegavog tifusa.

Krajem februara 1943. brigada se našla na području Kozare gdje ostaje oko tri mjeseca, sve do odlaska u centralnu Bosnu, krajem maja 1943. godine.

Tokom čitavog ovog perioda, pored izvođenja borbenih dejstava, pred brigadom su stajali i zadaci zbrinjavanja i liječenja ranjenika i bolesnika, mobilizacija novih

boraca i popuna jedinica,¹²⁰ organizaciono sređivanje i učvršćivanje jedinica i konsolidacija prilika na terenu u zajednici sa organima narodne vlasti i partijskom organizacijom.

Zahvaljujući svestranom zalaganju i brizi preostalog stanovništva i organa vlasti, liječenje i zbrinjavanje rannjenika i bolesnika bilo je organizovano vrlo dobro, što je omogućilo da se štab brigade i ostale komande posvete rješavanju drugih zadataka. Prema izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajину, od 14. marta 1943, upućenog CK KPJ, prilike na području Kozare bile su još uvijek teške, iako su uloženi veliki naporci da se poboljša situacija poslije ofanzive. U izvještaju se, između ostalog, kaže:

»... Prije ofanzive na Kozaru, OK pokazao je velike uspjehe u radu. *Cisto seljački teren Kozare postao je najčvršćim našim uporištem...* Povratkom naroda iz logora mi smo formirali Okružno rukovodstvo od novih ljudi... To novo rukovodstvo i danas živi na terenu Kozare, iako pod dosta teškim uslovima. Njihov rad je dosta uspješan, što se vidi i po broju članstva (oko 220 članova KPJ i 500 ŠKOJ-evaca). *Narod Kozare, ono malo što ga ima (većinom žene), ostao je čvrsto uz nas .. ,«^m*

U ovo vrijeme na terenu Kozare, bilo je nekoliko vojnopolitičkih rukovodstava, Okružni komitet KPJ, štab brigade, kao i NOO-i od seoskih i opštinskih do sreskih. Kaže se da su
• ko između njih nisu bile usaglašene nadležnosti, što je otežavalo konsolidaciju prilika na terenu i popunu brigade, to su štab brigade i sreski NOO za Kozaru početkom marta izdali zajedničko uputstvo¹²² svim vojnim komandama i organima vlasti kojim je regulisana međusobna nadležnost i odnosi, način i nadležnosti za mobilizaciju no-

¹²⁰ Zbornik, IV, knj. 11, dok. 64: — Izvještaj 1. bosanskog korpusa od 12. 3. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama i gubitcima u toku IV neprijateljske ofanzive; Zbornik, t. IV, knj. 11, dok. 136 — Direktiva štaba 4. krajiške divizije potčinjenim jedinicama od 27. marta 1943. o sređivanju i popuni jedinica.

¹²¹ Arhiv CK SKJ, reg. br. 176-a/1943. — Izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajину od 14. 3. 1943. Centralnom komitetu KPJ.

¹²² Arhiv VII, kut. br. 868/9-2 — Zajedničko uputstvo štaba 5. krajiške NOU brigade i Sreskog narodnooslobodilačkog odbora za Kozaru (bez datuma).

vih boraca, način snabdevanja jedinica, organizacija obavještajne službe, političko-propagandni i kulturni rad i sl.

Zahvaljujući dobroj saradnji vojske, organa vlasti i partijskih organizacija, kao i svestranom političkom radu, u brigadu se javilo nekoliko stotina novih boraca, prvenstveno omladinaca i omladinki, kako sa užeg kozaračkog područja, tako i iz Lijeveč-pola. Istovremeno, po odluci OK za Kozaru, tih dana je stupio u brigadu i veći broj dotadašnjih partijskih i omladinskih radnika sa terena. Neki od njih su, stupanjem u brigadu, odmah postavljeni na rukovodeće dužnosti, uglavnom političko-partijske.

I za ovaj period politodjel brigade, u izvještaju upućenom CK KPJ 22. aprila 1943, daje negativnu ocjenu o stanju u brigadi. U njemu se pored ostalog kaže:

»... B) Zbog gubitaka, privremenih uspjeha neprijatelja u borbama i posledica do kojih su one doveli, moral i borbenost u našoj brigadi su naglo popustili, tako da se događaju pojave deserterstva, simuliranja, izbjegavanje borbe i sl.

c) Navedeno pod a) i b) uticalo je i na sam komandni kadar, na sve štabove bataljona i komande četa, tako da i on tolerira postojeće stanje i nema dovoljno odlučnosti i smisla da se bori protiv svih nezdravih pojava kod nas ...

3) Obzirom da je komandni kadar u ovoj brigadi, a po našem mišljenju i u ostalim krajiškim brigadama nedovoljno zreo i sklon samovoljnim istupima, sa vrlo malo partijnosti, a i sam zamjenik polit. kom. brigade ne zadovoljava bez vrlo aktijne pomoći politodjela, u ovakvom sastavu treba da ostane...«¹²³

Kako je politodjel dao subjektivnu ocjenu stanja 5. brigade to je došao u ozbiljan sukob sa štabom 5. brigade i Oblasnim komitetom KPJ za Bosansku krajinu.¹²⁴

Uporedo sa sređivanjem i popunom jedinica, brigada je već od samog prelaska na područje Kozare izvodila stalna borbena dejstva, napadajući prvenstveno komunikacije

¹²³ Arhiv CK KPJ, reg. br. 325/1943.— Izvještaj Politodjela 5. krajiške (kozarske) brigade od 22. 4. 1943. CK KPJ.

¹²⁴ Arhiv CK SKJ, reg. br. 176-a — Izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 14. 3. 1943. CK KPJ 1943. godine;

Arhiv CK SKJ, reg. br. 224/B-1943 — Pismo CK KPJ od 3. 9. 1943. godine Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu;

CK SKJ nije odobrio ovakav rad politodjela niti je usvojio ocjenu stanja u 5. brigadi, već je svojom odlukom od 3. 9. 1943., povukao politodjel iz brigade.

u dolinama rijeka Sane i Une. Raspored bataljona bio je: 1. zapadno od komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica do rijeka Sane i Une, 2. između Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške i 4. kod Prijedora. Pošto su jedinice brigade odmah po prelasku Sane otpočele sa borbenim dejstvima, to je i neprijatelj vrlo brzo uočio da se radi o našim jačim snagama, pa je preuzeo odgovarajuće protivmjere. Tako se u opštoj bojnoj relaciji banjalučke domobranske brigade za februar 1943, pored ostalog, kaže:

»... 25. veljača 1943. godine Prijedor: u toku ovog dana poduzele su njemačke i naše čete pothvat ka selu Marin i Kriva Rijeka, gdje se nedavno prikupila jedna brigada komunista. Kod sela Marina došlo je do sukoba sa jačim komunističkim snagama, koje su se povukle ka Pastirevu. U toku borbe ovog dana gubici naših četa bili su 1 domobran ranjen, a 1 častnik sa 19 domobrana nestao..

U ovoj borbi zarobljeno je 20 vojnika i 1 oficir — komandir čete. Zaplijenjeno je 17 pušaka, 2 puškomitralice i 2 strojnica. Naši gubici bili su 9 mrtvih i 14 ranjenih.¹²⁶ Narednih dana, neprijatelj je jačim snagama (tri bataljona Nijemaca, banjalučka domobranska brigada i posade okolnih garnizona i uporišta), preuzimao akcije »čišćenja« ka području rasporeda snaga brigade. Naše snage su manevrima izbjegavale veće frontalne sudare, vršeći istovremeno napade na one njegove objekte, gdje to neprijatelj nije očekivao.

Tako je 2. bataljon koncem februara 1943, na komunikaciji Bosanska Dubica — Prijedor, kod Kruškovca, postavio zasjedu i napao jednu manju njemačku kolonu, kojom prilikom su zapaljena 3 kamiona, a zarobljeno 30 njemačkih vojnika sa opremom.

Isti bataljon, 5. marta, izvršio je napad na divje željezničke kompozicije uskotračne pruge Bosanska Gradiška — Podgradci. Zarobljeno je 15 domobrana. Poginulo 2 i ranjeno 15 ustaša. Kompozicije su uništene, a zaplijenjeno 18 pušaka i 2 puškomitraljeza.

¹²⁵ Zbornik, t. IV knj. 11, dok. 324 — Opšta bojna relacija domobranskog banjalučkog zdruga (brigade) za februar 1943.

¹²⁸ Arhiv VII, kut. 766A. reg. br. 17-1 — Operacijski dnevnik 4. krajške NOU divizije.

Dvanaestog marta 1. bataljon porušio je prugu Prijedor — Bosanski Novi na 17 mjesta i zapalio opštinsku zgradu u selu Brezičanima. U noći 14/15. marta 1. bataljon napao je neprijateljska uporišta Dobrljin i Strižanski most. Tom prilikom zarobljeno je 85 neprijateljskih vojnika, 3 oficira i 1 podoficir. Zaplijenjen je i 1 minobacač, 1 teški mitraljez, 5 puškomitraljeza, 70 pušaka, 12 sanduka ručnih bombi i 4 sanduka minobacačkih granata. Istovremeno je izvršeno i rušenje pruge. Naši gubici bili su: 1 mrtav i 4 ranjena. Dvadeset petog marta 1. bataljon je ponovo napao jednu kompoziciju voza na pruzi Prijedor — Bosanski Novi, kojom prilikom je neprijatelj imao gubitke od 11 poginulih.

Zasjeda 4. bataljona na cesti Prijedor — Bosanska Dubica, 2. aprila, uništila je jedan kamion i ubila 2 nječića vojnika. Istog dana 4. bataljon je odbio napad jačih neprijateljskih snaga iz Prijedora i Jelovca uz veće gubitke po neprijatelja. Sutradan je neprijatelj ponovio napad, ali je ponovo odbijen uz znatne gubitke. Ovog puta neprijateljski ispad je bio podržavan i avijacijom koja je bombardovala i mitraljirala položaje 4. bataljona i okolna sela.

Dana 19/20. aprila 1943. 1. bataljon je izvršio jednovremen napad na Dobrljin, Poljavnice i prugu Prijedor — Bosanski Novi kod Dragotinje. Ovom prilikom zarobljeno je 60 neprijateljskih vojnika i 1 oficir, a 8 ih je poginulo. Zaplijenjeno je 56 pušaka, 2 puškomitraljeza i 2 strojnica. Pruga je porušena na više mjesta.

U noći, 24/25. aprila, 14 boraca iz 4. bataljona na čelu sa komandirom voda Aleksom Jelisavcem izvela je jednu od najsmelijih akcija. Grupa je upala u Prijedor i, pošto je likvidirala stražu (2 Nijemca i 10 žandarma), oslobođila je 120 zatvorenika, uglavnom zarobljenih partizana i pozadinskih radnika. Od oslobođenih zatvorenika, 64 su stupili u brigadu, dok su ostali upućeni na liječenje zbog iscrpljenosti. U ovoj akciji poginuo je vođa ove grupe, komandir voda Alekса Jelisavac, inače borac koji je bio poznat po hrabrosti u cijeloj brigadi. On je išao na čelu grupe i na samoj kapiji logora uspio je bajonetom likvidirati neprijateljskog stražara, ali je poslije i sam pao pogoden metkom.

Dok je udarna grupa prodirala u logor i evakuisala oslobođene zatvorenike, ostale jedinice 4. bataljona štitile su njeno dejstvo, napadajući spoljna uporišta neprijatelja oko grada.

Koncem aprila 1943. brigada je izvršila čišćenje neprijateljskih uporišta u s. Šimići i Mičije na istočnim padinama Kozare. Uporišta su uništена, a domaća ustaška legija razbijena. Narodu je vraćena sva imovina, koju su ustaše iz ovih mjesto opljačkale u partizanskim selima Kozare za vrijeme ofanzive u ljetu 1942. godine.¹²⁷

Jedna četa 2. bataljona, sredinom maja 1943, izvršila je po danu prepad na jednu ustašku stražu u neposrednoj blizini Bosanske Dubice i tom prilikom otela od ustaša nekoliko stotina grla stoke, koju su ustaše opljačkale po selima ispod Kozare u jesen 1942. poslije ofanzive. Stoka je podjeljena narodu.

Osamnaestog maja 1. bataljon je, u popodnevnim časovima, sačekao u zasjedi jednu kompoziciju voza na pruzi Bosanski Novi — Prijedor, između stanica Dragotinja — Brežičani. Akcija je dobro pripremljena i potpuno je uspjela. Kompozicija voza, od 20 vagona i 2 lokomotive je potpuno uništena, a pruga porušena. Poginulo je 40 njemačkih vojnika i 5 viših oficira, a zarobljeno 16 Nijema-

¹²⁷ Zbornik, t. IV, knj. 11, dok. 22 — Izvještaj štaba 4. krajiške NOU divizije od 4. 3. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o borbama 5. i 6. krajiške brigade protiv neprijatelja na Grmeču i Kozari;

Zbornik, t. IV, knj. 11, dok. 157 — Izvještaj štaba 4. krajiške NOU divizije od 31. 3. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o borbama i zdravstvenom stanju boraca;

Zbornik, t. IV, knj. 11,*dok. 189, 218 i 234 — Dnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri višoj komandi oružanih snaga »Slovenija—Dalmacija« od 5, 12. i 16. 3. 1943. o borbama protiv jedinica NOU u Zapadnoj Bosni.

Zbornik, t. IV, knj. 12, dok 45 — Izvještaj štaba 4. krajiške NOU divizije od 8. 4. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o borbama vođenim na terenu Kozare.

Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. 89 — Izvještaj štaba 4. krajiške NOU divizije od 17. 5. 1943, štabu 1. bosanskog korpusa o borbama u vremenu od 19. 4. do 17. 5. 1943. g., i

Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 67 — Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa o borbama vođenim od maja do 23. avgusta 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ.

ca, 35 domobrana i 3 gestapovca. Nijemci su pripadali 114. njemačkoj lovačkoj diviziji, a vraćali su se iz Njemačke sa odsustva u Banju Luku. Zaplijenjen je 1 puškomitrailjez, 5 pištolja, 3 automata, 25 pušaka, 10.000 metaka i velike količine raznog materijala. Naši gubici: jedan borac poginuo i 3 ranjena.

O ovoj borbi, u depeši komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj, od 20. maja 1943. kaže se:

»... 114. lovačka divizija: z. od Brezičana (s/z Priedor) prepad na putnički voz poslije miniranja. Žestoka mitraljeska vatra (8—10 lakih mitraljeza) i ručne bombe na vagone. 15 njemačkih vojnika mrtvih, 20 njemačkih vojnika nestalo. Službena i vojna pošta opljačkana. Potjera, uklanjanje i opravka u toku...«^{12e}

Ovo su samo značajnije borbe koje je brigada vodila u ovom vremenu. O aktivnosti 5. brigade na ovom području tih dana govorila je i radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«. U jednoj emisiji koncem aprila 1943, pored ostalog kaže se:

»Kozara je najsvetlij i simbol narodno-oslobodilačke borbe. Kozara je kula svetilja o koju će se razbiti svi fašistički poduhvat. Poslednja neprijateljska ofanziva je pokazala da je gospodar na Kozari bila i ostala junaka V kozarska brigada«.

U ovom tromjesečnom periodu, brigada je izvršila potpunu jedinica novim i prezdravelim borcima, konsolidovala svoje redove i u stalnim borbama prekalila nove borce i došla do znatnog plijena u oružju i municiji. Početkom maja 1943. 5. brigada ima 1270 boraca svrstanih u tri bataljona, s tim što 1. i 2. bataljon imaju po četiri čete i vodove pratećih oruđa, a 4. bataljon 3 čete i vod pratećih oruđa. Pri štabu brigade bili su sanitet, vod za vezu, zaštitni vod i udarna grupa jačine voda.

Partijska organizacija u brigadi u ovo vrijeme ima članova KPJ 314, kandidata 74 i članova SKOJ-a 326,

¹²⁸ Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. 235 — Dnevni izvještaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 20. 5. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹²⁸ Arhiv VII, reg. br. 1/2 k. 41. — List 5. brigade »Kozara« br. 1 od 1. maja 1943. godine.

Smotra 5. brigade 1. maja 1943. u Moštanici pod Kozarom

ukupno 714 organizovanih.¹³⁰ Komandni kadar u jedinica-
ma brigade uslijed gubitaka i odlaska na nove dužnosti
znatno je izmijenjen, pogotovo u četama, a djelomično i u
štabovima bataljona i štabu brigade. Sastav komandnog
kadra brigade u maju 1943. bio je sljedeći:

Stab brigade: komandant Ranko Sipka, zamjenik ko-
mandanta Mirko Pekić, politički komesar Žarko Zgonja-
nin, zamjenik političkog komesara Dušan Misirača, obav-
ještajni oficir Drago Mažar, referent saniteta dr Danica
Perović, intendant Stevo Trtica.

Prvi bataljon: komandant Veljko Stojaković, zamje-
nik komandanta Dušan Bojanić, politički komesar bata-
ljona Lazo Lazić, zamjenik političkog komesara Ostoja
Žeželj. 1. četa: komandir Dragan Milašin, politički kome-
sar Ljuban Sević; 2. četa: komandir Gojko Marinković,
politički komesar Milan Gajić; 3. četa: komandir Drago-

¹⁵⁰ Arhiv Instituta za radnički pokret BiH, kat. br. 1389 — Iz-
vještaj zamjenika političkog komesara 5. krajiške brigade od 21. 4.
1943. Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu.

Ijab Resan Ciko, politički komesar Dragan Knežević; 4. četa: komandir Branko Bogić, politički komesar Mirko Stanić.

Drugi bataljon: komandant Dragutin Ćurguz Crni, zamjenik komandanta bataljona Rade Čekić, politički komesar Pero Ćurguz, zamjenik političkog komesara Milan Budimir. 1. četa: komandir Sretko Đenadija, politički komesar Marinko Krnjadić; 2. četa: komandir Mirko Šiljak, politički komesar Boro Gaćeša; 3. četa: komandir Đorđe Vučenović, politički komesar Milan Knežević; 4. četa: komandir Dušan Bašić, politički komesar Florijan Vidović.

Četvrti bataljon: komandant Rade Kondić, zamjenik komandanta bataljona Mihajlo Gačić, politički komesar Rade Bašić, zamjenik političkog komesara Gojko Siljegović. 1. četa: komandir Mitar Stojanović, politički komesar Drago Čudić; 2. četa: komandir Slavko Pekić, politički komesar Radoje Tadić; 3. četa: komandir Đuro Gojić, politički komesar Mile Puzigaća.

Prvi maj 1943. 5. brigada je svečano proslavila.¹³¹ Bataljoni su bili postrojeni na jednoj zaravni kod manastira Moštanice, nedaleko od spomenika proslavljenog junaka protiv Turaka u XIX vijeku, Petra Petrovića Pecije. Smotra na ovom istorijskom mjestu simbolizirala je na određen način neuništivost naroda Kozare. Komandant brigade, Ranko Sipka primio je stroj, a zatim su bataljoni profilovali ispred štaba brigade. Tri mjeseca boravka na terenu Kozare mnogo je značilo za konsolidovanje brigade poslije IV ofanzive. Veći broj ranjenih boiaca i rekonvalescenata poslije preležanog tifusa nalazio se ponovo u stroju. Bila je to veoma impozantna smotra. Bataljoni, popunjeni i okrijepljeni boravkom na ovom terenu, već po svom izgledu ulijevali su veliko povjerenje okupljenom narodu. Za sve učesnike bila je to nezaboravna i veoma upečatljiva svečanost. Narod dubičkog i gradiškog sreza došao je da vidi brigadu i donio borcima darove. Iako su potkozarska sela više puta temeljito opljačkana i paljena, narod je ipak pronašao mogućnost da dođe na viđenje sa

¹³¹ Arhiv VII, kut- 766-A, reg. br. 19-1 — Izvještaj štaba 5. krajiške brigade od 16. 5. 1943. štabu 4. krajiške divizije o borbama na Kozari i pripremama brigade za prelaz u centralnu Bosnu.

partizanima, donoseći im razne darove. Bila je to dirljiva slika plemenitosti naroda Kozare i njegove vjernosti pokretu.

Pored vojničkog dijela smotre, borci brigade i omladina sa terena izveli su zajednički kulturno-umjetnički i sportski program. Narodno veselje trajalo je cijeli dan.

Bio je to istovremeno oproštaj boraca naše brigade sa narodom Kozare, jer su već tada bile u toku intenzivne pripreme za odlazak brigade u nove krajeve i na nove zadatake, da bi se u Kozaru vratila tek po završetku rata. Za mnoge njene borce i starješine to je bilo posljednje videće i oproštaj sa svojim užim zavičajem, jer su uzidali svoje živote u daljnji borbeni put brigade.

Glava III

PRILIKE U CENTRALNOJ BOSNI PRIJE DOLASKA 5. KOZARAČKE BRIGADE I OSTALIH JEDINICA 11. DIVIZIJE NA TAJ TEREN

Na području centralne Bosne djelovao je 4. krajški odred, koji je uslijed razornog djelovanja četničkih agenata i četničkih pučeva doživio tešku sudbinu. Još na skendervakufskoj partijskoj konferenciji, koja je održana februara 1942., ocijenjeno je da je stanje u jedinicama ovoga odreda zabrinjavajuće. Stoga je donošena odluka da načelnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu dr Mladen Stojanović sa kozarskom proleterskom četom krene na teren centralne Bosne sa osnovnim zadatkom vojničkog sređivanja četa 4. odreda i učvršćivanja moralno-političkog stanja u njima. Međutim, politička čvrstina u jedinicama ovog odreda bila je ozbiljno potkopana zavjereničkom aktivnošću i neprijateljskom četničkom propagandom. Borbenost četa i spremnost ljudstva za odlučnu borbu protiv ustaša i okupatora bila je vrlo slaba. Nedisciplina i osipanje boraca iz jedinica bile su svakodnevna pojava i problem sa kojima je rukovodstvo 4. odreda imalo mnogo posla. Počeli su četnički pučevi unutar jedinica. Preko noći borci pojedinih četa su bacali partizanske oznake, stavljali kokarde, ubijali političke komesare i ostale članove Partije i SKOJ-a i proglašavali se četnicima.

Prvu mjeru koju je dr Mladen Stojanović preduzeo na ovom terenu bio je pokušaj da se nesporazumi prevaziđu putem razgovora, na miran način i tako sačuva jedinstvo odreda. Međutim, ovaj pokušaj se završio oružanim

sukobom. Naime, jedna četa proletera sa dr Mladenom Stojanovićem krenula je u selo Lipovac da bi sa tamošnjim komandirom čete Lazom Tešanovićem na miran način raspravili neslaganja i otklonili nesporazume, i tim putem ga pridobili za borbu protiv okupatora. Ali, do razgovora nije došlo, pošto je Tešanović sa svojom četom organizovao zasjedu i dočekao proletere smrtonosnim rafalima. U ovoj borbi poginulo je 12 proletera, a teško je ranjen i sam dr Mladen Stojanović.

Ovaj iznenadni, podmukli izdajnički napad na proletere koji nisu očekivali borbu nego razgovore i sporazumijevanje, izazvao je duboko ogorčenje u narodu cijele Bosanske krajine.

Krajišnike je posebno ogorčilo ranjavanje dr Mlade na Stojanovića, čija je slava kao komandanta kozarskih partizana bila široko poznata. Međutim, ovaj prvi oružani sukob pokazao je da se sa četnicima neće moći pregovarati. To su uskoro pokazali i događaji koji su slijedili. Danas se može sa sigurnošću zaključiti da je četničko rovarenje i ilegalni rad u partizanskim četama 4. odreda bio mnogo ozbiljniji, širi i smišljeniji nego što se to tada mislilo. Dražini agenti, bivši oficiri, podoficiri i kraljevi žandarmi sve češće su stizali iz Srbije i povezivali se sa pročetničkim elementima, stvarali zavjere i pripremali udar. Dražini agenti su nailazili na relativno pogodno tie, pošto je u široj okolini Banje Luke, stvaranjem kraljevine Jugoslavije, bila stvorena i četnička organizacija, čija je aktivnost zapažena tek 1934. i poslije kada se javlja i otpočinje sa šovinističkom aktivnošću, »križarska« organizacija hrvatskih nacionalista. Ovo je potrebno istaći da bi se potpunije shvatila politička situacija u centralnoj Bosni u ovo vrijeme.¹³²

¹³² Postojale su tri četničke organizacije na banjalučkom sredu: u gradu i u selima Pavlovcu i Čelincu. Njihovi članovi bili su velikoposjednici, trgovci i kulaci. Njihova aktivnost se ispoljava u organizovanju šovinističkih i velikosrpskih manifestacija prigodom nacionalnih i vjerskih praznika. Mada je okupacijom četnička organizacija bila obezglavlјena, jer se članstvo dijelom našlo u zarobljeništvu, dijelom je pobijeno od ustaša, a dijelom pobeglo u Srbiju, ipak se njeni preostali članovi međusobno sastaju i dogovaraju o nastaloj situaciji.

Razvoj četničke organizacije u centralnoj Bosni ubrzan je dolaskom na ovaj teren Nikole Forkape, bivšeg podoficira kraljeve garde, sa još nekoliko aktivnih oficira Draže Mihailovića, kao i dolazak Laze Tešanovića, učitelja i člana četničke organizacije na teren Kotor-Varoša. Na teren Manjače stiže Vukašin Marčetić, bivši poručnik jugoslovenske vojske rodom iz sela Sljivne (Manjača). On je bio zarobljen od Talijana, ali su ga oni oslobođili i poslali u Manjaču sa zadatkom da u pogodnom trenutku istupi kao četnik. On se povezao sa Urošem Drenovićem, koji djeluje kao četnik na terenu Mrkonjić-Grada. Taktika im je bila, prvih dana ustanka, da u borbi protiv Nijemaca i ustaša nastupaju zajedno sa komunistima i ostalim patriotski raspoloženim elementima, kako u tim danima najbješnjeg terora i masovnih ubistava i istrebljenja srpskog življa od strane ustaša ne bi doživjeli potpunu izolaciju i prezir.

Čim su stvorene brojne i relativno dobro naoružane vojne jedinice na teritoriji cijele Bosanske krajine, pa i u Manjači i centralnoj Bosni, i rukovodstvo pokreta odlučno postavilo pred sve odrede zadatke da neprekidnom vojničkom i političkom aktivnošću šire i učvršćuju oslobođenu teritoriju, četnički agenti su pojačali svoj zavjerenički rad. Saobtirali su borbu i izbjegavali sukobe sa okupatorom i ustašama, opravdavajući to nezrelošću uslova i nespremnošću masa da prihvate tako odlučnu i beskompromisnu borbu. Dražini agenti na početku sabotiraju borbu uvijeno i rade prikriveno, da bi kasnije istupali sve otvoreniće. Pri tome oni stalno rade na pripremanju pučeva u jedinicama i povezuju se sa svim kolebljivim i politički najzaostalijim elementima.

Dok u ostalim dijelovima Bosanske krajine (Kozara, Podgrmeč i Drvar) pokret jača i u proljeće 1942. doživljava snažan polet, u centralnoj Bosni i Manjači on već u zimu 1941/1942. zapada u tešku krizu. Rukovodstvo na vrijeme uvida težinu situacije na ovim područjima i interveniše najprije 1. krajiškim proleterskim bataljonom, a docnije i sa dva udarna bataljona. Međutim, sve to nije bilo dovoljno da se snage 4. odreda održe kao partizanske. Otkazivanje poslušnosti jednog voda Ponirske čete, čiji je komandir bio Karlo Roje, sabotaža Tešanovićeve čete u napadu na Kotor-Varoš januara 1942, bili su signali koji su navodili na zaključak da je skori rascijep neizbjegjan.

Februar i mart 1942. bili su presudni i kobni za sudbinu 4. odreda. U aprilu iste godine, osim Crnovrške čete

(bolje rečeno njenog jezgra, koje su sačinjavali komunisti, pretežno iz Banja Luke) i dijela Prnjavorskog bataljona, sve ostale čete odreda su se raspale ili prešle na stranu četnika. Štab odreda i Okružni komitet, oslanjajući se uglavnom na Krajiški proleterski bataljon, pokušavali su velikom upornošću da spasu što se može spasiti. Međutim, u tom nastojanju primjenjivana je pogrešna taktika. Ranije, dok su čete odreda makar i formalno priznavale štab odreda, rukovodstvo odreda je u njih slalo grupe proletera, najviše do desetine boraca, u težnji da učvrsti moralno političko stanje tih jedinica. Proleteri su tu preuzimali uglavnom političke funkcije i postajali komesari četa i vodni delegati, stvarali partijске čelije i nastojali da razviju politički rad radi suzbijanja četničke propagande i zaustavljanja osipanja i pučeva. Međutim, pučevi time nisu prestali, nego su naprotiv učestali, a sudsudina proletera dodijeljenih u ove čete bila je takva da su većinom mučki i na spavanju pobijeni.¹³³ Dakle, pojedinci ili grupe proletara, razasuti po četama odreda, nisu mogli bitno izmijeniti stanje, a ni zaustaviti pučeve i lično su većinom tražično završavali. Na drugoj strani Krajiški proleterski bataljon stalno je brojno slabio, a njegova udarna snaga konstantno opadala.

Krajiški proleterski bataljon je zadržan na terenu centralne Bosne sa zadatkom da vojničkom i političkom aktivnošću i borbom, kako protiv okupatora i ustaških formacija tako i protiv četničke izdaje, doprinese konsolidaciji prilika na ovom terenu. Odluka o privremenom zadržavanju ove jedinice na terenu centralne Bosne bila je sasvim opravdana, ali je upotreba ove jedinice bila taktički pogrešna.

Pored Kozarske proleterske čete, koja se prva sukobila sa četnicima u centralnoj Bosni, 2. KNOP odred izdvojio je iz svog sastava, marta 1942., kompletni bataljon (oko 350 dobro naoružanih boraca), koji je dva i po mjeseca vodio borbu protiv četnika, najprije na Manjači, a zatim zajedno sa Krajiškim'proleterskim bataljom u centralnoj Bosni.

¹³⁵ Radmilu Stefanoviću, proleteru koji je dodijeljen Buletiničkoj četi i u njoj neko vrijeme vršio dužnost komesara čete, četnici su sjekirom glavu odsjekli.

Ovaj bataljon je bio veoma popularan u narodu Kozare, baš zato što je u borbama protiv četnika pokazao juštvo i političku čvrstinu. U narodu je bio poznat kao udarni protivčetnički bataljon i po povratku u Kozaru dejstvovao je kao samostalna i pokretna jedinica pod komandom štaba 2. odreda. Učestvovao je i u borbama u ofanzivi, a poslije ofanzive neki njegovi dijelovi poslužili su kao jezgro za formiranje 4. bataljona 5. kozarske brigade. Ovaj podatak nije bez značaja, jer je, pored Kozarske proleterske čete, i Udarni bataljon sa Kozare u direktnoj borbi sa četnicima od prvog dana njihove izdaje. Uticaj ovih boraca na ostale partizane Kozare i na čitavu sredinu, bio je bez sumnje značajan za blagovremeno i potpuno razumijevanje datih političkih prilika i posebno četničke izdaje. 5. kozarska brigada, prelaskom u centralnu Bosnu, nastavljala je tradiciju proleterske čete i Udarnog bataljona. Ona je u svojim redovima imala desetine boraca iz pomenutih jedinica, čije je iskustvo u borbi protiv četnika korisno poslužilo i u vojničkom i u političkom pogledu.

I sama činjenica da su četnici 1. aprila 1942. na zvjerски način ubili dr Mladena Stojanovića, legendarnog komandanta kozarskih partizana, čiji su se mnogobrojni ratni drugovi sada nalazili u redovima 5. brigade, pojačavala je mržnju boraca prema četničkoj izdaji i odlučnost u borbi protiv četnika.

*

U toku prve polovine 1942, četničke vođe jedan za drugim ozakonjuju izdaju i sklapanjem sporazuma sa predstavnicima ustaša i Nijemaca. 27. aprila 1942. u Mrkonjić-Gradu, Uroš Drenović, komandant četničkog bataljona »Petar Kočić«, potpisao je sporazum sa predstavnicima ustaške vlasti. Sa ustaške strane sporazum su potpisali: Marko Jungić, kotarski predstojnik, Konstantin Uremović, predstojnik kotarskog suda i Emil Rataj zapovednik garnizona Bojnik.¹³⁴ Trinaestog maja 1942. četni-

¹³⁴ Arhiv VII, reg. b_r. 2/2, kut. br. 234 (četnički fond) — Ugovor o saradnji četničkog komandanta Uroša Drenovića i vlasti NDH u Mrknjić-Gradu od 27. 4. 1942. godine.

čki komandanti između gornjeg toka rijeka Sane i Vrbasa posjetili su zapovjednika banjalučkog zdruga u Banji Luci i dali pismenu izjavu kojom priznaju NDH.¹³⁵ Petnaestog maja 1942. Vukašin Marčetić, komandant četničkog odreda »Manjača«, i Jovan Mišić potpisali su sporazum o saradnji protiv NOV sa ustaškim velikim županom Gvozdićem i potpukovnikom Brozovićem u Banji Luci.¹³⁰ Dvadeset petog maja 1942. Lazo Tešanović, Cvetko Aleksić, Gostimir Stanković i Maksim Tešić s četničke strane a dr Petar Gvozdić, Ivan Brozović i Mirko Belan s ustaške strane potpisali su sporazum o zajedničkoj borbi protiv partizana.¹³⁷

Sedmog juna 1942. u selu Javoranima održana je konferencija četničkih komandanata na kojoj je glavno pitanje bilo saradnja četnika sa ustašama i okupatorom. Na konferenciji su odobreni dotadašnji sporazumi i preporučeno je da tako postupe i ostali četnički komandanti.¹³⁸

Samo dva dana poslije ove konferencije u Javoranima, tj. 9. juna 1942. Rade Radić, komandant četničkog odreda »Borje« potpisao je sporazum sa ustaškim predstavnicima u Banji Luci o zajedničkoj borbi protiv partizana.¹³⁹

Odmah poslije otvorenog stavljanja na stranu okupatora četnici su razvili jaku propagandu u narodu radi opravdavanja saradnje sa ustašama. Glavni argumenti su im bili »spasavanje srpskog naroda od ustaškog terora« i korist koju će neposredno izvući (dobijanje oružja i municije). Ovakva politika odgovarala je u datom trenutku jed-

¹³⁵ Vojnoistorijski glasnik broj 5/1966. godine — P. Kačavenda: »Saradnja četnika i ustaša u Bosni 1942. godine«.

¹³⁶ Arhiv VII, reg. br. 3/2, kut. br. 234 (četnički fond) — Ugovor o saradnji u borbi protiv NOV potpisani u Banji Luci 15. maja 1942. između predstavnika četničkog puka »Manjača« Vukašina Marčetića, Jovana Mišića i Petra Savanovića, s jedne, i velikog župana dr Petra Gvozdića, pukovnika Ivana Brozovića i Marka Belana, druge strane.

¹³⁷ Vojnoistorijski glasnik br. 5/1966. godine — P. Kačavenda »Saradnja četnika i ustaša u Bosni 1942. godine« na AYII reg. br. 1/8, kut. br. 233 (četo. fond) — Zapisnik sa konferencije.

¹³⁹ Arhiv VII, reg. br. 5/8, kut. br. 233 (četnički fond) — Tekst sporazuma o saradnji u borbi protiv NOV potpisani 9. 6. 1942. godine u Banji Luci između Rade Radića, četničkog komandanta i organa NDH.

ncm dijelu najzaostalijih masa u Manjači i centralnoj Bosni, ali se već na prvom koraku pojavio i otpor takvoj izdajničkoj politici radi čega četnički komandanti pokušavaju da prikriju suštinu sporazuma.

Raspisom glavnog stana poglavnika NDH od 24. juna 1942. izvršeno je razgraničavanje teritorije i vlasti između četničkih odreda i ustaško-domobranksih snaga,¹⁴⁰ što je omogućilo četnicima da na velikom prostoru ojačaju svoju organizaciju, a ustaškoj vlasti garantovalo smirivanje na tom terenu, a time i mogućnost da sve raspoložive snage angažuju u borbi protiv NOV. I jedni i drugi imali su i druge koristi, jer je saradnja u isto vrijeme značila i sporazum o podjeli pljačke.

Prodor 1. proleterske divizije na teren centralne Bosne, novembra 1942, bio je značajan za raskrinkavanje četničke izdaje i ubrzavanje procesa demoralizacije u četničkim redovima. Na konferenciji predstavnika četničkih odreda održanoj u Kulašima 1. decembra 1942. vidno se ispoljila kriza u koju je zapala četnička organizacija, što je nesumnjivo bila posljedica velikih vojničkih i političkih pobjeda NOV i teške kompromitacije četničkih vođa zbog saradnje sa okupatorom i ustašama.¹⁴¹

Do kraja 1942. najvažniji događaji na terenu centralne Bosne su prodor 1. i 3. proleterske divizije na ovaj teren i njihova aktivna dejstva, kako protiv četnika, tako i uspješne borbe protiv Nijemaca i ustaša.

Uskoro poslije sporazuma četničkih komandanata sa ustašama i Nijemcima o zajedničkoj borbi protiv partizana, uslijedila je primjena tih sporazuma i praktično sadejstvo četnika sa jedinicama ustaša i Nijemaca. Ilustracije radi, navodi se samo nekoliko dokumenata.

Iz pisma banjalučkog zdruga Vukašinu Marčetiću, od 17. avgusta 1942, vidi se da njemački major Putlic, direktno izdaje naređenje četnicima Azarića i traži municiju od

¹⁴⁰ Isto kao pod 139.

¹⁴¹ Arhiv VII, reg. br. 22/9, kut. br. 226 (četnički fond) — Zapisnik sa međudređske konferencije bosanskih četničkih odreda održane u s. Kulašima 1. 12. 1942. godine.

Tako u svojoj diskusiji Stevan Botić, predstavnik četničkog odreda »Trebava«, pored ostalog, kaže: »... Mi četnici demoralisani smo kao saveznici ustaša i Nemaca i to tako da i sam »London« fali partizane, a ne nas četnike...«

banjalučkog zdruga za četnike. U istom pismu govori se i o sadejstvu četnika Drenovića i Tešanovića na liniji Sutnica — Dubrava u borbi protiv partizana.¹⁴²

Dvadeset sedmog avgusta 1942, Rade Radić piše svoje načelniku štaba, poručniku Vukašinu Marčetiću, sljedeće pismo:

»Ova komanda stavila ti je u dužnost da odmah stupiš u vezu sa njemačkim vojnim vlastima u Banjoj Luci povodom oduzimanja Mrkonjić Grada od strane komunista i njihovim daljim nadiranjem ka Manjači, a u cilju organizovanja zajedničke akcije protiv komunista.

Kako iz primljenog izvještaja ne vidimo šta si po ovome do sada učinio, nareduje ti se da se odmah vratiš u Banja Luku da stupiš u vezu sa komandantom njemačkih trupa radi izvršenja zadataka koji ti je stavljen u dužnost.

Komandantu njemačke vojske izloži pravo stanje, a naročito ga upozori da u sadašnjim borbama između komunista i hrvatske vojske, Hrvati se redovno predaju sa naoružanjem, bez otpora. Ovakvi slučajevi desili su se već u Istočnoj Bosni nekoliko puta, zatim u Ključu, Lijevnu, Glamoču i sada Mrkonjić-Gradu. Njemačkog komandanta isto tako upozori na činjenicu da se danas u Bosanskoj krajini nalaze komunisti itd ...«

Trideset prvog avgusta 1942, Rade Radić obavještava svoj štab o sljedećem:

»General Brozović poslao je pismo po dva njemačka oficira njemačkom komandantu u Kadijnoj. Vodi da nam se ne da municija pošto smo dobili ogromne količine i da mi traženjem municije stvaramo samo sebi rezervu.

Ipak uspeli smo i Hrvati će morati da pošalju municiju. Razumije se, da nam sada Njemci momentalno poklanjaju više pažnje nego Hrvatima«.¹⁴⁴

Dvadeset devetog oktobra 1942, njemačka komanda iz Banje Luke piše Radiću:

¹⁴² Arhiv VII, reg. br. 27/8, kut. br. 233 (četnički fond) — Pismo banjalučkog zdruga (brigade) od 17. 8. 1942. četničkom komandantu Vukašinu Marčetiću.

¹⁴³ Arhiv, reg. br. 28/8, kut. br. 233 (četnički fond) — Naređenje Rade Radića, komandanta četnika ū zap. Bosni, načelniku štaba iste komande od 27. 8. 1942. godine.

¹⁴⁴ Arhiv VII, reg. br. 30/8, kut br. 233 (četnički fond) — Pismo Rade Radića, komandanta četnika, 31. 8. 1942. svom štabu.

»Njemačkoj komandi javljeno je da su dne 21. ovog mjeseca 350 četnika pod vašim vodstvom u selu Podbrde vikali: »Živio kralj Petar Drugi, kraljica Marija i London«.

Klicati »živio« neprijateljima njemačke države je zabranjeno. Upozoravam vas na to, te vas molim da razjasnite to vašim ljudima. Ovakvi slučajevi mogli bi pomutiti dosadašnje dobre odnose između vas i njemačkih oružanih snaga.«¹⁴⁵

U jesen 1942., četnički starješina iz Manjače, Slavoljub Makivić, piše sljedeći dopis:¹⁴⁶

»Njemačkoj ambulantni Sitnica.

Upućuju se na ījekarski pregled četnici: Ostojić Tedo, Tubok Stojan, Milojević Božo, Đurić Đorđe, Zobić Milan i Savo Savić.

Molim da se za Zobića napiše šta mu je i da li je sposoban za dalji pokret.

Zastupa komandanta
Slav. Makivić

Trinaestog januara 1943., komanda bosanskih četničkih odreda šalje trebovanje banjalučkom zdrugu za:¹⁴⁷ 34.000 puščanih metaka, 500 metaka za šmajser, 250 ručnih bombi, 200 mina za bacač i 200 metaka za signalni pištolj.

Sedmog septembra 1942., Luka Radić, komandant pozadine u štabu bosanskih četničkih odreda, piše komandantru banjalučkog zdruga:¹⁴⁸

»Dok naše četničke jedinice vode borbu protiv komunista koji nadiru od Mrkonjić-Grada, koji je vaša vojska predala komunistima u ruke bez ozbiljne borbe, kako smo obavješteni hrvatske vlasti poslale su hrvatsku žandarmeriju u Karanovac...« i dalje: »Slanje žandarma u Karanovac smatramo najobičnijim i najprostijim izazivanjem i svakako jednim gestom koji treba da posluži komunistima kao zgodna propaganda protiv nas četnika. Stoga

¹⁴⁵ Arhiv VII, reg. br. 11/9, kut. br. 233 (četnički fond) — Dopis njemačke komande (odjel I-c) iz Banje Luke od 29. 10. 1942. Radi Radiću, komandantru četnika.

¹⁴⁶ Arhiv VII, reg. br. 25/9, kut. br. 233 (četnički fond) — Dopis četničkog starješine iz Manjače Slavoljuba Makivića (ujesen 1942. godine bez datuma) njemačkoj ambulantni u Sitnici.

¹⁴⁷ Arhiv VII, reg. br. 2/10, kut. br. 233 (četnički fond) — Trebovanje komande bosanskih četničkih odreda od 13. 1. 1943. upućeno banjalučkom domobranskom zdrugu (brigadi) u Banji Luci.

¹⁴⁸ Arhiv VII, reg. br. 35/8, kut. br. 233 (četnički fond). Pismo Luke Radića, četničkog komandanta pozadine za zapadnu Bosnu od 7. 9. 1942. banjalučkom domobranskom zdrugu (brigade).

tražim da se hrvatska žandarmerija odmah povuče sa Karanovca, jer u protivnom slučaju mi ćemo biti prisiljeni da je uklonimo oružanom silom, a u ponovljenom slučaju mi ćemo obustaviti borbu protiv komunista i vi ćete isto tako morati da im predate Banja Luku kao što ste predali i Mrkonjić-Grad. Prepis ovog dopisa dostavili smo njemačkoj vojnoj komandi u Banjoj Luci radi znanja i ravnjanja.

Po naređenju komandanta
Clan štaba
Luka Radić»

Smatramo da je ovo nekoliko dokumenata dovoljno da pokaže s kim su se četnici sporazumijevali i protiv koga su vodili borbu. Nužno je, međutim, da se ima u vidu da oni iz sasvim razumljivih razloga ove sporazume nisu objelodanili i da su ih krili od naroda, kako bi time sakrili i svoje izdajničko lice. Iskoristivši sporazume sa ustašama, četnici ne samo što su se obezbjedili od napada s te strane nego su došli i do stalnog izvora naoružanja. Period od juna 1942. do maja 1943, do dolaska 5. brigade na ovaj teren, protekao je za četnike relativno mirno. Oni su to vrijeme iskoristili za učvršćivanje svoje organizacije, svog uticaja i vlasti, za nesmetanu pljačku i lično bogaćenje. Pored 1. i 3. proleterske divizije, koje su u jesen 1942. operisale na prostoriji Teslić — Prnjavor u proljeće 1943. i 1. krajiška brigada je kraće vrijeme boravila na prostoru Travnik — Skender-Vakuf — Kotor-Varoš. Na pojavu ovako jakih snaga četnici su panično bježali i sklanjali se kod svojih saveznika, ustaša i Nijemaca. Ali, kako su se pomenute jedinice kratko vrijeme zadržavale na ovom terenu, četnici su, po njihovom odlasku, ponovo zauzimali stare položaje i preuzimali kontrolu velikog dijela centralne Bosne. Bilo je jasno da je za obračun sa ovim četnicima nužno odvojiti jače snage, koje bi zaposjele ovaj teren i pristupile njihovom sistematskom uništavanju. Isto tako, bilo je jasno da je jedino borbom moguće raskrinkati četnike kao izdajnike i odvojiti narodne mase od njihovog uticaja. U tom cilju je i upućena 12. divizija na ovaj teren, a u njenom sastavu i 5. brigada.

Glava IV

PRELAZAK 5. KRAJIŠKE (KOZARAČKE) BRIGADE PREKO R. VRBASA I BORBE U CENTRALNOJ BOSNI

Koncem aprila i početkom maja 1943. otpočele su intenzivne pripreme za prelazak 5. brigade u centralnu Bosnu. Na tome je radio kako štab brigade tako i štab 4. krajjiške divizije. Te pripreme bile su, međutim, privremeno ometane novom ofanzivom na Kozaru. Ofanzivu su izvodile uglavnom ustaško-domobranske snage iz garnizona Kostajnica, Bosanski Novi, Prijedor, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, ukupno oko deset bataljona.¹⁴⁹ Napad je počeo istovremeno iz svih pravaca 7. maja 1943. godine. Mada je neprijatelj otpočeo pokrete noću, što je bilo neuobičajeno u njihovoј dotadašnjoј praksi, zahvaljujući dobro organizovanoј obavještajnoј službi, ni jedna jedinica 5. brigade nije bila iznenadena. Ocijenivši da se radi o ispadu lokalnog karaktera, štab brigade odlučio je da ne prihvata dugotrajnije iscrpljujuće borbe, već da jedinice, maksimalno koristeći manevar, vrše ubacivanje u neprijateljsku pozadinu. Borbu da prihvataju u krajnjoј nuždi.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Arhiv VII, kut. 766, reg. br. 19-1 — Izvještaj štaba 5. krajjiške NOU brigade od 16. 5. 1943. štabu 4. krajjiške divizije.

¹⁵⁰ Prvi put u ratu neprijateljski vojnici nisu uz nemiravali malobrojne stanovalnike, uglavnom žene i djecu, u selima Kozare. Bilo je čak slučajeva i korektnog ponašanja. No i pored toga narod je ostao nepovjerljiv prema neprijatelju. Interesantno je da su žene i djeca krali oružje i municiju neprijateljskim vojnicima, redovno obavještavali naše jedinice o pokretima neprijatelja, a nje-

Neprijatelj je prokrstario slobodnom teritorijom i do 15. maja 1943. njegove jedinice su se vratile u svoje garnizone. Štab 5. brigade nastavio je sa pripremama za odlazak u centralnu Bosnu. Osnovno pitanje, koje je trebalo riješiti, bilo je izbor najpogodnijeg pravca, kojim bi se brigada prebacila u centralnu Bosnu. U međusobnoj prepisci, štab brigade i štab 4. krajiskog divizije razmatrali su tri osnovne varijante. Štab 4. divizije bio je za to da se 5. brigada prije svega prebaci u Podgrmeč i da odatle zajedno sa ostalim našim snagama izvrši čišćenje terena Janja od četnika, a potom, da se u gornjem toku r. Vrbas, prebaci u centralnu Bosnu.¹⁵¹ Međutim, pošto je neprijatelj početkom maja 1943. ponovo otpočeo sa utvrđivanjem i posjedanjem linije Bosanski Novi — Suhača — Ljubija, štab 5. brigade je procjenjivao da bi taj pravac iziskivao velike gubitke i gubljenje vremena. Zato je pristupio izviđanju r. Save s namjerom da se sa brigadom prebaci u Slavoniju,¹⁵² a potom sa te prostorije u centralnu Bosnu u rejon planine Motajice. Kako je i ovaj pravac bio težak i obilazan (trebalo je dva puta savladati reku Savu), štab 4. divizije nije se složio sa ovim predlogom, ali je ostavio štabu brigade slobodu odlučivanja.

U međuvremenu, odlukom Vrhovnog štaba početkom maja 1943. formirana je 12. krajiska divizija,¹⁵³ u čiji sastav su ušle: 5. i 12. krajiska brigada, te Banjalučki i Kozarački partizanski odred. Sve snage novoformirane divi-

ga dezinformisali. Tako su žene u selu Vojskova na pitanje neprijateljskih oficira,ima li partizana i gdje su, odgovorile: »Prošlo ih je ovuđa oko 3000 i svaki nosi po dvije tikve, ne znamo kuda će«.

¹⁵¹ Zbornik t. IV knj. 13, dok. br. 52 — Naredjenje štaba 4. krajiske NOU divizije od 10. 5. 1943. štabu 5. krajiske brigade o prelasku u centralnu Bosnu.

¹⁵² Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. br. 89 — Izvještaj štaba 4. krajiske NOU divizije od 17. 5. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o akcijama od 19. aprila 15. 5. 1943. godine.

¹⁵³ Zbornik, t. IV knj. 13, dok. br. 49 — Izvještaj štaba 1. bosanskog NOU korpusa od 10. maja 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o rasporedu i jačini potčinjenih jedinica;

Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. br. 60 — Obaveštenje štaba 1. bosanskog korpusa od 14. 5. 1943. potčinjenim jedinicama o odluci Vrhovnog štaba NOV i POJ da se formira 2. bosanski NOV korpus;

Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. br. 47 — Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 19. 8. 1943. 12. divizija preimenovana je u 11. krajisku diviziju.

zije, sem Kozaračkog partizanskog odreda (koji će ubrzo izići iz njenog sastava), trebalo je što prije da se koncentrišu u centralnoj Bosni i da otpočnu dejstva na tom terenu.

Oslobodivši se, sredinom maja, pritiska ustaško-domobranskih snaga, koje su izvodile ofanzivu, štab brigade je pristupio ispitivanju pravca prelaza preko Lijevče-polja i r. Vrbasa. U odnosu na dva prethodno pomenuta, preko Podgrmeča i Janja, odnosno preko Slavonije, ovaj pravac je bio znatno kraći i omogućavao je da se brigada relativno brzo nađe na novoj prostoriji, ali je on istovremeno bio i najopasniji, jer ga je brigada izvodila preko područja, gdje je neprijatelj mogao brzo intervenisati jakim snagama (blizina Banje Luke i aerodroma Zalužani, Bosanske Gradiške i Topole, gdje je neprijatelj stalno držao jake posade). Ova opasnost je bila utoliko veća što je brigada, vršeći pokret ovim pravcem, izvršavala zadatak samostalno, bez veze i sadejstva sa ostalim našim snagama. No, i pored toga štab 5. brigade odlučio se upravo za ovu varijantu. U tome su veliku ulogu odigrali obaveštajni organi, koji su štabu brigade prikupili solidne i iscrpne podatke o rasporedu neprijateljskih snaga u Lijevče-polju, o svim gazovima na r. Vrbasu, i o rasporedu četnika na desnoj obali Vrbasa¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Ove podatke prikupio je tadašnji obaveštajni oficir 5. brigade Drago Mažar preko ilegalne organizacije NOP-a u Lijevče-Polju. Prema sjećanju Đurda Pavića, koji se tada nalazio u tom kraju kao ilegalni partijski radnik, Mažar se sa njim sastao početkom maja 1943. u s. Karaizovci i tražio od njega da se za potrebe 5. brigade prikupe detaljni podaci o rasporedu neprijateljskih snaga na liniji Banja Luka — Bosanska Gradiška, o snazi četnika na desnoj obali Vrbasa i o gazovima na Vrbasu. Za nekoliko dana ovi podaci su prikupljeni. Naročito su bili iscrpljivi i pouzdani podaci o neprijateljskim jedinicama na relaciji Banja Luka — Gradiška, jer su poticali od Ledinek Miloša koji je u to vrijeme bio domobranski oficir na službi u Klašnicama. Ledinek je kao Slovenac protjeran od Nijemaca i 1941. nastanio se u s. Razboj u Lijevče-Polju, gdje je radio kao učitelj. Još tada se povezao sa aktivistima KPJ i aktivno radio za NOP, a kada je kao rezervni oficir pozvan u domobranstvo zatražio je da ide u partizane. Međutim, po odluci partitske organizacije otišao je u domobranstvo i nastavio sa radom za NOP kao oficir. Zahvaljujući ovoj činjenici, Ledinek je kao za-

Paralelno sa izviđanjem i prikupljanjem podataka o neprijatelju u dolini Vrbasa vršene su i ostale pripreme jedinica za predstojeći pokret. Dotadašnji 5. bataljon¹⁵⁵ (koji je samo privremeno bio u sastavu brigade) izdvojen je i prerastao u Kozarački odred. Iz ostalih bataljona izdvojeno je oko 100 boraca i starješina, uglavnom onih koji još nisu bili sposobni za veće napore i marševe i ostavljeni u odredu.

Po izvršenom prikupljanju jedinica, 25. maja 1943,¹⁵⁶ otpočeo je pokret brigade ka rijeci Vrbas iz rejona s. Koturovi — s. Vojskova — s. Rakovica (sjeverni obronci planine Kozare). Kako je od presudnog značaja za uspješan prelaz preko r. Vrbasa bila tajnost, pokret je vršen uglavnom noću pravcem s. Koturovi — s. Rakovica — s. G. Podgradci — s. Turjak, tj. sjevernim i sjeveroistočnim padinama Kozare. Dvadesetdevetog maja jedinice su predanile u šumi sjeverno od s. Turjak, da bi po padu mraka usiljenim maršem, noću 29/30. maja, prešle oko 30 km i stigle u širi rejon s. Bakinici, na domak Klašnica. Ovaj dan brigada je predanila u rejonu Zmajevac (k. 212) — Mali Vis (k. 421) — Vilenik (k. 307) — Ceriška kosa (k.

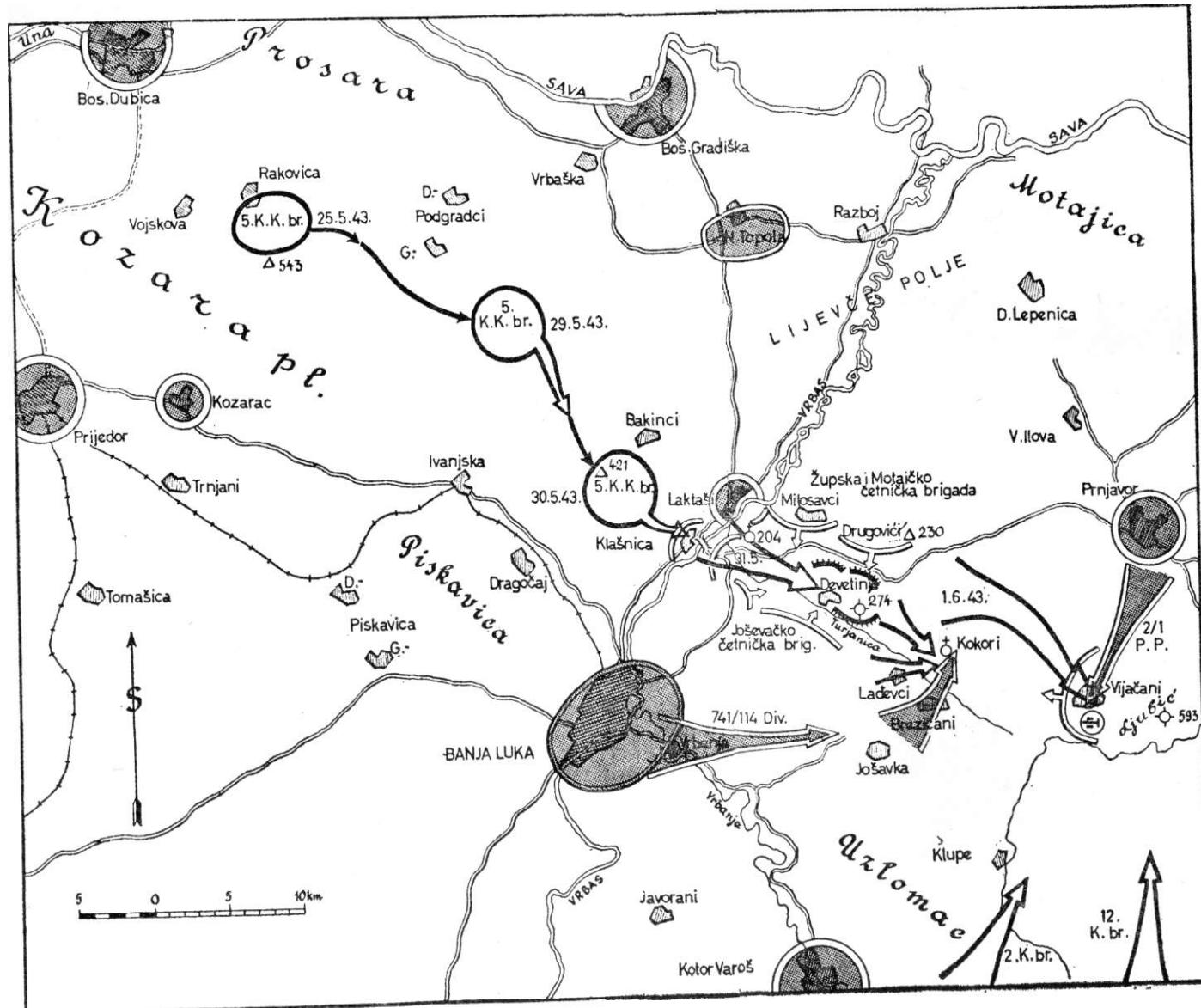
povjednik uporišta Klašnice i Laktaši ne samo bio u situaciji da prikupi i pruži iscrpne podatke o rasporedu neprijatelja već je, i sam uticao na taj raspored. On je u dogovoru sa našim obavještajcima cijelokupnu posadu iz Klašnica poslao u Banja Luku na „Smjenu”, što je olakšalo prelaz 5. brigade preko Vrbasa.

¹⁵⁵ Arhiv instituta za radnički pokret BiH Sarajevo, kat. br. 1446 — Izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Kozaru od 20. 6. 1943. Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu.

Po odlasku 5. brigade na teren Podgrmeča oktobra 1942. na Kozari je ostavljena grupa boraca jačine voda koja je logorovala u rejonu Bukovice. Njen zadatak je bio da čuva grupu ranjenika koji su bili sklonjeni u podzemna skloništa. Koncem oktobra iz Ruijske je na Kozaru i Karan vraćena još jedna jača patrola, kao i grupa terenskih partijskih radnika. Ubrzo su ove partizanske grupe narasle na dvije jake samostalne čete — jedna na Kozari, a druga na Karanu. Početkom 1943. godine, od ovih snaga formiran je samostalni bataljon koji je privremeno stavljen pod komandu štaba 5. brigade kao njen 5. bataljon, ali on nije napuštao područje Kozare već je dejstvovao po principu partizanskog odreda.

Po odlasku 5. brigade u centralnu Bosnu ovaj bataljon je prerastao u Kozarački odred. U stalnim borbama odred je vrlo brzo jačao, tako da već sredinom juna 1943. ima tri bataljona. Od narasnih snaga odreda 8. 9. 1943. formirana je 11. krajiska brigada, koja u momentu formiranja ima 1260 boraca.

¹⁵⁴ Isto kao pod 155.

Prelaz 5. krajiske-kozaračke brigada preko r. Vrbasa, koncem

266). Ova brda, gdje je brigada bila razmještena na predanak, pokrivena su niskim rastinjem (šikarom), te nisu pružala siguran zaklon od izviđanja iz vazduha i sa zemlje. Zato je po svitanju dana bilo zabranjeno svako kretanje. Isturena su samo neposredna osiguranja i osmatrači. Komandama bataljona i četa saopšten je postupak u slučaju da nas neprijatelj otkrije. Brigada je bila koncentrisana na malom prostoru, udaljena od Klašnica i komunikacije Bosanska Gradiška — Banja Luka 1,5 — 2 kilometra, a od Banje Luke, svega 12 km. U neposrednoj blizini razmještaja jedinica, seljaci iz obližnjih sela, izvodili su poljske radove. Cestom Banja Luka — Bosanska Gradiška, neprijatelj je obavljao vrlo živ saobraćaj.

Međutim, i pored svih mjera predostrožnosti, u podnevnim časovima ka prostoru razmještaja jedinica brigade krenule su iz okolnih sela grupe žena i omladine, noseći hranu borcima. Poslije kontakta sa prvim grupama, ispostavilo se da mještani već cio dan znaju za nās. Članovi štaba brigade bili su preneraženi ovom činjenicom, ali se više nije moglo ništa preuzeti. Za svakog borca brigade bio je ovo dirljiv i nezaboravan trenutak.

U sumrak, 30. maja, brigada je produžila pokret ka Vrbasu. Prelaz je izvršen pošto je prethodno razoružana manja žandarmerijska posada preko mosta u Klašnicama. Za obezbjeđenje prelaza bila su isturena osiguranja prema garnizonima Banje Luke i Bosanske Gradiške. Po izvršenom prelazu most je srušen.

U ranim jutarnjim časovima 31. maja 1943.¹⁵⁷ brigada je bila u pokretu od Klašnica ka s. Devetine, na desnoj obali Vrbasa. Usput je bez borbe razoružala nekoliko četničkih patrola. U s. Devetine, istoga dana, zarobljeno je oko 30 četnika, među kojima je bio i Luka Radić, četnički komandant pozadine za zapadnu Bosnu.

Time se brigada čvrsto dohvatiла prvih terena u centralnoj Bosni, odmakavši iz doline Vrbasa na istok oko 15 km. Prva faza zadatka izvršena je u potpunosti i to bez gubitaka. Pojava 5. brigade u ovom dijelu centralne Bosne, koju su četnici smatrali svojom sigurnom teritorijom

¹⁵⁷ Arhiv VII, reg. br. 5/5, kut. br. 213 (četnički fond) — Raspis komande četničkog odreda »Borija« od 19. 6. 1943. predsednici-ma opština.

i pozadinom, izazvalo je kod njihovih jedinica veliku zabunu i iznenadenje. Međutim, i 5. brigada je bila u nezavidnoj situaciji. Borci su bili krajnje premorenici od višednevnih marševa i nespavanja. Jedinica se našla na nepoznatom terenu, bez jasnih podataka o snazi i rasporedu neprijatelja i bez bilo kakve veze sa ostalim našim snagama i pretpostavljenom komandom.

Poslije prvog iznenadenja četnici su se brzo snašli. Već oko 12 časova, istoga dana, počeo je njihov organizovan napad na sve jedinice brigade i to iz pravca Klašnica, iz doline rječice Turjanica i s. Jošavke i sa sjevera od s. Dragović i Milosavci. Četničkom napadu, prethodilo je i dejstvo avijacije iz Banje Luke, ali bez nekog naročitog efekta. Pored četnika napadala je i veća masa mobilisanih civila na konjima i pješke uz veliku viku i galamu. I pored velikih gubitaka, četnici su bjesomučno jurišali na naše položaje uz pjesmu, trube i sa zastavama, ali su bili odbijeni. Borci naše brigade prvi put u ratu sreli su se sa ovom vrstom neprijatelja. Uz stalno odbijanje četničkih napada, brigada se, postavljena kružno, poput vatrenog ježa, postepeno pomjerala na istok ka s. Kokori.

Istoga dana intervenisale su i jače njemačke snage iz Banje Luke (741. i dijelovi 721. puka 114. lovačke divizije)¹⁵⁸. Predveče 31. maja 1943. dok je još trajao pritisak četnika, prvi naši dijelovi sukobili su se i sa njemačkim jedinicama u selu Kokori. U napad na Kokore prešao je čitav 1. bataljon, no kako je dobio vatru i u leđa, iz pravca s. Lađevci i Brezičani, naš napad je uz znatne gubitke bio odbijen. Nijemci su imali 2 poginula (od kojih 1 oficir) i 7 ranjenih¹⁵⁹. U ovoj borbi sa četnicima i sa Nijemcima brigada je imala 6 poginulih i 15 ranjenih boraca. Poginuli su: Ostoja 2eželj, pomoćnik političkog komesara 1. bataljona, Mladen Durić, komandir voda, Vukašin Bera, desetar, Krsto Gvozden, Dragoljub Toroman, i Ljuban Škpndrić, borci.¹⁰⁰

¹⁵⁸ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 111, 117, 123 i 127 — Dnevni izvještaj njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj od 1, 2, 3. i 5. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹⁵⁹ Isto, kao pod 158, dok. br. 117.

¹⁰⁰ "o Arhiv VII, RPK 15 t-1 i RPK 16—1/6 — Spisak poginulih boraca i starješina 5. krajiške NOU brigade.

Po padu mraka, jedinice su izvučene iz borbe i nastavljen je pokret pravcem s. Crkvina — s. Vršani — s. Šarinci. U svitanje 1. juna, brigada je stigla u s. Vijačane ispod sjeverozapadnih obronaka planine Ljubić.

Poslije kraćeg odmora održana je po jedinicama kratka i skromna svečanost. Ponovo je u 5. brigadi formiran 3. bataljon, u čiji sastav su ušle dotadašnja 3. četa 1. bataljona i 4. četa 2. bataljona. Stab bataljona sačinjavali su: komandant Mlado Obradović, zamjenik komandanta Sreto Đenadija, politički komesar Borde Vučenović i zamjenik političkog komesara Zdravko Saničanin Braco. Komandir 1. čete bio je Dragoljub Resan Ciko, politički komesar Dragan Knežević. Komandir 2. čete Dušan Bašić, a politički komesar Florijan Vidović.

Poslije borbe na Devetinama i Kokorima, sutradan 1. juna, neprijatelj je prema pravcu našeg nastupanja uveo u borbu 2. bataljon 1. domobranskog lovačkog puka iz Prnjavora, ojačan baterijom topova.¹⁶¹ •

Sa ovom neprijateljskom jedinicom sukobio se 4. bataljon, oko 12 časova u rejonu Lavovo brdo (k. 363) — južni dio sela Vijačani, a potom je u borbu uveden i tek formirani 3. bataljon. Očita namjera ove neprijateljske jedinice bila je da presječe parvac nastupanja 5. brigade ka planini Ljubić. Istovremeno su i njemačke snage bile u pokretu od s. Kokora na istok za brigadom.

Poslije tročasovne žestoke borbe (neprijateljska artillerija je tukla kartečom jednu četu 4. bataljona pri njemom jurišu na topove), ova neprijateljska jedinica je potpuno razbijena. Gubici neprijatelja bili su 38 poginulih i 66 zarobljenih. Zaplijenjene su 3 haubice, 105 mm sa 600 granata, 3 teška mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 1 mali bačać, 25.000 metaka, 30 konja, 1 radio-stanica i više kola raznog materijala. Gubici 5. brigade bili su: 2 poginula i 3 ranjena borca.¹⁶² Poginuli su borci Radovan Božikić i Boško Baštinac.

¹⁶¹ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 117 — Dnevni izvještaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 2. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹⁶² Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 67 — Izvještaj štaba 1. bosansko-korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u centralnoj Bosni, vodenim od maja do avgusta 1943. godine.

O ovoj borbi u dnevnom izvještaju njemačkog opunoćenog generala u Hrvatskoj za 2. juni 1943. kaže se:

»... ojačan 2. bataljon prvog lovačkog hrvatskog puka, an-
gažovan od Prnjavora u pravcu oblasti k. 320 — 281 j. i jz. 12 km
od Prnjavora razbijen od komunističke grupe, koja se povlači pred
Njemcima. Ostaci bataljona povukli se ka Prnjavoru. Razbijena je
njemačka radio stanica koja je bila pridata radi veze. 3 Nijemca
su poginula, a 5 su ranjeni«.¹⁶³

U dnevnom izvještaju 4. pješadijske domobranske di-
vizije za 5. juni 1943. o ovoj borbi, između ostalog, stoji
»... partizani koji su 1. VI 1943. godine raspršili kod La-
vovog Brda 2. bojnu 1. lov. puka uzmakli su u Ljubić
planinu«.¹⁰⁴

Po završenoj borbi, komandant 4. bataljona 5. brigade,
Rade Kondić, sakupio je sve artiljerce iz brigade, impro-
vizovao posade i okrenuo cijevi zaplijenjenih topova u
pravcu Prnjavora i ceste, koja iz ovog gradića vodi ka
Derventi. Sve dok je trajalo granata, topovi su tukli brzom
paljbom. Artiljerci nisu vodili računa o režimu vatre.
Kad je nestalo granata, topovi su uništeni. Poslije toga,
jedinice brigade nastavile su pokret ka Ljubić-planini.
Mada nam ovog puta nije bio cilj napada Prnjavor, nepri-
jateljska posada i okupatorsko-kvislinška vlast pobegli su
iz Prnjavora na sjever. Tako je Prnjavor bio tri dana bez
ičije vlasti i vojske.

Za dva dana boravka u centralnoj Bosni brigada je
bila u vrlo teškoj, pa čak i u kritičnoj situaciji. Danonoćno
rvanje sa četnicima, mobilisanim stanovništvom, usta-
ško-domobranskim jedinicama i Nijemcima, impresioni-
ralo je stanovništvo ovog kraja. Rezultat ove pobjede bio
je da su se mjesecima u ovom kraju među stanovništvom
i četnicima o 5. brigadi prnosile nevjerovatne priče.

Narednih deset dana 5. brigada dejstvovala je na ovom
terenu samostalno bez veze sa štabom 12. divizije, u čijem
sastavu je sada bila. Po uspostavljanju kontakta sa štabom

¹⁶³ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 117 — Dnevni izvještaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 2. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹⁶⁴ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 130 — Dnevni izvještaj 4. pje-
šadijske domobranske divizije od 5. 6. 1943. o borbama protiv je-
dinica NOV u Bosni.

divizije, 10. juna 1943. brigada je dobila zadatak¹⁶⁵ da zaposjedne prostoriju Šnjegotina — Dubrave — Branešci — Vijačani. Sa te prostorije, brigada je pristupila energičnom čišćenju četnika na sektoru Liplje-Uzlomac-Jošavka, obuhvatajući svojim dejstvom sela južno i ona sjeverno od komunikacije Klašnice-Prnjavor. Peta brigada je održavala vezu sa 2. krajiskom brigadom (koja je u to vrijeme samo privremeno u centralnoj Bosni) preko prnjavorskog partizanskog odreda, a sa 12. krajiskom brigadom direktno, patrolama na Uzlomcu.

Prelaskom na novi teren 5. brigada je u svakodnevnom kontaktu i borbama sa njemačkim, ustaško-domobranskim i četničkim snagama.

Prema zapovjeti štaba¹⁶⁶ 12. divizije od 19. juna 1943. 5. brigada u sadejstvu sa 12. brigadom i banjalučkim odredom dobili su zadatak da likvidiraju četničke jedinice Laze Tešanovića na terenu Kotor-Varoša. Međutim, značajniji uspjeh nije postignut, pošto su četnici izbjegavali sukobe i bježali u ustaške garnizone.¹⁶⁷ Oni su napadali samo naše patrole i kurire. Tako su poginula dva kurira iz 1. bataljona 5. brigade. Iz Kotor-Varoša je jednom prilikom sa četnicima izvršila ispad jedna četa Nijemaca i u s. Viševica iznenadila štab 1. bataljona. 4. bataljon pritekao je u pomoć štabu 1. bataljona i prisilio Nijemce na povlačenje u Kotor-Varoš.

Prilikom pretresa sela na ovoj prostoriji uništeni su samo neki manji dijelovi četnika. Pojava 5. brigade i ostalih snaga 12. divizije na ovom terenu i kontakti, kao i pravilan odnos prema stanovništvu, djelovali su demoralizirajuće na četnike. Činjenica da su morali da bježe ispred jakih partizanskih snaga, da napuštaju svoja sela i svoje domove, ubrzavala je raslojavanje u njihovim redovima i pospješila osipanje kolebljivih elemenata. Pretres

¹⁶⁵ Zbornik, t. IV, knj. 14 dok. 20 — Naredenje štaba 12. NOU divizije od 10. 6. 1943. potčinjenim jedinicama za posjedanje novih prostorija i sređivanje stanja u jedinicama.

¹⁶⁶ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 50. — Zapovjest štaba 12. divizije potčinjenim jedinicama od 19. 6. 1943. za napad na četnike na sektoru Zivinice, Radici, Javorani, Bokani i Mokri Lug.

¹⁶⁷ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 66 — Izvještaj štaba 12. divizije od 23. 6. štabu 1. bosanskog korpusa o borbama protiv neprijatelja, vođenim između r. Vrbasa i Vrbanje.

ovih sela trajao je od 20. do 30. juna 1943. Prvog jula održano je savjetovanje štabova brigada u štabu divizije.¹⁶⁸

Prvih **dana jula** 1943, 5. brigada je u duhu prethodne zamisli **štaba 12. divizije** bila u stalnom pokretu. Sa prostora **Maslovare — Garići** prebacila se na prostoriju Lipje-Klupe-Pribinić-Buletić, sa ove prostorije 8. jula na Ljubić.¹⁶⁹ 9. jula 1943. brigada je dobila zadatku da u sadejstvu sa dijelom snaga 2. krajiške brigade i prnjavorškim partizanskim odredom izvrši napad na ustaško-domobranički garnizon Prnjavor i okolna četnička uporišta. Nakon slabijeg otpora, u noći 9/10. jula, Prnjavor je oslobođen.

O rezultatima akcija u prvih deset dana jula, u izveštaju štaba 12. divizije, štabovima 1. i 2. bosanskog korpusa od 11. jula 1943. stoji:¹⁷⁰

»Poslije završene akcije na četnički sektor Javorana, gde su neprijatelju naneseni gubici od oko 40 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, sa djelovima divizije krenuli smo na sektor Prnjavora i u pokretu bataljon 5. brigade naišao "je na Uzlomcu na četnički bataljon Rade Radića, koji je u naletu razbio. Tom prilikom ubijeno je pet, a ranjena su četiri četnika.

U noći 9/10. jula u 23 časa napadnut je ustaško-domobranički garnizon jačine jedne bojne u Prnjavoru, kao i četnički položaji na Ceru, Vučjaku i Glogovcu, koji su sačinjavali vanjsku odbranu Prnjavora. Napad smo izvršili prema priloženom planu i odbrana garnizona je likvidirana nakon kratke, ali žestoke borbe na 20 minuta. Tom prilikom ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika, zarobljeno 6 domobrana i 10 četnika. Zaplijenjeno je nešto pušaka, puščane i mitraljeske municije...«

Narednih deset dana brigada se nalazi u širem rejonu oslobođenog Prnjavora, zatvara pravce Derventa — Prnjavor i Klašmce — Prnjavor i sa uspjehom odbija napade udruženih snaga neprijatelja iz Dervente i Banje Luke, koje pokušavaju da povrate Prnjavor.

¹⁰⁸ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 107 — Naređenje štaba 12. divizije od 30. 6. 1943. štabovima brigada o odlaganju sastanaka u štabu divizije i novom razmještaju 5. brigade.

¹⁶⁹ Zbornik, t. IV, knj. 15 dok. 46 — Naređenje štaba 5. krajiške brigade od 8. 7. 1943. potčinjenim jedinicama za pokret ka Ljubiću.

"o Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 55 — Izvještaj štaba 12. divizije od 11. 7. 1943. štabu 1. i 2. bosanskog korpusa o oslobođenju Prnjavora.

U ovim borbama je zarobljeno 60 neprijateljskih vojnika, od kojih je 10 dobrovoljno ostalo u našim jedinicama. Zaplijenjeno je 50 pušaka i 6 sanduka municije.¹⁷¹

Poslije ovih borbi 5. brigada je dobila zadatak upada u Župu sa ciljem razbijanja četničke grupacije na prostoru Careva gora — Motajica — Srbac. Četnici kao i Nijemci iz Banje Luke i legionari iz Dervente, koncentričnim napadom na naše snage, pokušali su da pruže pomoć četnicima, sa ovog terena i povrate Prnjavor, ali bržim i energičnim dejstvom tri bataljona 5. brigade njihov je pokušaj bio osuđen. Bataljoni 5. brigade prokrstarili su sva sela

Župe, nailazeći usput na veoma dobar prijem kod naroda. Četnička grupa, pod komandom Nikole Forkape, potpuno je razbijena, a on se spasao u zadnji čas bježtvom. Pohod 5. brigade u Župi (područje sjeverno od Prnjavora), pored toga što je za rezultat imao razbijanje četničke koncentracije, odjeknuo je i izvanredno politički u narodu. U borbama od 13. do 20. jula 1943. značajno je da su četnici pretrpjeli osjetne gubitke. Ubijeno je preko 50 četnika, zarobljena su 23, dok ih se 85 predalo a potom stupilo u 5. brigadu. Među četnicima koji su se predali bio je i jedan zamjenik komandanta bataljona i jedan komandir čete. Zaplijenjeno je 90 pušaka i 1 puškomitrailjez, zatim veće količine žita, koje su četnici opljačkali od naroda, i koje je odmah podijeljeno siromašnom stanovništву.¹⁷²

Boravak jedinica 12. divizije na ovom terenu u trajanju više od mjesec dana, uz stalne borbe sa Nijemcima, ustašama i četnicima, snažno se odrazilo na narod i dao je dobre političke rezultate. Za ovo iako kratko vrijeme u jedinice 12. divizije stupilo je oko 250 boraca sa ovog terena.

Dok su 1, 2. i 4. bataljon 5. brigade boravili u Župi i vodili borbe sa pomenutim neprijateljskim snagama, dotle je 3. bataljon 13., 14. i 15. jula vodio borbe sa četnicima na liniji Previja-Reljevac-Novo Brdo — Braneška crkva.¹⁷³

¹⁷¹ Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 129 — Izvještaj štaba 12. divizije štabu 1. i 2. bosanskog korpusa o akcijama izvedenim u vremenu od 1. do 20. 7. 1943. godine.

¹⁷² Isto kao pod 171.

¹⁷³ Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 159 — Izvještaj štaba 5. krajiske NOU brigade štabu 12. divizije o izvedenim akcijama od 13. do 29. 7. 1943.

Na ove položaje napadalo je oko 400 četnika, koje je podržavala jaka minobacačka i artiljerijska vatra. Drugog dana borbe četnici su uspjeli da potisnu 3. bataljon sa pomenute linije, ali poslije preduzetog protivnapada, on je uspio da ponovo uspostavi stare položaje. U ovim borbama četnici su imali 15 poginulih i 18 ranjenih. Naši gubici bili su 1 poginuo (komandir voda Miloš Marjanović) i 3 ranjena.

Petnaestog jula 5. brigada se nalazila na prostoriji Vijačani — Branešci — Cer — Mačino Brdo — Karač — Glogovac — Vučjak — Popovići sa zadatkom čišćenja ovih sela od četnika i odbrane Prnjavora.¹⁷⁴

Šesnaestog jula 5. brigada je na istim položajima s tim što je 3. bataljon, sa jednom četom 2. bataljona, izvršio pokret na prostoriju Kokori-Brezičani-Dubrave — Branešci, s ciljem razbijanja nekih četničkih jedinica. Međutim, četnici nisu primili borbu, nego su odstupili prema Jošavci. Zarobljen je 1 četnik, a 1 ranjen. Zaplijenjen je 1 karabin, 1 konj i vojnička kuhinja. Po izvršenom zadatku, jedinice su se vratile na svoje ranije položaje.¹⁷⁵

Sedamnaestog jula 5. brigada je ostala na istom položaju.¹⁷⁶

Osamnaestog jula raspored jedinica mijenja se utočištu što snage Prnjavorsko-partizanskog odreda preuzimaju sektor Vijačani — Vršani, a 5. brigada raspoređuje se na položajima Gusak-Lišnja-Cer-Mačino Brdo-Glogovac-Vučjak-Popovići.¹⁷⁷

Dvetetaestog i 20. jula brigada ostaje na istom položaju.¹⁷⁸

Dvadeset prvog jula 3. i 4. bataljon, ostali su na položaju Lišnja-Cer-Mačino Brdo-Glogovac s ciljem zatvaranja pravaca prema Klašnicama i prema Derventi. Sa ovim bataljonima ostali su zamjenik komandanta i zamjenik političkog komesara brigade, dok su komandant i politički komesar brigade sa 1. i 2. bataljonom izvršili pokret preko Krnjina i Pojezine do Stanara. U Stanarima su

¹⁷⁴ Isto, kao pod 173.

¹⁷⁵ Isto kao pod 173.

¹⁷⁶ Isto kao pod 173.

¹⁷⁷ Isto kao pod 173.

¹⁷⁸ Isto kao pod 173.

bili dočekani od manjih četničkih grupa, koje su nakon kraće borbe bile protjerane u Bukovicu. Tom prilikom zaprobljen je jedan četnik i zaplijenjena 1 puška sa 40 metaka.¹⁷⁹

Dvadeset drugog jula 1. i 2. bataljon vrše pokret iz Stanara za Ljeskove Vode, gdje su stigli oko podne i sukobili se sa oko 150 četnika i većim brojem mobilisanih civila. Poslije kratke ali oštре borbe neprijatelj je protjeran. Njegovi gubici su nepoznati. Mi smo imali teže ranjenog borca.¹⁸⁰

Noću 22/23. jula 3. i 4. bataljon ostavili su po jedan vod za zatvaranje pravaca prema Klašnicama i Derventi a sa glavninom snaga napadali su četničke grupe na prostoriji Grabik-Kalabe-Sereg-Smrtići-Sibovska-Tabak-Ilova. Neprijatelj je pobjegao. Nešto oštresa borba, u trajanju od 15 minuta, vođena je u Smrtiću. Neprijatelj je razbijen i pretrpjeo je osjetne gubitke. Zarobljeno je 13, a poginulo je 7 četnika. Zaplijenjeno je 9 pušaka, 2.000 metaka, 6 mina za mali bacac, 3 pištolja, tri konja, dva sedla i ostala ratna oprema.¹⁸¹

Dvadeset trećeg jula 1943. 3. i 4. bataljon nalazili su se na ranijim položajima. Prvi bataljon stigao je iz Ljeskovih Voda u Cerovicu, a 2. u Vitkovce.¹⁸²

Noću 24/25. jula 1943. 3. bataljon i 2 čete 4. bataljona sa snagama prnjavoranskog partizanskog odreda izvršili su pokret sa ciljem da napadnu i razbiju četnike jošavačke brigade, koji su se nalazili na prostoriji Dubrave-Branešći-Kokori-Ladevc-Brežičani. Štab brigade raspologao je podacima o snagama i rasporedu jošavačkih četnika i namjeravao je da ih obuhvatnim manevrom okruži i razbijije. Međutim, vjerovatno obavješteni o pokretu jedinica 5. brigade, promijenili su svoj prvobitni položaj i utvrđili se na visovima, na lijevoj obali rječice Turjanice. Jedinice brigade bile su prinudene da pristupe frontalnom nastupanju, pri čemu su naišle na kraći otpor na Turjanici i na Divanu, a zatim na liniji Kozja glava — Brežičani. Poslije slabijeg otpora četnici su se povukli u Jošavku. Za-

¹⁷⁹ Isto kao pod 173.

¹⁸⁰ Isto kao pod 173.

¹⁸¹ Isto kao pod 173.

¹⁸² Isto kao pod 173.

robljen je 1, a poginuo 1 četnik. Zaplijenjene su 4 puške, nešto municije i ostala ratna oprema.¹⁸³

Dvadeset petog jula uveče, 1. bataljon izvršio je pokret ka željezničkoj stanici Tešanjka da bi učestvovao u napadu na grad Tešanj. Jednovremeno 2. bataljon bez 1 čete krenuo je u-napad na neprijateljsko uporište Jelah. Treći i 4. bataljon ostali su na starim položajima.¹⁸⁴

Noću 25/26. jula 1943. u jedan sat poslije ponoći 1. bataljon sa dvije čete uspeo je da likvidira uporište u željezničkoj stanici Tešanjka nakon borbe koja je trajala jedan sat. Zarobljena su 4 domobrana, a zaplijenjene tri puške, 500 metaka i ostala ratna oprema. Jedna četa 1. bataljona, sa 2. krajiškom brigadom, učestvovala je u napadu na grad Tešanj, i uspjela da prodre u centar grada. U isto vrijeme, dvije čete 2. bataljona vodile su borbu na uporištu Jelah, ali nisu uspjеле da ga likvidiraju. Neprijatelj se žilavno branio iz tvrdih zgrada (škole i žandarmerijske kasarne) automatskim oružjem i bombama. Zarobljena su 2. domobrana i zaplijenjene 2 puške. Jedna četa 2. bataljona, koja je učestvovala u napadu na grad Tešanj nije imala rezultata. Uporište nije zauzeto, jer se neprijatelj držao u Kulji sve do stizanja pojačanja, kada su se naše snage povukle. Treba dodati da su jedinice 1. i 2. bataljona u toku ove noći porušile oko tri kilometra pruge i minirale dva mosta preko kojih vode željeznička i putna komunikacija.¹⁸⁵

Naši gubici u ovoj akciji bili su 1 poginuo i 3 ranjena. Takođe su nestala 2 borca iz 2. bataljona.

U toku 26. jula, na povratku iz akcije 1. i 2. bataljon 5. brigade, napadnuti su od nekoliko neprijateljskih aviona. Tom prilikom 1 borac je poginuo, a 1 teže ranjen. Predveče je 1. bataljon stigao u s. Vukovo, a 2. bataljon u Miljanovce. Treći i 4. bataljon, zadržali su se na istim položajima. Kod njih je vladala aktivnost patrola. Jedna patrola 4. bataljona sukobila se sa četničkom patrolom u s. Lišnja. Tom prilikom poginuo je 1, a ranjena 2 četnika.¹⁸⁶

¹⁸¹ Isto kao pod 173.

¹⁸⁵ Isto kao pod 173.

¹⁸⁸ Isto kao pod 173.

Dvadeset sedmog jula 1943. 1. bataljon je izvršio pokret u s. Gojakovac i usput uhvatio 1 četnika (komandira Gojakovačke četničke čete). Zaplijenjena je 1 puška, 120 metaka, 1 bomba i 1 pištolj. Drugi bataljon nalazio se toga dana na liniji Miljakovci-Gerovica i vodio borbu sa ustашkom milicijom. Noću 27/28. jula 1943. ovi bataljoni izvršili su napad na neprijateljska uporišta Lončari i Križ. Pošto su uporišta zauzeta, izvršen je pretres sela-oko njih. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i 1 zarobljenog. Zaplijenjeno je 7 pušaka, 1200 metaka, 5 poljskih kazana, 7 pari cipela, telefonska centrala sa dva kilometra kabla i druga oprema. Naši bez gubitaka. 3. i 4. bataljon i dalje su na istim položajima.¹⁸⁷

Dvadeset osmog jula 1943. 1. i 2. bataljon nalazili su se na liniji Gojakovac — Gerovica — Križ. 3. i 4. na ranijim položajima. Toga dana uveče, oko 150 četnika, zauzeli su liniju Braneška crkva — Lavovo brdo — Reljevac. 2. četa 3. bataljona, poslije kraće borbe protjerala je četnike i ovladala ovim položajima.¹⁸⁸

Noću 28/29. jula 1943, 3. i 4. bataljon izvršili su napad na četnike koji su vršili prikupljanje na prostoriji, Gusak-Potočani-Jasik-Orašje-Mračaj-Mujinci-Corle-Careva gora, sa namjerom da sutradan, uz podršku nemačke avijacije, povrte grad Prnjavor. Bataljoni su izvršili zadatak i protjerali četnike sa navedene prostorije. Neprijatelj je dao nešto jači otpor na Jasiku, ali je poslije kraće borbe potisnut i natjeran u bijeg. U ovoj akciji zarobljeno je 5 četnika i 2 četnička žandarma. Zaplijenjene su 4 puške i nešto municije. Naši gubici 2 lakše ranjena. Ovom akcijom su 3. i 4. bataljon preduhitrili neprijatelja i osujetili njegove namjere da povrati grad Prnjavor.¹⁸⁹

Citavog jula jedinice brigade su danonoćno u stalnom pokretu i borbi na relativno velikoj prostoriji. Čas su na sektoru Kotor-Varoša, čas na sektoru Tešnja i Teslića, ali najviše su se zadržavale u širem rejonu Prnjavora, naročito poslije njegovog oslobođenja. Kako se radi o prvim mjesecima boravka na ovom terenu, brigada ga još nije

¹⁸⁷ Isto kao pod 173.

¹⁸⁸ Isto kao pod 173.

¹⁸⁹ Isto kao pod 173.

dovoljno upoznala, nije se iz više objektivnih razloga dovoljno povezala sa narodom i nije stvorila, razvila i učvrstila svoju obavještajnu i izviđačku delatnost. Nije još uvek u dovoljnoj mjeri upoznala taktiku i sve metode borbe neprijatelja. Četnici još nisu bili razbijeni kao vojnička organizacija, oni su povremeno vršili koncentracije većeg broja jedinica i preduzimali i ofanzivne akcije na pojedinim pravcima. Ali, stalna ofanzivnost jedinica 5. brigade, kao i ostalih jedinica 12. divizije, njihova manevarska sposobnost, optimizam i hrabrost Kozarčana, politička svijest i odanost borbi, koju oni ispoljavaju na svakom koraku, izdržljivost i upornost koju pokazuju u neprekidnim borbama i pokretima, iz temelja su poljuljali moral četnika i otvorili proces diferencijacije u narodnim masama ovog kraja. Ovome je najznačajnija potvrda oko 250 novih boraca sa ovog terena u našim jedinicama, i uopšte sve bolji i srdačniji odnos stanovništva prema partizanima. Svojim prisustvom, držanjem, vojničkom i političkom aktivnošću, naše jedinice neposredno i na najočigledniji način pokazuju ko su istinski borci za slobodu, a ko sluge okupatora. Budući da su pod stalnim pritiskom naših jedinica, četničke vode su prisiljene da se sklanjaju pod okrilje ustaških i njemačkih jedinica. Prisiljeni su da izvode operacije zajedno sa ustašama i Nijemcima, otkrivajući na taj način do kraja svoje izdajničko lice. Ovo je potrebno istaći i zbog toga što je među zavedenim i lakovjernim seljacima ovoga kraja bilo nemalo onih koji su vjerovali da četnici nisu u savezu sa Nijemcima i ustašama, i da je to samo »komunistička propaganda«. U mnogim akcijama protiv četnika tokom jula 1943. 5. brigada im je u svakoj od njih nanosila manje ili veće gubitke. Masovnijeg zarobljavanja i predaje četnika još nije bilo. Ali, pogrešno bi bilo cijeniti značaj ovih akcija samo po gubicima koje su četnici trpjeli. Usljed ovakve aktivnosti, četnici su bili prisiljeni na stalno bježanje, stalno doživljavaju iznenadenja i trpe poraz za porazom. U njihove redove definitivno se useljava nesigurnost i demoralizacija. Njihove jedinice počinju da se osipaju i taj proces se ničim više nije mogao zaustaviti. Ovome doprinosi i njihova vezanost za teritoriju na kojoj su formirani, pa se nerado udaljavaju od svojih kuća i porodica, uslijed

čega se često javljaju slučajevi dezterterstva i ostajanja kod kuća sa oružjem, što je slabilo njihove jedinice.

I moralno-politički efekat ovih naših akcija bio je nesumnjivo velik. Njegovi puni rezultati tek su se kasnije pokazali i izrazili se u vojničkom i političkom osvanjanju ovog terena.

Početkom avgusta 1943. jedinice 5. brigade nalazile su se i dalje na položajima oko Prnjavora, sa osnovnim zadatkom zatvaranja pravaca, koji prema Prnjavora vode od Dervente i Klašnica.¹⁰⁰ U rasporedu bataljona vršena su stalno pomjeranja, pri čemu štab brigade nastoji da jedinice ostanu u stalnom borbenom kontaktu sa četnicima. Inicijativa je uglavnom bila u rukama naših jedinica i četnici su se na čitavom prostoru centralne Bosne osjećali ugroženi i nesigurni. Međutim, prvih dana avgusta oni su pokušali da se oslobole pritiska 5. brigade i povrate grad Prnjavor. U tom cilju koncentrišu veći broj svojih jedinica i 4. avgusta 1943. u 4 sata izjutra napadaju položaje 3. i 4. bataljona. Iako napad nije uslijedio sinhronizovano i jednovremeno na sve položaje, štab brigade je konstatovao da je ovaj četnički poduhvat i pokušaj preuzimanja inicijative bio nešto organizovaniji od njihovih ranijih napada. Četnici su pokazali neubičajenu upornost u borbi i pokušavali su da se udarnim grupama od po 40 do 50 vojnika ubace u pozadinu naših bataljona i iz pozadine ugroze naše položaje. Jedna grupa četnika izvršila je direktni napad na štab 3. bataljona. Ali, bataljoni su se snašli i prešli u protivnapad u kome su uspjeli da razbiju četničke jedinice i vrate ih na polazne položaje. U napadu je učestvovalo oko 1000 naoružanih i više stotina nenaoružanih četnika. U ovoj borbi do izražaja je došla efikasna vatrica našeg teškog naoružanja (bacača, teških mitraljeza i protivkovskog topa). Četnici su imali 15 poginulih i 1 ranjenog. Naši gubici bili su 5 ranjenih od kojih jedan teže.¹⁰¹

¹⁰⁰ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 3 — Naređenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 8. 1943. potčinjenim jedinicama za novi raspored i zadatke.

¹⁰¹ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 12 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1943. štabu 12. divizije o odbijanju četničkog napada na Prnjavor.

Šestog avgusta 1943. 1. bataljon sa Prnjavorskim partizanskim odredom i jednim bataljonom 2. krajiške brigade dobili su zadatku da prokrstare prostorijom između Doboja i Dervente i da izbiju na liniju Velika Sočanica — Mala Sočanica — Tisovac. Cilj je bio pronalaženje engleskih padobranaca koji su se dan prije prinudno spustili na tu teritoriju.¹⁹² Prvi bataljon dospio je bez borbe do Male Sočanice i Malog Prnjavora, gdje se nalazila ustaška milicija. Oko sela su bili podignuti bunkeri. U 7 časova 1. bataljon je izvršio napad i poslije kraće i žestoke borbe uspio da ih protjera do pruge Dobojsko-Derventske. Oko 9 časova poslije pretresa kuća, 1. bataljon je poseo položaj na Crnči. Izvlačenje na ovaj položaj uslijedilo je zbog toga što sadejstvjujuće jedinice (Prnjavorski partizanski odred i bataljon 2. brigade) nisu bile stigle do ugovorenog vremena na određene položaje. Neprijatelj je iz Male i Velike Sočanice dobio pomoć iz okolnih, ustaški raspoloženih sela i pokušao protivnapad, ali je koncentričnom vatrom 1. bataljona odbijen i vraćen nazad uz gubitke. Neprijatelj je imao 9 mrtvih i više ranjenih. Zaplijenjene su 2 puške, 350 metaka, jedan pištolj i nešto opreme. U toku ove akcije u 1. bataljon je stupilo nekoliko dobrovoljaca mještana.¹⁹³

Osmog avgusta 1943. štab 5. brigade koncenstrisao je brigadu u rejonu jugozapadno od Prnjavora sa zadatkom čišćenja od četnika prostorije s obje strane komunikacije Klašnice — Prnjavor. Devetog avgusta do 9 časova brigada je izbila na liniju Dubrave — Branešci — Kokori — Devetine — Dragović — Milosavci. U Milosavcima je zarobljen 1 četnik, koji je razoružan i pušten kući. Zarobljen je i Luka Vrhovac, četnički vodnik, koji je kao poznati zločinac strijeljan. Istoga dana u pet sati po podne otpočeo je pokret svih bataljona radi napada na četničko uporište Jošavku. U pokretu ka ovom četničkom gnijezdu 1. i 4. bataljon, noću 9/10. avgusta, na liniji Karač — Jošavka, susreli su se sa jedinicama 1. proleterske brigade. Ovaj susret bio je neočekivan i iznenadan i samo zahvaljujući prisebnosti bataljonskih rukovodstava i jedne i

¹⁹² Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 43 — Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 12. divizije o akcijama od 29. 7. do 14. 8. 1943. godine.

¹⁹³ Isto kao pod 192.

druge brigade nije došlo do međusobnog sukoba. Umjesto međusobne borbe, pošto su se prepoznali, proleteri i Kozarčani su se izgrlili i izljubili, a zatim nastavili zajednička dejstva protiv četnika.¹⁹⁴

U izvještaju štaba 1. proleterske brigade za ovu akciju se kaže:¹⁹⁵

»... Oko 2 časa izvršen je napad, ali su se četnici na vreme izvukli bez borbe, preko Skatavice za Javorane. Jednovremeno je 5 kozarska brigada vršila napad na Jošavku sa severa od Brezičana i Ladevaca ...«

U toku ovog pokreta samo je 4. bataljon imao kraći sukob sa četnicima u Jošavci, jer su se oni blagovremeno povukli prema Kotor-Varošu, Banjoj Luci i Klašnicama. Desetog avgusta 1943. bataljoni su ostali na liniji Karač — Tromedža — Jošavka — Radovići — Štrbe. Istog dana predveče oko 6 sati 3 neprijateljska aviona bombardovala su položaje 3. bataljona 5. brigade. Tom prilikom poginuo je Dušan Bašić, komandir 2. čete ovog bataljona, a nekoliko boraca je ranjeno. Takode je izvršen detaljan pretres kuća u Jošavci i pronađeno nešto municije i bombi.¹⁹⁶

Trinaestog avgusta 1943. brigada je izvršila pokret preko Snjegotine, Liplja i Uzlomca da bi posjela nove položaje na liniji Rastuša — Ukrnjica — Pribinić — Buljetić — Maslovare — Obodnik, sa zadatkom zatvaranja pravca od Teslića i Kotor-Varoša i razbijanja manjih četničkih grupa na tom području.¹⁹⁷ Četrnaestog avgusta u 12 sati brigada je bila na novim položajima.

U drugoj polovini avgusta 1943. 3. i 4. bataljon uglavnom su na zatvaranju pravca prema Kotor-Varošu i Tesliću. 1. i 2. bataljon pretežno su u pokretu i dosta angažovani u borbama sa neprijateljem oko Dervente. Evo kako izgleda aktivnost bataljona po danima:¹⁹⁸

¹⁹⁴ Isto kao pod 192.

¹⁹⁵ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 20 — Izvještaj štaba 1. proleterske brigade štabu 1. divizije.

¹⁹⁶ Isto kao pod 192.

^{K7} Isto kao pod 192.

¹⁹⁸ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 115 — petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiskog NOU brigade štabu 12. divizije o akcijama od 15. do 31. avgusta 1943. godine. Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 47. Naredbom VS NOV i POJ od 19. 8. 1943. 12. divizija preimenovana je u 11. krajisku diviziju.

Jesen 1943. u Centralnoj Bosni. Komandant 11. divizije Josip Mažar Šoša i njegov kurir Đurica Pavić sa grupom boraca

Petnaestog avgusta 1. i 3. bataljon nalazili su se na liniji Ukrinjica — Rastuša sa zadatkom zatvaranja pravca od Tešnja. Toga dana jedna četa 3. bataljona sukobila se sa četničkom patrolom jačine 10 ljudi. U sukobu je poginuo jedan četnik. Zaplijenjena je 1 puška i 50 metaka.

Četvrti bataljon je zatvarao pravac od Kotor-Varoša, dok se 2. bataljon nalazio na liniji Klupe — Pribinić — Buletić.

Šesnaestog avgusta kod svih bataljona bez promjene.

Sedamnaestog avgusta 2. i 3. bataljon ostaju na istim položajima. Četvrti bataljon je sa jednom četom držao zasjedu prema s. Vrbanjci, a sa ostalim četama evakuisao žito iz s. Večići. Neprijatelj je izvršio ispad iz Kotor-Varoša, snagama jačine oko dvije satnije, s ciljem da spriječi ovu evakuaciju. Međutim, pošto je dočekan jakom vatrom, on se vratio u garnizon. Prvi bataljon je ovog dana držao zasjedu na liniji Pivaševići — Previja, međutim, neprijatelj nije naišao. Uhvaćen je 1 četnik.

Osamnaestog avgusta 3. i 4. bataljon ostaju na istim položajima. Prvi bataljon vrši pokret za Stanare, a 2. za Čečavu.

Devetnaestog avgusta 1. i 2. bataljon na položajima Rastuša — Stanari sukobili su se sa četnicima jačine oko 150 ljudi i zaplijenili 3 puške i jedan pištolj. Na mjestu borbe neprijatelj je ostavio 1 mrtvog i 4 ranjena. Četvrti bataljon je toga dana vodio odbrambene borbe sa neprijateljem jačine jedne bojne, koji je vršio ispad iz Kotor-Varoša. U napadu su ga podržavali 4 aviona i artiljerija, ali je odbijen uz gubitke od 7 mrtvih i više ranjenih.

Dvadesetog i 21. avgusta nije bilo promjena kod bataljona. Predah je korišćen za politički rad sa borcima.

Dvadeset drugog avgusta 1. bataljon je u s. Drijen kod Detlačkog groblja opkolio i uništio grupu od 7 četnika, budući da nisu htjeli da se predaju. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 4 puške i 1 pištolj. Istog dana 3. bataljon je stigao u Pribinić radi zatvaranja pravca prema Tesliću, a 4. bataljon je izvršio pokret iz Maslovara u Vršane. Drugi bataljon je u međuvremenu vodio borbu sa neprijateljem oko Dervente i tom prilikom zarobio 1 četnika i 1 domobranu, a zaplijenio 2 puške i 50 metaka. Drugi bataljon je imao 1 teže ranjenog borca, koji je kasnije podlegao ranama.

Dvadeset trećeg avgusta 1. i 2. bataljon 5. brigade učestvovali su u napadu na neprijateljska uporišta oko Dervente. Prvi bataljon je napadao na Staniće i Nožice. Neprijatelj je napustio Nožice bez borbe, dok se u Stanićima branio. Borba za ovo uporište trajala je oko pola sata,

nakon čega je neprijatelj likvidiran. U međuvremenu 2. bataljon je vodio teške borbe sa neprijateljem koji je protivnapadima pokušavao da zaustavi naše snage u napredovanju prema Derventi. Međutim, naši bataljoni su uspjeli da prođu do periferije grada i zauzmu prve kuće. Predveče je neprijatelju stiglo pojačanje od tri satnije vojske, dva tenka i jedan oklopni voz. Poslije toga, oko 7 sati uveče bataljoni 5. brigade su se povukli prema Kandlerovcima. U borbama oko Dervente neprijatelj je imao gubitke od 17 poginulih od kojih i 1 oficir. Zarobljeno je 19 vojnika. Zaplijenjeno je 20 pušaka, 2 puškomitrailjeza, 1 automat i 2000 metaka. Istog dana 4. bataljon je imao kraći sukob sa četnicima na Karaču, protjerao ih i produžio preko Branešaca pokret da bi uveče istog dana izbio na položaje Lavovo brdo — Vršani — Gusak — Lišnja, iadi zatvaranja pravca Prnjavor — Klašnice.

Dvadeset četvrtog avgusta 2. bataljon je stigao u Vučjak, a 1. u Palačkovce.

Dvadeset petog avgusta 2. bataljon je izvršio pokret do Čečave, a 1. se prebacio u Sibovsku na odmor.

Dvadeset šestog avgusta 3. i 4. bataljon ostaju na istim položajima i taj predah koriste za vojnički i politički rad. Prvi bataljon sa Prnjavoranskim partizanskim odredom vodio je kraću borbu protiv četnika koji su napadali na ovaj odred. Četnički napad je odbijen. U borbi je poginuo 1 a 3 četnika su ranjena. Istog dana 1. bataljon je krenuo za Glogovac, a 2. iz Čečave za Maslovare.

Dvadeset sedmog avgusta 2. bataljon se prebacio *iz* Maslovara u Kotor-Varoš, kojega su u međuvremenu oslobodile snage 12. brigade. Istoga dana, 1. bataljon se prebacio iz Glogovca u Pojezinu, 3. bataljon iz Pribinića u Čečavu, a 4. je ostao na ranijim položajima.

Od 28. avgusta do 5. septembra 1943. 1., 3. i 4. bataljon učestvuju u većoj akciji čišćenja četnika na prostoru sjeverno od komunikacije Prnjavor — Klašnice, između rijeka Ukraine, Vrbasa i Save.

Prvi i 3. bataljon iz šireg rejona Prnjavora otpočeli su nastupanje ujutru 29. avgusta 1943. godine. Bataljoni su se kretali u četnim i vodnim kolonama na sjever, preko s. Velika Iljova i Careva gora ka planini Motajici (na desnom krilu kretali su dijelovi 2. krajiške brigade). U

međuvremenu 4. bataljon je posio položaje na liniji s. Prosjek-Oštra glava (k. 250) — Bijelo brdo (k. 223) — r. Vrbas, sa zadatkom da spriječi izvlačenje četnika iz Motajice ka Crnom vrhu i Banja Luci.

Na ovom terenu, tih dana, nalazile su se »Motajička« i »Župska« četnička brigada, čije je ukupno brojno stanje bilo oko 700 četnika. Do 5. septembra 1943. naše jedinice su pretresle ovo područje, uključujući i planinu Motajicu, ali do ozbiljnijih sukoba sa četnicima nije došlo. Akcija je uspjela samo djelimično. Zarobljeno je 8 četnika, a poginulo 11. Zaplijenjeno je 15 pušaka, nešto municije i jedna pisaća mašina sa arhivom.¹⁹⁹

Trideset prvog avgusta grupa boraca 1. bataljona, (28 dobrovoljaca — plivača) izvršila je prepad na ustašku posadu u s. Davor na lijevoj obali Save. Prvi su rijeku prešli Miloš Popović, zamjenik političkog komesara 2. čete, Radan Railić i Nedо Kukavica, a potom, pod njihovom zaštitom, i ostali. Za prelaz Save korišteno je nekoliko malih čamaca. Mada je akcija izvedena usred dana, po lijepom i sunčanom vremenu, postignuto je potpuno iznešađenje, jer se neprijatelj nije nadao napadu u to vrijeme i is tog pravca. Nakon kraće borbe, ustaška posada je razbijena i partizani su ušli u selo. U borbi je poginulo 8 ustaša, među njima i ustaški tabornik, a nekoliko ih je ranjeno. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 1 pisaća mašina, 1 radio-aparat i znatna količina sanitetskog materijala, što je bilo od osobitog značaja, jer je sanitet 5. brigade oskudjevalo u lijekovima i zavojima. Pošto je politički komesar 1. bataljona, Joco Marjanović, održao govor okupljenim stanovnicima s. Davor, udarna grupa se predveče vratila

^{1M} Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 75 — Petnaestodnevni izvještaj 2. bataljona štabu 5. krajiške NOU brigade o pokretima i borbama od 23. 8. do 13. 9. 1943;

Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 90 — Petnaestodnevni izvještaj 4. bataljona štabu 5. krajiške NOU brigade o pokretima i akcijama od 1. do 15. 9. 1943.

Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 92 — Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11, divizije o izvedenim akcijama od 1 do 16 9 1943

na desnu obalu Save, bez ikakvih gubitaka.²⁰⁰ Iako skromna u pogledu materijalnog i vojničkog efekta, ova akcija je po načinu i vremenu izvođenja vrlo dobro odjeknula u narodu. Mještani s. Davor prvi put su tada u svojoj sredini vidjeli partizane. Impresionirala ih je odvažnost i smjelost naših boraca, pa su ih darivali raznim poklonima. Akcija je ostavila snažan utisak, čak i na stanovnike Srpske i okolnih sela koji su nas još primali sa rezervom i podozrenjem. Štab brigade je pohvalio ovu grupu boraca i starješina.

Tokom avgusta 1943. 5. brigada nije imala krupnijih akcija, osim nešto jačih borbi na uporištima oko Dervente. Međutim, bataljoni su i dalje u stalnom pokretu i svakodnevno u borbenom dodiru sa neprijateljem, naročito sa četnicima. Manevarska sposobnost bataljona stalno je jačala. Četnici više nisu imali sigurnog kutka u centralnoj Bosni. Zbog stalnog pritiska naših jedinica, demoralizacija se u redovima četnika vidno produbljivala. Međutim, višemjesečne borbe sa četnicima imale su, na određen način, i negativnih posljedica na moral i borbenu sposobnost 5. brigade. Stalni pokreti bili su naporni i iscrpljujući. Redovno izmicanje četnika ispod udara naših jedinica, stvaralo je kod jednog dijela naših boraca mit o nevidljivosti i neuhvatljivošći četnika. Osim toga, redovno neznan pljen, do koga se dolazilo u borbama sa četnicima, izazivao je takođe nezadovoljstvo kod boraca, koji su, progoneći četnike, cijepali odijelo i trošili municiju, što se pljenom od njih nije moglo nadoknaditi. Borci su bili raspoloženi i često su isticali da se borba protiv četnika kombinuje sa napadima na jača uporišta, ustaško-domobraska, kako bi se došlo do većeg plijena, a time i do sigurnijeg izvora u snabdjevanju opremom i municijom. O toj činjenici štab brigade je morao ubuduće da vodi računa.

U avgustu 1943. bio je aktivniji i vojno-politički rad u jedinicama. U svim bataljonima Održana su savjetovanja sa komandnim kadrom. Pojačan je politički rad kako sa

²⁰⁰ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 42 — Izvještaj štaba 5. kraljičke NOU brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 28. 8. do 5. 9. 1943.

borcima, tako i sa narodom. Počeli su pristizati i novi borci sa terena centralne Bosne u sve jedinice 5. brigade, mada taj proces još uvijek nije bio radikalno otvoren.

*

Štab 1. bosanskog korpusa zaključio je 3. septembra 1943.²⁰¹ da bi oslobođenje Teslića imalo višestruki značaj za naše snage u centralnoj Bosni. Ako bi se u tome uspjelo to bi snažno ojačalo naše pozicije i proširilo oslobođenu teritoriju, ubrzalo mobilizaciju novih boraca i efikasnije bismo tukli četnike, koji su prilikom svakog našeg napada nalazili utoчиšte i zaštitu u ovom uporištu.

Grad Teslić i neposrednu okolinu branile su u to vrijeme ustaško-domobranske snage jačine oko 2000 vojnika, kompletne 4. lovačka pukovnija, dvije »Domdo« bojne (bataljona), domaća milicija, dijelovi jedne željezničke bojne i izvjesne policijske snage.²⁰²

Spoljnu odbranu grada činilo je jedanaest uporišta, postavljenih na dominantnim tačkama od 1 do 3 km ispred periferije grada, posednutih snagama, od jednog voda do čete. Sva uporišta bila su fortifikacijski uređena za kružnu odbranu. Glavni zadatak ovih uporišta je bio da svojim otporom blagovremeno alarmiraju posadu grada i da potom dejstvuju u leđa onim našim snagama koje bi eventualno napadale grad.

Druga linija odbrane izgrađena je na ivici grada, takođe dobro fortifikacijski uređena i sa bodljikavom žicom ispred rovova kroz koju je puštena struјa visokog naponu. Ovo je bila i glavna odbrambena linija. Bila je podijeljena na tri odsjeka i posjedale su je jedinice 4. lovačke pukovnije.

Sve čvršće zgrade u centru grada (pošta, apoteka, opština, hrvatski dom i dr.) bile su uredene za odbranu i posjednute. To je istovremeno bila treća i posljednja linija odbrane.

²⁰¹ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 14 — Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa od 3. 9. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o situaciji u istočnoj i centralnoj Bosni.

²⁰² Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 40 — Zapovjest štaba 11. divizije od 6. 9. 1943. potčinjenim jedinicama za napad na Teslić.

Štab 11. divizije izdao je 6. septembra 1943. zapovjest za napad na Teslić. U napadu učestvuju 2. kраjiška i 5. kраjiška brigada²⁰⁵ (ukupno 8 bataljona). Zapovješću je bilo predviđeno učešće i jednog bataliona 12. kраjiške brigade, ali on nije stigao.

Osnovna ideja plana napada sastojala se u sljedećem: dva bataljona (po jedan iz svake brigade) da likvidiraju tri uporišta sjeverno od Teslića, poruše prugu i cestu Teslić — Doboј i putem zasjeda spriječe eventualno pristizanje pojačanja i njihovu intervenciju iz pravca Doboјa;

ostale snage (6 bataljona) napadaju na grad i to tako da svaka jedinica na svom pravcu sa 1/3 snaga likvidira spoljna uporišta, a istovremeno glavninom snaga neopazeno se provuče između spoljnih uporišta i napadne glavnu liniju odbrane grada. Znači štab divizije je predviđao istovremen napad na spoljnu i glavnu odbrambenu liniju; Peta brigada sa 1, 3 i 4 bataljonom napada grad sa sjevera, zapada i juga na drugi i treći odsjek glavne odbrambene linije, koji se nalaze na lijevoj obali rijeke V. Usore i istovremeno dijelom snaga likvidiraju spoljna uporišta Borići, Brdaci, Kaćun (k. 286) i Križ (k. 352). Drugi bataljon 5. brigade dobio je zadatak da likvidira uporišta Vrela i Straženicu (k. 317), potom da poruši prugu i cestu Teslić — Doboј i postavi se u zasjedu, ka uporištu Jelah radi sprečavanja intervencije iz pravca Doboјa. U izvršenju zadatka usko sarađuje sa 2. bataljonom 2. kраjiške brigade, koji izvršava zadatku na desnoj obali rijeke V. Usore.

Druga kраjiška brigada napada grad sa istoka, na desnoj obali V. Usore.

Sve jedinice pristupile su izvršenju zadatka prema dobijenoj zapovjesti. Već u prvom naletu likvidirana je većina spoljnih otpornih tačaka (sem Kaćuna i Križa). Istovremeno je otpočeo napad i na glavnu liniju odbrane. Pojedine jurišne grupe, sastavljene od bombaša i boraca, posebno određenih za sjećtenje elektrizirane žice, uspjele su stvoriti nekoliko breša u neprijateljskoj glavnoj liniji odbrane, ali su bile odbačene snažnim protivnapadima. Neki

²⁰⁵ Isto kao pod 202.

prijatelj je pružao žestok otpor i u svitanje sve jedinice prema naređenju štaba brigade povučene su iz grada.

Mada nije uspio da likvidira uporišta Vrela i Straženica, 2. bataljon je u osnovi izvršio dobijeni zadatak. Manjim dijelom snaga, on je blokirao ova uporišta, a sa ostalim dijelom jedinice pristupio rušenju komunikacija. U toku noći porušeno je oko 3 km željezničke pruge i jedan most. U svitanje 9. septembra 1943, neprijatelj je sa 3 tenka i nešto pješadije krenuo iz pravca Jelah ka Tesliću, ali je bio odbijen od 2. bataljona 5. brigade i bataljona 2. krajške brigade. Zarobljena su 4 vojnika sa opremom i nekoliko ih je poginulo.

Noću 9/10. septembra 1943. u 21.00 napad je ponovljen. Zadaci jedinica bili su isti. Poslije pola časa borbe likvidirana su i preostala uporišta spoljne odbrane i sve snaže 1, 3. i 4. bataljona 5. brigade izvršile su juriš na glavnu liniju odbrane. I ovog puta neprijatelj je dočekao naše jedinice snažnom streljačkom i artiljerijskom vatrom uz intenzivno osvjetljavanje terena. Druga četa 4. bataljona ipak je uspjela da napravi brešu u bodljikavoj žici i prodre na groblje, gdje su bili topovi, ali je snažnim protivnapadom odbačena uz velike gubitke. I dijelovi 1. bataljona (dvije grupe bombaša i mitraljezaca) uspjeli su prodrijeti u neprijateljski borbeni raspored, ali su u svitanje takođe bili odbačeni nazad.

Po naređenju štaba brigade, 10. septembra 1943. u jučarnim časovima, napad je obustavljen i sve su jedinice izvučene iz grada na obližnje visove. Neprijatelj nije vršio nikakve pokrete za našim snagama, sem što je čitav prostor oko grada obilato zasipao artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Gubici brigade u borbama za Teslić su veliki, 7 poginulih i 26 ranjenih. Svi poginuli i ranjeni, sem jednog poginulog borca, izneseni su iz borbe. Najveće gubitke pretrpio je 4. bataljon, 6 poginulih i 19 ranjenih boraca i rukovodilaca. Poginuli su: Miloš Bera, iz s. Strigove, Milan Vranješ, iz s. Orlovaca, Nikola Veselinović, iz s. Miljakovaca, Ljubo Gvozden, iz s. Usorci — Sanski Most, svi borci, Radoje Tadić, komandir čete iz s. Saničani, Petar Bur-

sać, desetar, iz s. Božici, Perkan Vranješ, desetar iz s. Orlovci i Stojanović Mitar, komandir 1. čete, 4. bataljona, iz V. Palančića.

Plijen naših jedinica bio je skroman, 13 pušaka, 1 puškomitraljez i izvjesna količina municije i ručnih bombi. Zarobljena su 4 neprijateljska vojnika. Nema podataka o gubicima neprijatelja. Međutim, karakteristično je da je komanda 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa (sa sjedištem u Banji Luci), depešom od 9. septembra 1943. izvjestila 2. oklopnu armiju da je Teslić pao. U njoj se kaže: »Poslije neuspjelog napada noću 8. 9. 1943. godine neprijatelj je noću 9. 9. 1943. godine ponovio napad i zauzeo grad Teslić«.²⁰⁴ Mada je brigada pretrpjela neuspjeh na Tesliću, ovaj podatak ukazuje na posredan način o žestini borbe i osjetnim gubicima kod protivnika.

*

U popodnevnim časovima 10. septembra 1943. svi bataljoni su napustili rejon Teslića i krenuli na nove zadatke. Prvi bataljon u s. Glogovac, 2. se zadržao na položajima prema Jelahu i Križu, gdje je odbio manji ispad neprijatelja iz Jelaha, 3. u s. Ukrinjicu, a 4. u s. Stanari.

Prije pokreta u 4. bataljonu održana je mala svečanost. Od boraca su se oprostili komandant bataljona Rade Kondić i politički komesar Rade Bašić, koji su otisli na nove dužnosti (Kondić na dužnost zamjenika komandanta 5. brigade, a Bašić na dužnost političkog komesara 12. krajiške brigade). Na dužnost komandanta 4. bataljona postavljen je Mihajlo Gačić, a za političkog komesara Jovo Mišljenović Pop.

Jedanaestog septembra 1943. otpočeli su pokret u s. Stanare i 2. i 3. bataljon. Prije toga, 2. bataljon je vodio jednočasovnu borbu na svojim dotadašnjim položajima sa neprijateljem jačine oko jedne čete, koji je uz pomoć 5 tenkova pokušao da prodre iz Jelaha ka Tesliću. Tenkovi su uspjeli da se probiju cestom za Teslić, dok je neprijateljska pješadija odbačena u Jelah.

U vezi sa prelaskom 2. krajiške brigade preko r. Bosne u istočnu Bosnu, 2., 3. i 4. bataljon 5. brigade dobili su

Arhiv VII, mikrofilm, NAV-NT-554/837 — Depeša 15. njemačkog armijskog korpusa od 9. 9. 1943. štabu 2. oklopne armije.

zadatak²⁰⁵ da napadom na željezničku prugu Derventa — Doboj, na odsjeku između željezničkih stanica Kotorsko i Rudanka obezbijede njen nesmetan prelaz. U vezi s tim, u popodnevnim časovima 12. septembra 1943, bataljoni su krenuli na zadatak. Drugi bataljon u pokretu ka r. Bosni razbio je grupu četnika u s. Ljeskove Vode, protjerao četnike iz s. Bukovica i Stanovi i izvršio napad na prugu kod uporišta Rudanka. Pruga je prekinuta na tri mjesta i srušena su dva mosta ali napad na Rudanku nije uspio, jer je neprijatelj bio dobro utvrđen i davao jak otpor. Bataljon je posio položaje prema Doboju kako bi spriječio eventualnu intervenciju neprijatelja iz tog pravca.

Četvrti bataljon je razbio miliciju u s. Mali Prnjavor i potom napao uporište Kotorsko, obezbjeđujući tako prelaz 2. brigadi od pravca Derventa. Posada u Kotorskem je savladana. Zapaljene su zgrade žandarmerijske stanice i željezničke stanice. Pruga je porušena na tri mjesta, srušena su tri manja mosta na pruzi i cesti. U željezničkoj stanici Kotorsko spaljena je jedna kompozicija voza, u kojoj se nalazio, na jednoj platformi, tenk koji je takođe izgorio. Zarobljeno je 11 vojnika, a 10 ih je poginulo. Zaplijenjene su 33 puške, oko 3000 metaka, 100 ručnih bombi, 100 pari-odijela, 20 pari cipela, 20 šinjela, 40 fišeklija.²⁰⁶ Iz voza, prije paljenja, evakuisane su veće količine duvana, što je posebno obradovalo pušače u brigadi. Izvjesne količine zaplijenjenog duvana upućene su i ostalim jedinicama, štabu divizije, 12. brigadi i Prnjavorskog odreda.

U svitanje, 13. septembra 1943, 4. bataljon je, pri povratku sa zadatka, bio napadnut od milicije u s. Mali Prnjavor. Poslije kraćeg sukoba, milicija je razbijena. Pognuto je 5 neprijateljskih vojnika. Bataljon je imao 3 ranjena borca.

²⁰⁵ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 92 — Petnaestodnevni izvještaj 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 1. do 16. 9. 1943.

²⁰⁶ Zbornik, t. II, str. 347 — Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ br. 32 za septembar 1943. o ovoj borbi kaže »... Na Johovcu komandir 1. čete 4. bataljona 5. brigade Đuro Ljubičić, sa nekoliko drugova, srušio je oklopni voz. Zarobljeno je 25 domobrana, zaplijenjeno 30 pušaka, 2 puškomitrailjeza, nekoliko četnika je ubijeno i ranjeno ...«

Dok su 2. i 4. bataljon obezbjeđivali prelaz na bokovima, 3. bataljon kretao se sa 2. krajiškom brigadom do r. Bosne obezbjeđujući neposredno prelaz na desnu obalu rijeke. Po izvršenom zadatku, ova tri bataljona vratili su se u s. Stanare, gdje su prenoćili.

Za ovo vrijeme, 1. bataljon se nalazio u s. Glogovac, nedaleko od Prnjavora. Predah je korišćen za odmor boraca (po smjenama), za kulturno-prosvjetni rad i sređivanje jedinica. Dvanaestog septembra 1943. borci 1. bataljona, sa omladinom sa terena, dali su uspjelu priredbu u Prnjavoru, koja je bila vrlo dobro posjećena. Priredbu je, mimo očekivanja, u velikom broju posjetila i omladina poljske i ukrajinske nacionalnosti iz Prnjavora i Mačinog Brda.

Četnici su ponovo napali Prnjavor 14. septembra 1943. koga je neposredno obezbjeđivao Prnjavorski partizanski odred. Četnici su uspjeli da prođu u Prnjavor, ali po intervenciji 1. bataljona 5. brigade oni su odbijeni. Predveče su 1. bataljonu i Prnjavorskem odredu stigli u pomoć 3. i 4. bataljon 5. brigade, koji su, krećući se usiljnim maršem, odmah iz pokreta bili uvedeni u borbu. Našim protivnapadom četnici su odbačeni ka Carevoj gori i Motajici.

Od 14. do 23. septembra, bataljoni su raspoređeni na sljedećim prostorijama: 1. u s. Pojezna, 2. i 3. na prostoru Careva gora — s. Velika Ilova, a 4. u širem rejonu s. Lišnja. Jedinice nisu imale većih pokreta, mada su, sa manjim dijelovima (jače patrole, vodovi, čete), bile u stalnom borbenom dodiru sa neprijateljem. Za ovo vrijeme poginulo je 15 četnika (među kojima 1 komandir četničke čete i komandant četničke Ljubićke brigade, a 8 zarobljeno. Zaplijenjena je 21 puška, izvjesna količina municije i nešto opreme.²⁰⁷ Ovaj kratak predah od većih marševa i po-

²⁰⁷ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 135 — Izvještaj štaba 2. bataljona 5. krajiške NOU brigade štabu brigade o pokretima i akcijama od 13 do 27. 9. 1943;

Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 140 — Izvještaj štaba 1. bataljona štabu 5. krajiške NOU brigade o pokretima i akcijama od 19. do 29. 9. 1943; i

Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 18 — Izvještaj štaba 5. brigade štabu 11. divizije o akcijama od 15. do 19. 9. 1943.

kreta, sve jedinice su iskoristile da (po smjenama) operu rublje, izvrše dezinfekciju odijela, kao i za intenzivniji politički rad i vojničku obuku sa mlađim borcima. Intenzivno se radilo i na mobilizaciji uz političko djelovanje u narodu. Tako je štab 1. bataljona 17. septembra 1943. organizovao uspije narodni zbor u s. Pojezni, kome je prisustvovalo oko 600 ljudi iz Pojezne, Osinje i drugih sela. Na zboru je govorio politički komesar bataljona Joco Marjanović. Potom je održano narodno veselje omladine sa terena i boraca. Samo tog dana stupilo je dobrovoljno u 1. bataljon 15 omladinaca.

Naredbom štaba brigade od 19. septembra 1943,²⁰⁸ umjesto dotadašnjih kuhinja po četama, formirani su po bataljonima radni vodovi sa komandirom i političkim delegatom voda na čelu. Ova mjera učinila je jedinice pokretljivijim i efikasnijim u borbi i na maršu.

Istom naredbom regulisana su, bolje nego do tada, neka pitanja saniteta u bataljonima i četama.

Pošto je bila završena akcija čišćenja od četnika prostora između komunikacije Prnjavor — Klašnice i planine Motajice, po odluci štaba 11. divizije 23. septembra 1943. 5. brigada je izbila na desnu obalu r. Vrbasa s ciljem likvidacije uporišta Razboj. Po padu mraka 1. i 4. bataljon krenuli su na zadatku s ciljem da 2. četa 4. i 1. četa 1. bataljona napadnu uporište Razboj (na lijevoj obali r. Vrbasa), a 1. četa 4. bataljona da obezbjedi akciju zasjedama prema N. Topoli. Ostale čete 1. bataljona imaju zadatak da pošto zauzmu most na Vrbasu, predu na lijevu obalu i obezbjeđuju kako most tako i pravac od s. Trnjačani. Drugi i 3. bataljon zadržani su na desnoj obali Vrbasa, obezbjeđujući eventualno povlačenje jedinica koje su prešle u Lijevče-Polje. Napad na Razboj počeo je 24. septembra 1943. u 2 sata po ponoći. Žandarmi su davali žestok otpor i tek ujutru su se predali. U borbi je poginulo 6 žandarma, a 60 zarobljeno. Zaplijenjena su: 2 puškomitrailjeza, 58 pušaka i dva sanduka municije i izvjesne količine ručnih bombi. U ovoj borbi naročito se istakao borac Mačak Gojko iz s. Prusci, rudar, zvani Čaruga koji je, pod

²⁰⁸ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 105 — Naređenje štaba 5. krajške NOU brigade od 19. 9. 1943. štabovima bataljona za formiranje radnih vodova.

zaštitom vatre naših puškomitrailjeza, uspio da se probije do zida kasarne i kroz prozor ubaci eksploziv, poslije čega se neprijatelj predao.

Istog dana četa 4. bataljona koja je obezbjeđivala pravac od N. Topole imala je po danu kratak ali žestok sukob sa grupom Nijemaca kulturbundovaca (oko 150), koji su pokušali da iz pravca Nova Topola priteknu u pomoć napadnutim žandarmima u Razboju. U ovom sukobu poginulo je 9 Nijemaca, od kojih 2 oficira, a zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 1 automat, 3 pištolja i 3 puške. Neprijatelj je odbačen ka Novoj Topoli.

Po zauzimanju Razboja, izjutra 24. septembra 1943. na lijevu obalu Vrbasa u Lijevče-polje prešao je i 3. bataljon. Samo je 2. bataljon zadržan na desnoj obali rijeke sa zadatkom da spriječi eventualni četnički napad u leđa iz pravca Motajice.

Ova tri bataljona 5. brigade (1., 3. i 4.) ostali su u Lijevče-Polju tri dana. Skoro sva sela u trouglu koji čine r. Vrbas — r. Sava i komunikacija Bosanska Gradiška — Banja Luka, bila su očišćena od neprijatelja. Žandarmerijske posade i patrole protjerane su ka Topoli i Bosanskoj Gradišci, a razoružano je i nekoliko desetina Nijemaca, kulturbundovaca. Prvi put u ovom dijelu Lijevče-Polja boravile su jače snage NOV. Narod je naše borce primio oduševljeno. Za ova tri dana u 5. brigadi je stupilo dobrovoljno oko 200 novih boraca. To je, uostalom, bio jedan od glavnih ciljeva ove akcije. Pored toga, evakuisane su na desnu obalu Vrbasa znatne količine životnih namirnica i raznovrsnog materijala, potrebnih za život vojske.

Ujutru, 26. septembra 1943. neprijatelj je prešao, u protivnapad jačim snagama iz pravaca Banja Luka, Nova Topola i Bosanska Gradiška. Podržavan je avijacijom, koja je dejstvovala sa banjalučkog aerodroma. Mada nenevniknuti na borbu u ravnici, naši borci pokazali su visok stepen borbenog morala i prisebnosti. Glavni teret borbe, ovog dana, podnio je 1. bataljon. Treća četa ovog bataljona bila je u jednom momentu napadnuta istovremeno sa fronta od neprijateljske pješadije i iz pozadine od nekoliko tenkova, ali se vještim manevrom, uz minimalne gubitke, uspjela izvući.

Cio dan su se jedinice održale u Lijevče-Polju, pružajući žestok otpor neprijatelju i postepeno se povlačeći ka Vrbasu. Pod zaštitom prvog mraka brigada se povukla na desnu obalu Vrbasa. Tokom ova tri dana najžešće borbe vođene su 26. septembra 1943. godine. U ovim borbama brigada je imala 5 poginulih i 34 ranjena. Za ovo vrijeme na lijevom krilu naše brigade, takođe u Lijevče-Polju, operisala je i 12. krajiska brigada.

O upadu snaga 11. divizije u Lijevče-polje, kotarska oblast NDH u Bosanskoj Gradišci, u svom izvještaju od 29. septembra 1943. piše:

»... U noći 24. rujna 1943. godine napala je V udarna kozarska partizanska brigada u jačini od oko 1500 ljudi iz prnjavorškog Kotara na oružničku postaju Razboj i ovu postaju savladala. Broj oružnika bio je 65 i borba je trajala od 01.30 do 10.00 sati, kada su se oružnici, u pomanjkanju streljiva, morali predati.

Po savladivanju ove postaje partizani su zauzeli više sela ovo-ga kotara i došli pred selo Windhorst (N. Topola) na 2 km. O ovom događaju objavljene su njemačke vojne vlasti i vojne vlasti u Banja Luci.⁸«

O istom ovom događaju komanda nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa 25. septembra 1943. u svom izvještaju upućenom 2. oklopnoj armiji kaže:

»... Jake snage partizana prešle su sa desne na lijevu obalu Vrbasa i potisle žandarme koji su se uz gubitke povukli ka Topoli i Gradiškoj. Topola ugrožena. Iz Banja Luke upućena kombinovana borbena motorizovana grupa radi zaštite njemačkog naselja Topola.

Po povlačenju iz Lijevče-Polja, sve jedinice 5. brigade zadržale su se u dolini Vrbasa na desnoj obali još tri dana (27, 28. i 29. septembra 1943), razmještene u selima Nožičko, Selište i Cukala. Za ovo vrijeme nije bilo značajnijih sukoba sa neprijateljem, izuzev što su dijelovi 3. bataljona 27. septembra 1943, u popodnevним časovima,

²⁰⁹ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 221 — Izvještaj kotarske oblasti u Bos. Gradiški od 29. 9. 1943. o borbama jedinica NOV na teritoriji kotara.

²¹⁰ Arhiv VII, mikrofilm NAV-NT-313, 191/745 1760-1 — Dnevni borbeni izvještaj 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa od 25. 9. 1943. štabu 2. oklopne armije o prodoru partizana u Lijevče-Polje.

odbili njemačke izviđačke dijelove, koji su pokušali iz Razboja da preko mosta na Vrbasu prođu na desnu obalu. Ovaj predah iskorišćen je za odmor i sredivanje jedinica. Po četama je organizovano pranje veša i dezinfekcija odijela. Sa novim borcima izvođena je intenzivna vojna obuka, prvenstveno u rukovanju oružjem, a na kraju i gađanje. Uporedo sa ovim, po svim četama održane su četne konferencije na kojima su analizirane posljednje borbe i održana predavanja o političkoj situaciji kod nas i u svijetu.²¹¹

Na osnovu naređenja štaba 11. divizije od 27. septembra 1943.²¹² početkom oktobra su sve snage NOV u centralnoj Bosni (5. i 12. brigada i postojeći odredi) pristupile intenzivnom pretresanju i čišćenju terena na prostoru sjeverno od Crnog vrha i Ljubić-planine do r. Save i Vrbasa. Ovim naređenjem 5. brigada je bila podijeljena u dve borbene grupe. 1. bataljon je predstavljao jednu grupu ali je privremeno bio pridodat pod komandu 12. brigade, dok su ostala tri bataljona činili zasebnu borbenu grupu. Akcija je otpočela 1. oktobra 1943. i sa manjim prekidima, radi odmora pojedinih jedinica, trajala je skoro mjesec dana. Za ovo vrijeme sve jedinice su po nekoliko puta prokrstarile ovaj prostor i zarobile 35, a ubile 22 četnika. Zaplijenjeno je 36 pušaka, 2 puškomitrailjeza, 4 pištolja i oko 10.000 metaka. Na pruzi Brod — Sarajevo 13. oktobra 1943. srušen je jedan teretni voz od 26 vagona i jedna lokomotiva. Tom prilikom zaplijenjene su i evakuisane za potrebe naših bolnica veće količine meda, dok je kompozicija sa ostalim materijalom spaljena.²¹³

O ovoj akciji u depeši 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa, upućenoj 2. oklopnoj armiji, kaže se:

²¹¹ Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 18 — Izvještaj štaba 5. krajinske NOU brigade štabu 11. divizije o akcijama od 15. do 29. 9. 1943.

²¹² Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 129 — Naređenje štaba 11. divizije od 27. 9. 1943. štabu 5. i 12. brigade za uništenje četnika u centralnoj Bosni.

²¹³ Arhiv VII, reg. br. 5/5, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 1. bataljona 5. brigade štabu 12. brigade o pokretima i akcijama od 8. do 15. 10. 1943.

»... Neprijatelj pojačao svoj pritisak na prugu Derventa — Doboj. Voz zapaljen. Pruga privremeno prekinuta... Želj. uporište savladano. 6 Nijemaca i 35 domobrana pobijeno. Naređene su mјere odmazde.«²¹⁴

U ovom mjesecu jedan od neuspjeha jedinica 5. brigade predstavlja slabo pripremljen i propao napad na uporište Kuljanovci,²¹⁵ nedaleko od Dervente, koji su izvodili 2. i 3. bataljon, noću 3/4. oktobra 1943. Uslijed nedovoljnog poznavanja terena došlo je do zamjene zemljinih objekata, pa su se jedinice razvile za borbu i otvorile vatru sa velike udaljenosti, otkrivši se prije vremena. Neprijatelj je ovo iskoristio i naše jedinice sačekao snažnom minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Naši gubici bili su veliki, poginulo je 12, a ranjeno 20 boraca i starješina. Između ostalih, u ovoj borbi poginuo je proslavljeni komandir čete u 5. brigadi Mirko Mačak iz s. Prusci kod Bosanskog Novog.

Sedmog oktobra 1943. u s. Mravića, nedaleko od Prnjavora, u 3. bataljonu formirana je treća četa²¹⁶. Od svog formiranja, 1. juna 1943, pa do sada ovaj bataljon je imao samo dvije čete. Za komandira čete postavljen je Jovo Vranić, a za političkog komesara Mirko Burazer.

Drugom polovinom oktobra 1943. dva bataljona 5. brigade (2. i 3.) po naređenju²¹⁷ štaba 11. divizije operisali su na prostoru s. Jošavka — Kotor-Varoš — Celinac — Vrbanja. Prvenstveni zadatak ovih bataljona bio je da svojim dejstvima raščiste ovaj teren od četnika i pstaših neprijateljskih snaga i tako omoguće prihvati veće grupe ko-

²¹⁴ Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 176 — Dnevni izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 13. 10 1943. štabu 2. oklopne armije.

²¹⁵ Arhiv VII, reg. br. 9/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o akcijama od 1. do 15. 10. 1943.

²¹⁶ Isto kao pod 215.

²¹⁷ Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 34 — Naredenje štaba 11. divizije od 6. 10. 1943. štabovima 5. i 12. brigade da formiraju udarne grupe za dejstva na komunikacijama Doboj-Teslić i Banja Luka-Kotor-Varoš; Arhiv VII, reg. br. 13—6, kut. br. 869 — Izvještaj 2. bataljona štabu 5. krajiške brigade o akcijama u vremenu od 13. do 27. 10. 1943.

unistika i ostalih simpatizera NOP-a koji su tih dana izšli iz Banje Luke na slobodnu teritoriju i stupili u jedinice 11. divizije. Bataljoni su ovaj zadatak sa uspjehom izvršili. Pojedine jače patrole i odjeljenja iz 2. bataljona silazili su čak u s. Vrbanju, u neposrednoj blizini Banje Luke i razoružavale manje neprijateljske grupe.

Poslije petomjesečnog boravka snaga 11. divizije na ovom terenu, situacija se u centralnoj Bosni iz osnova promijenila u korist NOP-a. Kao rezultat dejstava 11. divizije, kod četnika je nastala duboka kriza i kolebanje. U jedinicama divizije sredinom oktobra 1943. nalazilo se već više stotina boraca iz ovog kraja. Razbijenim četničkim jedinicama i grupama uspijevalo je da se održe, isključivo naslonom na okupatorsko-ustaške garnizone. U očima naroda nije više moglo biti dileme o četničkoj saradnji sa okupatorom, što je ubrzavalo negovo definitivno opredjeljenje za NOP.

Kako Nijemci, tako i vlasti NDH, procijenili su da četnici na ovom području nemaju više jačeg uticaja. Zato župna redarstvena oblast u Banjoj Luci u izvještaju²¹⁸ od 12. septembra 1943. pored ostalog, kaže:

»... Na području Kotara Banja Luka, koje je do sada bilo isključivo četnički sektor, u ovom razdoblju osjetila se partizanska djelatnost u tolikoj mjeri da je skoro isto područje postalo partizansko operativno područje. To se naročito osjeća poslije pada Kotor Varoša u partizanske ruke. Partizanske brigade koje su operisale od Jajca drže sada vezu kod Kotor Varoši i dalje preko Crnog Vrha do planine Motajice. Linija na kojoj partizani vrše napade moglo bi se povući ovako: s desne strane Vrbasa — preko Crne Rijeke — dolinom Vrbasa do ispod Karanovca — s. Ponir — Celinac — Jošavka, gdje prelazi u prnjavorški kotar, te skoro u pravoj liniji na pl. Motajicu.

Na potezu Kotor-Varoš — Čelinac — Ponir nalazi se 12. partizanska brigada i Banjalučki odred, čija jačina nije poznata. Na potezu Kotor-Varoš — Crni vrh — Motajica nalazi se V (najjača) partizanska brigada i Prnjavorški partizanski odred, čija jačina je takođe nepoznata ...

Četnici: na području kotara Banja Luka sva četnička djelatnost svodi se uglavnom na pljačkanje hrvatskog pučanstva...«

²¹⁸ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 191 — Izvještaj župne redarstvene oblasti u Banjoj Luci od 12. 9. 1943. o raspredu jedinica NOV na području 2upe.

Sličnu ocjenu stanja u centralnoj Bosni daje i komandan
da 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa u izvještaju²¹⁹ od 27. septembra 1943. u kome, između ostalog, piše:

»... situacija u Centralnoj Bosni jako se zaoštrila usled dolaska na taj teren 12. divizije (12. i 5. kozaračke brigade), što zahteva preduzimanje opsežnijih vojnih mjera...«

Da bi se ubrzao proces raspadanja četničkih formacija i priliv novih boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske sa ovog terena, štab 11. divizije donio je odluku 16. oktobra 1943. da se u diviziji formira 14. srednjobosanska udarna brigada.²²⁰ U novoformiranu brigadu ušao je najveći dio boračkog i starješinskog sastava Banjalučkog i Prnjavorskog partizanskog odreda, kao i znatan broj boraca i starješina iz 5. kozaračke brigade. Sedamnaestog oktobra 1943. na Ceru, nedaleko od Prnjavora, održan je veliki narodni zbor i smotra tek formirane brigade. Ovoj svečanosti prisustvovala je 12. krajiška i dva bataljona 5. kozaračke brigade. Bio je to, od dolaska 11. divizije na ovaj teren, najznačajniji vojno-politički događaj u centralnoj Bosni.

Krajem oktobra 1943. brigada je bila podijeljena u dvije grupe bataljona²²¹. Prvu grupu sačinjavali su 1. i 3. bataljon, koji su dobili zadatku da dejstvuju u rejonu Kotor-Varoši, štite divizijsku bolnicu i magacine u Šipragama i obezbjeđuju karavane na putu Maslovare — Šiprage — Petrovo Polje — Jajce. Drugu grupu činili su 2. i 4. bataljon, koji su operisali u dolini r. Bosne i r. Usore. Dobili su zadatku da napadaju željezničku prugu Brod — Sa-

²¹⁸ Arhiv VII, mikrofilm NAV-NT-559/628 — Izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 27. 9. 1943. štabu 2. oklopne armije o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

²²⁰ Zbornik, t. IV, "knj. 18, dok. 71 — Naredenje štaba 11. divizije od 15. 10. 1943. štabovima 5. i 12. brigade za smotru jedinica povodom formiranja 14. srednjobosanske brigade; Arhiv instituta za proučavanje radničkog pokreta Beograd, reg. br. 5218/V-1-3 — Naredenje štaba 11. divizije od 16. 10. 1943. o formiranju 14. srednjobosanske brigade.

²²¹ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije o dejstvima u drugoj polovini novembra 1943.

rajevo i Doboј — Teslić sa ciljem njenog rušenja i ometanja saobraćaja. U ovakvom rasporedu brigada je dejstvovala do kraja novembra 1943.

Treći bataljon se nalazio u rejonu Kotor-Varoša još od druge polovine oktobra. 1. bataljon je otpočeo pokret 1. novembra 1943. iz s. Novi Martinac, u dolini Vrbasa, pravcem s. Dragović — s. Srednja Šnjegotina — s. Klupe — planina Borja — s. Maslo vare — s. Vrbanjci — Kotor-Varoš, gdje je stigao 5. novembra 1943. godine. Za vrijeme ovog marša bataljon je imao nekoliko sukoba sa neprijateljem. Noću 1/2. novembra 1943. štab bataljona sa dvije čete zanoćio je u školi u s. Dragović, gdje ga je iznenada napala jedna njemačka diverzantska grupa (trup).. Mada su bile iznenadene, ove čete su se brzo snašle i primile borbu. Sukob je bio kratak, ali žestok. Nekoliko Nijemaca je poginulo, a 7 zarobljeno. Zaplijenjen je 1 puškomitrailjez, 2 automata, 1 puška — snajper i nešto municije²²². Naša dva borca su ranjena. Iste noći, jedna četa ovog bataljona, razbila je kod škole u s. Devetine jednu grupu četnika. Zarobljeno ih je 5, a nekoliko ranjeno i poginulo. Zaplijenjeno je 5 pušaka.²²³ Drugog novembra 1943. u s. Srednja Šnjegotina bataljon je rastjerao jednu četničku grupu.

26-godišnjica Velike oktobarske socijalističke revolucije proslavljenja je svečano u Kotor-Varošu. Tim povodom, 7. novembra 1943. u 8.00 1. i 3. bataljon bili su postrojeni pred Domom kulture. U stroju je bilo oko 600 boraca. Smotru jedinica izvršio je komandant brigade Ranko Šipka, a potom je ispred improvizovane tribine održan defile. Smotra i defile jedinica ostavili su snažan utisak na građane Kotor-Varoša, koji su u velikom broju izašli na ulicu i toplo pozdravljali vojsku. Na svečanost su došli u znatnom broju i stanovnici okolnih sela, osobito omla-

²²² Arhiv VII, reg. br. 11/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiske NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima u prvoj polovini novembra 1943.

Lj. Borojević: Dnevnik »U petoj kozarskoj« izd. »Prosveta« Beograd 1957. godine (u daljem tekstu Dnevnik Lj. B.).

²²³ Zbornik, t. IV, knj. 19, dok. 87 — Izvještaj štabu 11. divizije od 20. 11. 1943. Vrhovnom štabu NOV i PÖJ o borbama 5. brigade tokom novembra 1943.

*Grupa rukovodilaca 1. i 3. bataljona sa komandantom 5. brigade
7. novembra 1943. u Kotor-Varošu*

dina. Svečanost je završena mitingom naroda i vojske, a potom se u centru ovog gradića razvilo veliko kozaračko kolo.

Naveče je omladina Kotor-Varoša organizovala kulturno-umjetničku priredbu u Domu kulture za borce i narod. U izvođenju programa učestvovali su i naši bataljonski horovi, koji su za tu priliku spojeni u jedan.

Osmog novembra 1943. bataljoni su izvršili pokret. Prvi bataljon ka s. Svinjare s ciljem zatvaranja pravca od Banje Luke ka Kotor-Varošu, a 3. bataljon da obezbjeđuje bolnicu i magacine u Šipragama. U ovakvom rasporedu ovi bataljoni ostali su do 16. novembra 1943. Za to vrijeme borbe i pokreta nije bilo, izuzev aktivnosti jačih patrola u određenim pravcima.

Osmog novembra 1943. u Kotor-Varošu je održana sreska omladinska konferencija, kojoj je prisustvovalo i 10 delegata iz 1. i 3. bataljona kao gosti. Pored izbora omladinskog rukovodstva na konferenciji je glavno pitanje bilo mobilizacija omladine u NOV. Kako je uskoro u Šipra-

gama trebalo da otpočne sa radom omladinski vojno-politički kurs, to se kao jedan od zadatka pred omladinskom organizacijom postavljalo i pitanje agitacije za javljanje omladine na ovaj kurs.

Tih dana 11. divizija je dobila iz Jajca od Vrhovnog štaba 2000 pari odijela i 1000 pari cipela engleskog porijekla. Od tih količina 1. i 3. bataljon dobili su 250 pari odijela i 130 pari cipela. Mada se radilo o skromnim količinama, ipak je dobrodošlo zbog zime koja je uveliko počela. Ovo je bio prvi slučaj da 5. brigada dobije materijal iz savezničke pomoći.

Rano ujutro, 17. novembra 1943.²²⁴ pošto su ih smijenile jedinice 12. brigade, i 1. i 3. bataljon 5. brigade izvršili su pokret preko planine Uzlomac i Skatavica prema s. Jošavki, gdje su se istog dana sukobili sa jačim četničkim snagama. Poslije jednočasovne borbe, četnici su odstupili ka Crnom vrhu. Poginuo je 1 četnik i zaplijenjene su 2 puške sa nešto municije. Prvi bataljon je ostao na položaju prema Crnom vrhu, a 3. je produžio za s. Dubrave na odmor. Osamnaestog novembra 1943. jedna jača četnička grupa napala je sa pravca Crni vrh 3. četu 1. bataljona. Napad je odbijen, četnici su na mjestu okršaja ostavili 2 mrtva. U ovoj borbi poginuo je desetar iz ove čete Đuro Kotur, stari i prekaljeni borac 5. brigade, rodom iz sela Koturova ispod Kozare.²²⁵

Devetnaestog novembra 1943, 1. i 3. bataljon napali su i razbili veću četničku grupaciju u s. Boškovići i Devetine. Poginulo je 9 četnika, a više ih je ranjeno. Pored četnika sa ovog terena (Župske i Crnovrške četničke brigade), u ovoj grupaciji, nalazila se i treća četnička brigada »Kočić« iz Drenovićevog korpusa sa lijeve obale Vrbasa, a koja je ovamo došla sredinom 1943. u pomoć četnicima centralne Bosne.²²⁶ Poslije ove borbe, komandant četničke brigade »Kočić« u pismu komandantu »korpusa« Drenoviću žali se na teško stanje u svojoj jedinici i na ovom terenu uopšte da su goli i bosi, da stalno vode borbe sa par-

²²⁴ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije.

²²⁵ Dnevnik Lj. B.

²²⁴ Arhiv VII, reg. br. 39/6, kut. br. 234 (četnički fond) — Izvještaj komandanta 3. četničke brigade o borbama u novembru 1943. sa jedinicama NOV.

tizariima, da su moral i disciplina popustili u tolikoj mjeri da on ne može ništa učiniti, već traži da lično on, Drenović, dode i sredi stanje. Naročito se žali na to da ih niko ničim ne snabdijeva, pa je u redovima njegove brigade zavladala opšta pljačka.²²⁷

Od 20. do 25. novembra 1943. ova dva bataljona (1. i 3) provela su na odmoru u Prnjavoru. Za to vrijeme izvršen je kompletan ljekarski pregled i vakcinacija ljudstva protiv trbušnog tifusa.²²⁸ Organizovano je kupanje, pranje rublja i dezinfekcija odijela. Dvadeset petog novembra 1943. bataljoni su izvršili pokret ka s. Pojezna, gdje su se spojili sa 2. i 4. bataljonom.

Za čitavo ovo vrijeme 2. i 4. bataljon nalazili su se u Pojezni i Jelanskoj, odakle su izvodili stalne napade na neprijateljska uporišta i rušili prugu Dobojsko-Derventa. Oni su tokom novembra 1943. izveli niz uspješnih akcija na četnike i ostala neprijateljska uporišta oko pruge Dobojsko-Derventa, kao i na samu prugu.²²⁹ Sedmog novembra 1943. vođena je ogorčena borba ova dva bataljona sa udruženim snagama Nijemaca, ustaša i četnika u s. Foča (dobojска) i Dažnica. Borba je trajala cio dan. Poginulo je 6 Nijemaca i 7 pripadnika ustaške milicije. Naši gubici bili su 3 poginula i 1 ranjen. Osmog novembra bataljoni vrše čišćenje Vel. Sočanice i Crnče. Tom prilikom zarobljeno je 25 četnika sa oružjem, a poginula su 2 pripadnika ustaške milicije. Četnici su razoružani i pušteni kućama, što je u narodu vrlo dobro primljeno. Devetog novembra 1943. 2. bataljon ojačan jednom četom 4. bataljona izvršio je pretres s. Bukovica i Stanovi. U tim selima nalazili su se četnici Ljubićke brigade Ilije Malića. Zarobljeno je 37 četnika sa oružjem, od kojih je 30 ostalo u našim jedinicama, a ostali su razoružani i pušteni kućama. Sljedeće noći dvije čete 4. bataljona izvršile su ponovni napad na s. Velika Sočanica i Cer. Zarobljeno je 19 četnika iz Ljubićke

²²⁷ Arhiv VII, reg. br. 34/5, kut. br. 208 (četnički fond) — Izvještaj komandanta 3. četničke brigade »Kočić« od 9. 12. 1943. komandantu korpusa Urošu brenoviću.

²²⁸ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije.

²²⁹ Arhiv VII, reg. br. 11/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiskog NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima u prvoj polovini novembra 1943.

četničke brigade, a zaplijenjeno je 29 pušaka. Poslije ovih akcija 2. i 4. bataljona cio jedan »bataljon« četničke brigade Ilije Malića raspao se. Većina njegovih pripadnika, koji su u četnike bili silom mobilisani, stupili su u naše redove. Kod preostalih četničkih grupa zavladala je panika do te mjere, da su se mnogi od njih sami predavalci našim borcima, a oni koji to nisu smjeli učiniti slali su našim jedinicama oružje po svojim rođacima, a oni i dalje ostajali sakriveni. Što je još važnije, za ovih nekoliko dana borbi u 2. i 4. bataljon 5. brigade stupilo je 150 novih boraca, većinom iz s. Vel. Bukovica, Vel. Sočanica i Grabovica.

Desetog, 11. i 12. novembra 1943. bataljoni nisu imali borbenog dodira sa neprijateljem. Oba bataljona su se odmarala u s. Pojezna, gdje je 11. novembra 1943. održana svečanost na kojoj su novi borci, u prisustvu nekoliko stotina mještana, položili zakletvu.

Bataljoni vrše uspješan napad na željezničku prugu Dobojsko-Derventa 13. novembra 1943. na odsjeku s. Foča — s. Mali Prnjavor. Ovom prilikom uništen je 1 teretni voz, a pruga prekinuta na više mjesta. Uništene su 2 lokomotive i 22 teretna vagona. Poginulo je 12 pripadnika ustашke milicije, a 4 su zarobljena. Zaplijenjeno je 11 pušaka. Iz voza je evakuisano 1300 kg duvana, a ostali materijal spaljen.

Između 13. i 20. novembra 1943. 2. i 4. bataljon nalažili su se u s. Pojezni, odnosno s. Crnči, i izvodili intenzivnu vojnu obuku sa novomobilisanim borcima. Vršeni su lekarski pregledi i sređivanje jedinica. Istovremeno, jačim patrolama i odjeljenjima vršeno je izviđanje i hvatanje pojedinaca i manjih grupa četnika.

Noću 20/21. novembra 1943. 4. bataljon je izvršio napad na prugu Dobojsko-Derventa kod s. Opsine. Uništena je 1 lokomotiva i 5 teretnih vagona, poginulo 6, a zarobljen 1 njemački vojnik. Zaplijenjeno je 6 pušaka, oko 12.000 metaka, veća količina opreme i nešto stoke.

U noći 25/26. novembra svи bataljoni 5. brigade izvode napad na prugu Dobojsko-Derventa, ali bez nekog naročitog uspjeha. Citavu noć padala je jaka kiša i duvao vjetar. Na pravcu kretanja jedinica neki potoci i rječice bili su nadošli do te mjere da su ih jedinice savladavale uz velike napore. Usled toga, neke jedinice zakasnile su sa na-

padom, pa je akcija uspjela samo djelimično. Na nekoliko mjestu oštećena je pruga, zarobljeno je 7, a poginulo 9 neprijateljskih vojnika.²³⁰ Naše jedinice imale su 2 poginula i 3 ranjena borca. Poginuli su desetari iz 3. čete 1. bataljona Mirko Mirčetić i Kojo Borojević. Mirko Mirčetić je mitraljezom štitio odstupanje svog voda i pao je pokošen rafalom u momentu kad je pokušao da se prebaci u drugi zaklon. Kojo Borojević je pokušao da izvuče poginulog druga i njegovo oružje, ali je i on na istom mjestu smrtno pogoden.

Poslije ove borbe, 1. 2. i 4. bataljon prebačeni su u dolinu r. Usore na nove zadatke, a 3. bataljon upućen u Šiprage na obezbjeđenje divizijske bolnice.

Drugog decembra 1943. 2. i 4. bataljon uništili su nemački oklopni voz²³¹ na pruzi Brod — Sarajevo, između željezničkih stanica Zavidović — Maglaj. Zarobljeno je i poginulo 20 neprijateljskih vojnika, većinom Nijemaca. Dok je 4. bataljon izvodio napad na voz, 2. bataljon je obezbeđivao akciju. Saobraćaj na pruzi Brod — Sarajevo bio je prekinut tri dana. Poslije ove akcije 4. bataljon je upućen u Maslovare i Šiprage, gdje se već nalazio 3. bataljon, a 1. i 2. zadržani su u rejonu s. Kulaši, Poiezna, Stanari, odakle su vršili manje akcije na prugu Dobojski — Teslić. Uporedo sa izvršavanjem borbenih zadataka, u jedinicama je izvođena vojna obuka i politička nastava. U banji Kulaši za 1. i 2. bataljon organizovano je kupanje, pranje rublja i dezinfekcija odijela.

Osmog decembra 1943. održano je u s. Kulaši vojno-političko savjetovanje rukovodećeg kadra 1. i 2. bataljona. Prethodno su po bataljonima održani sastanci članova KPJ i kandidata. Neposredan povod ovom savjetovanju bio je što su koncem novembra 1943. jedna veća grupa starih boraca, Kozarčana, iz 2. i nekolicina iz 1. bataljona samovoljno napustili jedinice i otišli u Kozaru.²³² Među

²³⁰ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije.

²³¹ Arhiv VII — filmoteka, film br. 4 dok. br. 34, 35, 41 i 44 — Dnevni izvještaj MNO Zagreb br. 338 od 4. 12. 1943. godine.

²³² Arhiv VII, reg. br. 13/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o akcijama u vremenu od 29. 11. do 14. 12. 1943. Dnevnik Lj. B.

njima je bilo i nekoliko nižih starješina i članova KPJ. Savjetovanjem je rukovodio komandant brigade Ranko Šipka.

Detaljno je analizirana situacija u jedinicama, sagedan uzrok ovoj pojđvi, analizirane naše posljednje akcije i propusti u njima. Iznesen je podatak da je od prelaska brigade u centralnu Bosnu do sada samovoljno napustilo jedinice i vratio se u Kozaru 64 borca, među kojima i 22 člana KPJ.²³³ Učesnici savjetovanja su jednodušno osudili ovu pojavu koja je ozbiljno narušavala ugled brigade. Kako bi se ovome odlučno stalo na put, zaključeno je da štab brigade uputi u Kozaru jednu patrolu sa zadatkom da u tamošnjim jedinicama pokupi sve pripadnike naše brigade koji su samovoljno napustili jedinicu i vrate ih nazad.²³⁴

Ove pojave su nalagale da se bolje osvijetli politički profil 5. kozaračke brigade. Osnovna odlika boračkog sastava 5. brigade bila je da su oni duboko vezani za ideje NOP-a i duboko odani borbi. To se pokazalo i u danonoćnim i iscrpljujućim borbama brigade na terenu centralne Bosne. U brigadi je postojala brojna partijska i skojevska organizacija, koje su svojom aktivnošću stalno upotpunjavale politička znanja boraca. Težište u političkom radu sa borcima u tom periodu bilo je na razobličavanju četničke izdaje i na shvatanju potreba borbe protiv njih. Politički komesari, članovi KPJ i SKOJ-a, brinuli su na svakom koraku, posebno o odnosu boraca prema narodu. U tom pogledu pred brigadom, pred svakim njenim borcem, sta-

²³³ Arhiv VII, reg. br. 10/5, kut. br. 865; — Spisak dezertera 5. krajiške NOU brigade sačinjen u štabu 11. divizije 9. 12. 1943. godine;

Arhiv CK SKJ, reg. br. 301/1943. — Izvještaj politodjela 11. divizije od 21. 12. 1943. Centralnom komitetu KPJ o stanju u 5. krajiškoj NOU brigadi.

²³⁴ Dnevnik Lj. B. — Ova patrola pošla je u Kozaru odmah sutradan, 9. 12. 1943. i uspješno je obavila zadatak. Njen rukovodilac bio je Miloš Popović, zamjenik političkog komesara 2. čete 1. bataljona. Međutim, interesantno je da se jedan dio ovih drugova u međuvremenu sam vratio u brigadu, ne čekajući patrolu i ne znajući za nju. Svi ovi »povratnici«, kako smo ih u šali nazivali, časno su se borili u 5. brigadi do kraja rata, a mnogi od njih su hрабro pali na daljnjem borbenom putu brigade.

Ova pojava se ubuduće nikad više nije ponovila čak ni u pojedinačnom obliku.

jao je osjetljiv, delikatan i veoma konkretni politički zadatak, koji se u suštini svodio na to da borci svojom hra-brošću u akcijama i svojim postupcima na svakom mjestu afirmišu lik narodnog borca i time postepeno uklanjaju sve prepreke i sve barijere stvorene dugotrajnom i otvorenom četničkom propagandom. Peta brigada je imala tada takav kadar i takve borce da je mogla da primi na sebe ovaj zadatak.

U izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Pokrajinskom komitetu za BiH od 12. novembra 1943. za 5. brigadu se, između ostalog, kaže:²³⁵

»V kozarska brigada. To je jedna od najstarijih naših brigada koje su ostale na terenu Krajine (Brigada je u to vrijeme bila na terenu Centralne Bosne). Ljudstvo u toj brigadi odano je NOB-u i našoj Partiji, borbeno i dosta iskusno u ratovanju.

Partijska organizacija, koju sačinjava zdrav elemenat nije uspjela da postane pravi rukovodilac. Partijske ćelije još ne rješavaju goruće vojne probleme kao što su: akcije, odjelo, obuća, ishrana itd. Nadalje nije se uspjelo u potpunoosti prevladati nostalgija koja kod tog ljudstva postoji za Kozarom, što nije slučaj u ostalim našim brigadama. Nadalje u partijskoj organizaciji osjeća se hababruk, nepravilan odnos komandnog kadra prema borcima i nedovoljno zalaganje da se borci i polit. komesari politički uzdignu...«

U istom izvještaju daje se i podatak da u brigadi ima 291 član KPJ, 67 kandidata i 322 člana SKOJ-a, ukupno 680 organizovanih, što predstavlja preko polovine sastava brigade.

Izvjesne prolazne slabosti iz rada partijske organizacije, o kojima je riječ u navedenom izvještaju, savladane su i otklonjene daljim radom u narednom periodu.

Kada se 5. brigada našla na terenu centralne Bosne, u uslovima stalnog pokreta, napornih marševa i neprekidnih borbi sa četnicima, na terenu gdje je narod bio zatrovan četničkom propagandom, zaplašen četničkim terorom, pljačkom i prijetnjama, borci 5. kozarske, ponosni na svoj kraj i opjevano junaštvo Kozarčana, naviknuti na podršku naroda Krajine, u svim akcijama koje su ranije izvodili, suočili su se sada sa jednom potpuno drugom sredinom. Dočekivani su nijemim pogledima punim nepo-

²³⁵ Zbornik, t. IX, knj. 4, dok. 103 — Izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. 11. 1943. Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH o stanju na terenu i u jedinicama NOV u Bosanskoj krajini.

vjeranja, pa i mržnje. I pored političkog rada sa borcima i razotkrivanja teških posljedica četničke vladavine i propagande, i pored ukazivanja na potrebu razumijevanja svih tih složenih uslova u kojima se brigada na novom terenu našla, ipak je dolazilo do pojedinačnih »dezertiranja«. Ti postupci se, naravno, ne mogu ničim opravdati, ali je potrebno potražiti objašnjenje za ovu pojavu. Prije svega, brigada je poslije mjesec-dva boravka na terenu centralne Bosne imala u svojim redovima već desetine novih boraca sa ovog terena. Među njima je bio i jedan broj kolebljivih i nesigurnih, koji su obično prilikom pokreta bataljona ostajali u svojim selima i krili se kod svojih kuća. Bilo je i pojedinaca koji su sa oružjem prebjegavali četnicima. Kad je riječ o novom ljudstvu, to je bilo donekle razumljivo i takvih pojava je bilo sve do sredine 1944, tj. do odlaska 5. brigade sa ovog terena. Zanimljivo je napomenuti da se dešavalo da i stari borci rodom iz Kozare samovoljno napuštaju jedinice i odlaze u Kozaru. Na primjer, slučaj jednog komandira voda koji je u jesen 1943. napustio jedinicu i otišao u Kozaru. U svom selu Vojskovi ostao je desetak dana, a potom se vratio u brigadu.

Kažnjen je tako što je pošao u svoju četu za borca, ali je ipak ubrzo postavljen za komandira čete, da bi na sremskom frontu poginuo kao zamjenik komandanta bataljona. Bilo je sličnih slučajeva više. Ti su se »dezerteri«, poslije obilaska porodice i kraćeg odmora, ponovo vraćali u brigadu ili su se priključivali našim jedinicama na tenu Kozare.

Ovo »dezerterstvo«, koje više liči na samovolju i nedisciplinu pojedinaca, nego na napuštanje borbe i dezertiranje sa pozicija borbe protiv neprijatelja, nije u početku nailazilo na dovoljno oštru osudu u brigadi. Zato se ova pojava i razvila u svojevrstan problem koji je dobio i svoje ime: »Nostalgija Kozarčana za Kozarom«.

*

Dvanaestog decembra 1943. u s. Vučjak održana je u 1. bataljonu skromna svečanost. Dotadašnji komandant ovog bataljona, major Veljko Stojaković, otišao je na novu dužnost (za komandanta 9. krajiske brigade). Na njegovo

mjesto postavljen je poručnik Mirko Šiljak, dotadašnji zamjenik komandanta 2. bataljona. Borci su se toplo oprostili od svog komandanta, koji je uspješno komandovao 1. bataljonom preko godinu dana.

Sve do 16. decembra 1943. jedinice brigade nišu imale ozbiljnijih borbi sa neprijateljem. Prvi i 2. bataljon nalazili su se na terenu s. Pojezna — s. Cerani — s. Glogovac, odakle su isturali jače patrole i zasjede ka komunikaciji Doboј — Derventa. Treći i 4. bataljon su bili u pokretu od Maslovara preko planine Borje ka Čečavi i Kulashima. Jedna četa 2. bataljona imala je 16. decembra, u s. Ljeskove Vode, kraće sukob sa »čerkezima«²³⁶. Poslije kraće borbe neprijatelj je odbijen ka Doboju i Rudanki uz nepoznate gubitke. Zaplijenjen je 1 pištolj, 1 automat i nešto municije. Neprijateljski vojnici su bježeći pobacali i 9 šinjela. Oni su pripadali 2. kozačkoj konjičkoj brigadi,²³⁷ koja je u to vrijeme obezbjeđivala komunikaciju Derventa — Doboј. Bio je to prvi sukob 5. brigade sa ovom vrstom neprijatelja. Dva dana docnije, 18. decembra 1943. na istom ovom mjestu odigrao se veći sukob između snaga 5. brigade i ove neprijateljske jedinice. Zahvaljujući blagovremeno otkrivenom pokretu neprijatelja iz pravca Rudanke i Doboјa, 1. i 2. bataljon postavili su zasjedu iznad s. Ljeskove Vode u vidu potkovice. Neprijatelj je u jačini od oko 300 vojnika upao u zasjedu i nakon kraće ali žestoke borbe potpuno razbijen.²³⁸ Na mjestu sukoba neprijatelj je ostavio 25 mrtvih vojnika, dok se njih 17 predalo. Zaplijenjena su 3 minobacača,

²³³ Radi se o bivšim pripadnicima Crvene armije koje su Nijemci zarobili i raznim mjerama prinude mobilisali u tzv. kozačke jedinice pod komandom njemačkih oficira za borbu protiv NOV. Ove jedinice neprijateljske vojske, u narodu poznate pod imenom »čerkezi«, ubrzo su postale po zlu poznate jer su činile mnoge zločine nad civilnim stanovništvom, pljačke, pokolje i silovanja.

²³⁷ Zbornik, t. VI, knj. 20, dok. 197 i 202 — Izvještaj komande 69. njemačkog rezervnog korpusa od 3. odnosno 8. 12. 1943. o borbama protiv jedinica NOV oko Doboјa i Majevice.

²³⁸ Arhiv VII, reg. br. 14/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiske (kozarske) NOU brigade štabu 11. divizije o borbama vodenim od 15—28. decembra 1943.

5 puškomitrailjeza »šarac«, 30 konja sa 28 kožnih sedala, 3 mazge, dvoja kola razne opreme, 1 radio-stanica, 1 automat, 2 tromblona, 8 pušaka, 9 pištolja, 170 minobacačkih granata i 5000 metaka.

U ovoj borbi poginuo je borac Mladen Bijeljac, a 5 boraca je ranjeno. Svi iz 1. bataljona.

Pored značajnog plijena, ova borba je imala i veliki neposredan politički efekat u narodu. Dok su naši borci izlazili na položaj, njima u susret bježala je veća grupa mještana iz s. Ljeskove Vode, noseći najnužnije stvari. I od samog pomena riječi »čerkez«, mještane je spopadala panika i strah. Ovog puta oni su našli zaštitu iza borbenog položaja boraca 5. kozaračke brigade, a nakon završene borbe vratili su se kućama. Poslije ove borbe, stav mještana s. Ljeskove Vode iz osnova se promijenio prema našim borcima. Konačno su nas primili kao svoju vojsku. Toga dana borci 1. i 2. bataljona bili su primljeni i počašćeni kao u Kozari. Politički komesari i članovi Partije nisu propustili da seljacima objasne kako četnici, dok mi vodimo borbu, drže predstraže u Doboju, Rudanki i drugim okupatorsko-ustaškim garnizonima.

Zarobljeni »čerkezi« bili su nemalo iznenađeni. Izjavili su da nisu imali pojma protiv koga se bore. Kada je prošao prvi šok, mnogi od njih su i plakali. Većina je izrazila želju da se dobrovoljno bore u redovima naše vojske i tako, bar djelimično, speru sramotu koju su, stupanjem u njemačku vojsku, nanijeli svojoj zemlji i armiji. Poslije sprovedene istrage svi oni za koje je ustanovljeno da nisu vršili zločine odlukom štaba 11. divizije primljeni su u NOV i raspoređeni u jedinice 5. brigade.²³⁹

Na inicijativu Okružnog komiteta KPJ za Banju Luku, 21. decembra 1943, otpočeo je u Maslovarama sa radom

²³⁹ Narednih mjeseci predalo se jedinicama 5. brigade još nekoliko grupa pripadnika ovih neprijateljskih formacija. U jedinicama 5. brigade borilo ih se oko 100 sve do decembra 1944. kada su, na traženje sovjetske vojne misije, povućeni iz naše armije i vraćeni u SSŠR. Većina njih su se pokazali neobično hrabri u borbi. Mnogi od njih izginuli su kao pripadnici 5. brigade, međutim, malo je ostalo dokumenata o njima u našoj ratnoj arhivi. Za većinu njih nisu sačuvana ni imena.

Božo Zvijerac, jedan od najmladih boraca, proslavljeni kurir Pete brigade sa Mirkom Siljkom

niži partijski kurs, na koji je iz 5. brigade upućeno 12 članova Partije sa raznih rukovodećih dužnosti.²⁴⁰

Sve jedinice 5. brigade bile su 19. decembra 1943. prikupljene u rejonu Ljeskove Vode — Pojezna. Vršene su pripreme za napad na neprijateljska uporišta uz komunikaciju Doboj — Derventa. U noći 19/20. decembra 1943. napadnuta su uporišta Rudanka, Bukovica i Stanovi, koja su branile kozačke jedinice, potpomognute četnicima i ustaškom milicijom. Čitavu noć vođena je vrlo žestoka borba ali uporišta nisu zauzeta. Brigada je pretrpjela gubitke od 9 poginulih i 14 ranjenih.²⁴¹ U noći 24/25. decembra 1943. I. i 3. bataljon ponovili su napad na uporišta Bukovicu i Stanove, ali bez značajnijih rezultata. Jedinice su uspjele likvidirati sve rovove, ali nekoliko

²⁴⁰ Arhiv VII, reg. br. 12/1—9, kut. br. 877 — Spisak polaznika kursa. Kurs je pohadalo 45 drugova i drugarica iz 11. divizije i sa terena. Uslijed otpočinjanja 6 neprijateljske ofanzive, kurs je prekinuo rad 5. januara 1944. a završen je u s. Ćečavi od 27. 3. do 18. 4. 1944. u istom sastavu. Rukovodilac kursa i glavni predavač bio je Ljubo Babić.

²⁴¹ Arhiv VII, reg. br. 14/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiske NOU brigade štabu 11. divizije o borbama vodenim od 15. do 28. 12. 1943.

utvrđenih zgrada nisu mogli, jer im je ponestalo bombi. Sopstveni gubici u ovoj borbi bili su 2 poginula i 13 ranjenih.

Kako je predstoјao napad na Banju Luku, brigada je u popodnevnim časovima 25. decembra 1943. otpočela sa pokretom ka rejonu s. Kulaši — s. Dragović — s. Osredak, gdje su se dan docnije koncentrisale i ostale snage 11. divizije. Dvadeset sedmog decembra brigada se pomjerila u s. Stare Dubrave i Jošavku.

Naredna četiri dana jedinice 5. brigade nisu imale borbenog dodira sa neprijateljem, izuzev sporadičnih čarki sa četnicima u rejonu s. Jošavke i Crnog vrha. Ovo vrijeme iskorišćeno je za intenzivniji političko-partijski rad u jedinicama. Po bataljonima i četama održane su konferencije i sastanci partijskih organizacija i aktiva SKOJ-a. Tih dana brigada je brojala oko 1300 boraca, od kojih je 301 član KPJ, 22 kandidata i 323 članovi SKOJ-a.²⁴² Na ovim skupovima vršene su temeljite pripreme za izvršenje predstojećeg zadatka. I pored svoje brojnosti, udarnost brigade u to vrijeme je znatno smanjena uslijed dotadашnjih gubitaka, odlaska većeg broja starih boraca na rukovodeće dužnosti van brigade i prilivom novih boraca. Ova činjenica uočena je kako od strane štaba divizije i politodjela divizije, tako i od štaba brigade, radi čega je i poklonjena velika pažnja širim i svestranijim priprema novih boraca za naredne zadatke. Stab brigade, štabovi bataljona i komande četa radili su neprekidno. Sređivani su i proučavani podaci o neprijatelju, proučavana su na savjetovanjima i sastancima dosadašnja iskustva u borbi, pripremane flaše sa zapaljivom smješom za borbu protiv tenkova i bunkera, čišćeno je i dovođeno u ispravnost oružje i oprema.

Prema zapovjeti²⁴³ štaba 5. bosanskog korpusa NOV, napad na Banja Luku i Bosansku Gradišku imao je za cilj

²⁴² Arhiv CK SKJ, reg. br. 301/1943. — Izvještaj politodjela 11. divizije od 21. 12. 1943. Centralnom komitetu KPJ o stanju u 5. krajiškoj NOU brigadi.

²⁴⁵ Zbornik, t. IV, knj. 20, dok. 137 — Zapovjest štaba 5. korpusa NOV i POJ od 20. 12. 1943. za napad na Banju Luku i Bosansku Gradišku.

da rastereti snage NOV u istočnoj Bosni, koje su bile zahvaćene VI neprijateljskom ofanzivom. U ovom napadu učestvovali su cijelokupne snage 5. bosanskog korpusa, ojačane 3. krajiskom i 3. ličkom proleterskom brigadom. Zadatak 11. divizije bio je da likvidira sva neprijateljska uporišta u Banji Luci i okolini na desnoj obali rijeke Vrbas, a zatim da dijelom snaga pređe na nekoliko mesta na levu obalu i sadejstvuje ostalim snagama korpusa u definitivnom uništenju neprijateljskog garnizona. Neposredno u izvršavanju divizijskog zadatka učestvovali su 5, 12. i 14. brigada, dok su ostale snage divizije (12. slavonska brigada i grupa srednjobosanskih odreda) bile raspoređene u širem rejonu Prnjavora sa zadatkom da zaštite slobodne teritorije.²⁴⁴

Štab 5. brigade izdao je zapovjest za napad 31. decembra 1943. godine.²⁴⁵ Brigada se nalazila u centru divizijskog borbenog poretka sa zadatkom da likvidira uporišta na desnoj obali Vrbasa od manastira Trapisti, do ušća r. Vrbanje u Vrbas, te s. Vrbanju i s. Čelinac. U vezi sa ovim bataljoni su dobili sljedeće zadatke:

Prvi bataljon, ojačan sa dvije čete 2. bataljona, topovskim odjeljenjem i minerskim vodom, napada blok zgrada samostana Trapisti, zauzima most na Vrbasu i organizuje mostobran na lijevoj obali rijeke. Uporište je branilo oko 300 Nijemaca;

Treći bataljon dobio je zadatak da likvidira uporišta u s. Vrbanji i Čelincu i da po izbijanju u visinu Rebrovca obrazuju divizijsku rezervu;

Četvrti bataljon imao je zadatak da očisti s. Česmu, zauzme skelu u Kumselima, a potom, koristeći skelu i nekoliko gumenih čamaca, pređe na lijevu obalu Vrbasa, zauzme pilanu i prodre ka predgrađu i vojnog logoru u gradu.

²⁴⁴ Zbornik, t. IV, knj. 20, dok. 149 — Naređenje štaba 11. divizije od 27. 12. 1943. potčinjenim jedinicama za likvidaciju spoljne odbrane Banje Luke na desnoj obali Vrbasa.

²⁴⁵ Arhiv VII, reg. br. 28/1, kut. br. 869 — Zapovjest štaba 5. krajiske NOU brigade od 31. 12. 1943. za napad na Banju Luku;

Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/819-21 mikrofilm (njemački fond) Interesantno je da su Nijemci došli do ove zapovijesti tokom borbe za Banju Luku i 3. 1. 1944. preveli je na njemački jezik. Radi se o primjerku koji je upućen 1. bataljonu.

U brigadnoj rezervi nalazila se jedna četa 2. bataljona. Napad je otpočeo 31. decembra 1943. u 22.00

Snage 1. i 2. bataljona u prvom naletu uspjеле su da prođu u blok zgrada samostana Trapisti.²⁴⁶ Neprijatelj je, koristeći čvrste zidane zgrade, pružao ogorčen otpor. Međutim, naši borci su, upotrebljavajući ručne bombe i flaše sa zapaljivom smješom, uspjeli da prođu kroz kapiju i preko samostanskog zida i nastavili sistematsko čišćenje zgrada. Najžešća borba vođena je oko parnog mlina i električne centrale u samostanskom krugu. Ove objekte naši borci su likvidirali paleći ih benzinskim flašama. Borba za ovo uporište trajala je skoro čitavu noć. Neke zgrade po nekoliko puta prelazile su iz ruku u ruke, borbe su vođene po sobama i hodnicima. U svitanje, 1. januara 1944, bio je očišćen samostan Trapisti i okolne zgrade. Ostaci neprijatelja iz ovog uporišta uspjeli su da se povuku preko mosta na lijevu obalu r. Vrbasa. Pored znatnog plijena u oružju i municiji, snagama 1. i 2. bataljona u Trapistima palo je u ruke i skladište odjeće i obuće, tako da su se 1. i 2. bataljon kompletno obukli u nove njemačke uniforme. Veće količine opreme izgorjele su u požaru koji je izazvan tokom borbe.

O žestini borbe u samostanu Trapisti govore i njemački dokumenti. Tako se u depeši²⁴⁷ 15. armijskog brdskog korpusa, upućenoj 1. januara 1944. u 03.35, štabu 2. oklopne armije, pored ostalog, kaže:

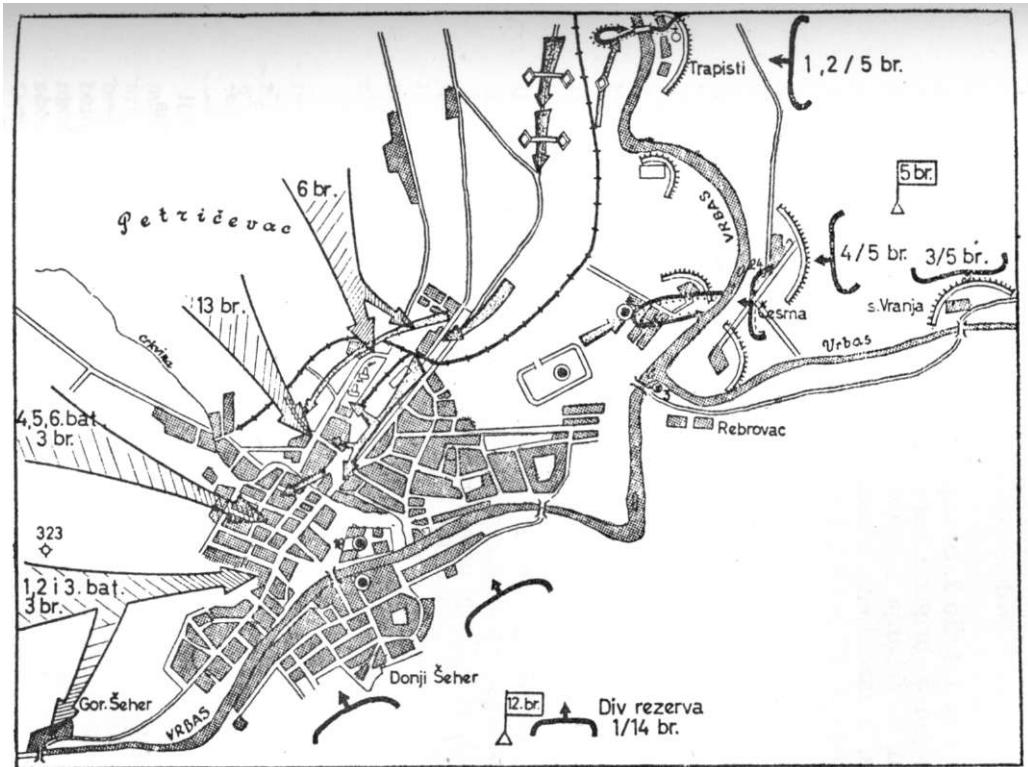
»... U Trapistima — samostanu, vode se žestoke borbe sa neprijateljem koji je uspio prodrijeti. Sa uporištima Karanovac i Čelinac, veza je prekinuta«.

U sumarnom borbenom izvještaju²⁴⁸ o odbrani Banja Luke od 4. januara 1944. ista komanda konstataju:

²⁴⁶ Arhiv VII, reg. br. 11/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 15. 1. 1944. štabu 5. korpusa o borbama za Banju Luku i o operacijama od 1. do 15. 1. 1944.

²¹⁷ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/974 (mikrofilm, njemački fond) — Depeša štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 1. 1. 1944. u 03. 35 časova štabu 2. oklopne armije.

²⁴⁸ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/805 (mikrofilm, njemački fond) — Sumarni borbeni izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 4. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije o odbrani Banje Luke.

**Učešće 5. brigade u napadu na neprijateljski garnizon Banja Luka,
31. decembra 1943. do 3. januara 1944;**

»... 1. 1. 1944. godine u samostanu Trapisti razvile su se ogorečene berbe. Po gubitku samostana, koji je deo po deo napušten poslije žestokog otpora, a kojega je branila jedinica majora Beklea, ostaci jedinice pod komandom poručnika Kirchnera uspjeli su se izvući, zaposjeti položaje iza mosta (na lijevoj obali Vrbasa — P. A.) i zaustaviti prednje dijelove protivnika...«

Dok su 1. i dio 2. bataljona vodili borbu u Trapistima, 3. bataljon 5. brigade napao je i razbio veću grupu četnika u s. Vrbanja i zauzeo ovo mjesto. Poginulo je 30 četnika, 5 zarobljeno i veći broj je ranjen. Zaplijenjeno je 15 pušaka, 20 bombi, 1 radio-stanica i izvjesne količine odjeće i obuće.²⁴⁹

Tako je 3. bataljon još u toku noći uspješno izvršio svoj zadatok bez sopstvenih gubitaka.

Očistivši s. Česmu od četničkih grupa, 4. bataljon sa dvije čete pred svitanje, 1. januara 1944. uspio je preći na lijevu obalu Vrbasa, poslije čega je produžio nadiranje ka pilani i vojnem logoru. Poslije žestoke borbe, čete su uspjеле da zauzmu pilanu, nanevši neprijatelju osjetne gubitke. Kako nisu imale veze sa susedima lijevo i desno, one nisu mogle produžiti dalje nadiranje. To je, izgleda, uočio i neprijatelj, pa ih je energičnim protivnapadom odbacio nazad na desnu obalu Vrbasa. Zato vrijeme četa 4. bataljona, koja je napad 3. četničke brigade Drenovićevog korpusa,²⁵⁰ koja je pokušala da s leđa ugrozi 4. bataljon. U ovom sukobu poginulo je 5 četnika, dok su ostali protjerani preko r. Vrbanje.

"» Arhiv vn, reg. br. 38/2, kut. br. 205 (četnički fond) — Izvještaj sudskog kapetana Ilije Jevtića četničkoj komandi »Zapadna Bosna« o borbama sa partizanima u s. Vrbanja 31. 12. 1943. Kapetan Jevtić ovu borbu opisuje dramatično i katastrofalno po četnike, jer je i on sam jedva uspio pobjeći, ali je u toj gužvi bježeći izgubio pušku. Za ovaj poraz okrivljuje Nikolu Forkapu »koji me nije izvestio da je V kozaračka brigada prešla preko Crnog vrha, pa su četnici u Vrbanji bili iznenadeni i doživeli katastrofu.«

²⁵⁴ Arhiv VII, reg. br. 34/5, kut. br. 208 — (četnički fond) — Ovo je bila tzv. 3. četnička brigada »Kočić« čiji je komandant bio Mitar Trjvunčić, a nalazila se pod komandom bosansko-krajiškog četničkog korpusa Uroša Drenovića. Ova četnička jedinica je od sredine 1943. operisala u centralnoj Bosni, pa u nekim našim dokumentima pogrešno staje objašnjenja da se radi o Ljubičkoj četničkoj brigadi (vidi izvještaj komandanta 3. četničke brigade »Kočić« od 9. 12. 1943. komandant korpusa Urošu Drenoviću).

Prvog januara 1944. sve jedinice 5. brigade su na desnoj obali Vrbasa, koja je u toku noći očišćena od neprijatelja. Time je brigada izvršila prvi dio zadatka. Na čitavom frontu napada brigade razvile su se ogorčene borbe sa neprijateljem koji je zaposjeo i uporno branio lijevu obalu Vrbasa, sprečavajući prodor našim snagama preko Vrbasa. Pored snaga neprijatelja, koje su se u svitanje 1. januara 1944. uspjele izvući sa desne na lijevu obalu Vrbasa, on je u toku dana na pravac napada 5. brigade uputio kao pojačanje i dijelove 383. puka 373. divizije²⁵¹, ojačane sa nekoliko tenkova. Najžešće borbe vodile su jedinice 1. i 2. bataljona koje su pokušavale da zauzmu most preko Vrbasa u visini samostana Trapisti. Na most je preduzeto nekoliko juriša pod zaštitom vatre automatskog oružja. Predveče, 1. januara 1944, 3. četa 1. bataljona, uspjela je u jurišu preći most, ali je ona protivnapadom neprijateljskih tenkova odbačena nazad. Sa četom se nalazio i komandant brigade major Ranko Šipka. U ovom jurišu, između ostalih, poginuli su proslavljeni bombaši 5. brigade Dušan Kolundžija, Mirko Šteković i Branko Bašić.

I 4. bataljon je pokušao predveče 1. januara 1944, korišteci improvizovane splavove i gumene čamce, da prede na lijevu obalu Vrbasa, ali je i taj pokušaj propao. Borbe su nastavljene i noću 1./2. januara i tokom 2. januara 1944, ali bez značajnijih rezultata.

Neprijatelj je već u prepodnevnim časovima 1. januara 1944. uspio privući u Banju Luku znatnija pojačanja iz Prijedora (dijelove 373. grenadirske divizije)²⁵², a 2. januara 1944. oko 13.00 časova iz Bosanske Gradiške

²⁵¹ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/805, 815 i 944 (mikrofilm, njemački fond) — Sumarni borbeni izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog korpusa od 4. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije o odboru Banje Luke, 3. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije probio se iz pravca Prijedora u Banju Luku ujutru 1. 1. 1944. U momentu otpočinjanja napada jedinica NOV na Banju Luku u gradu se već nalazio štab 383. puka čiji je komandant bio major Ristov. Ostale snage 373. njemačke divizije bile su raspoređene duž komunikacija Sunja — Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka.

²⁵² Isto kao pod 251.

901. oklopno-grenadirski školski puk koji je odmah uveden u borbu. U toku noći 2/3. januara 1944. u Banju Luku je stigao i 92. motorizovani njemački puk.²⁵³

U ovakvoj situaciji, štab 5. korpusa odlučio je da se dalji napad na grad obustavi i da se jedinice izvuku iz borbe. Na osnovu naređenja štaba divizije, 5. brigada je u noći 2/3. januara 1944. otpočela povlačenje prema Kotar-Varoši.²⁵⁴

Mada Banja Luka nije bila oslobođena ipak su ovim napadom radikalno poremećeni neprijateljski planovi na širem području, a banjalučkom njemačko-ustaškom garnizonu naneseni znatni gubici. Prema izvještaju 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa od 9. januara 1944. (prilog br. 4)²⁵⁵ ukupni gubici njemačkih i ustaško-domobranih snaga u borbama za odbranu Banje Luke bili su: 129 poginulih, od čega 7 oficira, 319 ranjenih, od čega 20 oficira i nestalih 420 od čega 8 oficira.

I ovog puta četnici su ostali dosljedni saradnji sa okupatorom i ustašama. Pored direktnog učešća u odbrani pojedinih uporišta oko Banje Luke, oni su redovno obavještavali njemačku komandu o koncentraciji i pokretima naših snaga. Već od 29. decembra 1943. oni u više navrata uporno obavještavaju Nijemce da snage NOV namjeravaju napasti grad. Nijemci u prvi mah nisu pridavali ovim obavještenjima veći značaj, smatrajući da četnici u tome preteruju.²⁵⁶ U izvještaju 4. lovačke brigade NDH o učešću četnika u borbama za odbranu Banje Luke, kaže se:

»... izvjestan broj četnika došao je u Banja Luku, uzeo učešća u odbrani logora i omogućio zauzimanje Karanovca, odnosno

²⁵³ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/901, 913, 914 i 918 (mikrofilm, njemački fond) — Depeša štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa upućena štabu 2. oklopne armije 2. i 3. januara 1944.

²⁵⁴ Arhiv VII, reg. br. 11/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 15. 1. 1944. štabu 5. korpusa o borbama za Banju Luku i o operacijama od 1. do 15. 1. 1944.

²⁵⁵ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/816 (mikrofilm, njemački fond) — Izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 9. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije o odbrani Banje Luke, prilog broj 4.

²⁵⁶ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/816 (mikrofilm, njemački fond) — Depeša štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa štabu 2. oklopne armije.

odstupanje naših snaga ka Banja Luci držanjem puta. Osim toga, četnici su redovno dostavljali izvještaje o kretanju neprijatelja.²⁵⁷

Peta brigada se povlačila uz r. Vrbanju pravcem Banja Luka — Kotor-Varoš — Obodnik — Šiprage; zadržavajući u povlačenju nadiranje 901. oklopog njemačkog puka, ojačanog jednim bataljonom 383. puka.²⁵⁸ Istovremeno i dijelovi njemačkih, 1. brdske i 187. divizije,²⁵⁹ nadiru iz suprotnog pravca od Teslića ka Maslovarama preko pl. Borje, težeći da spriječe odstupanje naših jedinica ka Šipragama i Petrovom polju. Situacija za 11. diviziju bila je utoliko kritičnija, što su se u s. Borci, kod Maslovara i na Petrovom polju, nedaleko od Šipraga, nalazile divizije bolnice sa nekoliko stotina ranjenika. Borci su bili krajnje premoreni i iscrpljeni višednevnim borbama u Banji Luci, a sem toga jedinice su odstupajući nosile i ranjenike, koji su ranjeni u posljednjim borbama.

Neprijateljsko nastupanje od Teslića ka Maslovarama bilo je opasnije, jer se na tom pravcu, sem malobrojnog i slabo naoružanog Tesličko-tešanjskog partizanskog odreda, nisu nalazile nikakve druge snage, koje bi mogle spriječiti njegov prođor. Sem toga, situacija je bila krajnje nejasna i neizvjesna, jer se nije raspolagalo sa dovoljno podataka o snazi i namjerama neprijatelja.

U takvoj situaciji 5. brigada je dobila zadatak da spriječi brz prođor neprijateljskih snaga od Banje Luke i Teslića kako bi stvorila potrebno vrijeme za evakuaciju 390 ranjenika. Pored ranjenika 11. divizije, u bolnici na Petrovom polju, nalazilo se i oko 150 ranjenika 1. proleterske divizije koje je takođe trebalo evakuisati. Uočavajući težinu situacije, štab 5. brigade naredio je štabovima bataljona da se ovaj zadatak otvoreno saopšti svim bor-

²⁵⁷ Arhiv VII, mikroteka, br. 5/1261—1262 (fond NDH) — Izvještaj 4. domobranskog lovačkog zdruga (brigade) o borbama za odbaranu Banje Luke u vremenu od 31. 12. 1943. do 2. 1. 1944.

²⁵⁸ Arhiv VII, NAV-NT-314 558/750 (njemački fond) — Izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 9. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije.

Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 93 (primedba pod br. 4) — Izvještaj štaba 5. krajiške NOTJ brigade štabu 11. divizije o povlačenju iz Banje Luke i o borbama u vremenu od 2. do 16. 1. 1944.

cima, podvlačeći da se on mora izvršiti po cijenu i najvećih žrtava i samoodrivanja²⁶⁰.

Dok se glavnina 5. brigade (2, 3. i 4. bataljon) povlačila ka Kotor-Varošu, uz istovremenu borbu sa njemačkim dijelovima koji su se za njom kretali i zaprečavanje komunikacija, dottle je 1. bataljon, 4. januara 1944, usiljenim maršem produžio pokret ka Maslovarama i planini Borja, sa zadatkom da doprati ranjenike do Maslovara, a potom izbjige na prevoj Solile i spriječi prodor neprijatelja iz pravca Teslića. Bataljon je predveče stigao u s. Bebe nedaleko od s. Klupe, prihvatio odstupajuće dijelove Tesličko-tešanjskog partizanskog odreda i zauzeo položaj ka s. Klupe. Petog januara 1944. došlo je do sukoba sa neprijateljem. S obzirom na ispresecanost zemljišta i dubok snijeg, neprijatelj se uglavnom kretao komunikacijom, koju je Tesličko-tešanjski partizanski odred uz pomoć mještana iz obližnjih sela, nekoliko dana ranije solidno zaprečio obaranjem stabala na cestu.

Razvila se ogorčena borba. Prvi bataljon je postepeno uzmicao ka prevoju Solila, a u toku dana vršio nekoliko protivnapada, nanevši neprijatelju ozbiljne gubitke. Iako je neprijatelj bio višestruko i brojno i tehnički nadmoćan i mada su borci bili iscrpljeni do krajnjih granica, ipak je 1. bataljon izdržao na ovim položajima čitav dan. U prvi sutan 5. januara 1944, 1. bataljon se povukao ka Maslovarama i kasno u noći stigao u sastav brigade u s. Borci. Neprijatelj je, 6. januara 1944. produžio pokret ka Maslovarama. U borbi na planini Borja 1. bataljon je imao gubitke od 7 poginulih i 8 ranjenih boraca. Između ostalih, poginuli su Mirko Stanić, politički komesar 3. čete i Milan Vasić, komandir voda, iz iste čete. Jedan vod iz ovog bataljona bio je odsječen u toku borbe od ostalih snaga. Međutim, zahvaljujući umješnosti komandira Steve Popovića, uspjeli su se održati u rejonu s. Očauše i poslije deset dana doći u sastav bataljona. Za to vrijeme su uspjeli izvesti i nekoliko manjih akcija na četnike.

U svitanje, 6. januara 1944. brigada se nalazila u s. Borci, sem 4. bataljona koji se nalazi na položaju kod s.

²⁶⁰ Zbornik, t. IV, knj. 21. dok. 32 — Naredenje štaba 5. kralješke NOU brigade od 6. 1. 1944. potčinjenim jedinicama za sprečavanje neprijateljskog prodora ka pl. Borja i odbrani ranjenika.

Obodnika sa zadatkom da spriječi prodor neprijatelja od Maslovara i Kotor-Varoša ka pravcu odstupanja brigade. Od ovog dana brigada je, pored zadatka da borbom omogući evakuaciju, bila prinuđena da sa dijelom snaga i sama neposredno učestvuje u evakuaciji ranjenika i zaštiti bolnice. Neke jedinice su bile prinuđene da neposredno u toku nošenja teških ranjenika prihvataju borbu sa neprijateljem i po odbijanju napada opet produže nošenje. Pored ranjenika, brigada je morala da zaštiti i evakuiše i veću grupu civila, kao i organe narodne vlasti sa ovog terena, među kojima je bila i jedna grupa članova AVNOJ-a. Pokret je vršen pravcem s. Borci — Šiprage — visoravan Petrovo polje — s. Zlovarići — s. Korićani — rijeka Ugar — s. Vitovlje — Jajce.

U noći 6/7. januara 1944. štab brigade, 1, 2. i 3. bataljon, sa divizijskom bolnicom, stigli su u širi rejon s. Zlovarići. Četvrti bataljon, međutim, koji je bio u zaštitnici, odsječen je predveče od glavnine i štab brigade nije sa njim imao vezu do 14. januara 1944. Naime, 4. bataljon u ulozi zaštitnice naših snaga uspješno je 6. januara 1944. sprečavao prodor neprijatelja od Kotor-Varoši ka Obođniku i Šipragama i tako omogućio glavnini 11. divizije i ranjenicima normalno povlačenje. Tog dana, gubici bataljona bili su 1 poginuo i 7 ranjenih. Predveče, bataljon je otpočeo povlačenje za glavninom brigade, ali se u selu Stopan — nedaleko od Šiprage, zaustavio na kraći odmor, pošto su borci bili premorenici. Bataljon se na zastanku obezbijedio samo od pravca s. Borci, odakle je jedino očekivao nailazak neprijatelja i gdje je taj dan vodio borbu. Međutim, štab bataljona, kao rii štab brigade, tada nije znao za izvjesne neprijateljske snage koje su nastupale paralelno pravcem Teslić — Mladikovina — Bjelobučje — Kuzmanovići — Šiprage, čiji je cilj bio da sadejstvuju svojim glavnim snagama na pravcu Teslić — pl. Borja — Maslovare — Šiprage. Ove neprijateljske snage potpuno su iznenadile 4. bataljon u s. Stopan i u borbi koja se tom prilikom razvila nanijele mu teške gubitke. Poginulo je 35, a ranjeno 26 boraca i starješina.²⁶¹ Među poginulima su bili

Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 93 — Izvještaj štaba 5. krajške NOU brigade štabu 11. divizije o povlačenju iz Banje Luke i o borbama u vremenu od 2. do 16. 1. 1943.

i svi teški ranjenici bataljona, koji su pali u ruke neprijatelju i koje je on pobio. Naročito je stradao radni vod bataljona. I pored okolnosti što se bataljon našao odsječen od ostalih naših snaga, a borci bili krajnje iscrpljeni u višednevnim borbama i marševima, ipak štab bataljona snosi krivicu za ovaj težak poraz jedinice. Težina situacije u kojoj se bataljon našao nalagala je potrebu još veće budnosti i potpunijeg obezbjeđenja, što je štab bataljona u dobroj mjeri zanemario.

Najkritičniji trenuci za brigadu i ranjenike nastupili su u prepodnevnim satima 7. januara 1944. na Petrovom polju. Neprijatelj je nastupao iz više pravaca ka bolnici iz koje je trebalo evakuisati još 80 ranjenika. Prednji dijelovi neprijatelja bili su udaljeni od ranjenika svega oko 600 metara.⁶² Krajnjim zalaganjem jedinica, koje su primile borbu u izuzetno nepovoljnim okolnostima, neprijatelj je odbijen i ranjenici evakuisani.

Čitav dan, kao i naredna dva dana, brigada (bez 4. bataljona) vodila je niz uzastopnih zadržavajućih borbi sa neprijateljem sve do u visinu rijeke Ugar. Ove zadržavajuće borbe koje su izvodile 5. i 12. brigada 11. divizije imale su za cilj da, pored spasavanja ranjenika, omoguće blagovremenu i nesmetanu evakuaciju Jajca u kojem se tih dana, pored ostalih ustanova, nalazio i Vrhovni štab i AVNOJ.

Pošto su ranjenici u noći 9/10. januara 1944. bezbjedno evakuisani na lijevu obalu rijeke Vrbasa (od tada su brigu o njima preuzele druge naše jedinice), Peta brigada je 10. januara izvršila prikupljanje na prostoriji s. Božikovac — s. Gostilj — Ponir i noću 10/11. januara 1944. izvršila probor pravcem Ponir — s. Vitovlje — s. Korićani i ubacila se neprijatelju za leđa. Pri proboru brigada je pretrpjela gubitke od 3 poginula i 5 ranjenih. Probor je izvršen u saradnji sa 12. krajiškom brigadom 11. divizije i dijelovima 1. proleterske divizije.

Narednih dana svi bataljoni prikupljeni su u širem rejону Maslovare. Četrnaestog januara 1944. u sastav brigade stigao je i 4. bataljon, koji je bio odsječen, kao i ostali dijelovi, koji su tokom ofanzive bili izgubili vezu sa jedinicom.

²⁸² Isto.

Tokom ovih desetodnevnih borbi, brigada je uspješno izvršila sve postavljene zadatke. Glavni zadatak, zaštitu i evakuaciju ranjenika, 5. brigada je, mada uz ogromne napore, u potpunosti izvršila, zbog čega je od štaba 11. divizije dobila zasluženo priznanje.²⁶³ Međutim, iz ovih borbi brigada je izšla znatno oslabljena, a pretrpjela je i značajne gubitke, 61 poginuo i 83 ranjena.²⁶⁴ Brojno stanje brigade po izlasku iz ofanzive iznosilo je 1161 borac i starešina, naoružani 751 puškom, 71 puškomitrailjezom, 3 minobacača, 2 protivtenkojske puške, 22 automata, 74 pištolja, 303 ručne bombe.²⁶⁵

Drugu polovinu januara 1944. brigada je provela u rejonu s. Čečava — s. Ukrinjica — s. Rankovići — s. Osvica. U ovom periodu jedinice nisu imale ozbiljnijih sukoba sa neprijateljem, izuzev čišćenja nekih sela oko Teslića, od četnika i ustaške milicije. Vršeno je sređivanje i popuna jedinica, dotadašnji Tesličko-tešanjski partizanski odred rasformiran je a njegovo ljudstvo raspoređeno u jedinice 5. brigade. Po jedinicama su izvršene i izvjesne kadrovske promjene.²⁶⁶ Za komandanta 3. bataljona postavljen je Ljubomir Šević namjesto Dušana Bojančića, koji je otišao na dužnost van brigade. Smijenjeni su sa dužnosti komandir i politički komesar 2. čete 3. bataljona zbog grešaka počinjenih tokom ofanzive. Takođe je smijenjen komandant 4. bataljona Đorđe Vučenović i upućen na dužnost van brigade, a na njegovo mjesto postavljen Dimitar Polovina. Po četama i vodovima izvršena je popuna upražnjenih rukovodećih mesta.

Sa cijelokupnim rukovodećim kadrom brigade izvršena je detaljna kritička analiza postupaka i rada štabova bataljona, komandi četa i nižih rukovodstava, i izvučeni

²⁶³ Arhiv VII, reg. br. 11/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije štabu 5. korpusa od 15. 1. 1944. o borbama za Banju Luku i o operacijama od 1. do 15. 1944.

²⁶⁴ Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 93 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o povlačenju iz Banje Luke i borbama od 2. do 16. 1. 1944.

²⁶⁵ Arhiv VII, reg. br. 10/3, kut. br. 870 — Dopuna izvještaja štaba 5. krajiške NOU brigade od 15. 2. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Banju Luku.

²⁶⁶ Arhiv VII, reg. br. 1/5, kut. br. 870 — Naredba štaba 5. krajiške NOU brigade od 19. 1. 1944. o postavljenjima komandnog kada u potčinjenim jedinicama.

potrebni zaključci. Ovom prilikom sagledani su i postupci neprijatelja u odnosu na civilno stanovništvo. Kako su Nijemci pri prolasku kroz sela vršili pljačke i zločine nad civilnim stanovništvom, to je štab brigade naredio²⁶⁷ da sve komande, prvenstveno politički komesari, prikupljaju podatke o ovome. Zajedno sa njemačkim jedinicama išli su i četnici, kao njihovi vodiči. Za stanovnike nekih sela, ovo je bila prva prilika da se na djelu uvjere o četničkoj izdaji i saradnji sa okupatorom. Ova činjenica iskorisćena je u političkom radu, kako sa borcima sa ovoga terena tako i sa stanovništvom, što je ubrzalo definitivno razobličavanje četničke politike i u očima onih seljaka koji su im do nedavno još vjerovali.

Privremeno napuštanje slobodne teritorije od strane naših jedinica, uslijed angažovanja u banjalučkoj operaciji i docnije u šestoj ofanzivi, i prisustvo jačih okupatorskih snaga, četnici su iskoristili da se oporave od poraza, koje su do tada trpjeli i da prinudnom mobilizacijom popune svoje redove. U ovo vrijeme (januar — februar 1944) snage Srednjobosanskog četničkog korpusa (komandant Lazo Tešanović) broje oko 3000 ljudi, svrstanih u šest »brigada« i jedan samostalni »bataljon«. Naoružani su bih sa 2841 puškom, 86 puškomitrailjeza, 11 teških mitraljeza i sa 1 minobacačem.²⁶⁸ Za usluge koje su činili Nijemcima u toku ofanzive četnici su dobili znatne količine oružja i municije. Ove okolnosti omogućile su četničkim vođama da donekle omasove svoje jedinice i ponovo dignu glave. Oni, duduše, ni ovoga puta nisu bili sposobni za ozbiljnije vojne sukobe sa jedinicama NOV, već se njihova pojačana aktivnost ogledala prije svega u prepadima na naše kurire i karavane, ubijanju simpatizera i saradnika NOP-a, terorisanju porodica naših boraca sa ovog terena i bezobzirnoj pljački naroda. To ih je, međutim, vodilo u sve veću kompromitaciju, čak i u očima onog dijela seljaka koji su još gajili iluzije o njima. U svom cirkularnom pi-

²⁶⁷ Arhiv VII, reg. br. 3/1, kut. br. 870 — Naredenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 17. 1. 1944. štabovima 3. i 4. bataljona za raspored i dejstvo na prostoriji Pribinić — Buletić — Ukrinjica.

²⁶⁸ Arhiv VII, reg. br. 7/3, kut. br. 205 — četnički fond — Izvještaj četničkog komandanta komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića Draži Mihailoviću o stanju u zapadnoj Bosni (bez datuma) pisan u proljeće 1944. godine.

smu potčinjenim jedinicama komandant četničke komande »Zapadna Bosna« i sam priznaje da u ovom kraju pljačku nad civilnim stanovništvom isključivo vrše četnici.²⁶⁹

Poslije sređivanja, popune i odmora jedinica, pred 5. brigadom je stajao zadatak da zajedno sa ostalim snagama 11. divizije nastavi dejstva sa ciljem definitivnog vojničkog uništenja četničkih snaga i mobilizacije novih boraca u NOV.

Tokom februara 5. brigada uglavnom operiše na širem području Teslića i Dervente, gdje se zadržavaju četničke grupe iz tzv. Tesličke i Ljubičke četničke brigade, kao i jedinice ustaške milicije. Ni u ovom mjesecu nema većih borbi. Međutim, jedinice su u stalnom pokretu. Izvode se stalni prepadi na četnike i ustašku miliciju sa jačim patrolama i odjeljenjima. U mnogim sukobima poginulo je 12, a zarobljeno 9 neprijateljskih vojnika, uglavnom četnika. Zaplijenjeno je 14 pušaka, 1 automat i izvjesna količina municije. Naši gubici 1 poginuo.²⁷⁰

U međuvremenu 3. bataljon je sredinom februara 1944, po naređenju štaba 11. divizije, išao u istočnu Bosnu do Modrića, kao zaštita jednoj grupi članova AVNOJ-a.²⁷¹

U ovom mjesecu (pored borbenih dejstava, koja su izvođena dijelovima jedinica-patrole, desetine, vod i četa), u brigadi se intenzivno izvodila vojno-stručna obuka pod kontrolom i po posebnom planu²⁷² štaba brigade. Ovim planom postavljeno je precizno, šta, i u kojem vremenu, moraju preći iz vojno-stručne obuke sve jedinice. Uporedo s tim, predviđen je i sistem kontrole i praćenja šta je od predviđenog programa izvršeno u svakoj jedinici. Dokument je istovremeno trajnije regulisao mnoga pitanja u

²⁶⁹ Arhiv VII, reg. br. 34/2, kut. br. 205 — četnički fond — Naredba komandanta četničke komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića od 28. 2. 1944. potčinjenim jedinicama o suzbijanju pljačke.

²⁷⁰ Arhiv VII, reg. br. 16/4, br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajjiške NOU brigade štabu 11. divizije o borbama vodenim u periodu od 29. 1. do 14. 2. 1944.

²⁷¹ Isto kao pod 270.

²⁷² Arhiv VII, reg. br. 4-1/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 5. krajjiške NOU brigade od 10. 2. 1944. potčinjenim jedinicama o provođenju plana vojničke obuke u brigadi.

jedinici od značaja za njihov red, disciplinu, kao i borbeno obezbjeđenje jedinica na odmoru, maršu i si.

U čast 26-godišnjice stvaranja Crvene armije 23. februara 1944. štab 11. divizije izvršio je smotru 5. i 14. brigade u Prnjavoru.²⁷³ Smotri je prisustvovalo i oko 600 mještana Prnjavora i okoline. Potom je održan narodni zbor, na kojem su govorili komandant i politički komesar 11. divizije i sekretar Okružnog komiteta KPJ. Grupa boraca — omladinaca iz 1. bataljona 5. brigade, pod rukovodstvom zamjenika komandanta Dragana Milašina, izvela je vježbe sa puškom i bila toplo pozdravljena od naroda. Naveče su borci 5. brigade izveli uspio kulturno-umjetnički program. Najljepše su pozdravljene recitacije: »Stojanka-Majka Knežopoljka« i »Pjesma mrtvih proletera«.

Naredbom štaba 11. divizije²⁷⁴ od 25. februara 1944. 222 borca iz 5. brigade proizvedeni su u činove podoficira (u čin starijeg vodnika 53, vodnika 66, mlađeg vodnika 51 i u čin desetara 52). Bili su to prvi podoficirski činovi u 5. brigadi. Stab brigade preduzeo je mjere da ubuduće sve starješine nose propisane oznake činova.

Početkom marta 1944. 5. brigada je, bez 4. bataljona, na liniji s. Mačino Brdo — Cer — s. Ostružnja. Ža to vrijeme 4. bataljon je u s. Čečavi sa zadatkom da štiti brigadnu ambulantu i zatvara pravac koji iz rejona Teslić izvodi ka slobodnoj teritoriji.

Po naređenju štaba 11. divizije²⁷⁵ 5. brigada, bez 4. bataljona, sa 12. slavonskom i dijelovima 1. proleterske brigade, krenula je u noći 5/6. marta u napad na četnike koji su se prikupili u selima na desnoj obali Vrbasa, od Srpe do Klašnice. Prema prikupljenim podacima, tu su se nalazile Motajnička, Župska i Jošavačka četnička brigada.

²⁷³ Arhiv VII, reg. br. 20/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 4. 3. 1944. štabu 5. korpusa o borbama u vremenu od 16. do 29. 2. 1944.

²⁷⁴ Arhiv VII, reg. br. 1/20, kut. br. 866 — Naredba štaba 11. divizije od 25. 2. 1944. o proizvodnju vojnih rukovodilaca u čin podoficira.

²⁷⁵ Arhiv VII, reg. br. 7/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 11. divizije od 4. 3. 1944. potčinjenim jedinicama za napad i uništenje četnika u sjevernom dijelu srednje Bosne.

Napad je otpočeo 6. marta 1944. u svitanje. Prije prelaska u napad naših glavnih snaga, 1. bataljon 5. brigade i jedan bataljon 1. proleterske neopaženo su se provukli i zauzeli položaje ispred s. Klašnice i s. Čardačani sa zadatkom da četnicima spriječe odstupnicu ka Klašnicama i Banji Luci. Drugi i 3. bataljon 5. brigade napadali su pravcem s. Otpočivaljka — s. Prosjek — s. Gumijera — s. Milosavci — s. Papažani. Četnici su potisnuti i otpočelo je gonjenje pri kom su imali gubitke od 11 poginulih. Zaplijenjeno je 8 pušaka i nešto municije. Ostaci razbijenih četnika natjerani su na rijeku Vrbas, gdje ih se veći broj podavio. Prvi bataljon sačekao je četnike koji su odstupali ka Klašnicama i u žestokom sukobu nanio im gubitke od 17 poginulih, među kojima je bio i komandant jednog njihovog bataljona.²⁷⁶ Izgleda da je tom prilikom poginuo ili se udario u Vrbasu i zloglasni četnički vođa, komandant župske »brigade«, Ljubo Bundalo, jer mu se od tada gubi svaki trag. Naš napad je potpuno iznenadio četnike, jer je dan ranije i u toku noći vladalo veliko nevrijeme, pa nam se nisu nadali.

O stanju kod četnika, poslije ovog poraza, najrečitije govori raspis komandanta četničke komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića upućen 21. marta 1944. potčinjenim jedinicama:

»... U poslednje vreme po pojedinim korpusima dešavaju se zaista čudne stvari, stvari, koje pokazuju, krajnju malodušnost — ne kod boraca, nego kod starešina. Ova malodušnost kod pojedinih starešina, verovatno dolazi zbog momentalnog jakog pritiska partizana na sektorima pojedinih jedinica. Ovu svoju malodušnost pojedine nesavesne starešine prenose i na svoje potčinjene, te od nekada najborbenijih jedinica stvorili su strašljive jedinice koje se potraše bežeći«²⁷⁷

Sem toga, tih dana u redovima četničkih vođa izbjiju na površinu svađe i međusobna optuživanja za po-

²⁷⁰ Arhiv VII, reg. br. 9/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 7. 3. 1944. štabu 11. divizije;

Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 1. do 14. 3. 1944.

²⁷⁷ Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 205 (četnički fond) — Raspis komandanta četničke komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića od 21.'3. 1944. potčinjenim jedinicama.

raz. Rade Radić za poraz optužuje oficire i pokušava pomoći »voda iz naroda« da se stavi na čelo jednom dijelu četničkih snaga (Jošavačka, Župska i Motajnička »brigada«). U pismu Radi Radiću (koji tada nema vojne funkcije u četničkim redovima, već je član četničkog nacionalnog komiteta) od 22. marta 1944. major Vranješević Slavoljub, pored ostalog, kaže:

»... Zašto vi iznosite razne laži i klevete za mene, potpuno je jasno, jer vaša bolesna ambicija, ne može da miruje i nastojite svim silama, ne prezauči pri tome sredstvima, da dođete do cilja, tj. da ponovo zauzmete vodeći položaj u četničkim redovima u Bosni... Za vas je važnije kupiti rakiju po Potočanima i okolini, nego voditi borbu protiv neprijatelja ...²⁷⁸«

Dok su se četničke vođe svađale oko vlasti, mada im je svima slabio uticaj u narodu, naše snage su nastavile tokom marta 1944. uništavanje razbijenih četničkih grupa. Sedmog marta 1944. 4. bataljon sa brigadnom ambulantom stigao je u sastav brigade, tako da se ovog dana cijelokupna 5. brigada nalazi na liniji s. Milosavci — s. Papažani — s. Kriškovci — s. Šeškovci — s. Martinac — s. Nožičko. U ovom rejonu Zupe brigada je ostala do početka aprila 1944. godine.²⁷⁹

Osnovni zadatak jedinica, u ovom vremenu, bio je da, pored likvidacije ostataka četnika, intenzivnim političkim radom u narodu vrše mobilizaciju novih boraca. U tom cilju svi bataljoni su noću upućivali jače patrole, odjeljenja, vodove, a ponekad i čete u Lijevče-polje, sa zadatkom hvatanja četnika, razoružavanja manjih neprijateljskih posada po selima i mobilizacije novih boraca. Ove grupe i patrole su u selima Lijevče-polja, uz pomoć terenskih radnika, održavale niz sastanaka i konferencija sa narodom na kojima su tumačene odluke AVNOJ-a i ostala vojno-politička zbiranja. Ovaj rad dao je vrlo dob-

²⁷⁸ Arhiv VII, reg. br. 5P/2, kut. br. 205 (četnički fond) — Pismo četničkog komandanta majora Slavoljuba Vranješevića od 22. 3. 1944. Radi Radiću članu četničkog nacionalnog komiteta.

²⁷⁹ Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 1. do 14. 3. 1944.

Arhiv VII, reg. broj 23/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. 3. 1944.

re rezultate. Samo u prvoj polovini marta 1944. iz ovih sela stupilo je u brigadu na dobrovoljnoj osnovi 152 omladinca²⁸⁰. Narod Lijevče-polja i ovoga puta je razvio široku akciju za prikupljanje odjeće, obuće i životnih namirnica, pa su naše grupe, uz pomoć omladine u povratku prevozile na desnu obalu Vrbasa i ovaj materijal.

Istovremeno, na desnoj obali Vrbasa, u svim jedinicama odvijao se intenzivan vojno-politički rad. Tako štab brigade o stanju u brigadi u svom izvještaju štabu divizije od 14. marta 1944. piše sljedeće:

»... Od VI ofanzive stanje u našoj brigadi se popravilo i ono je danas dobro. Neprekidnim i upornim radom, vojničkim i političkim, uspjelo se dovesti brigadu u dobro stanje. Disciplina, sa manjim izuzecima, je dobra. Ukoliko se pojavljuju slučajevi nediscipline to je, uglavnom, kod novomobilisanog ljudstva, ali nastojimo i taj problem savladati. Borbenost brigade dobra. Mržnja prema okupatoru, a specijalno prema četnicima, je velika, što dokazuju naša zadnja akcija ...«²⁸¹

Za vrijeme boravka brigade u ovim selima, obnovljeni su razgovori i politički kontakti sa predstavnicima poljske nacionalnosti, kojih je u ovom kraju tada bilo oko 15.000. Još u jesen 1943.²⁸² bili su uspostavljeni prvi kontakti naših vojno-političkih organa sa predstavnicima organizacije »Savez Poljaka u emigraciji«. Još tada je kod Poljaka postojala volja da uzmu aktivnog učešća u NOB, ali zbog mnogih okolnosti (odsustva naših jedinica, četničkih represalija, ofanziva i sl.) do praktične realizacije nije došlo ranije. Sada su, razbijanjem četnika i prisustvom naših snaga, bih stvoreni uslovi i za to. Devetnaestog marta 1944. u s. Novi Martinac održana je šira konferencija sa pripadnicima poljske nacionalnosti, na kojoj su govorili komandant 5. brigade major Ranko Šipka, politički komesar 1. bataljona Joco Marjanović i njihov predstavnik učitelj Jan Kumuš, inače potpredsjednik organizacije »Savez Poljaka u Jugoslaviji«.²⁸³ Kao rezultat ovakvog političkog

²⁸⁰ Isto kao pod 279.

²⁸¹ Isto kao pod 279.

²⁸² Arhiv VII, reg. br. 4/2, kut. br. 865 — Izvještaj štaba 11. divizije od 20. 10. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o stanju u diviziji i na terenu centralne Bosne.

²⁸³ Arhiv VII, reg. br. 17/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 20. 3. 1944. štabu 11. divizije.

rada među Poljacima, već narednih dana u 5. brigadu je stupilo nekoliko desetina pripadnika poljske narodnosti.

Sljedeći zadatak, na kome se brigada angažovala u ovom vremenu, bio je skupljanje žita i ostalih životnih namirnica za jedinice NOV i stanovništvo onih krajeva slobodne teritorije u zapadnoj Bosni koji su bili pasivni ili opustošeni ratnim "operacijama". Sumirajući rezultate realizacije ovog zadatka, štab 5. brigade u svom izvještaju²⁸⁴ od 17. marta 1944, između ostalog, kaže:

»... Prije nekoliko dana, poslali smo karavan sa 30 metara žita, 10 goveda i 10 svinja. Večeras upućujemo karavan sa ukupno vagonipo žita i graha, 80 kg. masti i drugo. Napominjemo da je sve to žito skupila naša intendantura na dobrovoljnem principu... Kao što vidite mi i sami izvršavamo svoje obaveze prema drugim našim jedinicama i bolnicama, a kao što se vidi prevazišli smo normu predviđenu za našu brigadu...«

Veliki značai imala je tih dana i akcija naših sanitetskih organa, preduzeta u nekim selima oko r. Vrbasa na suzbijanju pjegavog tifusa i nekih drugih zaraznih bolesti među civilnim stanovništvom. Naime, posljednjih mjeseci ovdje su boravile četničke jedinice i kako su četnici bili puni vaški zarazili su i mještane pjegavcem.²⁸⁵

Kako bi se ova zaraza suzbila, sanitet 5. brigade organizovao je liječenje oboljelih, a među stanovništvom razvio široku kampanju na higijenskom prosvjećivanju naroda. Odštampano je i podijeljeno po kućama uputstvo koje je objašnjavalo kako se treba boriti protiv pjegavca i kako iskorijeniti vaške. Na objašnjavanju ovih mjera, pored sanitetskih organa, bih su angažovani i pismeniji borci. U ovom poslu naročito su se istakle drugarice. One se nisu sustezale da i same rade na uređenju seoskih kuća, pa su tako ličnim primjerom i živom neposrednom riječju, na njima svojstven način, prve zadobile povjerenje seljanki — domaćica. Poslije nekoliko dana složnog rada boraca i mještana pod parolom »Smrt nečistoći i vaškama,

²⁸⁴ Arhiv VII, reg. br. 6/3, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 17. 3. 1944. štabu 11. divizije o prikupljanju hrane.

²⁸⁵ Arhiv VII, reg. br. 8/1, kut. br. 870 — Uputstvo sanitetu 3. krajiške NOU brigade od 10. 3. 1944. jedinicama i civilnom stanovništvu o borbi protiv pjegavog tifusa.

smrt pjegavcu«, mnoge kuće su blistale. Seljake je impresionirala činjenica da se sa malo sredstava i truda može ovoliko učiniti. Tako su tih dana mnogi borci 5. brigade, mada i sami sa oskudnim znanjima, silom prilika postali u ovim selima borci za zdravstveno prosvjećivanje naroda.

Dvadeset četvrtog marta 1944. 1. bataljon 5. brigade izvršio je pokret u Maslovare, radi zaštite divizijske bolnice, dok su ostale jedinice i dalje ostale na prvobitnim reionima sa istim zadacima. Istog dana, četnici potpomognuti okupatorsko-ustaškim jedinicama iz uporišta Klašnice, napali su na položaje 4. bataljona, ali su, poslije jednočasovne borbe odbijeni. Sličnu akciju neprijatelj je poduzeo i 28. i 29. marta 1944, ali je oba puta bio odbačen u Klašnice uz nepoznate gubitke.²⁸⁶

Drugi, 3. i 4. bataljon ostali su na ovim položajima do 7. aprila 1944. I dalje su vršili prelaz manjim djelovima u Lijevče-Polje, s ciljem mobilizacije novih boraca i hvatanja četnika. Noću, 3. aprila 1944, 2. i 4. bataljon preduzeli su akciju čišćenja s. Šušnjari i Tabla. Dvije grupe boraca — bombaša, iz ovih bataljona, njih 34, predvođene komandantom brigade, neopaženo su se privukle do dvije kuće u neposrednoj blizini mosta na Vrbasu kod Klašnice, gdje se nalazio štab četničkog korpusa. Naši borci su likvidirali stražara i pobacali ručne bombe u kuće. U ovoj borbi poginuo je 21 četnik, a 3 su zarobljena.²⁸⁷ Među zarobljenim nalazio se i zloglasni četnik Jovo Ceranić, tada komandant žandarmerije četničkog »Srednjebosanskog korpusa«. Kako je našim borcima bilo poznato da je Ceranić učestvovao u pokolju ranjenih krajiških proletera u proljeće 1942. u s. Jošavka i da je on lično ubio dr. Mladena Stojanovića, to je osuđen na smrt. O ovom prepadu na četnike, u izvještaju zapovjedništva 3. oružničke pukovnije NDH od 15. aprila 1944. se kaže: »... 3. IV 1944.

²⁵⁶ Arhiv VII, reg. br. 23/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. 3. 1944.

²⁸⁷ Arhiv VII, reg. br. 18/2, kut. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 3. 4. 1944. štabu 11. divizije.

godine u 01.30 sati na desnoj obali rijeke Vrbasa kod mosta s. Klašnice, partizani su napali četnički štab i razorili ga...»²⁸⁸

Ukupan bilans²⁸⁹ dejstava brigade na ovom sektoru tokom marta i početkom aprila 1944. bio je: poginulo i zarobljeno 95 četnika, a zaplijenjeno 75 pušaka, 2500 metaka, 13 minobacačkih granata i izvjesna količina druge opreme. U brigadu je stupilo oko 250 novih boraca iz Ljevče-polja i župskih sela, među kojima i znatan broj Poljaka. Sem toga, sakupljeno je i otpremljeno drugim našim jedinicama i bolnicama nekoliko vagona žita i drugih životnih namirnica.

Sedmog aprila 1944. naređenjem²⁹⁰ štaba 11. divizije 5. brigada je dobila novi zadatak na osnovu koga 4. bataljon kreće u Maslovare i Šiprage, gdje sa 1 bataljonom treba da pristupi čišćenju ovog terena od četnika i da pojačava osiguranja bolnice i drugih objekata. Sem toga imali su i zadatak da obezbjeđuju karavane, koji su tih dana prenosili životne namirnice i žito iz rejona Prnjavora ka Jajcu. 2. i 4. bataljon, sa ostalim snagama 11. divizije, orijentiju se ka dolini r. Bosne i Usore i komunikacijama Brod — Sarajevo i Doboј — Teslić.

U noći 10/11. aprila 1944. 2. bataljon 5. brigade očistio je od ustaške milicije sela Omanjsku, Sivšu i Alibegovce. Poginulo je 5 neprijateljskih vojnika i 1 oficir.²⁹¹

Dvanaestog aprila 1944. u svitanje neprijatelj, jačine oko dva bataljona²⁹², napao je iz pravca Teslić položaje

²⁸⁸ Arhiv VII, reg. br. 56/1-1, kut. br. 149-c (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 15. 4. 1944.

²⁸⁹ Arhiv VII, reg. br. 23/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu divizije o dejstvima od 15. do 31. 3. 1944;

Arhiv VII, reg. br. 6/3, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o prikupljanju hrane;

Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 1. do 14. 3. 1944.

²⁹⁰ Arhiv VII, reg. br. 12/1, kut. br. 870 — Naredenje štaba 11. divizije od 7. 4. 1944. potčinjenim jedinicama za rušenje željezničke pruge Derventa — Doboј — Teslić i komunikacija Čelinac — Banja Luka.

²⁹¹ Arhiv VII, reg. br. 26/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 15. 4. 1944. štabu 5. korpusa o borbama u periodu od 1. do 15. 4. 1944.

²⁹² Isto kao pod 291.

4. bataljona 5. brigade u s. Ostružnji. Bataljon je cio dan vodio borbu i postepeno uzmicao ka s. Osredak. Sutradan se neprijatelj povukao ka Tesliću. Narednih pet dana 2. i 4. bataljon zatvaraju pravce koji od Teslića i Jelaha izvode ka slobodnoj teritoriji. Ozbiljnijih sukoba nije bilo. Za to vrijeme 1. i 3. bataljon su na prostoriji Šiprage — Petrovo polje, sa zadatkom zatvaranja pravca od Travniku i zaštite bolnice. Ni kod ovih bataljona nema sukoba sa neprijateljem.

U noći 18/19. aprila 1944. 4. bataljon sa jednom četom 2. bataljona postavio je zasjedu na željezničku prugu Derventa — Doboј, između stanica Rudanka i Kotorsko.⁷⁹³ Po već ustaljenom postupku, pruga je minirana a zasjeda organizovana uz potrebna obezbjedenja na bokovima. U svitanje 19. aprila naišao je teretni voz sa 14 vagona. Po paljenju mina izvršen je juriš i pratnja voza je savladana. Zarobljeno je 7 neprijateljskih vojnika, a 5 ih je poginulo (od kojih dva oficira) i 3 ranjeno. Zaplijenjen je 1 puškomitrailjez, 7 pušaka, 2 automata, 4 pištolja i izvjesna količina municije. Od odjeće i obuće zaplijenjeno je i evakuisano 136 šinjela, 670 bluza, 770 pantalona, 320 pari vojničkih cipela, 250 košulja i 150 pari čarapa. Svi borci 4. bataljona, 2. čete 2. bataljona i brigadni minerski vod obukli su se u nova njemačka vojnička odijela. Pored toga, evakuisana su još troja kola odjeće. Sa evakuacijom ostalog materijala moralno se prekinuti jer je neprijatelj intervenisao iz pravca Derventé i Doboja. Zato su preostali materijal i kompozicija spaljeni. Naše jedinice nisu imale gubitaka.

Dotadašnji politički komesar brigade Niko Jurinčić otišao je na novu dužnost, a za novog političkog komesara 19. aprila 1944. postavljen je Mahmud Ibrahimpavić Mašo.

Narednih pet dana, od 19. do 23. aprila 1944, 5. brigada je imala sljedeći raspored: 1. bataljon je i dalje u Šipragama i Petrovom polju, a ostali (2, 3. i 4.) na liniji

Arhiv VII, reg. br. 17/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 20. do 4. 1944. štabu 11. divizije o uništenju neprijateljskog voza na pruzi između Rudanke i Kotorskog.

Arhiv VII, reg. br. 47387—389), fond NDH — Izvještaj operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 22. 4. 1944.

Čečava — Pojezna — Glogovac — Podgajci, sa zadatkom zatvaranja pravaca, koji od Teslića i Dervente izvode ka slobodnoj teritoriji.²⁹⁴

Dvadeset prvog aprila 1944. prije podne neprijatelj je (Ferizbegovićeva bojna i Teslićka četnička brigada)²⁹⁵ izvršio ispad iz Teslića i ugrozio divizijsku prihvatu bolnicu u s. Čečava. „Na ovom pravcu branio se 2. bataljon, koji je u popodnevним časovima izvršio protivnapad i ove neprijateljske snage protjerao ka Tesliću.

Budući da je neprijatelj dan ranije²⁹⁶, udruženim okupatorsko-četničkim snagama, uspio da potisne naše jedinice i da uđe u Kotor-Varoš, štab 11. divizije je, analizirajući i sličan ispad iz Teshéa, zaključio²⁹⁷ da vjerovatno predstoje ofanzivna dejstva većih razmjera ka ovom delu slobodne teritorije i vjerovatno iz više pravaca. Na ovakav zaključak upućivali su još neki podaci naše obavještajne službe u kojima se govorilo o prikupljanju jačih neprijateljskih snaga u Doboju.

Poučen i iskustvom iz posljednje, šeste ofanzive, štab divizije je preduzeo određene mjere predostrožnosti, kako ne bi bio iznenaden. Odmah su evakuisani ranjenici i veće količine žita iz Čečave ka Šipragama. Uporedo s tim izvršeno je i pregrupisavanje naših jedinica. Peta brigada je orijentisana bliže ka centralnoj bolnici. S tim u vezi, 2. bataljon je upućen u Šiprage u neposrednu zaštitu bolnice i zatvaranje pravca od Travnika. Treći bataljon je dobio zadatak da zatvori pravac Teslić — planina Borja — Maslovare, a 1. i 4. bataljon bili su orijentisani ka Kotor-Varošu.²⁹⁸

²⁹⁴ Arhiv VII, reg. br. 13/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 19. 4. 1944. 2, 3. i 4. bataljonu za raspored na prostoriji Čečava — Pojezna — Cerani — Glogovac — Podgajci.

²⁹⁵ Arhiv VII, reg. br. 21/2, kut. br. 870 — Izvještaj zamjnika političkog komesara 5. krajiške NOU brigade od 21. 4. 1944. štabu 11. divizije o ispadu neprijatelja iz Teslića na položaje Ukrijnjica — Čečava.

²⁹⁶ Zbornik, t. IV, knj. 24, dok. 103 — Izvještaj političkog komesara 11. divizije od 22. 4. 1944. štabu divizije o ulasku neprijateljskih snaga u Kotor-Varoš.

²⁹⁷ Arhiv VII, reg. br. 24/1, kut. br. 876 — Naređenje štaba 11. divizije od 24. 4. 1944. potčinjenim jedinicama za raspored i dejstvo u sjevernom dijelu srednje Bosne.

²⁹⁸ Isto kao pod 297.

Prvi maj 1944. u Pribiniću kod Teslića — judbalski tim 5. brigade

U ovakvom rasporedu uz manje značajne izmjene brigada je ostala do druge polovine maja 1944. godine.

Dvadeset trećeg i 25. aprila i 6. maja 1944, 1. i 4. bataljon 5. brigade vršili su neuspjele napade na neprijateljsko uporište Kotor-Varoš.²⁹⁸ Mi smo imali gubitke od 2 poginula i 18 ranjenih. Ostala dva bataljona (2. i 3) u ovom vremenu nisu imala dodira sa neprijateljem, izuzev što je neprijatelj bombardovao bolnicu i 2. bataljon 17. maja 1944. i tom prilikom je ranjeno nekoliko boraca.

U okviru prvomajske proslave 3. bataljon je dao uspjelu priredbu u selu Pribinić. U drugim jedinicama 5. brigade održane su prigodne svečanosti.³⁰⁰

Sedmog maja 1944. u s. Novi Martinac formiran je bataljon, sastavljen od Poljaka sa terena centralne Bosne. S tim u vezi, a po naređenju štaba 11. divizije, svi borci,

Arhiv Vn, reg. br. 30/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 19. 5. 1944. štabu 5. korpusa o dejstvima od 1. do 15. 5. 1944.

Dnevnik Lj. B. U napadu na Kotor-Varoš 25. 4. 1944. poginuo je komandir voda iz 1. bataljona 5. brigade Stevo Popović iz s. Slabinja kod Bosanske Kostajnice.

³⁰⁰ Isto kao pod 299.

Poljaci, koji su se nalazili u 5. brigadi, upućeni su u novoformirani bataljon. Bataljon je formiran na svečan način, u prisustvu predstavnika 11. divizije i političkih predstavnika Poljaka — Ignaca Kuneeria, člana ZAVNOBiH-a, Jana Kumusa i Jana Dranga. Stab bataljona sačinjavali su: komandant Ilija Sarčević, zamjenik komandanta Drang Jan, politički komesar Milivoj Danilović i zamjenik političkog komesara Boško Bajić. U momentu formiranja bataljon je imao 2 čete i vod za snabdijevanje, a brojao je 112 boraca. Ubrzo je formirana i 3. četa, a u štabu bataljona su izvršene izmjene, s tim što je za novog komandanta postavljen Slavko Zrnić, a za političkog komesara Marinko Krnjajić.

O ovom događaju, u izvještaju³⁰¹ štaba 11. divizije, od 19. maja 1944., upućenom štabu 5. korpusa kaže se:

»... Dana 7. maja uz malu svečanost je formiran bataljon od Poljaka, koji su nastanjeni u prnjavorškom srežu. Bataljon je ušao u sastav 14. brigade kao njen 5. bataljon. Osnivanje ove jedinice povećati će izglede za mobilizaciju kod Poljaka u ovom kraju. Ljude stvo su dale sve jedinice ove divizije, a najviše 5. kozarska krajiska brigada u kojoj se bio prikupio najveći broj Poljaka.«

Osamnaestog maja 1944. 1. 3. i 4. bataljon krenuli su u pretres sela Gornja Radnja i Žarkovina. Međutim, četnici su se blagovremeno povukli. Isti dan poslije podne, neprijatelj je (Ferizbegovićeva bojna i dijelovi 6. lovačke pukovnije) intervenisao iz Teslića, ali je nakon kraće borbe odstupio. U noći 18/19. maja 1944. ovi bataljoni su postavili zasjedu na pruzi Jelah — Teslić, s ciljem rušenja pruge i miniranja voza. Kako voz nije naišao noću, snage 5. brigade zadržane su u zasjedi i preko dana, 19. maja. Međutim, prije nego što je voz naišao, neprijatelj je iz Teslića napao naše snage, koje su primile borbu i pod borbom se povukle sa pruge. Jedan borac je poginuo. I neprijatelj je imao nekoliko mrtvih i ranjenih. Zaplijenjene su 4 puške i izvjesna količina municije. I ovog puta zajedno sa ustašama i domobranima napadah su i četnici.

Poslije ovog do 27. maja 1944. nije bilo većih sukoba sa neprijateljem. 5. brigada je na prostoriji s. Kulaši — s. Ljeskove Vode — s. Pojezna, orijentisana ka komunika-

³⁰¹ Isto kao pod 299.

ciji Doboј — Derventa. 21. maja 1944. u sastav brigade je stigao i 2. bataljon, koji se nalazio u Šipragama. Jednice su isturale patrole ka neprijateljskim uporištima radi njihovog izviđanja i hvatanja četnika. Četnici su imali gubitke od 7 poginulih. Zaplijenjeno je 6 pušaka. Istovremeno po jedinicama je izvođena vojno-politička obuka. Posebna pažnja posvećena je novomobilisanim borcima.

U noći, 26/27. maja 1944, 1. i 3. bataljon i jedna četa 2. bataljona postavili su zasjedu na pruzi u neposrednoj blizini Doboјa. U svitanje, 27. maja, napadnut je jedan teretni voz.³⁰² Naišavši na minu, lokomotiva se prevrnula, dok je 7 vagona uništeno. Zarobljena su 2 njemačka vojnika i 3 domobrana, dok su 2 domobrana poginula. Iz voza su evakuisane izvjesne količine vještačkog meda i upućene u bolnicu za ranjenike. Neprijatelj je intervenisao iz Doboјa i Rudanke, težeći da odsiječe povlačenje naših snaga sa pruge. Poslije tročasovne borbe, naše jedinice su se povukle u pravcu s. Ljeskove Vode.

Sutradan, 28. maja 1944, 4. bataljon je otpočeo pokret pravcem Čečava — pl. Borja — Maslovare — Šiprage da izvrši zadatak koji je do tada imao 2. bataljon. Ostala tri bataljona su na istim položajima. U ovo vrijeme jedinice 5. brigade oskudijevale su u municiji. Pokušaj da se napadom na voz dođe do municije ostao je bez rezultata. Zato je štab 5. brigade 29. maja 1944. izdao zapovjest³⁰³ za napad na uporišta Johovac, Foču i Komaricu, uz istovremeno miniranje pruge i napada na voz. Međutim, i ova akcija uspjela je samo djelimično, jer se ni ovoga puta nije došlo do značajnijeg plijena. Rezultat napada³⁰⁴ bio je uništena lokomotiva i 7 vagona, zarobljena 2 domobrana i 1 ranjen. Oslobođeno je 17 zarobljenih partizana

³⁰² Zbornik, t. IV, knj. 25, dok. 163 — Izvještaj štaba 5. kраjiške NOU brigade od 31. 5. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. maja 1944.

Arhiv VII, reg. br. 21/2-3, kut. br. 149C (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 4. oružničke pukovnije NDH od 10. 6. 1944.

³⁰³ Arhiv VII, reg. br. 16/1, kut. br. 870 — Zapovjest štaba 5. kраjiške NOU brigade od 29. 5. 1944. potčinjenim jedinicama za napad na neprijateljska uporišta Johovac, Foča i Komarica.

³⁰⁴ Arhiv VII, reg. br. 53/2, kut. 870 — Izvještaj štaba 5. kраjiške NOU brigade od 31. 5. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. maja 1944.

i saradnika NOP-a, koji su sproveđeni u logor. Evakuisano je oko 150 kg soli. Prvi bataljon imao je 2 poginula i 2 ranjena borca. Napad su izvodili 1., 2. i 3. bataljon, s tim da 1. bataljon napadne uporište Johovac i voz, 2. da likvidira posadu na željezničkoj stanici Komarica i obezbijedi akciju zasjedom od uporišta Cer i 3. bataljon da likvidira uporište Foču i da dijelom snaga sadejstvuje 1. bataljonu u likvidaciji uporišta Johovac. Međutim, jedinice nisu istovremeno prešle u napad, tako da je napad 1. bataljona na Johovac ostao usamljen.

Početkom juna 1944. 1., 2. i 3. bataljon nalazili su se na liniji s. Čečava — s. Ukrinica, s. Gojakovac — s. Pojezna, a 4. bataljon u Šipragama i Petrovom polju. Većih sukoba sa neprijateljem nije bilo.

U svitanje, 3. juna 1944., 1. bataljon je napao još jedan voz na pruzi Doboј — Teslić. Lokomotiva i 4 vagona su uništeni, a poginulo je 6 neprijateljskih vojnika. Jedna jača izviđačka grupa iz 4. bataljona razbila je jednu četničku grupu u Vučjoj planini i nanela joj gubitke od 10 poginulih. Zaplijenjene su 3 puške. Jedna četa 1. bataljona 8. juna je iznenadila grupu četnika na Križu i tom prilikom poginula su 4 četnika i zaplijenjene 4 puške.

Ujutru, 8. juna 1944., neprijatelj je preuzeo napad iz više pravaca. Iz Teslića su nastupali dijelovi 6. lovačke pukovnije pravcem s. Ukrinjica — s. Čečava, a iz Dervente dijelovi 4. lovačke pukovnije (oko tri bataljona) i jedna bojna 4. posadnog zdruga pravcem s. Osinja i Pojezna.³⁰⁵ Sve snage neprijatelja podržane su artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Raspored naših bataljona bio je sljedeći: pravac ka Tesliću zatvarao je 3. bataljon, 1. bataljon držao je položaje na Križu i s. Rastuši, zatvarajući pravce koji izvode od Jelaha i Teslića, a 2. bataljon je držao položaje u Pojezni i Crnči, kontrolišući pravac ka Derventi.

Prve su prešle u napad neprijateljske jedinice koje su se kretale iz Dervente. Drugi bataljon je pružio snažan otpor i nakon jednočasovne borbe povukao se ka s. Pojezna. Neprijatelj je, međutim, nastavio obazrivo napredovanje.

³⁰⁵ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut. br. 60 (fond NDH) — Opća bojna relacija 2. zbornog područja NDH za jun 1944. o borbama protiv jedinica NOV u srednjoj Bosni.

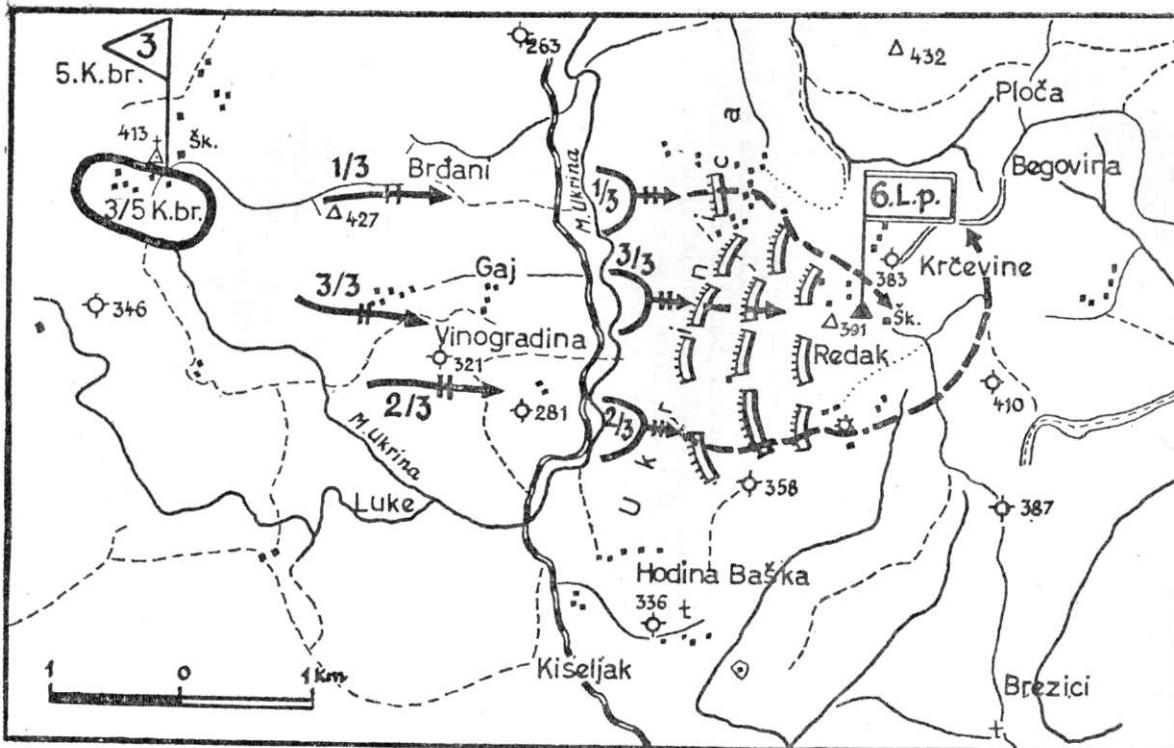
vanje, da bi predveče potpuno stao. Treći bataljon je pružao otpor dijelovima 6. lovačke pukovnije, usporavajući njegovo napredovanje i povlačeći se ka s. Čečava. I ove neprijateljske jedinice dostigavši predveče s. Ukrinjicu, stale su i prešle na utvrđivanje. Osmotrivši njihov raspored u toku dana, komandant 3. bataljona Ljubomir Sević sa moinicijativno je odlučio da noću 8/9. juna izvrši protivnapad i tako otkloni opasnost, stvorenu ovim prodom (u selu Čečava nalazila se divizijska prihvativa bolница, brigadna ambulanta i izvjesna količina materijala, primljenog tih dana iz savezničke pomoći). Pošto je ostavio jedan vod, kao i radni vod u s. Čečavi, sa zadatkom da u slučaju napada četnika uporno brane bolnicu, izvršio je solidne pripreme sa komandama četa i jedinicama u cjeolini i sa tri nepotpune čete krenuo u akciju.

Sve čete prešle su u napad u 01.00 časova 9. juna 1944. godine. Pošto su bombaši bacili bombe, sve su jedinice krenule na jurиш. Mada je neprijatelj u prvi mah bio iznenaden, brzo se sredio, tako da se razvila ogorčena borba za objekte i grupe rovova. Međutim, sve čete su produžile energično sa napadom i poslije dvočasovne borbe, neprijatelj je bio potpuno razbijen. Ostaci neprijatelja su iskoristili prostor koji nije bio posjednut našim snagama i odstupili u svitanje ka Tesliću.

U ovoj borbi poginula su 22 neprijateljska vojnika i oficira (15 vojnika, 2 podoficira i 5 oficira), a zarobljeno 52 vojnika. Ranjen je 1 oficir i 2 vojnika.³⁰⁶ Između ostalih poginuli su: komandant 6. lovačke pukovnije pot-pukovnik-baron Zvonimir Bahorić, vojni instruktor, nemački kapetan Valda, kapetan Benaković i poručnik Ibro Zvizdić. Zaplijenjena su 2 protivtenkovska topa sa 183 granate, i teški minobacač sa 11 mina, 3 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 4 automata, 2 pištolja, 1 radiostanica, 1 motocikl, 30.000 puščanih metaka, više zaprežnih kola, konja i ostala oprema.³⁰⁷ Naši gubici: 7 poginulih i 9 ra-

³⁰⁶ Arhiv VII, reg. br. 11/1-1 i 13/1-1, kut. br. 39 (fond NDH) — Dnevni izvještaj operativnog odjela ministarstva oružanih snaga NDH od 11. i 13. juna 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

³⁰⁷ Arhiv VII, reg. br. 40/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 4. 7. 1944. štabu 5. korpusa o dejstvima u junu 1944.

Protivnapad 3. bataljona 5. brigade na dijelove 6. lovačke domobranske pukovnije u s. Uknici, 9. jula 1944;

U Kulašima 1944. Slijeva na desno: Blažo Đuričić, politički komesar 11. divizije; Šavo Orović, član Vrhovnog štaba NOV i POJ; Miloš Siljegović, komandant 11. divizije; Miloš Pajković, pomoćnik političkog komesara 5. brigade; dr Jovan Bjelić, referent saniteta, 11. divizije; u donjem redu: Ljubomir Sević, komandant 3. bataliona 5. brigade; Ranko Sipka, komandant 5. brigade i Rade Kondić zamjenik komandanta 5. brigade

njenih. Poginuli su Desimir Basrak, desetar, Dušan Borović, Mladjen Vila, Nikola Lepir, Ostoja Mutić, Jovo Prosić i Vitomir Skrobonja.³⁰⁸

Bio je ovo ozbiljan poraz 6. lovačke pukovnije, od kojeg se ona nikada više nije oporavila. Štab divizije pohvalio je 3. bataljon i njegov štab.

Dijelovi 4. lovačke pukovnije, koji su napadali od Dervente, naišavši na jak otpor 2. bataljona, 9. juna su se vratili na polazne položaje.

Poraz 2. bojne 6. lovačke pukovnije u s. Ukrinjica znatno je doprinio da u cijelosti propadne neprijateljski

>³⁰⁸ Arhiv VII, RPK 15 i 16 — Spisak poginulih boraca i starješina 5. krajizke NOU brigade.

pokušaj dubljeg prodora na slobodnu teritoriju u centralnoj Bosni.³⁰⁹

Poslije ove borbe 3. bataljon je razmješten u rejonu s. Kulaši na zaslužan odmor, a 1. i 2. bataljon držali su položaje na liniji s. Pojezna — s. Crnča — s. Stanari. Ova dva bataljona isturala su jače patrole ka neprijateljskim uporištima na pruzi Doboј — Derventa i ka selima Ljupljanica, Kalenderovci i Detlak, gdje su se skrivale manje četničke grupe. Samo za deset dana ove patrole i odjeljenja nanele su četnicima gubitke od 35 poginulih. Zaplijenjene su 22 puške. Istovremeno se našim jedinicama predalo 16 četnika bez oružja koji su bili prisilno mobilisani. Nastavljeno je i sa mobilizacijom boraca iz ovih sela, pa je samo u 1. bataljon za nekoliko dana mobilisano 30 boraca.³¹⁰

Noću 17/18. juna 1944. 1. i 2. bataljon napali su uporište Cer, nedaleko od Dervente, koje su branile dio snaga 4. lovačke pukovnije. Borba je vođena čitavu noć, no kako je neprijatelj bio dobro utvrđen, naše jedinice nisu uspjele zauzeti ovo uporište. U ovoj borbi 2. bataljon je imao 5 poginulih i 15 ranjenih boraca.³¹¹

Dvadeset prvog juna 1944. jedna četa 1. bataljona u s. Sočanica iz zasjede je napala i razbila 1 četu 4. lovačke pukovnije. Ovom prilikom poginulo je 18 neprijateljskih vojnika i 1 oficir, a 11 ih je zarobljeno. Zaplijenjena su 3 puškomitrailjeza »šarca«, 2 automata, 4 pištolja, 18 pušaka i 4.000 metaka. Četa 1. bataljona nije imala gubitaka.³¹²

Dan ranije, 20. juna 1944, borci 1. bataljona 5. brigade imali su priliku da se prvi put u ratu sretnu sa savezničkim avijatičarima. Toga dana nedaleko od s. Pojezna srušio se jedan bombarder iz formacije, koja se vraćala sa bombardovanja Ploeštija u Rumuniji. Iz oštećenog avi-

³⁰⁹ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. 101 — Izvještaj štaba 5. korpusa od 23. 6. 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u srednjoj i zapadnoj Bosni.

³¹⁰ Dnevnik Lj. B.

³¹¹ Arhiv VII, reg. br. 40/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 4. 6. 1944. štabu 5. korpusa o dejstvima u junu 1944.

³¹² Dnevnik Lj. B.

Grupa boraca 1. bataljona 5. brigade sa spašenim savezničkim pilotima, 20. juna 1944. u s. Pojezna

ona iskočilo je 5 članova posade. Naši borci su ih prihvatiли, doveli u štab bataljona, a poslije ručka otpraćeni su u štab 11. divizije u s. Kulaši.³¹³

Borcima 1. i 2. čete 3. bataljona pružila se izuzetna prilika da, poslije godinu dana boravka u centralnoj Bosni, opet vide svoj zavičaj našu Kozaru. Oni su sa štabom bataljona dobili zadatku da otprate iz centralne Bosne grupu viših vojno-političkih funkcionera, među kojima i komandanta 11. divizije i neke članove AVNOJ-a u Kozaru. Povratak ovih četa nakon 6 dana nazad u brigadu pretvrio se u pravo slavlje. Tom prilikom skoro svaki pripadnik brigade, rodom iz Kozare, dobio je pismo, a neki i pakete od svojih porodica. Sem toga, sa ovim četama je u brigadu došla grupa od oko 30 omladinki i omladinaca sa Kozare, čija je izričita želja bila da se bore u njenim re-

³¹⁵ Isto kao pod 312. .

dovima. Slavlje je bilo tim veće, što se brigada tek bila vratila iz napada na Derventu, gdje je zabilježila značajan uspjeh.³¹⁴

N a p a d   n a   D e r v e n t u

Štab 11. divizije je 27. juna 1944. odlučio da izvrši napad na Derventu i okolna uporišta. Ovdje su se branile jedinice 4. lovačke pukovnije, dijelovi 6. posadnog zdruga i domaće jedinice ustaša i policije — ukupno oko 1.800 vojnika.

Prvobitno je bilo odlučeno da na Derventu napadaju tri brigade, i to 5, 14, 18. istočnobosanska i 1. bataljon 12. brigade. Zadaci jedinicama bili su formulisani na slijedeći način:

Četrnaesta brigada, sa dva bataljona, napada grad sa sjevera, između komunikacija Derventa — Prnjavor i Derventa — Brod. Sa jednim bataljonom likvidira spoljna uporišta Kuljanovci i Bijelo Brdo, a potom se postavlja u zasjedu i štiti jedinice koje prodiru u grad. Sa jednim obezbjeđuje i zatvara pravac Derventa — Brod.

Peta brigada, sa dva bataljona, ojačana jednom četom, napada grad sa sjeverozapadne strane pravcem Derventski Lug — Omeragići i pravcem Slatina — Potočani — centar grada (između brda Kukavica i r. Ukrina). Zadatak ovih bataljona bio je da neopaženo između spoljnih uporišta prođu u grad i istovremeno sa napadom na spoljna uporišta otpočnu likvidaciju otpornih tačaka u gradu, a jedan bataljon da likvidira uporišta Jabukovac, Hepting i Osojce.

Osamnaesta brigada je dobila zadatak da sa dva bataljona napadne grad sa jugoistočne i istočne strane, a jednim bataljonom da očisti uporišta šušnjare i Vrhove i obezbijedi desni bok snagama koje napadaju grad (iz pravca Broda).

³¹⁴ Arhiv VII, reg. br. 38/1, kut. br. 876 — Zapovjest štaba 11. divizije od juna 1944. potčinjenim jedinicama za napad na Derventu.

U divizijsku rezervu određen je jedan bataljon 12. krajiske brigade.⁵¹⁵

Međutim, uslijed nepredviđenih okolnosti u napadu učestvuju samo tri bataljona 5. brigade i 14. srednjobosanska brigada.

Borbeni duh i moral u svim jedinicama 5. brigade, bio je na visini. Izvršene su solidne pripreme za akciju. Štabovi bataljona održali su sa komandama četa sastanke na kojima su svi rukovodioци detaljno upoznati sa zadatkom svojih jedinica i o snazi i rasporedu neprijatelja. Naša obavještajna služba pribavila je čak i neprijateljske znake raspoznavanja, tako da je i to podijeljeno komandirima. Takođe je izvršena i kraća priprema sa komandirima vodova i desetarima.

Napad je otpočeo 27. juna 1944. u 23.00.³¹⁶ Kako se štab 3. bataljona sa svoje dvije čete još nije bio vratio sa Kozare, a njegova 3. četa, po naređenju štaba 11. divizije, zadržana u s. Štrpcu na posebnom zadatku, to su u napadu na Derventu učestvovali samo 1., 2. i 4. bataljon 5. brigade.

Četvrti bataljon je otpočeo nastupanje u četnim kolonama pravcem Miškovci — Derventski lug. Stigavši na prilaze mostu na r. Ukrini, jedna četa je razoružala jednu neprijateljsku patrolu i produžila ka mostu na r. Ukrini. Kako su borci raspolagali neprijateljskim znacima za raspoznavanje, diverzantska grupa brigade, pod komandom Dušana Matijaša, uspjela je na mostu razoružati još jednu neprijateljsku patrolu. Na desnoj obali r. Ukrine diverzantska grupa i jedna četa 4. bataljona savladale su još jednu posadu bez borbe. Kod nje je zaplijenjen i jedan protivtenkovski top. Ovom akcijom se čitav 4. bataljon našao u gradu i otpočeo likvidaciju unutrašnjih tачaka otpora. Neprijatelj je odstupio prema zgradi gimnazije i kasarne i odatle davao žestok otpor.

Prvi bataljon sa dvije čete prodro je u grad iz pravca Potočani i nastavio prodiranje ka zgradi gimnazije. Treća četa ovog bataljona upućena je na brdo Kukavice, sa za-

⁵¹⁵ Isto kao pod 314.

»" Arhiv VII, reg. br. 24/2, br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiske NOU brigade od 30. 6. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Derventu.

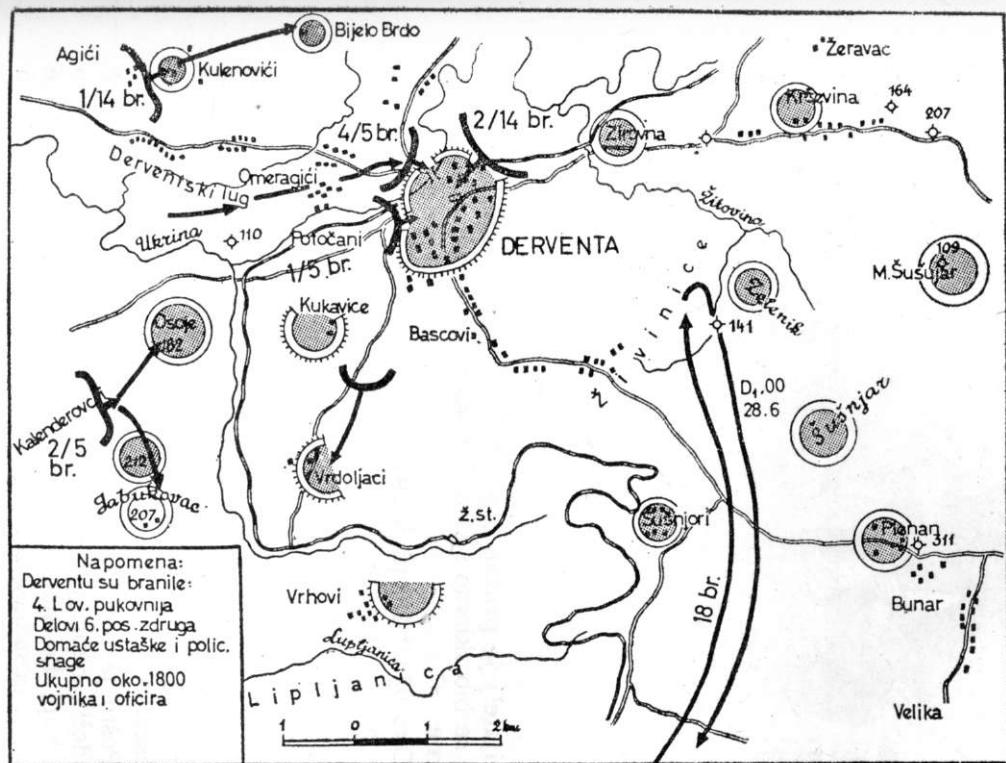
datkom da likvidira uporišta Vrhovi i Vrdoljaci, koja su branile tri satnije 1. bojne 4. lovačke pukovnije. Pošto je borba u gradu otpočela prije nego što je 3. četa prešla u napad, ova neprijateljska jedinica dobila je zadatak da napusti uporišta i krene u grad, kako bi ojačala snage u garnizonu Derventa. Međutim, kako se 3. četa kretala ka ovim uporištima iz pravca grada, došlo je do susreta i žestokog sudara, na otvorenom prostoru i na bliskom odstojanju, iz koga su ove tri satnije sa štabom bojne bile potpuno razbijene, a njeni ostaci odstupili na istok. U ovom sukobu zaplijenjena su 2 brdska topa, 1 teški minobacač, 3 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza, oko 40 pušaka i 12 zaprežnih kola sa raznovrsnom opremom i municijom. Četa nije imala gubitaka. O ovoj borbi u opštoj bojnoj relaciji 2. zbornog područja NDH za juni 1944, između ostalog kaže se:

»... a u isto vrijeme zapovjedeno je uporištu Vrhovi i Vrdoljaci da krenu u pravcu Dervente... Prikupljeni delovi sa Vrdoljaka, kada su napustili bunkere, dobili su snažnu vatru iz neposredne blizine, kojom prilikom je odmah bilo poginulih i ranjenih. Zbog snažne vatre ovi dijelovi nisu uspjeli probiti se do Dervente, već su nastavili sa probijanjem istočno...«³¹⁷

Drugi bataljon 5. brigade takođe je već u početku napada izvršio svoj deo zadataka. Već u prvom naletu likvidirana su uporišta Jabukovac, Hepting i Osojci, a dijelovi neprijateljskih jedinica odstupili su ka gradu. Potom je 2. bataljon dobio novi zadatak. Sa dvije čete da uspostavi i drži položaj ka Kamenu i Ljuplanici i tako obezbedi naše snage koje su prodirale u grad. Jedna četa je izvučena u brigadnu rezervu.

Tako su sve jedinice 5. brigade, poslije dvočasovne borbe, izvršile zadatak, predviđen divizijskom zapoviješću. Sva spoljna uporišta na njenom pravcu napada bila su očišćena od neprijateljskih snaga. U gradu, su takođe, bila likvidirana sva žarišta otpora, a tvrde zgrade iz kojih je neprijatelj davao otpor zapaljene (željeznička stanica, žandarmerijska kasarna, opština, skladišta i još neke zgrade).

³¹⁷ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut. br. 60 (fond NDH) — Opšta bojna relacija 2 zbornog područja NDH za jun 1944.

Napad, na Derventu 27. juna 1944;

Kraj juna 1944. u s. Jelah. Grupa boraca diverzantske grupe 5. brigade sa komandirom Dušanom Matijašem

Neprijatelj je pružao otpor još samo iz zgrade gimnazije (gdje se bio sklonio i štab 4. lovačke pukovnije) i iz vojne kasarne.

Oko 05.00 28. juna 1944, u gradu su bili 4. bataljon, dvije čete 1. bataljona i brigadna diverzantska grupa, a 2. bataljon i jedna četa 1. bataljona na položajima van grada. Kako je jedna četa 1. bataljona bila angažovana oko evakuacije ranjenika, poginulih i plijena, to su preostale snage u gradu (4. bataljon i jedna četa 1. bataljona) bile nedovoljne da dovrše likvidaciju preostalih žarišta otpora (gimnazija i kasarna). U međuvremenu i jedinice 14. brigade izvršile su zadatke predviđene divizijskom zapovješću.

Pošto je potpuno izostao napad 18. istočnobosanske brigade³¹⁸, neprijatelj je oko 05.00 časova 28. juna uspio da prikupi dio snaga (2. bojnu 4. lovačke pukovnije i dvije satnije 6. posadnog zdruga i još neke dijelove sa spoljnih

³¹⁸ Arhiv VII, reg. br. 47/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije štabu 5. korpusa o napadu na Derventu.

uporišta, koja je trebalo da napadne ova brigada) i da izvrši jak protivnapad na jedinice 5. brigade u gradu. Ove neprijateljske snage i pored žestokog otpora, kojega su im pružili 4. bataljon 5. brigade i dijelovi 14. brigade, oko 06.00 časova uspjele su da se spoje sa braniocima u kasarni i gimnaziji. Time se situacija za naše jedinice u gradu iz osnova promijenila. U takvoj situaciji, štab 5. brigade je odlučio da obustavi napad i 1. i 4. bataljon izvuče iz grada.

Mada u napadu na Derventu nije postignut potpun uspjeh, ipak su neprijatelju naneseni osjetni gubici. Samo 4. lovačka pukovnija imala je 24 poginula, 9 ranjenih i 44 nestala vojnika i oficira.³¹⁹ Jedinice 5. brigade zaplijenile su 3 topa (od kojih 1 protivtenkovski i 2 brdska), 1 teški minobacač, 3 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 60 pušaka, 300 topovskih granata i mina za bacač, oko 50.000 metaka, 1 radio-stanicu i znatne količine opreme, odjeće i obuće. Sem toga, uništen je 1 brdski top, 2 minobacača i 2 teška mitraljeza.³²⁰ Brigada je imala 9. poginulih i 27 ranjenih boraca i starješina, od čega 7 teže.³²¹

Potpun uspjeh napada 11. divizije na Derventu izostao je zbog toga što je štab 18. brigade na svoju ruku, bez opravdanog razloga, odustao od izvršenja zadatka. O tome se u izvještaju štaba 11. divizije štabu 5. korpusa kaže:

»... Brigada je izvršila pokret pravcem Ljeskove Vode — Crnfia — Kojići — Dažnica. Uspjela je da se neopreženo provuče između Plehana i Šušnjara i da u 01.00 časova 28. juna 1944. godine stigne do Zivinica. Ovde je štab brigade doneo odluku da se brigada povuče jer, navodno, nije čuo borbu niti je video zapaljene zgrade u Derventi. Nakon toga su snage ove brigade usiljelim maršem prešle prugu Doboј — Derventa i postavile zasjedu

³¹⁸ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut br. 60 (fond NDH) — Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za jun 1944.

Arhiv VII, reg. br. 6/1-20, kut. br. 60 (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 1. lovačkog zdruga od 2. 7. 1944. o borbama protiv jedinica 11. divizije NOV na položajima oko Dervente.

³²⁰ Arhiv VII, reg. br. 24/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 30. 6. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Derventu.

³²¹ Isto kao pod 320.

prema Doboju. Štab brigade je priznao da je učinio veliku grešku i da snosi svu odgovornost za samo djelimičan uspjeh akcije na Derventu.³²¹

Borbe na Derventi odlikovale su se velikom žestinom, smjelim prođorima naših dijelova u centar borbenog rasporeda neprijatelja i brzim promjenama situacije. Sadejstvo između jedinica u okviru brigade bilo je dobro. Sve jedinice i svaki pojedinac založili su se do maksimuma da izvrše postavljeni zadatak.

I u borbama oko Dervente četničke grupe su uzele aktivnog učešća u borbi zajedno sa ustaško-domobranskim jedinicama. O tome se u opštoj¹ bojnoj relaciji 2 zbornog područja NDH, za juni 1944. kaže:

»... U ovom razviđanju učestvovale su 1. bojna ojačana sa 5 sati 2. bojne 4. lovačke pukovnije, dva gorsk³²³ topa, 13. sat i vod haubica kao i četnici Ljubičke brigade...«

Komanda Srednjobosanskog četničkog korpusa u pogledu situacije za juni — juli 1944. o borbama na Derventi o tome kaže:

»... 28. juna 1944. godine vršile su partizanske snage — 14. krajiska i 18. hrvatska brigada i 1. bataljon 5. kozaračke brigade napad na Derventu. Napad neuspeo. Partizani se povukli uz velike vlastite gubitke. »London« je objavio da su zauzeli i čiste Derventu, dočim to nije tačno. To³²⁴ je, kao i sve do sada, laž komunističkih »stratega« i »oficira«.

Po izvlačenju iz Dervente, jedinice 5. brigade do 29. juna 1944. ostale su na položajima oko grada, a zatim izvršile pokret pravcem Kalenderovci — Cerani — Pojezna — Glogovac. Usput je stanovništvo ovih sela oduševljeno dočekivalo naše jedinice. U selu Osinja bila se iskupila velika masa svijeta. Kroz sela kuda su prolazile

³²¹ Arhiv VII, reg. br. 47/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije štabu 5. korpusa o napadu na Derventu.

³²³ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut. br. 60 (fond NDH) — Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za jun 1944.

³²⁴ Arhiv VII, reg. br. 19/4, kut. br. 214 (četnički fond) — Pre-gled situacije za period od 27. 6. do 8. 7. 1944. koji piše komanda Srednjobosanskog četničkog korpusa 8. 7. 1944.

jedinice, omladinke su cvijećem, peškirima i vezenim maramicama kitile zaplijenjene topove, što je ostavljalo snažan utisak na borce.

Naredna tri dana jedinice 5. brigade nalazile su se na liniji s. Strpci — s. Osinja — s. Stanari. Za ovo vrijeme nije bilo borbenog dodira sa neprijateljem. Predah je iskorišćen za odmor boraca i sređivanje jedinica. U selu Pojezna održan je veliki narodni zbor.

N a p a d   n a   T e s l ić

U skladu sa naređenjem štaba 5. korpusa,³²⁵ 11. divizija je produžila početkom jula 1944. ofanzivna dejstva u dolini r. Bosne i Usore. Težište je bilo na komunikacijama i uporištima. U sklopu ovih dejstava 5. brigada je 3/4. jula sa tri bataljona (1, 2. i 4) izvršila napad na uporišta Jelah, Tešanjka, Alibegovci, Sivša, Vojvode Putnika Brdo i komunikacije (željeznička pruga i cesta) Dobojski — Teslić sa ciljem likvidacije uporišta, temeljitog rušenja komunikacija i izolacije garnizona Teslić.

Treći bataljon 5. brigade ostavljen je u s. Glogovac i Kulaši sa zadatkom da zatvara pravce od Dervente.³²⁶ Već u prvom naletu, u noći 3/4. jula, 5. brigada je očistila sva pomenuta uporišta. Njih su branile jedinice ustaške milicije i manji dijelovi 4. lovačke pukovnije. Neprijatelj je najupornije branio uporište Jelah, koje je u svitanje 4. jula zauzeo 4. bataljon 5. brigade. Po likvidaciji uporišta, sve jedinice 5. brigade pristupile su rušenju željezničke pruge Dobojski — Teslić, tako da je već u svitanje 4. jula porušeno 10 km pruge, 3 mosta, telegrafsko-telefonska linija i spaljene željezničke stanice Jelah i Tešanjka. Time je garnizon Teslić bio potpuno odsječen.

³²⁵ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. 101 — Izvještaj štaba 5. korpusa od 23. 7. 1944 Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u srednjoj i zapadnoj Bosni.

³²⁶ Arhiv VII, reg. br. 42/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima na prostoru Prnjavor—Teslić — Topčić Polje u julu 1944.

Neprijatelj ovu novonastalu situaciju procenjuje kao prvorazrednu opasnost po svoje snage u Teslicu, što se vidi iz izvještaja operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 8. jula 1944. u kome se kaže:

»... Noću 3/4. 7. 1944. godine, napali su partizani premoćnim snagama mjesne zaštite uporišta Uljarice i Makljenovac i raspršili posade... Teslić je odsječen i opkoljen, te se očekuje napadaj partizana na mjesto. Protivnjere su u toku.⁵"

Narednih 5 dana sve snage 5. brigade (u međuvremenu je na ovaj pravac privučen i 3. bataljon) svakodnevno vode borbe na liniji Vojvode Putnika Brdo — Alibegovci — Kraševo — Lepenica — Vukovo, sa jačim ustaško-đomobranskim i njemačkim snagama, koje pokušavaju da prođu iz Doboja i Tešnja i deblokiraju garnizon u Teslicu. Peta brigada je izvodila odbranu kombinujući zasjede i protivnapade, uspješno sprečavala prodore ka Teslicu, nanoseći neprijatelju osjetne gubitke. Istovremeno je, agažovanjem i civilnog stanovništva, vršeno temeljito rušenje komunikacija Dobar — Teslić, bunkera na dodatašnjim neprijateljskim uporištima i ostalih objekata u dolini r. Usore. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen da svoje snage u Tesliću snabdijeva iz vazduha.⁵²⁸

U ovakvoj situaciji, štab 11. divizije je odlučio⁵²⁹ da svim snagama napadne i likvidira garnizon Teslić. Snage garnizona su sačinjavali 6. lovačka pukovnija, dijelovi 6. posadnog zdruga (Ferizbegovićeva bojna) i 60 Nijemaca, instruktora⁵³⁰, čije je ukupno brojno stanje iznosilo 1166 oficira, podoficira i vojnika. Za razliku od situacije koja je bila prije godinu dana (septembar 1943, kada naše snage nisu mogle zauzeti Teslić), ove neprijateljske jedinice bra-

⁵²⁷ Arhiv VII, reg. br. 8/1, kut. br. 40 (fond NDH). — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 8. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

⁵²⁸ Arhiv VII, reg. br. 9/1, kut. br. 40 (fond NDH) — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 9. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

⁵²⁹ Arhiv VII, reg. br. 40/1, kut. br. 876 — Naređenje štaba 11. divizije od 8. 7. 1944. potčinjenim jedinicama za napad na Teslić.

⁵³⁰ Arhiv VII, reg. br. 7/1-78, kut. br. 60 (fond NDH) — Izvještaj bivšeg zamjenika zapovjednika 6. lovačke pukovnije, potpukovnika Antona Ivecića od 7. 8. 1944. zapovjedništvu 1. lovačkog zdruga o padu Teslića.

nile su se samo na užem gradskom području, oslanjajući se na solidno izgrađen sistem rovova i utvrđenja i žičnih prepreka kroz koje je bila puštena struja visokog napona.

Divizijskom zapovješću 5. brigada je dobila sljedeći zadatak:

Prvi i 3. bataljon napadaju dio garnizona Teslić na desnoj obali r. V. Usora od s. Doljani, Vrela i banje Vrućice. Drugi i 4. bataljon zatvaraju i brane pravac Doboј — Teslić, na položajima Alibegovci — Kraševo, sa zadatkom da spriječe eventualnu intervenciju neprijatelja iz Doboja.

Pored 5. brigade, neposredno u napadu učestvovala su i dva bataljona 12. krajiške brigade, koji napadaju Rudnik, a potom prodiru u grad između rijeka Velika i Mala Usora sa juga, zatim dva bataljona 14. brigade koji nastupaju lijevom obalom r. V. Usora iz pravca Kaćuna. Ostale snage 11. divizije (dijelovi 12. i 14. brigade, te 18. istočnobosanska brigada i odredi) angažovane su na zaštiti slobodne teritorije.

Napadu je prethodila kratka artiljerijska priprema iz 4. brdska topa i nekoliko minobacača sa Kaćuna (k. 286). Sem toga, napad bataljona 5. brigade bio je podržavan i dejstvom 4 minobacača 82 mm i jednim protivtenkovskim topom. Ova oruđa raspolagala su dovoljnim količinama granata.

Prema zapovijesti štaba 11. divizije, napad je trebalo otpočeti u 19.30 časova 9. jula 1944. Međutim, došlo je do zakašnjenja od 1 sata i 30 minuta jer su bataljoni 5. brigade to vrijeme izgubili u putu, s obzirom da su neposredno pred napad dovedeni sa položaja kod Doboja. Na iznenađenje se nije moglo računati, pošto se neprijatelj, s obzirom na taktičko-operativnu situaciju, stvorenu zadnjih dana na području Doboј — Teslić — Tešanj, nadao napadu.

Poslije artiljerijske pripreme, koja je dala dobre rezultate, otpočeo je napad u 21.00 čas. Neprijatelj je pružao žestok otpor. Borba je trajala čitavu noć. Tek oko 02.00 časa 10. jula 1944. prve grupe bombaša i puškomitrailjezaca iz 5. brigade uspjele su na nekoliko mjesta prodrijeti kroz bodljikavu žicu i tako stvoriti brešu u sistemu odbrane neprijatelja. Istovremeno je i jedna četa 12. krajiške brigade ovladala električnom centralom i isključila

struju. Poslije ovoga kod branioca je nastupila ozbiljna pometnja. Oko 06.00 časova 10. jula 1944. prestao je svaki otpor neprijatelja i Teslić je zauzet. Neprijateljske jedinice koje su branile grad potpuno su razbijene, a njihovo ljudstvo najvećim dijelom zarobljeno. Samo su manje grupe uspjеле da se spasubjekstvom ka Maglaju i Doboju. Prema neprijateljskim izvještajima³³¹, u Maglaj je stiglo 5 oficira i 79 domobrana, a u Doboju 7 oficira i 100 domobrana, dok je 14 oficira i oko 960 podoficira i vojnika poginulo ili zarobljeno.

Peta brigada je zarobila 4 oficira, 6 podoficira i 130 domobrana.³³² Pored ostalih zarobljen je i potpukovnik Ivečić Anton, koji je, poslije pogibije potpukovnika Babića 9. juna 1944. na Ukrinjici, vršio dužnost komandanta 6. lovačke pukovnije. Plijen 5. brigade bio je 56 pušaka, 6 puškomitrailjeza, 3 teška minobacača, 5 teških mitraljeza, 4 automata, 4 pištolja, 150 ručnih bombi, velika količina municije i raznovrsne opreme, odjeće i obuće.³³³ Gubici brigade: 3 poginula i 19 ranjenih, od kojih 3 teže. Između ostalih, ranjen je i komandant brigade major Ranko Sipka.

Većina zarobljenih ostala je u našim jedinicama.

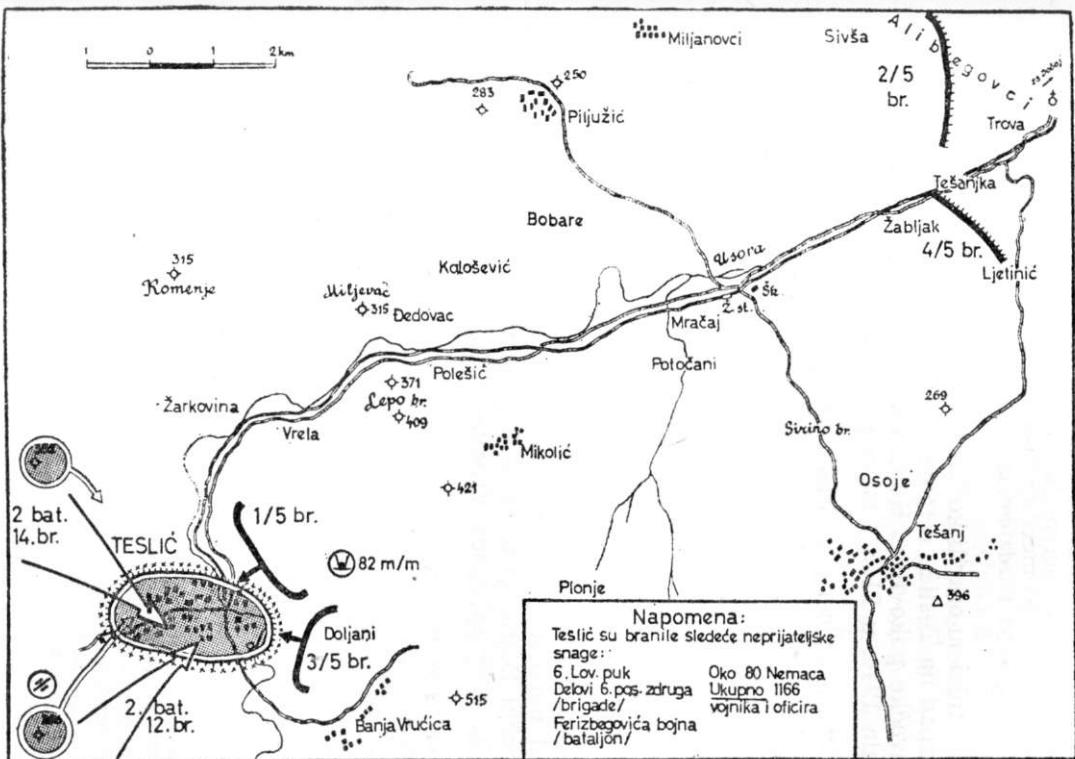
Interesantno je istaći da je deistvo naših bombaša i puškomitrailjezaca, koji su smjelo prodrli u sistem odbrane i napadali sa leđa pojedine otporne tačke, stvorilo kod neprijatelja utisak da je napad na grad spolja kombinovan i potpomognut napadom civilnog stanovništva iz grada, što nije bilo tačno. Obrazlažući uzroke pada Teslica, komandant 2. zbornog područja general Franjo Pacak u izvještaju od 2. avgusta 1944. upućenom Ministarstvu OS NDH kaže:

³³¹ Arhiv VII, reg. br. 43/9-4, kut. br. 149c (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 4. oružničke pukovnije od 25. 7. 1944.;

Arhiv VII, reg. br. 11/1, kut. br. 40 (fond NDH) — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 11. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV na prostoru Teslić — Doboј — Turbe — Bugojno — Livno.

³³² Arhiv VII reg. br. 26/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 10. 7. 1944. štabu 15. divizije o zauzeću Teslića.

³³³ Isto.

Napad na Teslić, 9. jula 1944;

»... Zamjenik zapovjednika 6. lovačke pukovnije potpukovnik Ivečić i njemački natporučnik za vezu Stry Josip, koji su za vrijeme ovih borbi obilazili odbrambenu crtu, osobno su se osvijedočili da je momčad obrane bila na svojim mjestima i hrabro se borila. Teslić je, po mom stručnom mjenju pao usled velike premoći neprijatelja i izdajom iz unutrašnjosti Teslića.«³³⁴

Četnici su otkrili koncentraciju naših snaga i pripreme za napad na Teslić i o tome blagovremeno obavijestili štab 6. lovačke pukovnije. Komanda Teslićeke četničke brigade 3. jula 1944. u 21.30 časova piše:

»Zapovjedniku 6. lovačke pukovnije Teslić. Ovog časa primili smo izveštaj od komandira 2. čete 2. bataljona (ukrinjička četa), kojim javlja, da je u toku današnjeg dana došla u Ukrinicu velika grupa partizana, koja se tamo koncentriše, hvata sve civile od reda i blokiraju selo, a civilima su rekli da će u toku noći da napadnu na Teslić.

Ovaj izvještaj donijela je komandiru jedna žena koja se iskrala iz partizanskog obruča i došla do našeg komandira.

O prednjem Vas izveštavamo radi znanja i ravnjanja. Zastupa komandanta, načelnik štaba Z. Jotić.«³³⁵

Ovi uspjesi 11. divizije, postignuti juna i jula 1944, pored neposrednih rezultata, imali su odraza i na širem području Bosne. O tome se u izvještaju 5. korpusa od 23. jula 1944.³³⁶ upućenog Vrhovnom štabu NOV i POJ kaže:

»U cilju rasterećenja pritiska na X i I proletersku diviziju naređeno je XI diviziji da pojma pritisak na liniji Brod — Sarajevo. U vezi ovog jedinice XI divizije izvršile su uspješan napad na Derventa i okolna uporišta na komunikaciji Brod — Sarajevo.

Razbijanje garnizona Derventa i okolnih uporišta na liniji Brod — Doboj — Teslić imalo je za posledicu brže izvlačenje glavnine neprijateljskih snaga radi obezbeđenja pruge Sarajevo — Travnik i ostalih komunikacija ...

Napadom na osetljive tačke neprijatelj je bio prinuđen da intervenciše sa dijelom snaga koje su upotrebljene u ofanzivi, pošto nije imao raspoloživih rezervi...«.

³³⁴ Arhiv VII, reg. br. 7/1-55, kut br. 60 (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 2. zbornog područja od 2. 8. 1944. zapovjedniku oružanih snaga NDH* o padu Teslića.

³³⁵ Arhiv VII, reg. br. 8/6, kut. br. 235 (četnički fond) — Dopis komande četničke teslićeke brigade od 3. 7. 1944. zapovjedništvu 6. lovačke pukovnije NDH u Tesliću.

³³⁶ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. 101 — Izvještaj štaba 5. korpusa od 23. 7. 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u srednjoj i zapadnoj Bosni.

Pripreme 5. brigade za pokret u istočnu Bosnu i Srbiju

Po zauzeću Teslića 5. brigada, izuzev jedne čete 1. bataljona, koja je ostavljena kao posada u gradu, orijentisana je na zatvaranje pravaca, koji iz Doboja i Tešnja vode ka Tesliću. Narednih petnaest dana brigada je bila na položajima Omanjska — Vojvode Putnika Brdo — Alibegovci — Lepenica — Vukovo i vodila skoro svakodnevno vrlo oštре borbe sa dijelovima 13. SS divizije »Handžar« i dijelovima 4. lovačke pukovnije NDH³³⁷, koji su uporno pokušavali da prodrnu u Teslić. Jedinice brigade uspješno su odoljevale ovim napadima, nanoseći neprijatelju velike gubitke. Tokom ovih borbi i gubici 5. brigade bili su veliki — 23 poginula i 25 ranjenih.³³⁸ Paralelno sa ovim borbama, čišćena su sela Omaljska, Sivša, Alibegovci, Piljužići i dr. od domaće ustaške milicije i četnika.

Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 17. jula 1944,³³⁹ a u vezi sa planiranim prodorom naših snaga u Srbiju 11. divizija je izašla iz sastava 5. i ušla u sastav 3. korpusa.

S tim u vezi štab 11. divizije 22. jula 1944 naredio³⁴⁰ je koncentraciju jedinica divizije u širem rejону Teslića. Otada počinju intenzivne pripreme i sređivanje jedinica za predstojeći zadatak. Od ovog dana 11. diviziju sačinjava-

³³⁷ Arhiv VII, reg. br. 43/9-4, kut. br. 149c (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 4. oružničke pukovnije od 25. 7. 1944.

³³⁸ Arhiv iVTI, reg. br. 42/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima na prostoru Prnjavor — Teslić — Topčić Polje u julu 1944.

Arhiv VII, reg. br. 54/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 13. 7. 1944. štabu 11. divizije o rasporedu jedinica na sektor Teslića i o novim taktičkim postupcima neprijatelja u borbi.

Arhiv VII, reg. br. 25/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 14. 7. 1944. štabu 11. divizije o borbama kod Tešanke.

³³⁹ Arhiv VII, reg. br. 7/5, kut. br. 461A — Knjiga depeša 5. korpusa.

Arhiv VII, reg. br. 1/8-1, kut. br. 408A — Knjiga depeša 3 korpusa.

³⁴⁰ Arhiv VII, reg. br. 32/1, kut. br. 866 — Naredenje štaba 11. divizije od 22. 7. 1944. potčinjenim jedinicama za koncentraciju na prostoriji Jelah — Teslić — Novi Seher.

vaju samo 5. kozaračka i 12. krajiška brigada, s tim što je štab 3. korpusa naredio da u istočnu Bosnu sa snagama 11. divizije pređu i 18. istočnobosanska hrvatska brigada i Posavski partizanski odred (ove jedinice boravile su u centralnoj Bosni privremeno). Iz sastava 11. divizije izašla je 14. srednjobosanska brigada i svi odredi sa područja centralne Bosne. U međuvremenu je formirana i 18. srednjobosanska brigada, pa je od ovih snaga, po odlasku 11. divizije formirana 53. divizija. I ovom prilikom u novoformirane jedinice otišla je veća grupa boraca i rukovodilaca iz 5. brigade, među kojima su bili komandant 5. brigade Ranko Šipka, komandant 2. bataljona Dragutin Ćuguz, politički komesar 3. bataljona Momir Kapor mnogi drugi rukovodioci iz komandi četa. Njihova dotadanja mjesto popunjena su iz redova brigade. Za komandanta 5. brigade postavljen je major Rade Kondić, dotadašnji zamjenik komandanta. Tih dana u jedinicama 11. divizije prvi put ustanovljeni su organi OZN-e. Za opunomoćenika OZN-e u brigadi postavljen je Ljubomir Borojević, do tada politički komesar čete u 1. bataljonu.

Nakon 14-mjesečnih uspješnih dejstava na ovom terenu 5. brigada je napustila centralnu Bosnu. Kada je 11. divizija u proljeće 1943. došla na ovaj teren, četničke formacije, koje su brojale nekoliko hiljada ljudi, suvereno su vladale ovim područjem. Kraći upadi nekih jedinica NOV na ovu teritoriju nisu mogli bitnije izmijeniti situaciju. Međutim, 11. divizija, svojim dejstvima i jednogodišnjim bavljenjem na ovom terenu potpuno je razbila brojne četničke jedinice i dobrim dijelom ih uništila. Stanje četnika u ovom dijelu zemlje sredinom 1944. najbolje ilustruje izveštaj komandanta četničke komande »Zapadna Bosna«, upućen Draži Mihailoviću, u kojem se, pored ostalog kaže:

»Što se tiče odnosa četnika prema Nemcima, oni su samo trpeljivi, naša nastojanja u vezi naređenja Vrhovne komande da se prekinu svaki odnosi nisu uspeli, jer su ti odnosi od ranije bili uzeli maha. Možda bi se i uspelo prekinuti ove odnose, ali bi naše jedinice bile onda nemoćne boriti se sa svima neprijateljima, zašta bi naročito nedostajalo municije.

Jednom rečju, ovde je apsolutno nemoguće vojnički komandovati, nego se sve zasniva na dobroj volji starešina... Pod ovakvim okolnostima mi se borimo sa partizanima već gotovo pune dve godine, te nam zbog toga i ide ovako traljavo i nismo u

stanju, da damo ma gde ozbiljan otpor. Ovde svaka brigada čini zasebno telo, koje ako hoće izvršava, a ako neće ne izvršava dobivena naredenja. Nema ništa vojničkog u sebi, cela ova organizacija ...

Mogu da kažem pfosto, da se nismo oslonili na pojedine hrvatske garnizone po našoj manevarskoj sposobnosti, partizani bi nas potpuno već uništili..

Ove demoralisane grupe, koje major Vranješević naziva »brigadama«, a čije je brojno stanje iznosilo nekoliko stotina, nalazile su se u ulozi predstraža ispred okupatorskih garnizona na periferiji slobodne teritorije. Njihova vojnička aktivnost, svodila se na povremena zalijetanja u sela, ubistva pojedinih ljudi, pljačke, pa i najobičnije krade.

Pored razbijanja četnika, što je bio osnovni preuslov za definitivno opredjeljenje stanovništva ovoga kraja za NOP, 11. divizija je, odlazeći za Srbiju, ostavljala iza sebe u centralnoj Bosni novu diviziju NOV i veliku oslobođenu teritoriju, na kojoj su funkcionali organi narodne vlasti i mnogobrojne ustanove i institucije NOP-a.

Svemu ovome, značajan doprinos dala je i 5. kozačka brigada. Ona je za ovu godinu dana mnogo puta prokrstarila u batalionskim, četnim i vodnim kolonama, pa i u streljačkom stroju s kraja na kraj centralne Bosne — od Vrbasa do rijeke Bosne, od Motajice do pl. Vlašić, i za to vrijeme vodila na stotine većih i manjih borbi sa neprijateljima svih vrsta. Na ovoj etapi borbenog puta brigade palo je 250 starih i prekaljenih boraca koji su u njenim redovima bili od dana njenog formiranja. Njihova mjesa u stroju zauzeli su novi borci iz ovog kraja, a vremenom ju je narod prihvatio kao svoju. Proces vojničkog razbijanja četnika i političkog osvajanja terena išao je sporo i mukotrpno, često uz žrtve i napore, koji nisu uvi-jek i odmah davali rezultate.

Političku ocjenu brigade u cjelini i njenih dejstava na terenu centralne Bosne dao je politodjel 11. divizije u svom pismu upućenom CK KPJ 9. juna 1944. U zaključku pisma, pored ostalog kaže se:

³⁴¹ Arhiv VII, reg. br. 7/3, kut. br. 205 (četnički fond) — Izvještaj četničkog komandanta »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića Draži Mihailoviću o stanju u zapadnoj Bosni (bez datuma, pisan u proljeće 1944. godine).

»Peta brigada je, godinu dana boravka na ovom terenu, obeležila nizom vojničkih i političkih uspeha, stekla je ime najjače i najborbenije brigade, s divljenjem se govorи o njenom junашtvu i njenim junacima,^{Mi} i danas se priča o njenom dolasku ovde i prvim uspesima...«

Peta krajiska (Kozaračka) brigada, bila je brigada mladih. Preko 80% njenih boraca i starješina bili su mlađi i djevojke do dvadeset godina starosti. Zato je ona bila od prvih dana formiranja sve do kraja rata ponos naroda i omladine Kozare. Svaka njena akcija, pokret, uspjesi i neuspjesi bili su praćeni sa posebnim interesovanjem u njenom užem zavičaju. Tako je i vijest o njenom pokretu, za Srbiju, doprla u Potkozarje i Lijevče-polje, pa je tih dana omladina spjevala pjesmu o brigadi.

Kozara se ponosi sa' lađom
Omladina sa Petom brigadom.
Vjetar piri jablani se viju,
naša peta kreće za Srbiju.
Drugarice 'ajmo sve na Drinu,
gdje nam naši Kozarčani ginu.

^{S4a} Arhiv CK SKJ, reg. br. 169/1944. — Izvještaj politodjela 11. divizije od 9. 6. 1944. CK KPJ o stanju i radu u 5. krajiskoj NOU brigadi.

G l a v a   V
U ISTOČNOJ BOSNI

Na osnovu naredenja³⁴³ štaba 3. korpusa za pokret i štab 11. divizije izdao je svoje naređenje³⁴⁴ 27. jula 1944., te su jedinice krenule iz šireg rejona Teslić ka rijeci Bosni pravcem Osoje — Ruževići — Rankovići — Mladikovina — Blatnica — Toletinac — Vidovići — Kozila (k. 787) — Željezno polje — Zobova ravan. Pokret je otpočeo 27. jula 1944. u 20.00 časova, da bi sve jedinice 11. divizije izbile na domak r. Bosne na odsjeku Topčić-polje — Begov han 28. jula 1944. godine.

U noći 29/30. i 30/31. jula 1944, 11. divizija je pokušala da pređe r. Bosnu između Topčić-polja i Begovog hana¹, ali ti tome nije uspjela jer su i jedna i druga obala rijeke, kao i željezička pruga i cesta, bili posjednuti jačim neprijateljskim snagama.³⁴⁵ Pored snaga NDH, tu su se nalazili i dijelovi 13. puka 7. SS divizije »Princ Eugen« ojačani tenkovima.³⁴⁶

Arhiv VII, reg. br. 1/8-1, kut. br. 408A — Knjiga depeše štaba 3. korpusa.

Arhiv VII, reg. br. 15/1, kut. br. 866 — Naredenje štaba 11. divizije od 27. 7. 1944. potčinjenim jedinicama.

Arhiv VII, reg. br. 16/1 kut. br. 866 — Naredenje štaba 11. divizije od 28. 7. 1944. potčinjenim jedinicama za prelaz preko rijeke Bosne na odseku Topčić-polje — Begov han.

»« Arhiv VII, reg. br. 2/8-1, kut. br. 408A — Knjiga depeša štaba 3. korpusa primljenih od 11. divizije.

"« Arhiv VII, reg. br. 42/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima na prostoru Prnjavor — Teslić — Topčić-polje u julu 1944.

U svitanje, 31. jula 1944, poslije drugog neuspjelog pokušaja prelaza r. Bosne, snage 11. divizije nalazile su se na padinama pl. Maknjača više Begovog hana i Topčić-polja u poretku za prelazak rijeke, kakav su imale pret hodne noći. Kako je neprijatelj znao za prisustvo i namjeru naših snaga (na istom mjestu rijeku su prešle na nekoliko dana prije jedinice 6. ličke proleterske divizije)³⁴⁷, to je od 31. jula 1944, oko 08.00 časova, prešao u protivnapad na krilima naših snaga, sa namjerom da ih okruži i uništi. Njemu je pošlo za rukom da zauzme pojedine kote u pozadini naših snaga. Istovremeno su prešli u napad i iz doline r. Bosne i na bokove. U takvoj situaciji štab 11. divizije je odlučio da 5. brigadu izvuče iz doline r. Bosne i svim snagama divizije preduzme proboj na zapad, u pravcu s. Bjelobučje.

Razvila se žestoka i ogorčena borba u planini. Pojedine kote i visovi nekoliko puta su prelazili iz ruku u ruke. Glavni teret borbe podnijela je 5. brigada i 2. bataljon 12. krajiške brigade.³⁴⁸ On je, sa dijelovima 1. bataljona 5. brigade, prvi izbio na vis Jelike i primio borbu sa Nijemcima, stvarajući tako potrebno vrijeme ostalim bataljonom 5. brigade za izvlačenje iz doline r. Bosne i njihovo uvođenje u borbu.

Borba je trajala do 13.00 časova 31. jula 1944. kada su se i posljednji dijelovi uspjeli da izvuku i probiju ka Kozilima i s. Bjelobučju.

U vezi sa ovim neuspjehom 11. divizije, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je štabu 3. korpusa da povede istragu. U depeši Vrhovnom štabu od 4. avgusta 1944. štab 3. korpusa kaže:

»U vezi vaše naređene istrage, 11. divizija odgovara: Nismo se prebacili u određeno vreme radi nedovoljne pripreme i olakog shvatanja neprijateljske ofanzive na naše snage. Neprijatelj je sa jačim snagama divizije »Princ Eugen« i tenkovima zaposeo moguće prelaze na Bosni, na pravcu našeg prebacivanja. Neprijateljska

Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. br. 178 — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 31. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

³⁴⁸ Arhiv VII, reg. br. 55/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 12. krajiške NOV brigade od 2. 8. 1944. štabu 11. divizije o borbam pri pokušaju prelaza preko r. Bosne.

ofanziva na naše snage od 26. jula omogućila je prebacivanje 6. divizije. Uprkos takve situacije mi smo 30/31. ov. mj. pokušali prelaz, ali i pored većih gubitaka i žrtava nismo se uspjeli prebaciti.³⁴⁹

U vrijeme kada je 11. divizija pokušala da izvrši prelaz r. Bosne, neprijatelju je bilo poznato da je na tom odsjeku rijeku prije nekoliko dana prešla 6. lička proleterska divizija. Sem toga, opravdana je pretpostavka da je neprijatelj i drugim sredstvima saznao za pokret i namjere 11. divizije,³⁵⁰ što je omogućilo da izvrši blagovremeno prikupljanje na ovom odsjeku r. Bosne.

Mada su jedinice izbjegle uništenje na pl. Maknjači, one su ipak pretrpjеле velike gubitke. Samo 5. brigada imala je 26 poginulih, 81 ranjen (od čega 22 teže) i 49 nestalih.³³¹ U jurišu na Vis zv. Jelike poginuo je i komandant 5. brigade major Rade Kondić.

U borbi je izgubljen 1 minobacač sa 86 mina, 1 puškomitrailjez, 40 pušaka i 30 konja.

Poslije dvodnevног odmora i sređivanja jedinica u rejonu s. Bjelobučja, 11. divizija je preduzela pokret pravcem s. Buletić — s. Pribinić — s. Čečava — s. Kulaši — s. Pojezna — s. Crnča, bez borbe prešla cestu i železničku prugu Doboј — Derventa i u noći 7/8. avgusta 1944. izvršila prelaz r. Bosne na odsjeku s. Kožuhe — s. Koprivna.³³² Sa 5. brigadom kretao se i jedan bataljon, koji je privremeno formiran od dijelova iz 6. ličke proleterske divizije, koji se nisu uspjeli prebaciti u istočnu Bosnu sa svojom divizijom.

³⁴⁹ Arhiv VII, reg. br. 1/8-1, kut. br. 408A — Knjiga depeša štaba 3. korpusa predatih Vrhovnom štabu NOV i POJ.

³⁵⁰ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. br. 178 — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 31. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

Ne isključuje se mogućnost da je neprijatelj pratio radio-saobraćaj između štaba 11. divizije i štaba 3. korpusa.

³⁵¹ Arhiv VII, reg. br. 42/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima na prostoru Prnjavor — Teslić — Topčić-polje u julu 1944.

Većinu nestalih čine domobrani koji su bili zarobljeni u Tesliću i poslije toga stupili u 5. brigadu. U ovoj borbi oni su se predali neprijatelju.

³⁵² Zbornik, t. IV, knj. 28, dok. 29 — Naređenje štaba 11. divizije od 6. 8. 1944. potčinjenim jedinicama za prebacivanje na prostoriju Pojezna — Crnča — Jelaska.

U svitanje, 8. avgusta 1944, 11. divizija je izbila na pl. Trebavu. 5. brigada u ulozi prethodnice 11. divizije 8. avgusta 1944. razbila je trebavske četnike. Gubici četnika bili su 20 poginulih, a ostali su se razbjegzali. O tome se u izvještaju Majevičkog četničkog »korpusa« od 10. avgusta 1944. kaže:

»Primio sam vaše depeše o napadu crvenih sa Vučjaka na Trebavu... Njihov plan je vjerovatno da nas napadnu sa više strana i tako da prodru u našu teritoriju. Preduzeo sam sve da se njihova namjera osujeti i videćemo kako će se stvari razvijati. Čudi me da su na Trebavi mogli ovako učiniti, te da im dozvole da pređu reku i da prodru skoro bez otpora kroz njihov teren. Dok god budemo mi ovako radili, ne možemo ništa učiniti.«^{55*}

Od 8. avgusta do 15. septembra 1944. 5. brigada je provela u istočnoj Bosni, maršujući zajedno sa ostalim snagama 11. divizije sa zapadnih obronaka pl. Trebava ka r. Drini, vodeći usput stalne borbe sa ustaško-domobranskim snagama, četnicima, tzv. »zelenim kadrom« i dijelovima 13. SS njemačke divizije »Handžar«.

Nakon dvodnevног zadržavanja na Trebavi, 11. divizija je u svitanje 10. avgusta 1944. produžila pokret ka jugoistoku. 5. brigada se kretala pravcem Duga Njiva — s. Pavlovići — s. Doborovci i istog dana, savladavši otpor slabijih neprijateljskih snaga, prešla komunikaciju Gračanica — Brčko i predveče izbila u selo Dobošnica. U toku noći 10/11. avgusta 1944. izvršen je prelaz železničke pruge i ceste Tuzla — Dobojski r. rijeke Spreče uz rušenje ovih komunikacija.³⁵⁴ Narednog dana sve snage 11. divizije nastavile su pokret opštim pravcem s. Devetak — s. Turija — Banovići — Zivinice — vrh Zelembaj na Konjuhu (k. 1060) — s. Jelaška (u dolini r. Krivaje) — s. Vijaka — s. Očevlje — s. Dragoradi (južno od Olova) — s. Medojevići

⁵¹⁵ Zbornik, t. IV, knj. 28, dok. 128, primedba 14 — Izvještaj komandanta Majevičkog četničkog korpusa od 10. 8. 1944. Vrhovnoj četničkoj komandi.

⁵⁵⁴ Arhiv VII, reg. br. 23/1, kut. br. 866 — Zapovijest štaba 11. divizije od 9. 8. 1944. potčinjenim jedinicama za prebacivanje na lijevu obalu r. Spreče.

Arhiv VII, reg. br. 58/2, kut. br. 870 — Mjesečni operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade za avgust 1944.

U sukobu na komunikaciji Gračanica — Brčko 3. bataljon 5. brigade uništio je 1 bôrna kola i 1 kamion, a poginulo je 12 neprijateljskih vojnika.

— s. Rudine i 24. avgusta 1944. izbile u s. Žeravica, nedaleko od Vlasenice.³⁵⁵ Za ovih 13. dana jedinice su prevalile preko 200 km, vodeći usput više borbi sa neprijateljem. Jedan od većih sukoba 5. brigada je imala 13. i 14. avgusta 1944. na prostoru sjeverne padine Konjuh — Zivinice sa dijelovima 13. SS njemačke divizije »Handžar« U borbi, koja je trajala nekoliko časova, u kojoj su učestvovali svi bataljoni 5. brigade, poginulo je i zarobljeno oko 100 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjena veća komora sa municijom i raznom opremom.³⁵⁶

Kako još nisu bili stvorenni uslovi za prebacivanje 11 divizije preko Drine u Srbiju, to su po naređenju štaba 3. korpusa³⁵⁷ sve jedinice divizije 31. avgusta 1944. otpočele pokret sa prostorije Vlasenica na sjeverozapad (na Majevicu i Trebavu), sa ciljem čišćenja ovog dijela istočne Bosne od neprijatelja. U duhu ovog naređenja, 5. brigada se kretala pravcem s. Simići — s. Matijevići — sjeverni obronci Konjuh — Puračić — s. Ljenobud — s. Sladna i vodila žestoke trodnevne borbe sa dijelovima 28. puka³⁵⁸ 13. SS divizije i 5. bojnom 10. posadnog ustaškog zdruga, u uporištima G i D Srebrnik. Borbe su se vodile 4., 5. i 6. septembra 1944. i odlikovale su se velikom žestinom. Naše snage nisu mogle zauzeti ova uporišta, mada su jedinice ulagale krajnje napore i nanijele neprijatelju značajne gubitke.³⁵⁹ Zaplijenjen je jedan minobacač, 2 puškomitrailjeza, 30 pušaka, 40 konja i druga oprema. Interesantno je, da su jedinice sve ove napade na uporišta preduzimale

³⁵³ Dnevnik Lj. B.

Arhiv VII, reg. br. 30/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 15. 8. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Mušiće i Bjelkiće.

Arhiv VII, reg. br. 58/2, kut. br. 870 — Mjeseci operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade za avgust 1944. god.

³⁵⁷ Zbornik, t. IV, knj. 28, dok. 118 — Naredenje štaba 3. korpusa od 31. 8. 1944. 11. i 38. diviziji za čišćenje terena Majevice, Semberije i Posavine od neprijateljskih snaga.

³⁵⁸ Arhiv VII, NAV-NT-311, film 193, dok. 275 i 317 (mikrofilm — njemački fond) — Izvještaj njemačke grupe armija F od 7. 1. 8. 9. 1944.

Arhiv VII, reg. br. 32/2, kut. br. 60 (fond NDH) — Izvještaj 2. zbornog područja NDH od 16. 8. 1944.

³⁵⁹ Arhiv VII, reg. br. 9/1, kut. br. 42 — Dnevni izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 9. 9. 1944.

danju, što je jedan od osnovnih uzroka neuspjeha. Naši gubici u ovim borbama bili su 12 poginulih i 30 ranjenih.³⁶⁰

Napadi na Srebrnik obustavljeni su 6. septembra 1944. u 23.00 časa, a jedinice izvučene u s. Ljenobud. Sutradan je 5. brigada izvršila pokret u s. Sladna, odnosno s. Džakule, gdje su jedinice razmještene na odmor. Pokret za prebacivanje 11. divizije u Srbiju otpočeo je 10. septembra 1944.³⁶¹ Peta brigada se kretala pravcem s. Murati — Bos. Petrovo Selo³⁶² — s. Omažići — s. D. Lukavica — s. Osmaci i u s. Matkovići stigla 15. septembra 1944.

Sutradan, 16. septembra 1944, u 06.00 časova brigada je izvršila pokret pravcem s. Matkovići — s. Snagovo — s. Kamenica — s. Kostjerovo i istog dana u 16.00 časova otpočela prelaz na desnu obalu r. Drine. Još u toku dana prelaz su izvršili 2., 3. i 4. bataljon sa štabom brigade i obrazovali mostobran u s. Budišić, dok je 1. bataljon ostao na lijevoj obali sa zadatkom zaštite prelaza ostalih snaga 11. divizije.³⁶³ U toku noći 16/17. septembra 1944. godine, Drinu su prešle sve snage 11. divizije, kao i Mačvanski partizanski odred. Prelaz Drine izvršen je priručnim sredstvima i gaženjem. Prvi dijelovi 5. brigade, u kraćoj borbi, koja je trajala oko pola časa, razbili su manje dijelove četnika i nedićevecaca koji su pripucali sa brda iznad s. Budišić.

U vrijeme prelaska u Srbiju, 5. brigada je brojala 1133 borca i bila naoružana sa 770 pušaka, 84 puškomitraljeza, 1 teškim mitraljezom, 10 minobacača, 3 protivtenkovske puške, 45 automata, 74 pištolja, 550 ručnih bombi, 94.000 metaka i 130 minobacačkih granata.³⁶⁴

jeo Arhiv VII, reg. br. 1/3, kut. br. 870 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade za period od 31. 8 do 1. 10. 1944.

³⁶¹ Arhiv VII, reg. br. 7/5-f, kut. br. 461A — Knjiga depeša štaba 3. korpusa.

³⁶² Dnevnik Lj. B. — U Bosanskom Petrovom Selu 11. 9. 1944. predalo se 3. bataljonu 5. brigade 10 četnika Ozrenskog četničkog odreda sa oružjem, između ostalog i sa 3 puškomitraljeza.

³⁶³ Arhiv VII, reg. br. 39/l, kut. br. 866 — Naredenje štaba 11. divizije od 15. 9. 1944. potčinjenim jedinicama za nastavljanje pokreta ka r. Drini.

Arhiv VII, reg. br. 1/3, kut. br. 870 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade za period od 31. 8. do 1. 10. 1944.

³⁶⁴ Arhiv VII, reg. br. 1/4-II, kut. br. 866 — Pregled brojnog stanja naoružanja i opreme 11. divizije na dan 15. 9. 1944.

Glava VI

PREKO DRINE U SRBIJU

Uspješan prođor 11. divizije, povezan sa borbama i ostalih jedinica 12. korpusa, imao je veliki uticaj na slabljenje neprijateljskog otpora u zapadnoj Srbiji.

Sedamnaestog septembra 1944. 5. brigada je otpočela pokret na istok preko pl. Jagodnja ka Krupnju, kojeg je iz pokreta zauzeo 3. bataljon. Veća grupa ljiotićevecaca i nedicevaca izukla se iz varošice i utvrdila u zgradu škole, odakle je pružala žilav otpor do 22.00 časa, kada su se predali. Zarobljeno ih je oko 80, a veći broj je poginuo i ranjen. Zaplijenjene su veće količine oružja.³⁶⁵ Bila je to prva značajna pobjeda 5. brigade na tlu Srbije. Radost boraca bila je utoliko veća, što ih je narod slobodarske Srbije, u svim selima kroz koja su prolazili, oduševljeno dočekivao. Po starom srpskom običaju, pred svakom kućom borcu je dočekivao domaćin i njegovi ukućani hljebom i solju. Naročito su bili dirljivi susreti naših boraca sa stariim ratnicima iz prošlih ratova, koji su, okićeni odlikovanjima, ulazili u naše kolone i ljubili oružje i borce. Osamnaestog septembra 1944. u Krupnju je održan narodni zbor, kome je prisustvovalo nekoliko stotina građana Krupnja i okoline. Na zboru je govorio politički komesar 5. brigade Mahmut Ibrahimpašić Mašo. Istog dana predveče brigada je bila napadnuta od jakih udruženih četničko-ljiotićeških i nedicevskih jedinica,³⁶⁶ koje su se povlačile ispred naših

³⁶⁵ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 94 — Izvještaj štaba 11. divizije od 20. 9. 1944. štabu 12. korpusa o borbama četnika i nedicevaca kod Krupnja i M. Zyornika.

³⁶⁶ Isto. Prema izjavi zarobljenika tu su se nalazila tri četnička »korpusa« pod komandom Račića, jačine oko 2000 ljudi.

Septembar 1944. kod Krupnja u Srbiji. U brigadu se dobrovoljno javilo oko 100 omladinaca

jedinica što su nastupale od Valjeva. Borba je trajala do predveče 19. septembra 1944, kada su jedinice 5. brigade bile prisiljene da napuste Krupanj i izvuku se na visove zapadno i sjeverozapadno od njega. Jednom dijelu ovih četničkih snaga uspjelo je da se noću 19/20. septembra 1944, obišavši desno krilo 5. brigade, probije ka Drini i prebací u Bosnu. Ostatak ovih snaga odstupio je prema Iverku i Ceru. 21. septembra 1944. uhvaćena je veza sa ostalim našim jedinicama i od toga dana 11. divizija je u sastavu 12. korpusa.³⁶⁷ U trodnevnim borbama oko Krupnja, gubici brigade bili su 14 poginulih i 15 ranjenih.³⁸⁴ Zabiljeno je 20 četnika, dok ih je veliki broj poginuo.

Do 25. septembra 1944. 5. brigada je raspoređena na široj prostoriji Krupnja, bez borbenog kontakta sa nepri-

³⁶⁷ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 100 — Naređenje štaba 12. korpusa od 21. 9. 1944. štabovima divizija za čišćenje desne obale Drine i prodiranje u pravcu Mačve.

³⁶⁸ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 94 — Izvještaj štaba 11. divizije od 20. 9. 1944. štabu 12. korpusa o borbama protiv četnika i nediećevaca kod Krupnja i M. Zvornika.

Mobilizacija novih boraca u Mačvi, oktobra 1944.

jateijem. U Krupnju je formirana komanda mjesta i manji partizanski odred. Prema naređenju štaba 12. korpusa od 25. septembra 1944.³⁶⁹ sve jedinice korpusa (11., 16. i 36. divizija) otpočele su pokret ka Mačvi, Ceru i Pocerini, sa zadatkom razbijanja neprijateljskih snaga i oslobođenja ovog dijela Srbije. Izvršavajući svoj dio zadatka, 5. brigada je nastupala pravcem Krupanj — Draginac — greben Iverak (k. 426) — Kosanin grad (k. 687) — s. Petkovica — s. Varna i u s. Vranjska izbila 28. septembra 1944. u popodnevnim časovima.³⁷⁰ Četnici nisu pružili nigdje ozbiljniji

»³⁶⁹ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 139 — Naredenje štaba 12. korpusa od 25. 9. 1944. štabovima divizija za uništenje četnika na prostoriji Lešnica — Cer — Iverak.

³⁷⁰ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. br. 153 — Naredenje štaba 12. korpusa od 27. 9. 1944. štabovima divizija za oslobođenje Mačve i Pocerine.

Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 168 — Izvještaj štaba 11. divizije od 28., 9. 1944. štabu 12. korpusa o razbijanju četnika u Metkoviću i Metlicu.

Dnevnik Lj. B.

otpor. Četničke snage na ovom terenu bile su u raspadanju. Većina njih bacala je oružje i razilazila se kućama, a jedan dio se, poslije kraćih sukoba, predavao našim jedinicama. Samo 5. brigadi za dva dana na Iverku i Ceru predalo se oko 200 četnika. Tih dana se, prema pričanju zarobljenih, potpuno raspala i tzv. Kosmajska četnička »brigada« od oko 800 četnika.³⁷¹

Od 28 septembra do 6. oktobra 1944. 5. brigada je držala položaj na liniji Jevremovačka kosa — s. Dumača — Mišar, sa zadatkom da sa jedinicama 16. vojvodanske divizije vrše blokadu neprijateljskog garnizona Sabac. Bataljoni su samo dijelom snaga držali položaje, dok su se ostali odmarali u obližnjim selima.³⁷²

Narod je svuda oduševljeno dočekivao naše jedinice. Već krajem septembra 1944, ovaj deo Srbije bio je definitivno oslobođen. Prisustvo brojnih jedinica NOV razvilo je u narodu osećanje sigurnosti i saznanje da je okupatorsko-četničkoj vlasti i teroru došao kraj. Uporedo sa vojničkom aktivnošću, na terenu se razvio i vrlo živ politički rad. U selima su održavani zborovi i konferencije, na kojima su, pored političkih radnika sa terena, istupali i vojno-politički rukovodioci iz jedinica. Početkom oktobra 1944. u selima Metković, Varna, Mala i Velika Vranjska, Jevremovac i Desići održani su zborovi kojima je prisustvovalo blizu 1500 mještana. Osnovna pitanja koja su objašnjavana na ovim skupovima, bila su: tumačenje odluka AVNOJ-a, suština sporazuma Tito—Šubašić, o ulozi narodnooslobodilačkih odbora i mobilizacija omladine u našu vojsku. Paralelno sa ovim, komande jedinica (brigada i divizija) donosile su akta o ukidanju svih organa okupatorsko-kvislinške vlasti, a namjesto njih formirale komande mjesta i druge vojno-teritorijalne organe, koji su

³⁷¹ Isto, kao pod 370.

³⁷² Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 1169 — Naređenje štaba 11. divizije od 38. 9. 1944. štabovima 5. i 12. brigade za blokadu Sapca i kontrolisanje severnih padina Cera;

Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 178 — Naređenje štaba 12. korpusa od 29. 9. 1944. štabovima divizija za rušenje komunikacija koje vode iz Šapca ka Obrenovcu, Bogatiću i Loznici; i

Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 112 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiske NOU brigade od 24. 10. 1944. štabu 11. divizije za period od 1. "do 21. 10. 1944.

privremeno, do izbora narodnooslobodilačkih odbora, vršili i civilnu vlast. Svi poslovi i aktivnost vršeni su organizovano, na osnovu uputstva štaba korpusa³⁷³ i u saradnji sa političkim radnicima na terenu. Posebnu aktivnost u svemu ovome pokazali su drugovi iz Mačvanskog partizanskog odreda, koji su došli iz istočne Bosne sa 11. divizijom. Odmah po prelasku Drine, intenzivno se radilo da odred preraste u Mačvansku brigadu, a i u postojeće jedinice otpočeo je priliv novih boraca. Nakon zauzimanja Krupnja i razbijanja četnika na Iverku i Ceru u 5. brigadu je stupilo dobrovoljno oko 100 omladinaca. U noći 5/6. oktobra 1944. 3. bataljon 5. brigade je dobio zadatak da u s. Mrđenovac organizuje prebacivanje i prihvati veće grupe omladinaca i omladinki koji su dolazili iz Srema i izražavali želju da odmah stupe u jedinice NOV. Ove noći prešlo ih je oko 900, od čega ih je 260 raspoređeno u 5. brigadu.³⁷⁴ Ovi novi borci bili su uglavnom rodom iz Srema, a nešto iz Beograda i Zemuna i drugih neoslobođenih mesta sa šireg područja Beograda.

Prema naređenju štaba 12. korpusa³⁷⁵ sve jedinice 11. divizije otpočele su 6. oktobra 1944. pokret na istok, ka Obrenovcu i Beogradu. Peta brigada nastupala je pravcem Vranjska — Vladimirci — s. Kožuar — s. Banjani — s. Ljubinić — s. Stubline — s. Draževac — s. Barić — s. M. Moštanica — Zelezničar — Zarkovo — Banovo Brdo. U regionu Obrenovac — Barić brigada je 9. i 10. oktobra 1944. vodila usputne borbe sa Nijemcima i postepeno se primicala Beogradu. Marševi i borbe trajali su danonoćno. Jedinice su pravile samo kraće zastanke, jednom dnevno, radi podjele hrane. Mada zapovješće nije bio saopšten cilj pokreta i krajnji zadatak i štabovima i borcima je bilo jasno da je otpočela konačna bitka za oslobođenje Beograda. Svim putevima, kroz sva sela i zaseoke, ka Beogradu su

³⁷³ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 163 — Naredenje štaba 12. korpusa od 28.10. 1944. štabovima divizija za likvidiranje okupatorske vlasti na oslobođenoj teritoriji i uspostavljanje narodne vlasti.

³⁷⁴ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 112 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 24. 10. 1944. štabu 11. divizije za period od 1. do 21. 10. 1944.

³⁷⁵ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 195 — Izvještaj štaba 12. korpusa od 10. 11. 1944. o borbama za oslobođenje Obrenovca i Beograda.

Borci 5. brigade prelaze Kolubaru oktobra 1944.

tekle nepregledne kolone naših jedinica, koje je narod oduševljeno pozdravljaо. U svakom selu praznik i narodno veselje. Bio je to veličanstven i nezaboravan prizor. U popodnevnim satima 14. oktobra 1944. borci 5. brigade ugledali su mnoštvo krovova velikog grada, koji su plamnjeli na zracima jesenjeg sunca.

Svaki borac i starješina osjećao je obavezu koja se nametala da se mora opravdati čast i povjerenje, koje je ukazano brigadi time što je i ona u stroju jedinica NOV, koje su do bile zadatak da donesu slobodu glavnom gradu naše zemlje, napačenom i voljenom Beogradu. Borbeni zanos i oduševljenje naših boraca bilo je utoliko veće, što smo se upravo taj dan, 14. oktobra 1944, sastali i sa jedinicama Crvene armije.

Zapovjest za napad jedinice su do bile u pokretu. U 20.00 časova 14. oktobra 1944, bataljoni 5. brigade na juriš su zauzeli Zeleznik i produžili napredovanje ka Zarkovu. I pored velikog zalaganja boraca 5. brigada nije uspjela da slomi otpor Nijemaca u Zarkovu, pa je napad nastavljen

Ibrahimpašić Mahmut Mašo (četvrti slijeva u prvom redu), politički komesar 5. brigade, narodni heroj sa grupom starješina. Poginuo u borbama pod Avalom 1944.

15. oktobra u prepodnevnim časovima. Jedinice su trpjele velike gubitke, jer se napad izvodio danju, preko brisanog prostora, bez sopstvene artiljerijske podrške. Sem toga, jedinice su bile pod stalnom artiljerijskom vatrom njemačkih baterija sa Bežanijske kose.³⁷⁶ Neprijatelj je u Zarkovu pružao žestok otpor, ali su jedinice nastavile sa energičnim napadom i u popodnevnim časovima njemački otpor je slomljen i Zarkovo zauzeto. Manji dijelovi neprijatelja odstupili su ka Banovom Brdu. Jedinice su bez zadržavanja produžile napad na Banovo Brdo, odakle sp. se branile njemačke snage iz unapred izgrađenih jakih fortifikacijskih objekata i snažno podržanih artiljerijom. I pored žilavog otpora, predveče 15. oktobra 1944, 5. brigada je zauzela i ovo uporište. U borbi za Zarkovo i Banovo Brdo poginulo je 30, a zarobljeno 95 njemačkih vojnika, od kojih je 40 bilo ranjeno. Zaplijenjeno je 6 pa-topova 88 mm, 2 LPA topa, višecjevna, 460 pušaka, oko dva vagona granata

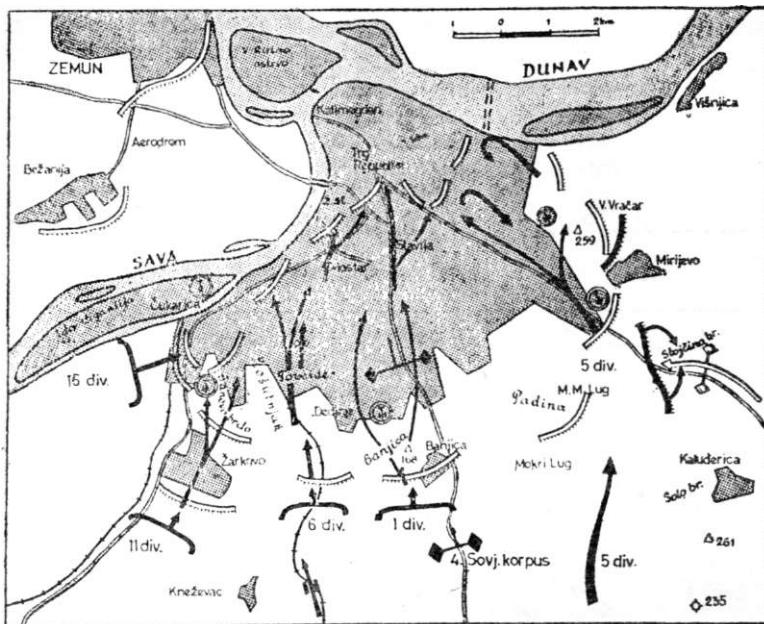
³⁷⁶ Isto kao pod 375.

Oktobar 1944. Zaplijenjena njemačka artiljerija na Banovom Brdu za ove topove, veće količine puščane municije i ostala oprema. Naši gubici bili su 24 poginula i 32 ranjena. Između ostalih, u borbi na Banovom Brdu, poginuo je i najmlađi komandir čete u 5. brigadi, 19-godišnji Dragoljub Aleksić Beba, rodom iz s. Gornji Jelovac kod Prijedora. Istog dana poginula je i njegova sestra Đuja Aleksić, referent saniteta.

Po zauzimanju Banovog Brda, jedinice su orijentisane ka Čukarici, vezujući se na desnom krilu sa dijelovima 6. ličke proleterske divizije, a na lijevom sa jedinicama 16. vojvodanske divizije. Istovremeno, na pravac napada 5. brigade uveden je jedan bataljon iz 12. krajiške brigade. Pošto je 5. brigada, zauzimanjem Banovog Brda, izvršila zadatak postavljen 11. diviziji, to su naređenjem 12. korpusa³⁷⁷ od 16. oktobra u 11.05 časova snage divizije bile izvučene iz borbe na prostoriju s. Zarkovo — Kneževac radi odmora i sređivanja jedinica. Međutim, istog dana

³⁷⁷ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 2 — Zapovjest štaba 12. korpusa od 16. 10. 1944. štabovima 11, 16, 28. i 36. divizije za likvidaciju njemačkih uporišta na Čukarici i u rejonu želj. stanice Beograd i za smještaj na prostorijaria Zarkovo — Kneževac i Obrenovac — Umka.

Učešće 5. brigade u beogradskoj operaciji, oktobra 1944; — borbe u gradu;

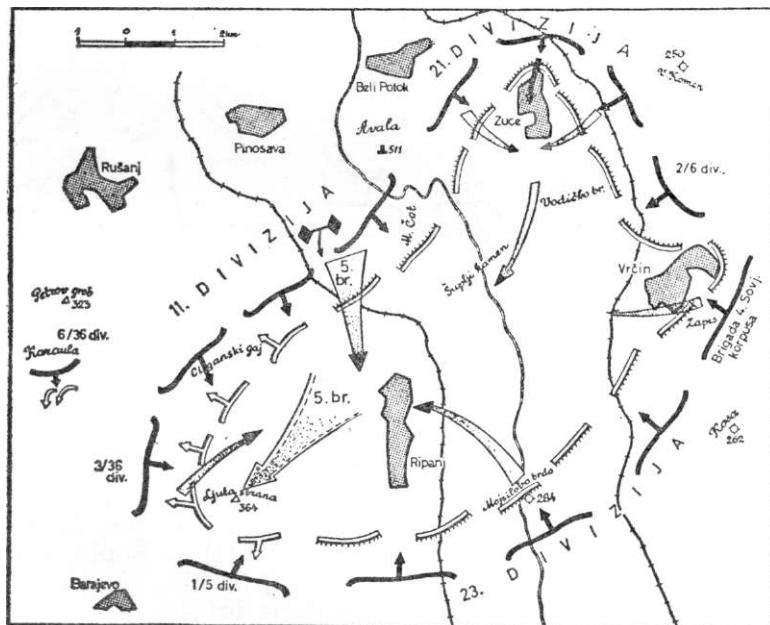
ovo naređenje je povučeno i izdato novo u 17.10 časova,³⁷⁸ po kome je 5. brigada dobila zadatku da usiljenim maršem izvrši pokret u rejon s. Bijeli Potok pod Avalom. Brigada je na sektor Avale stigla u noći 16/17. oktobra 1944. i odmah posjela položaj: vrh Avale (k. 511) — Šuplji kam (k. 295) — Ripanj — Ciganski gaj (k. 252, 303 i 312) — Ljuta strana.³⁷⁹ Na ovim položajima brigada je do 20.

³⁷⁸ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 3 — Zapovijest štaba 12. korpusa od 16. 10. 1944. štabovima divizija za sprečavanje prodora Njemačca od Mladenovca ka Beogradu i za likvidaciju neprijateljskih uporišta u rejonu Cukarice i želj. stanice.

Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 12 — Naređenje štaba 11. divizije štabovima brigade od 16. 10. 1944. za sprečavanje prodora njemačkih snaga od Mladenovca ka Beogradu na liniji Avala-Ripanj.

³⁷⁹ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 112 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 24. 10. 1944. štabu 11. divizije, za period od 1. do 21. 10. 1944.

oktobra 1944. vodila danonoćno žestoke borbe sa jakim njemačkim snagama (1. brdska i 117. divizija, puk »Brandenburg« i ostali dijelovi). Ove borbe karakterisale su se velikom upornošću i žestinom sa obje strane. Dva dana i dvije noći, brigada je vodila odbrambene borbe, uspješno odbijajući mnogobrojne njemačke juriše, koji su uporno, bez obzira na velike gubitke, pokušavali da se dočepaju vrha Avale. Položaje na vrhu Avale, oko spomenika Nez-

Včešće 5. brigade u beogradskoj operaciji, oktobra 1944; — borbe pod Avalom;

nanom junaku, držao je 4. bataljon 5. brigade. Borbe na ovom sektoru bile su najžešće. Borci ovog bataljona najčešće su ručnim bombama odbijali njemačke juriše. Na ostalim položajima brigade, borbe su takođe bile žestoke. U početku naše jedinice nisu imale značajnije podrške u

artiljeriji, pa su im zato dobrodošla dva LPA topa³⁸⁰, zaplijenjena u prethodnim borbama na Banovom Brdu. S obzirom na to što su i Nijemci imali vrlo malo artiljerije, to smo prvi put u ratu bili u situaciji da sa njima vodimo borbu, u tehničkom pogledu, na ravноправној osnovi. Između ostalog, na borbeni moral boraca uticala je i činjenica da je starješinama i borcima bilo poznato (preko prvih zarobljenika) da se tučemo sa zloglasnom 1. brdskom divizijom, koja je učestvovala u V ofanzivi na Sutješci i sa 117. divizijom, sa kojom su Kozarčani bili »znanci« još od 1942. iz ofanzive na Kozaru. Čak ni ranjenici nisu htjeli napuštati položaje.

U jutarnjim časovima 19. oktobra 1944. juriši Nijemaca na Avalu malaksali su. Naše jedinice zadržale su položaje i spriječile prodor Nijemaca preko Avale ka Beogradu. U međuvremenu, na sektor 5. brigade, pristigli su dijelovi jedne sovjetske jedinice — nešto artiljerije i tenkova. Prije podne otpočeo je naš napad radi definitivnog uništenja ove njemačke grupacije. Pravac napada 5. brigade bio je Avala — željeznička stanica Ripanj — Ljuta strana. Na lijevom krilu napadala je 12 kraljička, a na desnom 6. vojvođanska brigada.

Kozarčani i crvenoarmeјci, potpomognuti tenkovima i artiljerijom, jurišali su zajedno na ostatke 1. brdske i 117. njemačke divizije, sveteći Kozaru, Staljingrad i Sutjesku. Juriš Kozarčana bio je nezadrživ. U streljačkom stroju našli su se svi pripadnici brigade, od kuvara do komandanta i političkog komesara brigade. Borci 5. brigade i crvenoarmeјci takmičili su se u jurišu.

Prema izvještaju³⁸¹ komandanta 12. korpusa od 10. novembra 1944. bitka na sektoru Avale spada u naše najveličanstvenije bitke po postignutim rezultatima i velikom zalaganju boraca i čitavih jedinica. Ove borbe odlikovale su se velikom žestinom sudara i upornošću sa obje strane.

³⁸⁰ Radi se o četvorocijevnim njemačkim LPA topovima »flak«. Kako je njihovo dejstvo automatsko, zabunom su ova oruđa u našim dokumentima prikazana kao pa-mitraljezi. Zbog velikog procenta svjetlećih metaka, naši borci su ova oruđa prozvali »žiškavci«.

³⁸¹ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 195 — Izvještaj štaba 12. korpusa od 10. 11. 1944. o borbama za oslobođenje Obrenovca i Beograda.

Zarobljeni Nemci pod Avalom oktobra 1944.

Nijemci su, mada u bezizlaznom položaju, pružali očajnički otpor, čak i kada je to postalo besmisleno. Otpor su pružali i ranjenici, odbijajući sve pozive na predaju. Međutim, borbeni elan i zanos naših boraca bio je veliki i ništa ih nije moglo zadržati u jurišu.

Predveče, 19. oktobra 1944, na pravcu napada 5. brigade, u rejonu brda Ljuta strana, jedna grupa Nijemaca, oko 1500, ukopala se i pružala posljednji očajnički otpor. Jedinice 5. brigade, uz pomoć dijelova 12. krajiške brigade, opkolile su ove neprijateljske snage i pristupile njihovom uništenju, pošto su Nijemci odbili poziv na predaju. Nakon nekoliko uzastopnih i žestokih juriša, ova grupacija je u noći 19/20. oktobra potpuno uništена. U uništenju ove grupacije naročito se istakao 2. bataljon 5. brigade. Jedna veća grupa boraca iz ovog bataljona, koju je predvodio zamjenik komandanta bataljona poručnik Dušan Kostadinović,³⁸² prva je prodrla među opkoljene Nijemce

³⁸² Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 111 — Izvještaj štaba 11. divizije od 24. 10. 1944. štabu 12. korpusa o rezultatima borbe za oslobođenje Beograda.

i ručnim bombama i mitraljezima uništila i zarobila nekoliko stotina Nijemaca. Poslije akcije ove grupe iz 2. bataljona, ostatak od oko 700 neprijateljskih vojnika se predao.³⁸³ U jednom od juriša poginuo je i politički komesar 5. brigade Mahmut Ibrahimpašić Mašo,³⁸⁴ koji je u jurišu sa jednom gruoom boraca bio presječen mitraljeskim rafalom na domak njemačkih rovova. Tako su nam Nijemci za nepuna tri mjeseca ubili i komandanta brigade Radu Kondića³⁸⁵ i političkog komesara, koji su posebno bili omiljeni kod boraca i starješina.

Ovim je, uglavnom borba pod Avalom bila završena. U toku noći 19/20. i 20. oktobra jedinice 5. brigade pretresale su i čistile teren, na kojem su prethodnih dana vođene borbe. Uništavane su grupe Nijemaca, koje su se bile razbježale po jarugama i šumarcima i sakupljan pljen. U ovome su nam pomogli i seljaci iz obližnjih sela.

O žestini i karaktera borbe pod Avalom Vladimir Dedijer, tada u svojstvu dopisnika »Tanjug-a« zapisao je u svoj Dnevnik, pored ostalog, sljedeće:

»... Kad smo došli pred Avalu, u Beli Potok, situacija je bila kritična. Meci su zujali **oko nas**. U štabu jedanaeste Krajiške divizije diktirana je telefonom depeša **od** četvrtog bataljona Pete krajiške kozarske brigade: »... Neprijatelj je izbio pod vrh Avale. Ispod Spomenika vodi se borba ručnim granatama...«

... Stajao sam pored jednog našeg mitraljescu koji je tukao po Nemcima. Dole kraj druma išli su na juriš Rusi u svojim be-

³⁸³ Zbornik, t I, knj. 14, dok. 112 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 24. 10. 1944. štabu 11. divizije za period od 1. do 21. 10. 1944.

³⁸⁴ 20. oktobra 1944. Mašo Ibrahimpašić posmrtno je proglašen za narodnog heroja.

³⁸⁵ Prije juriša na Ljutu stranu zarobljen je jedan njemački major. Njega je zarobio kurir Božo Zvijerac. Kod njega je pronađena fotografija grupe starješina 5. brigade, na kojoj su, pored ostalih, bili Ranko Šipkap i Rade Kondić. Snimak je napravljen sredinom 1943. u Prnjavoru. Tada je Ranko Šipka bio komandant brigade, a Rade Kondić njegov zamjenik. Nijemci su vjerovatno do ove fotografije došli 31. jula 1944. kada je poginuo Rade Kondić na pl. Maknjači, jer on tada nije iznesen iz borbe. Vijest da je kod njemačkog majora pronađena fotografija munjevitno se projicira kroz brigadu. I to je, pored ostalog, doprinijelo žestini naših juriša na ostatke njemačke grupe (Dnevnik B. Lj.)

³⁸⁶ VL. Dedijer, Dnevnik, III dio, izdanje »Jugoslovenska knjiga« Beograd 1950, str. 279—285.

lim uniformama, a pored njih naši Kozarčani. Došao je praznik i u našu ulicu. Deca Kozare ispod Avalе s crvenoarmejcima jurišaju na Nemce! A kako nam je Pavelić bacao letke 1942. godine, objavljivajući da je Kozara »poražena«: »Crvena Armija je daleko na 2500 km i nikada se s njom nećete sresti!«.

Kroz dolinu prema zapadu, Nemci su bežali. Ruska artiljerija je zasipala. Jedan ruski major gleda kroz durbin i dotrča do jednog automatskog protivavionskog topa koji su Kozarčani zarobili dan ranije od Nemaca:

— Davaj oganj!

I naš ti Kozarčanin raspali. Odjuriše svetleći meci u srednjemačke kolone. Jedan kozarski bataljon već je izbio na susednu kosu i otvorio vatru po Nemcima. Na jednom mestu naslagao osamdesetoricu. Bitka se sve više razgorevala. Jedan ruski major pride Peku. Otpoče razgovor...

— Ovaj bataljon sa Kozare herojski se boril! — reče major. Onaj zamjenik komandanta bataljona zasluzio je naziv narodnog heroja...« (radi se o poručniku Kostadinoviću Dušanu, zamjeniku komandanta 2. bataljona 5. brigade, P. A.).

U borbama za Beograd i pod Avalom, 5. brigada je nanijela neprijatelju gubitke od 1250 poginulih i 953 zarođenih njemačkih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 6 SPA i 2 LPA topa, 3 brdska topa, 478 pušaka, 85 puškomitraljeza, 30 automata, 45 pištolja, 250 ručnih bombi, dva vagona topovskih pa-granata, 80.000 puščanih metaka, 80 konja i veće količine odjeće, obuće i ostale ratne opreme.³⁸⁷

Za slobodu našeg glavnog grada dalo je svoje živote 119 boraca i starješina 5. brigade, dok ih je 209 ranjeno.³⁸⁸

Brigada je, zajedno sa ostalim jedinicama, koje su učestvovale u beogradskoj operaciji, pohvaljena od strane Vrhovnog komandanta NOV i POJ, a veći broj boraca i starješina je odlikovan.

³⁸⁷ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 111 — Izvještaj štaba 11. divizije od 24. 10. 1944. štabu 12. korpusa o rezultatima borbe za oslobođenje Beograda.

³⁸⁸ Isto kao pod 387.

Glava VII

NA SREMSKOM FRONTU

U popodnevnim časovima 20. oktobra 1944. po uništenju neprijateljske grupacije pod Avalom, 5. brigada je nastavila nastupanje u četnim i bataljonskim kolonama, pravcem³⁸⁹ Ljuta strana — s. Nenadovac — s. Mejak — s. Guncati, gdje je zanoćila. Usput je zarobljen veći broj Nijemaca, koji su se poslije poraza pod Avalom razbjegzali. U hvatanju i razoružanju Nijemaca učestvovali su i seljaci iz ovih sela.

Naveče 20. oktobra 1944, u selu Guncati, priređeno je veliko narodno veselje povodom oslobođenja Beograda i ovog dijela Srbije. Kako smo već tada u brigadi imali veći broj boraca iz Srbije, ovog puta, pored našeg kozačkog kola i pjesme, borci su igrali i tradicionalno srpsko narodno kolo uz poznatu pjesmu:

Igrale se delije
Nasred zemlje Srbije
Sitno kolo do kola
Čulo se do Stambola.

Sutradan, 21. oktobra 1944, 5. brigada je nastavila pokret pravcem s. Guncati — s. Vranić — Draževac — Jasenak — Obrenovac — Umka, odakle je predveče 22. oktobra prešla u Srem. Za razliku od ostalih do tada savla-

³⁸⁹ Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 63 — Zapovjest štaba 12. korpusa od 20. 10. 1944. štabovima divizija za postavljanje na prostoriju Obrenovac — Skela — Stubline;

Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 162 — Izvod iz operacijskog izvještaja štaba 11. divizije za oktobar 1944.

Peta brigada prelazi Savu kod Umke, 22. oktobra 1944.

danih reka, koje smo prelazili gazom Savu smo savladali brodovima, skelama, i čamcima.

Po prelasku u Srem, sve jedinice su nastavile pokret pravcem s. Jakovo — s. Surčin — s. Dobanovci — s. Ugričevci — s. Simanovci — s. Mihaljevci — s. Prhovo gde su izbile predveče 23. oktobra 1944. Kroz sva ova sela narod Srema nas je oduševljeno dočekivao. Kolone subilezasipane cvijećem, a topovi i ostala oruđa okičeni peškirima.^{31^{h1}}

Poslije dvodnevnog odmora u s. Prhovo, 5. brigada je nastavila pokret predveče 25. oktobra ka Sremskoj Mitrovici, pravcem s. Pećinci — s. Sibač — s. Buđanovci — s. Nikinci — s. Hrtkovci — s. Jarak — s. Sašinci, gdje je stigla u popodnevnim časovima 27. oktobra 1944. Na ovoj etapi pokreta, jedinice su prevožene zaprežnim kolima,

⁸⁸⁰ Zbornik, t I, knj. 14, dok. 63 — Zapovjest štaba 12. korpusa od 20. 10. 1944. štabovima divizija za postavljanje na prostoriju Obrenovac — Skela — Stubline;

Zbornik, t. I, knj. 14, dok. 162 — Izvod iz operacijskog izvještaja štaba 11. divizije za oktobar 1944.

Dnevnik Lj. B.

koja su za tu priliku mobilisali narodnooslobodilački odbori, kako bi se jedinice brže kretale. Noću 27/28. oktobra 1944, prema naređenju-štaba 12. korpusa.³⁹¹ 11. divizija je napala Sremsku Mitrovicu. 5. brigada je dobila zadatak da napadne grad sa sjeverne strane. Međutim, prije otpočinjanja napada ni Stab divizije ni štab korpusa nisu raspolagali podacima da je neprijatelj jakim snagama posjeo unapred pripremljene položaje ispred Sremske Mitrovice. To je bio kontinuelan front koji se protezao od r. Save, kanalom ispred Sremske Mitrovice, s. V. Radinci i dalje ka Fruškoj gori.³⁹² Korpusnom zapovješću bilo je predviđeno da napad otpočne 27. oktobra, u 21.00 čas, međutim, kako je naređenje u 11. diviziji primljeno kasno³⁹³, napad je otpočeo 28. oktobra u 04.00 časa. Usljed nepoznavanja jačine i rasporeda neprijatelja 5. brigada je naišla na žestok otpor izvan grada, na kanalu. Iz istih razloga ni artillerijska priprema nije dala nikakve rezultate. Poslije tročasovne žestoke borbe na kanalu, 1, 2. i 4. bataljon povukli su se na polazne položaje dok 3. bataljon 5. brigade, koji je napadao iz pravca Volerovog salaša niz željezničku prugu Ruma — Sremska Mitrovica, uspio da probije neprijateljsku odbranu, zauzme željezničku stanicu Sremska Mitrovica i prodire u grad. Kako ostale snage 11. divizije nisu postigle značajnije rezultate, uspjeh ovog bataljona ne samo da nije iskorишćen, već se i on sam našao u izuzetno teškoj situaciji. Bataljon je, mada odsječen od ostalih snaga, vodio žestoke osmočasovne borbe u gradu i tek u popodnevним satima izvršio proboj na sjever ka Fruškoj gori. U sastav brigade stigao je tek 30. oktobra 1944. Zahvaljujući snalažljivosti štaba³⁹⁴, bataljon se iz

^{M1} Zbornik, t. I, knj. 8, dok. 225 — Zapovjest štaba 12. korpusa od 27. 10. 1944. štabovima divizija za ovladivanje linijom Ilok — Sid — Rača.

³⁹² Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 8 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 11. 1944. štabu 11. divizije o borbama za oslobođenje Sremske Mitrovice.

³⁹³ Zbornik, t. I, knj. 8, dok. 229 — Izvještaj štaba 11. divizije od 27. 10. 1944. štabu 12. korpusa o pripremama za napad na Sremsku Mitrovicu.

³⁹⁴ Tada je komandant 3. bataljona 5. brigade bio poručnik Dušan Kostadinović, politički komesar Rajko Toroman, a zamjenik političkog komesara bataljona Miloš Storebra.

ove situacije izvukao bez težih gubitaka, dok je neprijatelju nanio veće gubitke i došao do znatnog plijena, koji nije mogao evakuisati.

Naredne noći, 28./29. oktobra, 5. brigada bez 3. bataljona ponovila je napad na istom pravcu uz kraću artiljeirsку pripremu. I ovog puta brigada je prodrla u grad do željezničke stanice, ali pošto ostale jedinice 11. divizije nisu postigle uspjeh, neprijatelj je uspio protivnapadom u jutarnjim časovima 29. oktobra da odbaci 5. brigadu na polazne položaje. Gubici brigade bili su 16. poginulih, 15 nestalih i 30 ranjenih. Između ostalih, poginuli su Ostoja Balaban Čaruga, Savo Krneta, zamjenik komandira čete, Dušan Budimir, komandir voda, i Branko Zec, komandir voda. Teže je ranjen politički komesar brigade Jovo Mišljenović Pop, koji je dan kasnije umro od zadobijenih rana u bolnici u s. Šašinci.³⁹⁵

Predveče 30. oktobra 1944, na položajima ispred Sremske Mitrovice, 5. brigadu su smijenile jedinice 16. vojvođanske divizije³⁹⁶, a ona bila povučena u Rumu na odmor, gdje je istovremeno preuzela i garnizonsku službu.

Na odmoru u Rumi, 5. brigada je ostala do 11. novembra 1944. godine.³⁹⁷ Nakon stalnih tromjesečnih marševa i borbi, bio je to prvi duži odmor brigade. Ovo vrijeme is-

³⁹⁸ Jovo Mišljenović Pop, rođen je 1922. u selu Glavaci, opština Otočac, a odrastao je u okolini Okučana, gdje mu je porodica bila kolonizirana. Naprednom omladinskom pokretu pristupio je još 1939. godine kao bogoslov, sarajevske bogoslovije gdje je primljen u SKOJ. Sredinom 1941. uhapšen je od ustaške policije. Septembra 1942. pobegao je iz Jasenovačkog logora i došao na Kozačru. Nakon jednomjesečnog oporavka stupio je u 2. bataljon 5. brigade, gdje je ubrzo primljen u KPJ i postavljen na dužnost političkog komesara čete. Od septembra 1943. do oktobra 1944. bio je politički komesar 4. bataljona, a 20. oktobra, poslije pogibije Mahmuta Ibrahimpašića, postavljen je na dužnost političkog komesara 5. brigade. U redovima 5. brigade bio je cijenjen kao neobično hrabar i plemenit drug.

Zbornik, t. I, knj. 8, dok. 253 — Naređenje štaba 11. divizije od 31. 10. 1944. štabovima brigada za pokret i razmještaj jedinica radi odmora i sređivanja;

Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 8 — Izvještaj štaba 5. krajške NOU brigade štabu 11. divizije o borbama za oslobođenje Sremske Mitrovice³⁹⁸

³⁹⁷ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 49 — Naređenje štaba 11. divizije od 10. 11. 1944. štabovima brigada za marš i smjenu 16. divizije.

Komandant 11. divizije Miloš Siljegović (peti slijeva) sa grupom starješta 5. brigade u Rumi 7. novembra 1944.

korišćeno je za popunu upražnjenih komandnih dužnosti, do kojih je došlo zbog gubitaka i premještaja. Dotadašnji komandant brigade major Dušan Egić, postavljen na novu dužnost, a za vršioca dužnosti komandanta 5. brigade određen je Mirko Šiljak. Za političkog komesara brigade postavljen je Drago Stefanović, a namjesto premještenog Miloša Pajkovića, na dužnost zamjenika političkog komesara brigade postavljen je Mirko Vranić. Po štabovima bataljona i komandama četa takođe su popunjena upražnjena rukovodeća mjesta.

Tih dana održan je sastanak sa cijelokupnim komandnim kadrom brigade, zaključno sa komandama četa. Sastanku je prisustvovao i komandant divizije pukovnik Miloš Siljegović. Pored detaljne analize stanja u brigadi, glavno pitanje, koje je razmatrano na ovom skupu, bilo je: prelazak na frontalni način ratovanja u ravnicu i svi problemi koji iz toga proističu za rukovodioce i jedinice. Sadejstvo sa avijacijom i artiljerijom, održavanje čvrstih veza sa

susjednim jedinicama, izviđanje, savladavanje minskih polja, ukopavanje, privikavanje boraca i rukovodilaca na izvođenje borbenih dejstava i danju i si.

Povodom 27-godišnjice oktobarske socijalističke revolucije, 7. novembra 1944, izvršena je smotra brigade, poslije čega je na trgu u Rumi izveden prigodan program za borce i građane. Na mitingu je govorio politički komesar 11. divizije i jedan sovjetski viši oficir.

Po naređenju štaba 12. korpusa,³⁹⁸ 11. divizija na frontu ispred Erdevika smijenila je 16 vojvođansku diviziju. S tim u vezi, 5. brigada je izvršila pokret u noći 11/12. novembra 1944, pravcem Ruma — Vel. Radinci — Mandjelos — Calma — Divoš — Bingula. Ovdje je smijenila 4. brigadu 16. vojvođanske divizije na odsjeku fronta: Matora šuma — k. 130 — Gornje Lice — k. 103 — Konjov mlin (zapadno od s. Bingula). Na ovim položajima brigada je ostala do 17. novembra, kada je smijenjena od 32. brigade i povućena u s. Mandjelos u divizijsku rezervu. Za šest dana provedenih na ovim položajima, brigada nije vodila značajnije borbe, izuzev nekoliko izvedenih demonstrativnih napada i nasilnih izviđanja. Gubici brigade bili su 1 poginuo i 8 ranjenih.³⁹⁹ Istovremeno, ovih dana 11. divizija je izšla iz sastava 12. korpusa i ušla u sastav I. proleterskog korpusa.⁴⁰⁰

U ulozi divizijske rezerve brigada je ostala do 31. novembra 1944.⁴⁰¹ Pri 11. diviziji formiran je dopunski bataljon i smješten u s. Šuljam. Za komandanta bataljona postavljen je Jovo Vranić, a za političkog komesara Miloš Storebra, obojica iz 5. brigade. Ovo je bila nastavna jedinica, u kojoj su svi novomobilisani borci sticali os-

³⁹⁸ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 48 — Naređenje štaba 12. korpusa od 10. 11. 1944. štabu 16. divizije za smjenu i marš do prostorije Krušedol — Marr. dik — Beška — Krčedin.

³⁹⁹ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 64 — Petnaestodnevni operativni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 14. 11. 1944. štabu II. divizije.

⁴⁰⁰ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 86 — Izvještaj štaba 11. divizije od 25. 11. 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o rasporedu neprijateljskih i svojih snaga.

⁴⁰¹ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 101 — Izvještaj štaba 11. divizije od 1. 12. 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o dejstvima divizije od 15. do 30. 11. 1944.

novna vojno-politička znanja i potom raspoređivani u ostale jedinice. Iz ovog bataljona, tokom novembra 1944, raspoređeno je u 5. brigadu 630 boraca.

Za vrijeme boravka u selu Mandjelos, borci brigade osjećali su se kao pod Kozarom. Ovo osjećanje, kod starih boraca, bilo je izazvano ljubavlju i pažnjom, kojom su bili okruženi od mještana, a na uži zavičaj podsjećala su ih i zgarišta ovog partizanskog sela, koje je neprijatelj tokom rata nekoliko puta palio.

U to vrijeme u brigadu je stigla i vijest da su u borbama za Travnik koncem oktobra i početkom novembra 1944. poginula tri poznata kozaračka junaka i komandanta Josip Mažar Šoša, prvi komandant 5. brigade, Petar Mećava, komandant 3. bataljona u vrijeme formiranja brigade, i Ranko Sipka, koji je preko godinu dana uspješno komandovao 5. brigadom. Njihova imena usko su vezana za borbeni put 5. brigade i za njene prve pobjede i uspjehe. Sa viještu o njihovoj pogibiji, do boraca je stigla i pjesma koja se u Krajini pjevala tih dana:

**Plaću gore i zelene jele,
Nema Soše ni Mećave Pere,
Kad je borba na Travniku bila,
Krajina je Sošu izgubila.
Kozara se u crno zavila,
Izgubila tri najbolja sina ...**

Koncem novembra 1944. došlo je do privremene stabilizacije fronta u Sremu, koji se protezao od r. Save do r. Dunava, pravcem s. Martinac — s. Erdevik — s. Ljuba — Ilok.⁴⁰² Na ovom dijelu fronta nalazile su se nepotpune 118. i 264. njemačka divizija, izvjesne njemačke policijske snase i razne ustaško-domobranske i druge kvislinške jedinice.⁴⁰³ Prema ovom neprijatelju držale su front jedinice 1. proleterskog korpusa (1. proleterska, 5. krajiška, 11. krajiška i 21. srpska divizija).

⁴⁰² Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 105 — Izvještaj obavještajnog odjeljenja štaba 1. proleterskog korpusa od 2. 12. 1944.

⁴⁰³ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 105 — Izvještaj obavještajnog odjeljenja štaba 1. proleterskog korpusa od 2. 1944.

Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 46 — Izvještaj obavještajnog centra štaba 11. divizije od 9. 11. 1944. o rasporedu i numeraciji neprijateljskih jedinica.

Stab 1. proleterskog korpusa, 1. decembra 1944, odlučio je⁴⁰⁴ da izvrši probor neprijateljske odbrambene linije. S tim u vezi, 11. divizija dobila je zadatak da napada na odsjeku fronta: Cerje pustara (k. 134) — Emilijin dvor (k. 94). U okviru divizije, zadatak 5. brigade bio je da izvrši prođor pravcem Štara Bingula — Lice pustara — Kalile i da izbjegne na komunikaciju Erdevik — Ljuba, na prostoru k. 124 i šume Veliki Bakonj. Pošto ovlada ovim zemljšnjim objektima i presječe komunikaciju Erdevik — Ljuba, glavnim snagama napada Erdevik sa sjeverne i sjeverozapadne strane, a po likvidaciji Erdevika nastupa pravcem Erdevik — Lipik — k. 111 — s. Gibarac.⁴⁰⁵ Kako je 11. divizija bila na težišnom pravcu napada, to su njeni, dejstva podržavala dva puka sovjetske artiljerije i artiljerijska brigada 5. krajiške divizije.

Nakon jednočasovne artiljerijske pripreme, 3. decembra 1944. u 10.00 časova otpočeo je napad pješadije. I pored toga što su položaji neprijatelja bili solidno utvrđeni a ispred prednjeg kraja odbrane postavljena minska polja i žičane prepreke, 5. brigada je uspjela već u prvom naletu da se uklini u prednji kraj neprijateljske odbrane.⁴⁰⁶ Međutim, neprijatelj je davao ogorčen otpor, vršeći stalne protivnapade pješadijom i tenkovima. I pored toga, jedinice brigade održale su se na osvojenim položajima. Četvrtog decembra u 12.30 časova brigada uspijeva da slomi otpor neprijatelja i da se kroz nastalu brešu ubaci u njegovu pozadinu. Odmah zatim brigada vrši manevr i napada s. Erdevik, glavni čvor odbrane na ovom dijelu fronta sa zapada. Prođor 5. brigade, a potom izvršeni manevr u bok i pozadinu neprijateljskih snaga, uslovio je pad Erdevika, nakon čega je neprijatelj otpočeo povlačenje i na ostalim dijelovima fronta.

⁴⁰⁴ Zbornik, t I, knj. 10, dok. 99 — Zapovijest štaba 1. proleterskog korpusa od 1. 12. 1944. štabovima divizije za probor neprijateljske odbrane.

⁴⁰⁵ Zbornik, t I, knj. 10, dok. 108 — Naređenje štaba 11. divizije od 2. 12. 1944. štabovima brigada za probor neprijateljske odbrane.

⁴⁰⁶ Zbornik, t knj. 10, dok. 114 — Izvještaj štaba 11. divizije od 6. 12. 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o oslobođenju Erdevika, Bačinaca i Sida.

U operacijskom dnevniku štaba 1. proleterskog korpusa za period od 1. do 31. decembra 1944. o tome se kaže:

»XI divizija: — V brigada posle izvršene koncentracije, uz sadejstvo 1. proleterske brigade 1. proleterske divizije uspeva da potisne neprijatelja sa položaja i da zaobilaznim manevrom sa zapada napadne selo Erdevik. Po likvidaciji istog izvršila je gonjenje pravcem s. Bačinci. Odlučnost i požrtvovanost dominirali su u napadu i gonjenju neprijatelja.

Manevrom ove brigade i likvidacijom Erdevika, neprijatelj je odstupio i sa položaja ispred 12. brigade, gde je frontalno bilo teško odbaciti ga.

Pad Erdevika izvršen je i uz sadejstvo 32. srpske brigade, poslije njenog ovladavanja: Kalile — k. 147. Do ovladavanja ovog položaja došlo je tek po izbijanju 5. brigade u zalede, odnosno sa zapadne strane s. Erdevika⁴⁰⁷.

Po oslobođenju Erdevika, 5. brigada zajedno sa ostatim snagama divizije produžila je gonjenje razbijenog neprijatelja pravcem Erdevik — s. Bačinci — s. Gibarac — Sid — s. Tovarnik. Sid je oslobođen 5. decembra u 23.00 časa snagama 11. krajiške i dijelovima 1. proleterske divizije.⁴⁰⁸

U trodnevnim borbama, 5. brigada je zarobila 36 neprijateljskih vojnika i oficira, poginulo ih je oko 120. Zaplijenjena su 3 tenka, 7 topova, 2 teška minobacača, 2 kamiona, 20 puškomitrailjeza »šaraca« i veće količine ostatog oružja i vojne opreme.⁴⁰⁹ Gubici brigade bili su 27 poginulih i 114 ranjenih.⁴¹⁰ Između ostalih, u borbama za Sid poginuo je i Stevo Radočić, pomoćnik političkog komesara 4. bataljona 5. brigade.

Iz ocjena štaba divizije i štaba korpusa vidi se da je cjelokupan borački i starješinski sastav 5. brigade poka-

⁴⁰⁷ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 165 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa od 1. do 31. 12. 1944.

⁴⁰⁸ Isto kao pod 407.

⁴⁰⁹ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 114 — Izvještaj štaba 11. divizije od 6. 12. 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o oslobođenju Erdevika, Bačinaca i Sida.

Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 118 — Izvještaj štaba 11. divizije od 2. 12. 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o zarobljenim neprijateljskim vojnicima i materijalu prilikom oslobođenja Sida; i

Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 136 — Operacijski izvještaj štaba 11. divizije od 1. do 15. 12. 1944.

⁴¹⁰ Isto kao pod 409.

Februar 1945. Analfabetiski tečaj u rovovima sremskoga fronta

zao krajnju odlučnosti upornost, kako u proboju utvrđene neprijateljske linije, tako i kasnije u gonjenju neprijatelja. Posebnu teškoću u ovim borbama predstavljala su mnogo-brojna minska polja (koja su u većini i prouzrokovala ovako velike gubitke) i podvodan teren koji je otežavao kretanje i snabdijevanje jedinica. Uspjehu 5. brigade u ovim borbama u dobroj mjeri doprinijelo je efikasno dejstvo »flakova« zvanih »žiškavaci«, koje je brigada zaplijenila 16. oktobra 1944. na Banovom Brdu. Borci su ova oružja nosili na rukama, tako da su skoro uvijek bila u streljačkom stroju. Po karakterističnom dejstvu ovih topova, 5. brigada je bila uvijek uočljiva i od ostalih, susjednih jedinica.

Po zauzimanju Sida i nakon jednodnevnog odmora, brigada je izvršila pokret pravcem s. Tovarnik — s. Sidski Banovici — s. Nijemci — s. Komletinici i po padu mraka 8. decembra uvedena u borbu na pravcu Otok — Privlaka,

sa zadatkom da zauzme ova mjesta.⁴¹¹ Na ovom dijelu fronta 5. brigada je ostala do 27. decembra 1944. i za to vrijeme vodila danonoćne žestoke borbe, koje su se odlikovale velikom upornošću i zalaganjem jedinica i stalnim neprijateljskim protivnapadima potpomognutim artiljerijom i tenkovima. Ozbiljnijeg uspjeha 5. brigada u ovim borbama nije imala, pošto je neprijatelj blagovremeno izgradio i uspio posjeti ovu odbrambenu liniju. Gubici 5. brigade tokom ovih borbi bili su 44 poginula, 102 ranjena i 3 nestala.⁴¹²

Pošto ju je smijenila 12. krajiska brigada, 5. brigada je u noći 26/27. decembra krenula ka s. Nijemci, gdje je smještena na odmor.

Novu godinu 1945, četvrtu u ratu, borci 5. kozaračke brigade dočekah su u s. Nijemci na Bosutu. Po jedinicama su bile priredene skromne svečanosti. Intendanti jedinica 5. brigade imali su pune ruke posla. Iz pozadine su stigle hiljade paketa kao pokloni za novogodišnje praznike borcima na frontu. Tu akciju organizovala je AFZ i omladinska organizacija pod parolom: »Sve za front«. Najveći broj ovih paketa upućen je iz Srema, Beograda i Srbije. Pripadnici 5. brigade bili su prijatno iznenadeni činjenicom, da je na mnogim paketima stajala adresa »Nepoznatom borcu 5. kozaračke brigade«. U svakom paketu je, pored poklona, bilo i pismo sa novogodišnjom čestitkom i željama za skoru pobjedu.

U prijepodnevnim satima 1. januara 1945, po naredenju⁴¹³ štaba 11. divizije, 5. brigada je premještena iz s. Nijemci u s. Ilince, gde je i dalje trebalo da ostane na odmoru. Međutim, 3. januara ujutru štab divizije je naredio da se brigada hitno vrati u s. Nijemce, sa zadatkom da stupi u vezu sa štabom 21. divizije i sadejstvuje joj u

⁴¹¹ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 136 — Operacijski izvještaj štaba 11. divizije od 1. do 15. 12. 1944;

Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 163 — Operacijski dnevnik štaba 5. krajiske NOU brigade od 15. do 31. 12. 1944; i

Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 165 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa od 1. do 31. 12. 1944.

⁴¹² Isto.

⁴¹³ Arhiv VII, reg. br. 2/1, kut. br. 871 — Desetodnevni operacijski izvještaj štaba 5. krajiske NOU brigade štabu 11. divizije za period od 1. do 10. 1. 1945.

sprečavanju daljeg neprijateljskog jprodora ka Sidu. Sve jedinice brigade izvršile su odmah pokret, no po izbijanju u rejon s. Nijemci ustanovljeno je da tu nema naših jedinica i da je neprijatelj već zauzeo ovo selo.

Stab brigade je samoinicijativno odlučio da izvrši protivnapad i povrati s. Nijemci. Dva bataljona (1 i 2) napala su neprijatelja u istočnom dijelu sela, na lijevoj obali r. Bosut, tako da je 1. bataljon nakon žestoke borbe već u 10.00 časova uspio da zauzme ovaj dio sela, protjerajući neprijatelja preko mosta i prebacujući svoje snage na desnu obalu rijeke. Istovremeno uspio je da na desnom krilu uhvati vezu i sa dijelovima 1. proleterske divizije.

Za ovo vrijeme prebačeni su na desnu obalu Bosuta 3. i 4. bataljon nizvodno od s. Nijemci, za zadatkom da napadnu neprijatelja u selu sa juga i istovremeno pokušaju da uspostave vezu sa 5. srpskom brigadom na lijevom krilu.⁴¹⁴ Po prelasku Bosuta, ovi bataljoni su naišli na snažan otpor, ali su i pored toga uspjeli do pada mraka da likvidiraju nekoliko mitraljeskih gnijezda i zauzmu nekoliko kuća na južnoj ivici sela. Borba je nastavljena i do 10.00 časova 4. januara, kada je štab 11. divizije naredio da se sve jedinice 5. brigade izvuku na lijevu obalu r. Bosut. Čitav dan, 4. januara, do 22.00 časa, 5 brigada je držala položaj na lijevoj obali r. Bosut, od mesta na ivici šume sjeverno od Livada, uzvodno rijekom Bosut do mosta u s. Nijemci, kada ju je smijenila 6. lička proleterska divizija, a ona povučena u s. Ilince.

Mada brigada nije uspjela da potpuno ovlada s. Nijemci, ona je ovim protivnapadom zaustavila dalje prodiranje neprijatelja ka Sidu. Borbu neprijateljske pješadije, potpomagalo je nekoliko tenkova »tigar«, koje naše ptuške nisu mogle oštetiti. U ovim borbama gubici brigade bili su 26 poginulih, 72 ranjena i 3 nestala.⁴¹⁵

Sutradan 5. januara 1945, 5. brigada je izvršila pokret pravcem s. Ilinci — s. M. Vašita — Sid — s. Berkasovo, gdje je smještena na odmor. Na odmoru u rejonu s. Berkasovo — Sid brigada je ostala do 17. januara 1945. Za to vrijeme po jedinicama je izvođena intenzivna vojnička

⁴¹⁴ Isto kao pod 413.

⁴¹⁵ Isto kao pod 413.

obuka, a neke jedinice su bile angažovane na fortifikacijskom utvrđenju rezervnih položaja ispred Sida.⁴¹⁶

U jutarnjim časovima 17. januara 1945. brigada je dobila naređenje da usiljenim maršem izvrši pokret u pravcu Lovaša, sa zadatkom da ojača odbranu 5. divizije i spriječi prodror neprijatelja na tom pravcu. Međutim, zbog izmjenjene situacije na dijelu fronta Tovarnik — Sid, ovaj zadatak je promijenjen, pa je brigada uvedena u borbu na Tovarnik.⁴¹⁷ Bataljoni su zauzeli položaj ispred Tovarnika: k. 136 — ivica šume Cerje — k. 137 — k. 139. Desni susjed 5. brigade bili su dnelovi 5. krajiške divizije, a lijevi 13. proleterska brigada. Čitav dan 17. januara brigada je odolijevala neprijatelju i sprečavala njegov prodror ka Sidu. U 21.00 čas brigada je sa tri bataljona izvršila protivnapad i uspjela da prodre u s. Tovarnik. U selu se razvila ogorčena borba. Čitavu noć 17/18. januara, u Tovarniku su se smjenjivali naši juriši i protivjuriši neprijateljske pješadije, koja je bila potpomognuta sa 7 tenkova »tigar«. Borba se vodila za svaku kuću. Snage 5. brigade uspjele su da razbiju neprijateljsku komoru, gdje je poginulo oko 20 Nijemaca i zaplijenjeno preko 100 pari uniformi i dosta druge opreme. U svitanje 18. januara jedinice 5. brigade ovladale su polovinom sela, no štab 11. divizije naredio je da se protivnapad obustavi i jedinice brigade izvuku na prvobitne položaje. U ovoj borbi gubici 5. brigade bili su 20 poginulih, 103 ranjena i 10 nestalih.⁴¹⁸

U 10.00 časova 18. januara 1945. godine 5. brigada je upućena u s. Gibarac. Istog dana u 21.00 čas brigada je dobila naređenje da posjedne položaje između Sida i s. Gibarac, sa zadatkom da izvodi odsudnu odbranu na ovom pravcu. Čitavu noć 18/19. januara jedinice su se ubrzano utvrđivale, tako da su do svitanja 19. januara bile izgrađene dvije linije rovova, na međusobnoj udaljenosti od 600 do 1000 metara.

Već u ranim jutarnjim časovima 19. januara neprijatelj je otpočeo napad iz pravca Sida. Razvila se žestoka borba na čitavom frontu brigade. Napad neprijateljske

⁴¹⁸ Isto kao pod 413.

⁴¹⁷ Arhiv VII, reg. br. 867 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 5. krajiške NOU brigade o borbama od 10. do 22. I 1945.

⁴¹⁸ Isto kao pod 417.

pješadije bio je i ovoga puta potpomagan tenkovima. Do 09.00 časova sve jedinice uspješno su odbijale neprijateljske napade. Međutim, tada je neprijatelj, potpomognut tenkovima, izvršio silovit napad na centar borbenog rasporeda i uskoro uspio da ovlada prvom linijom rovova. U popodnevnim časovima naše snage su uz uspješno sadejstvo avijacije⁴¹⁹ izvršile protivnapad i oko 17.00 časova povratile izgubljene položaje. Naredna dva dana i dvije noći, 5. brigada je na ovim položajima vodila uporne odbrambene borbe i uz sadejstvo ostalih naših snaga konačno slomila neprijateljska ofanzivna dejstva. Predveče 21. januara 1945. sve snage NOV u Sremu prešle su u protivnapad i ponovo zauzele Šid i odbacile neprijatelja ka Tovarniku.⁴²⁰ U ovim trodnevnim borbama brigada je imala gubitke od 16 poginulih, 93 ranjena i 3 nestala.⁴²¹

Poslije ponovnog oslobođenja Sida, 5. brigada je određena u divizijsku rezervu i smjestila se u sjeverozapadni dio grada Sida, gdje je ostala do 24. januara 1945.

Poslije ovih borbi u Sremu se definitivno stabilizovao front na liniji: Telarovićev salaš na Dunavu (istočno od Mohova) — istočno od s. Tovarnik — istočno od s. Ilinci — r. Bosut sa mostobranima u s. Batrovci i Lipovcu — r. Sava.⁴²²

U popodnevnim časovima 24. januara 1945. 5. brigada je po naređenju štaba 11. divizije izvršila pokret iz Sida za s. Kuzmin, gdje se smjestila na odmor i tu ostala do početka februara 1945. godine. U jedinicama je po posebnom planu organizovana intenzivna obuka. Sem toga, bataljoni su, uz pomoć civilnog stanovništva, radili na utvrđivanju rezervnih položaja na liniji s. Kuzmin — s. Bingule — s. Erdevik.⁴²³

⁴¹⁹ Na ovom pravcu dejstvovao je 421 avijacijski jurišni puk koji je bio naoružan sovjetskim avionom 11-2.

⁴²⁰ Arhiv VII, reg. br. 41-3, kut br. 867 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 5. krajiške NOU brigade o borbama od 10. do 22. 1.⁴¹⁹ 1945.

⁴²¹ Isto kao pod 420.

⁴²² Arhiv VII, reg. br. 1/1, kut. br. 254 — Bojne relacije 1. armije za januar 1945. godine.

⁴²³ Arhiv VII, reg. br. 4/1, kut. br. 871 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 5. krajiške NOU brigade o borbama od 23. do 31. 1. 1945.

Mart 1945. u s. Martinci. Preobuka na novom oružju

Cio februar i mart 1945. brigada je provela **u s. Berkasovu**, nedaleko od Sida. Za to vrijeme, bataljoni **su na smjenu** držali položaje ka Tovarniku. Za čitavo to vrijeme, na dijelu fronta koji je držala 11. divizija, nije bilo značajnijih borbenih dejstava.⁴²⁴

Početkom februara 1945. za komandanta brigade postavljen je major Ljubomir Jajčanin Bijeli.

U sumrak 22. marta 1945. 5. brigada je smijenjena na položajima ispred s. Tovarnik i otpočela je pokret pravcem Sid — Gibarac — s. Baćinci — s. Kuzmin i u noći 22/23. marta 1945. stigla u s. Martinci, gdje se razmjestila

⁴²⁴ Arhiv VII, reg. br. 5/1, kut. br. 871 — Desetodnevni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima u vremenu od 20. do 28. 2. 1945.

Arhiv VII, reg. br. 6/1, kut. br. 871 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije za period od 1. do 10. 3. 1945.

Arhiv VII, reg. br. 7/1, kut. 871 — Operacijski izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije za period od 10. do 20. 3. 1945.

na odmor⁴²⁵ i ostala do 3. aprila 1945. U ovom vremenu izvršeno je prenaoružanje i reorganizacija jedinica. Umjesto dotadašnjeg trofejnog naoružanja, njemačkog i jugoslovenskog brigada je dobila kompletno novo naoružanje sovjetskog porijekla.

Istovremeno u brigadi je izvršena reorganizacija jedinica. Prešlo "se na trajnu formaciju od čete do divizije. U bataljonima su i dalje zadržane tri streljačke čete, s tim što je u svakom bataljonu formirana i četa pratećih oruđa sastava: vod minobacača, vod protivtenkovskih pušaka i mitraljeski vod. Rasformiran je dotadašnji 3. bataljon, a 4. je preimenovan u 3. Od toga vremena brigada ima tri bataljona i sljedeće samostalne čete: četu pratećih oruđa, četu automatičara, izviđačku četu, četu za vezu i sanitetsku četu. Intenzivno je izvodena vojna obuka na novom oružju, nakon čega je koncem marta i početkom aprila 1945. izvršeno bojevo gađanje.⁴²⁶ Ma koliko je prenaoružavanje predstavljalo neminovnost, s obzirom na izmijenjene uslove ratovanja i snabdijevanja (prije svega municijom) borci 5. brigade teško su primali rastanak sa trofejnim oružjem. Iako novom oružju nije bilo zamjerke, borci i rukovodioci, prije svega Kozarčani, koji su u redovima 5. brigade od njenog formiranja, teška srca su se rastajali od svake puške, automata i puškomitraljeza »šarca«. To oružje oteto od neprijatelja u borbama na Prijedoru, Patriji i Ravnom gaju pod Kozarom 1942. godine, kod Bihaća, Suhače, Banje Luke, Teslica, Dervente i na ostalim bojištima širom zemlje, bilo je priča za sebe. Teško je bilo rastati se sa legendarnim puškomitraljezom »ronjigom« kojeg je februara 1942. zaplijenio Rade Gajić Ronjgo na Kruškovcu pod Kozarom i kojeg su borci 2. bataljona ponosno nosili pune tri godine kroz mnogobrojne okršaje. Svako ovo oružje koje su borci odlagali predstavljalo je dio brigade, dio njenog borbenog puta, jer je bilo zaliveno i obojeno krvlju stotine njenih boraca.

⁴¹⁵ Arhiv VII, reg. br. 8/1, kut. br. 871 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 5. krajiške NOU brigade za period od 19. do 31. 3. 1945.

⁴¹⁶ Arhiv VII, reg. br. 1/14, kut. br. 251 — Zapovijest štaba 1. armije od 20. marta 1945. o smjeni sa položaja 11. divizije radi prenaoružavanja, reorganizacije i obuke jedinica.

Glava Vili

U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE ZEMLJE

Na posljednju etapu svog borbenog puta 5. kozaračka brigada krenula je 3. aprila 1945. u 18.00 časova. Prije pokreta održana je mala svečanost u s. Martinci. Poslije defilea, ispred improvizovane tribine, jedinice su se svrstale u marševsku kolonu i produžile pokret pravcem s. Kuzmin, s. Kukujevci — s. Morović. Gostoljubivi stanovnici s. Martinci srdačno su ispratili borce.

U vezi ša planiranim probojem sremskog fronta koji je bio predviđen za 12. april 1945, 11. divizija je dobila zadatak da pređe u napad nekoliko dana ranije na pomoćnom pravcu kroz Bosutske šume. Ovaj manevar 11. divizije izvršen pravcem s. Morović — s. Vrbanja — s. Otok, imao je za cilj da privuče neprijateljske rezerve i tako neposredno sadejstvuje našim glavnim snagama, koje su vršile proboj fronta na pravcu Sid — Tovarnik — Vinkovci. U vezi sa tim zadatkom, 5. brigada je nastavila marš i oko 04.00 časa 4. aprila 1945. prešla r. Bosut u s. Morović i produžila kroz Bosutske šume ka s. Soljani. Ovaj pokret je bio vrlo naporan, jer se jedinica čitavu noć i dan kretnala preko močvarnog terena. Na većem dijelu marša, borci su satima gazili vodu, koja je mjestimično dostizala visinu i do metra. Istog dana u 16.30 časova 5. brigada je izbila pred s. Soljani i iz pokreta ga zauzela, odbacivši slabije neprijateljske snage ka s. Vrbanja.⁴²⁷ Na lijevom krilu 5. brigade, u visini s. Drenovci, trebalo je da se nalazi 12. kra-

⁴²⁷ Arhiv VII, reg. br. 2—2/1, kut. br. 254 — Bojna relacija 1. armije za period od 3. do 14. aprila 1945. Proboj fronta u Sremu.

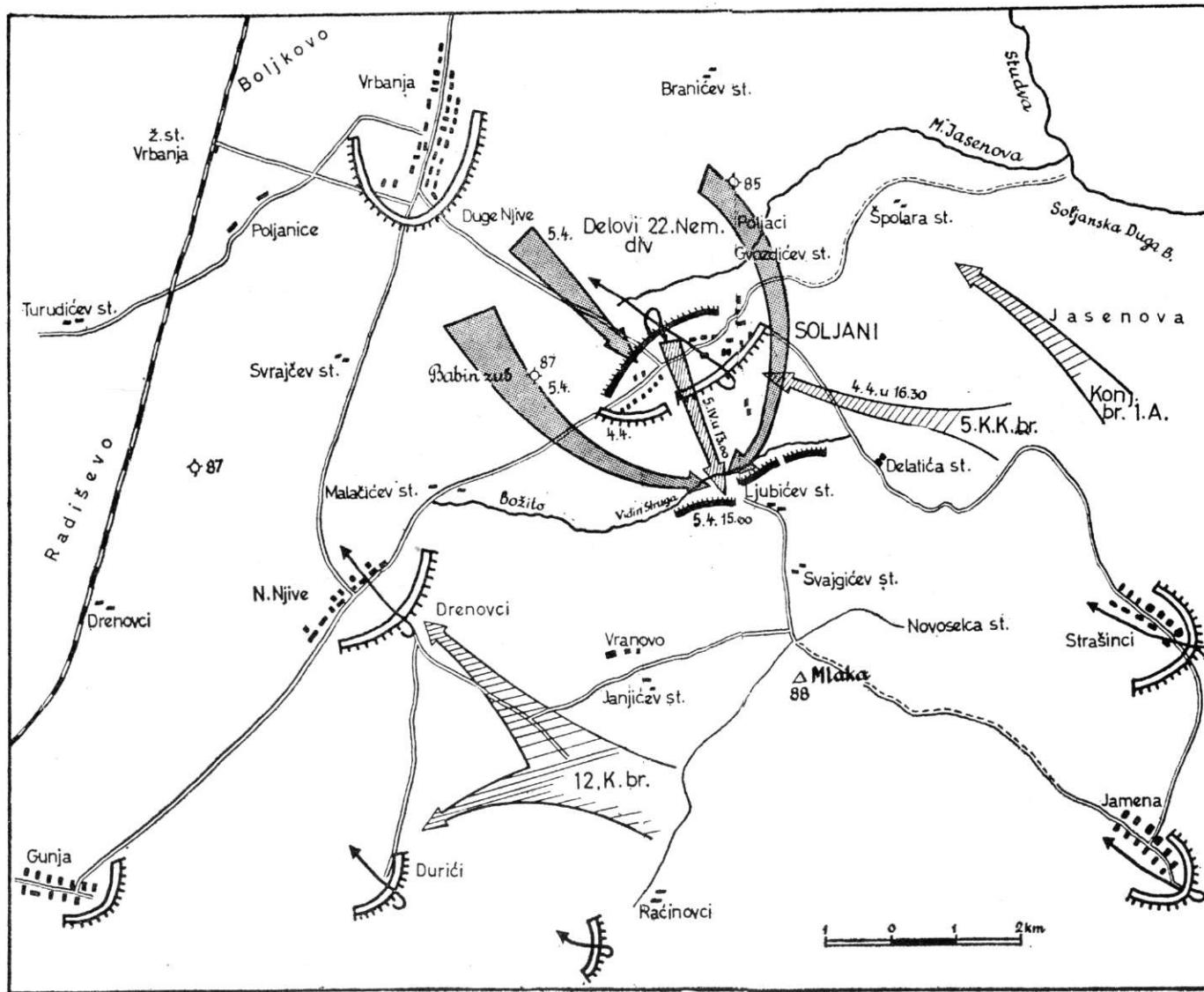

April 1945. Prelaz artiljerije 11. divizije preko r. Bosuta

jiška brigada, a na desnom konjička brigada 1. armije. Međutim, nijedan od susjeda nije bio na određenim položajima, tako da je čitavu noć 4/5. aprila 1945. 5. brigada držala položaje ka s. Vrbanja bez naslona i veze sa susjednim jedinicama.

U svitanje 5. aprila 1945. neprijatelj je otpočeo energetičan protivnapad jačim snagama iz pravca s. Vrbanja. Sve jedinice 5. brigade uspješno su odoljevale pritisku neprijatelja sa fronta, no kako su i dalje oba boka brigade ostala otkrivena, to je neprijatelj uspio da do 12.00 časova potpuno okruži 5. brigadu u rejonu s. Soljani. Oko 15.00 časova 5. aprila brigada je, napadnuta sa svih strana, preko brisanog prostora, izvršila probor na istok u pravcu šume. Zahvaljujući snalažljivosti i odlučnosti cjelokupnog starješinskog kadra, kao i visokom borbenom moralu boračkog sastava, brigada je izbjegla uništenje, ali je pretrpjela velike gubitke. Ovog dana poginulo je 80, a ranjeno oko 150 boraca i starješina.⁴²⁸ Pored ostalih, u ovoj borbi je poginulo 11 komandira i političkih komesara četa i komandira

⁴²⁸ Isto kao pod 427.

Završne operacije — okruženje 5. brigade u s. Soljani, 5. aprila 1945;

vodova, koji su u redovima brigade od njenog formiranja i to komandiri četa: Vaso Kajtus, Srđo Balaban, Milorad Vukmirović i Mirko Tubić; politički komesari četa: Dragan Đurđević, Milan Sljokavica, Mišo Perović i Dušan Srdić; komandiri vodova: Dušan Grujić, Vico Kojić i Milan Stević.

Poslije proboga i izvlačenja, sve jedinice zauzele su položaj neposredno ispred s. Soljani na kanalu, uspostavljajući vežu lijevo sa 12. krajiskom, a desno sa konjičkom brigadom. Mada je 5. brigada u rejonu s. Soljani pretrpjela ozbiljne gubitke, ona je svojim dejstvom, zajedno sa ostalim snagama na ovom pravcu, ipak uspjela privući značajne neprijateljske rezerve. Pored jakih ustaško-domobranksih snaga, 11. divizija je, u zajednici sa 6. proleterskom ličkom divizijom, koja je prodirala pravcem Batrovci — Vrbanja, privukla i vezala glavninu 22. njemačke divizije, što je omogućilo 5. i 17. diviziji da bez borbe pređu sa desne na lijevu obalu Save i nastave prođor ka Županji i Vinkovcima.⁴²⁹ Ovaj uspeh svakako je mogao biti i veći (i sa manje gubitaka), da je štab divizije od početka dejstva bolje pratilo situaciju i uspješnije koordinirao dejstva jedinica.

Narednih dana 5. brigada je vodila ogorčene borbe ispred s. Soljani i s Drenovci da bi u noći 11/12. aprila 1945, zajedno sa ostalim našim snagama, zauzela ova mjesto i produžila gonjenje neprijatelja. Bez ozbiljnijeg borbenog dodira sa neprijateljem, 5. brigada je narednih dana u pokretu pravcem s. Otok — s. Privlaka — s. Andriješevci — s. Novi Mikanovci — s. Vrbica — s. Semeljci — s. Viškovci — s. Đakovačka Satnica. Odатle je po naređenju štaba 11. divizije⁴³⁰ 5. brigada usiljenim maršem obišla Slavonski Brod preko Dilj-planine i 18. aprila 1945. izbila pred s. Sibinj i Slobodnica sa zadatkom presecanja komunikacije Slavonski Brod — Zagreb. Na ovim položajima, brigada je vodila žestoke borbe i uspjela 21. aprila 1945. da zauzme s. Sibinj i Slobodnica i tako presječe komuni-

⁴¹⁹ Viša vojna akademija JNA 1961. godine, str. 38 — Završne operacije JA.

⁴³⁰ Arhiv VII, reg. br. 9/1, kut. br. 871 — Izvod iz operacionog dnevnika štaba 5. krajiske NOU brigade za period od 10. do 20. 4. 1945.

Posljednji snimak ratnog štaba 5 brigade, aprila 1945. Slijeva na desno u 1. redu Zdravko Šaničanin Braco, načelnik štaba, Drago Stefanović Braco, politički komesar, Miloš Šiljegović, komandant 11 divizije, Ljubomir Jajčanin Bijeli, komandant brigade, 2 red Ljubomir Borojević, oficir OZN-e, Vaso Vučićević, obaveještajni oficir Mirko Šiljak, zamjenik komandanta i Rade Ranilović, zamjenik političkog komesara 5 brigade.

kaciju Brod — Zagreb Zarobljeno je nekoliko stotina neprijateljskih vojnika,⁴³¹ dok su naše jedinice imale 21 poginulog, 80 ranjenih i 17 nestalih

⁴³¹ Dnevnik B. Lj Među zarobljenicima pronađen je Josip Kosovec, rodom iz sela Caglić kod Pakrac, koji se kao »domobran« prijavio i stupio u našu brigadu koncem 1944 godine Me-

April 1945. Prelaz preko r. Orljave

Pravac daljnog gonjenja neprijatelja ka granici za našu brigadu bio je: s. Slobodnica — s. Pleternica — Slavonska Požega — s. Kamensko — s. Spanovica — Pakrac — s. Trojeglava — s. Dežanovac — s. Končanica — Mala i Velika Barna — s. Mali i Veliki Grđevac — s. Nova Ploščica — s. Berek — s. Sveti Ivan Zabno — s. Brezovica — s. Komin — s. Bedekovčina — s. Veliko Trgovište — s. Kumrovec — s. Kozje — s. Sv. Juraj, da bi 13. maja 1945. izbila u širi rejon Celja.

Za ovo vrijeme (od 23. aprila do 13. maja 1945. godine) stalnih pokreta i marševa 5. brigada je prešla put od oko 500 km i vodila ozbiljnije borbe u rejonu s. Velike i Male Barne na rijeci Ilovi, gdje je neprijatelj poslije Slavonskog

dutim, u noći 4/5. aprila 1945. kada je brigada bila na položajima ispred s. Vrbanje, on je pobjegao neprijatelju i sutradan 5. aprila vodio neprijateljske snage koje su opkoljavale brigadu. Tako je brigada u Soljanima došla u tešku situaciju, između ostalog zahvaljujući i njegovoj izdaji. Pukim slučajem zarobila ga je naša brigada ponovo. Bio je u ustaškoj uniformi. Osuđen je od strane vojnog suda i streljari 22. aprila 1945.

Broda pokušao da pruži organizovan otpor našim snagama. U borbama na r. Ilovi gubici brigade bili su 38 poginulih, 130 ranjenih i 10 nestalih. Sljedeća veća borba i jedna među posljednjim vođena je u rejonu s. Komin 7/8. maja, kojom prilikom je zarobljeno oko 600 neprijateljskih vojnika, većino'm ustaša, a 40 ih je poginulo. Ovom prilikom gubici brigade bili su 30 poginulih, 83 ranjena i 5 nestalih.⁴³² U rejonu s. Kozje, nedaleko od Celja, 12. maja 1945, jedna veća grupa ustaša pokušala je da se probije na sjever, kroz kolonu komore 5. brigade. Tom prilikom došlo je do žestoke borbe i ustaška grupa je razbijena. Poginulo je 10, a zarobljeno 350 ustaša. Gubici brigade bili su 3 poginula i 2 ranjena.⁴³³

U nekim selima oko Grubišnog polja, borci naše brigade sreli su koncem aprila 1945. nekoliko desetina porodica sa Kozare, uglavnom žena i djece, koje je neprijatelj u letu 1942. otjerao u logor, a docnije ih raselio po Slavoniji. Neki pripadnici 5. brigade, poslije tri godine, sreli su svoje najmilije. Dirljivo je bilo posmatrati ove susrete pune radosti i tuge. Jedna starija žena iz dubičkog kraja satima je stajala na cesti u s. Veliki Grđevac, dok je kolona 5. brigade prolazila i odreda ljubila borce, govoreći: »Djeco moja, da se bar vas naljubim kad sina nemam«. Bila je to majka Save Krnete iz sela Sreflije pod Kozarom, koji je poginuo 28. oktobra 1944. ispred Sremske Mitrovice, kao zamjenik komandira 3. čete 2. bataljona 5. brigade.⁴³⁴

U ranim jutarnjim časovima 12. maja 1945. prednji dijelovi 11. divizije izbili su u rejon Celja. Nakon slabijeg otpora, predalo se oko 4500 neprijateljskih vojnika, a do kraja dana 12. maja oko 10.000 (Nijemaca, ustaša, domobrana, četnika). Sutradan, 13. maja 1945, u okolini Celja razoružano je još 1670 neprijateljskih vojnika i sprovezeno u zarobljenički logor.

Jedinice 11. divizije zaplijenile su: 6750 pušaka, 645 mitraljeza, 450 automata, 1200 pištolja, 25 minobacača, 5

⁴³¹ Arhiv VII, reg. br. 11/1, kut. br. 871 — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 5. krajiške NOU brigade za period od 29. 4. do 9. 5. 1945.

⁴³² Isto kao pod 432.

⁴³¹ Po sjećanju Sime Kotura, potpukovnika JNA.

Maj 1945. Kolona 5. kozaračke brigade kroz Hrvatsko Zagorje

pa-mitraljeza, 32 topa raznih kalibara, 795 kamiona i automobila, 100 motocikla i velike količine municije i ostalog ratnog materijala.*³⁵

Peta krajiška brigada svoja borbena dejstva završila je 13. maja 1945. u Celju, ispalivši toga dana posljednje hice. Od Paleža na Kozari do Celja, ona je prevalila hiljadu kilometara, vodeći borbe sa neprijateljima svih vrsta i boja u Bosanskoj krajini, centralnoj i istočnoj Bosni, u Srbiji, za Beograd, na sremskom frontu i u završnim operacijama naše Armije za konačno oslobođenje zemlje.

Za nepune tri godine njenog postojanja u NOR-u, u njenim redovima borili su se sinovi svih naših naroda i narodnosti. Za slobodu naše zemlje u redovima 5. brigade dalo je svoje živote -preko hiljadu sinova i kćeri Kozare, Bosanske krajine, centralne i istočne Bosne, Srbije i ostalih krajeva Jugoslavije.

⁴³⁵ Arhiv VII, reg. br. 7—1, kut. br. 254 — Bojna relacija 1. armije za maj 1945. godine, odjeljak o dejstvima 11. divizije.

13. maj 1945. Celje. Kolona njemačkih vojnika odlazi u zarobljeničke logore

Za zasluge u NOB-u i revoluciji 5. brigada je odlikovana: Ordenom narodnog oslobođenja, Ordenom bratstva i jedinstva I reda, Ordenom partizanske zvezde I reda i Ordenom zasluge za narod I reda.

*

Dvadeset šestog maja 1945. 5. brigada je krenula iz Celja. Citava brigada bila je motorizovana. Pokret je izvršen pravcem Celje — Zidani Most — Zagreb — Petrinja — Kostajnica do Bosanske Dubice, gdje je razmještena na odmor.

Ponovo smo bili pod našom voljenom Kozarom. Na prostranoj poljani izvan grada igralo je veliko kozaračko kolo. Borci i narod slavili su pobjedu. Poslije dvodnevnog odmora 5. brigada je 29. maja 1945. krenula u svoj prvi mirnodopski garryzon — Zaječar.

To je borbeni put 5. kozarske brigade. Nepune tri godine rata, od Kozare do Beograda, od Beograda do Celja, brigada nije znala za predah. Idući iz borbe u borbu, iz okršaja u okršaj, ona je dostoјno predstavljala Kozaru,

njenu slavu i tradiciju. Rame uz rame sa ostalim našim brigadama, izvršavala je složene ratne zadatke, potvrđujući i u Bosanskoj krajini, i u centralnoj Bosni, i u Srbiji i kod Beograda, i na sremskom frontu bezgraničnu odanost svojemu narodu.

U četama i bataljonima brigade složno su živjeli i složno i bratski jurišali protiv neprijatelja Srbi, Hrvati, Muslimani, pripadnici ukrajinske i poljske nacionalnosti i drugi iz Bosanske krajine. Ali, od polovine 1943, njen borački sastav u sve većem broju čini ljudstvo iz centralne Bosne, Srbije, Srema i svi je prihvataju kao svoju rođenu brigadu.

U njenim redovima borili su se heroji, kao što su Soša Mažar, Ranko Sipka, Petar Mećava, Rade Kondić i stotine drugih znanih i neznanih junaka iz Kozare i ostalih krajeva naše zemlje.

Od bihaćke do beogradskog operacije u mnogobrojnim borbama, ona je bila čuvena po silovitim jurišima, koji su ličili na žive talase iskonske mržnje prema tuđinu okupatoru i njegovim slugama. Njene su jedinice ispoljavale visok stepen organizovanosti u borbi.

Peta kozarska je jednovremeno predstavljala takvu organizovanu i ozbiljnu političku snagu da je svugdje, svojom pojavom, nastupom i držanjem, bila živi primjer bratstva i jedinstva i od naroda sa velikim simpatijama primana. Osobito je velika zasluga njenih kadrova, njene partitske i skojevske organizacije za snažan i trajan politički uticaj na terenu centralne Bosne.

Ona je znala pobjeđivati, ali i poraz junački i dostonstveno podnijeti. Ni poslije teških žrtava i pogibije omiljenog komandanta brigade Rade Kondića na Maknjači, njeni redovi nisu poljuljani. Njeno držanje u borbama u istočnoj Bosni i Srbiji, a naročito ispoljeno junaštvo u borbama za oslobođenje Beograda, pohvale i praznanja, potvrđuju to veoma rječito.

Zato je i postala jedna od slavnih brigada naše Narodnooslobodilačke vojske i posebno ponos kraja u kome se rodila — ponos legendarne Kozare.

S P I S A K

POGINULIH, NESTALIH I UMRLIH BORACA I RUKOVODILA-CA 5. KRAJIŠKE (KOZARACKE) NOU BRIGADE

- ACIMOVIC MILORAD, borac, rođen 1921, u Suvom Dolu, Bijeljina, poginuo 15. oktobra 1944. u Beogradu
- ACIMOVIC ZIVORAD, borac, rođen 1917, u selu Korenita, srez jadarski, poginuo 13. decembra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- ADAMOVIC J. MILAN, borac, rođen u selu Vodičevu, Bosanski Novi, poginuo 7. juna 1934, u selu Čečava, centralna Bosna
- ADAMOVIC PETAR, borac, rođen 1925, u selu Prijepolje, Prnjavor, poginuo 6. septembra 1944, u selu Ljenobud, istočna Bosna
- ADAMOVIC MILAN, desetar, rođen 1921, u selu Velika Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo 20. septembra 1944, kod Krupnja, Srbija
- ADZIC MIRKO, borac, rođen 1927, u selu Kijeveci, Bosanska Gradiška, poginuo 1945, u Otoki, Srem
- ALEKSIC DRAGOLJUB BEBA, komandir čete, rođen 1925, u selu Gornji Jelovac, Prijedor, poginuo 16. oktobra 1944, u Beogradu
- ALEKSIC ĐUJA, referent saniteta 4. bataljona, rođena 1924, u selu Gornji Jelovac, Prijedor, poginula 16. oktobra 1944. u Beogradu
- ALEKSIC CEDOM3R, borac, poginuo 28. aprila 1945, u selu Velika Barna
- ALEKSIC ŽIVOTA, borac, rođen 1922, u selu Belotić, srez rađevski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- ALEKSIC MILUTIN, komandir voda, rođen 1924, u selu Rakelić, Prijedor, poginuo 30. jula 1944, na Topčić-polju
- ALIC MILOŠ, borac, rođen 1927, u Virovitici, Slavonija, poginuo 3. septembra 1944, u Erdeviku, Srem
- ALILIĆ ADEM, rođen 1927, u selu Lišnja, Prnjavor, borac, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- ALIMPIC STJEPAN, borac, rođen 1920, u selu Bela Reka, srez pocerski, poginuo 11. oktobra 1944, kod Obrenovca

- AVDULAJ MILINKO, borac, rođen u selu Strigova, Bosanska Dubica, poginuo marta 1943, u selu Strigova, Bosanska Dubica
- AVDULAJ RAJKO, borac, rođen u selu Strigova, Bosanska Dubica, poginuo marta 1943, u selu Kuljani, Bosanski Novi
- ANDRIC VELIZAR, komandir voda, rođen 1922, u selu Lipnica, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- ANDRAŠEVIC BOZO, borac, rođen 1920, u Brčkom, poginuo 8. juna 1944, u Gornjim Ceranima, centralna Bosna
- ANTIC MARKO, borac, rođen 1923, u selu Vrbić, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- ANTIC SIMEUN, borac, rođen 1927, u selu Brinica, srez posavski, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- ANTIC VOJISLAV, borac, rođen 1915, u selu Skupljen, Vladimirci, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- ARNAUTOVIC MILOJKO, borac, rođen 1921, u selu Lešnica, srez jadarski, poginuo 8. maja 1945, u Kominu, Slovenija
- ARNAUTOVIĆ RAJKO, borac, rođen u selu Draksenić, Bosanska Dubica, poginuo 6. decembra 1943, u selu Dragoviću, centralna Bosna
- ARSIĆ PERO, sekretar štaba brigade, rođen 1912, u Prijedoru, poginuo 9. januara 1944, u s. Brkići, centralna Bosna
- ARSENIC DUŠAN, borac, rođen 1924, u selu Junuzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 4. jula 1944, u Jelahu, centralna Bosna
- ARSENOVIĆ BORISAV, borac, rođen 1922, u selu Lipinović, srez rađevski, poginuo 11. decembra 1944, u Privlači, Srem
- ARSENOVIĆ LJUBO, borac, rođen 1923, u Bečkereku, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- ARSEMLJUK VLADO, zamjenik komandira čete, rođen 1922, u Prijedoru, poginuo 14. jula 1944, u Tešnju
- AŠKOVIC SRBOLJUB, borac, rođen 1917, u selu Trstenica, Obrenovac, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- AVRAMOVIĆ BOŠKO, borac, rođen u selu Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo 18. novembra 1942, u Suhači, Bosanska krajina
- BABIĆ DRAGUTIN, borac, rođen 1925, u selu Sočanica, Derventa, poginuo 28. juna 1944, u Derventi
- BABIĆ DUŠAN, borac, rođen 1913, u selu Bubin, Livno, poginuo 18. oktobra 1944, na Avali, Beograd
- BABIC GOJKO, borac, "rođen 1924, u selu Vitasovci, Bosanski Novi, poginuo 6. januara 1944, u selu Stopani, centralna Bosna
- BABIC LAZO, borac, rođen u selu Petrovac, Bosanski Novi, poginuo 1942, u Bosanskoj krajini

- BABIĆ LJUBO, borac, rođen u selu Sitneši, Prnjavor, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu
- BABIC MARKO, borac, rođen u selu Prusci, Bosanski Novi, poginuo 26. juna 1943, u selu Sitneši, centralna Bosna
- BABIĆ PETAR, borac, rođen 1924, u selu Laminci, Bosanska Gradiška, poginuo 16. septembra 1944, u Krupnju
- BABIĆ VELJKO, borac, rođen 1922, u selu Čitluk, Bosanska Dubica, poginuo marta 1943, u selu Strigova, Kozara
- BAJČETIĆ BOŠKO, borac, rođen 1923, u Sarajevu, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu
- BAJALICA STOJAN, zamjenik komesara 1. bataljona, rođen u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču
- BAJIĆ ZIVAN, borac, rođen 1925, u selu Matijevci, srez Vladimirci, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- BAKIĆ MILISAV, borac, rođen 1926, u selu Kozjak, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u selu Soljani, Srem
- BALABAN MLADEN, borac, rođen u selu Božići, Prijedor, poginuo 4. juna 1943, u selu Kremna, centralna Bosna
- BALABAN OSTOJA, komandir čete u 1. bataljonu, rođen 1923, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- BALABAN SRĐO, komandir čete u 2. bataljonu, rođen 1924, u selu Donji Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- BALTIC RAMO, borac, rođen 1917, u selu Grivica, Tuzla, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- BALTA SVETOZAR, politički delegat voda, rođen 1924, u selu Ahmetovci, Prijedor, poginuo 18. oktobra 1944, u Beogradu
- BANOVIC BOSKO, borac, rođen 1924, u selu Junuzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- BANOVIĆ DRAGAN, borac, rođen 1912, u selu Palančište, Prijedor, poginuo 12. marta 1943, u Kozari
- BANOVIĆ LAZO, komandir voda, rođen u selu Orlovci, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u selu Stopani, centralna Bosna
- BANOVIC MITAR, desetar, rođen u selu Palančište, Prijedor, poginuo 2. oktobra 1943, u selu Cardačini, centralna Bosna
- BANOVIĆ PETAR, borac, rođen u selu Junuzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u selu Stopani, centralna Bosna
- BANOVIĆ RADE, borac, rođen u selu Palančište, poginuo 6. januara 1944, u selu Stopani, centralna Bosna

- BANOVIC ZIVKO, borac, rođen u selu Palančište, poginuo 4. juna 1943, u selu Kremna, centralna Bosna
- BANJAC LAZO, komandir čete u 1. bataljonu, rođen u selu Petkovac, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču
- BANJAC MILENKO, borac, poginuo 20. decembra 1943, u selu Stopani, centralna Bosna
- BARDAK RADOJKA, bolničarka, rođena 1923, u selu Trošelji, Bosanska Gradiška, poginula 28. oktobra 1944, u selu Šašinci, Srem
- BARDAK STEVO, borac, rođen u selu Trošelji, Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u selu Stanovi, centralna Bosna
- BAKRAČ DRAGOLJUB, borac, rođen 1923, u selu Karajzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 19. oktobra 1944, na Avali, Beograd
- BASRAK DESIMIR, desetar, rođen u selu Strigova, Bosanska Dubica, poginuo 9. juna 1944, u selu Ukrinjica, centralna Bosna
- BAŠA ANTON, borac, rođen 1924, u selu Slatina, Banja Luka, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju, Srbija
- BAŠIĆ BRANKO, desetar, rođen u selu Svodna, Bosanski Novi, poginuo 1. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka
- BASIC DUŽAN, komandir čete u 3. bataljonu, poginuo 10. avgusta 1943, u selu Jošavka, centralna Bosna
- BASIC SLAVKO, borac, rođen 1926, u selu Donji Garevci, Prijedor, poginuo 12. aprila 1943, kod Prijedora
- BASTINAC BOSKO, borac, rođen u Lijevče-Polju, Bosanska Gradiška, poginuo 1. juna 1943, u selu Vijačani, centralna Bosna
- BATAR DRAGUTIN, desetar, rođen 1924, u selu Lješljani, Bosanski Novi, poginuo 12. aprila 1944, u selu Devetine, centralna Bosna
- BECIREVIC ŠABAN, desetar, rođen 1924, u selu Babice, Tuzla, poginuo 5. aprila 1945, u selu Soljani, Srem
- BERA CVTJO, borac, rođen u selu Velika Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo 28. jula 1943, u planini Vičijak, centralna Bosna
- BERA MARKO, borac, rođen u selu Strigova, Bosanska Dubica, poginuo aprila 1943, u Dobrijinu
- BERA MILOŠ, borac, rođen u selu Strigova, Bosanska Dubica, poginuo 8. septembra 1943, u Tesliću
- BERA VUKAŠIN, desetar, rođen u selu Ahmetovci, Bosanski Novi, poginuo 31. maja 1943, u selu Devetine, centralna Bosna
- BERISIC JOVAN, borac, rođen 1925, u Rumuniji, poginuo 17. januara 1945, u selu Tovarnik, Srem
- BERIC JANKO, borac, rođen u selu Brašnić, srez pocerski, poginuo 10. oktobra 1944, u selu Draževac, Obrenovac

BESTIC OMER, borac, rođen 1928, u Tuzli, poginuo 19. januara 1945, u Sidu

BILANOVIĆ AVDO, borac, rođen 1925, u selu Lišnja, Prnjavor, poginuo 18. juna 1944, u Ceru kod Dervente

BILIC STOJAN, borac, rođen 1920, u selu Milosavci, Prnjavor, poginuo 28. juna 1944, u Derventi

BIRCETIC ALEKSA, borac, rođen 1909, u selu Bogovnica, srez mačvanski, poginuo 9. decembra 1944, u selu Orolik, Srem

BJELAJAC MIĆO, komandir voda, rođen u selu Ravnice, Bosanski Novi, poginuo 1942, u Bosanskoi krajini

BJELOJAC MLADEN, borac, rođen u selu Svodna, Bosanski Novi, poginuo 17. decembra 1944, u selu Ljeskove Vode, centralna Bosna

BJELOSEVIC OBRAD, borac, rođen 1924, u selu Donja Lipljanica, Derventa, poginuo 26. aprila 1944, u Križu, Kotor-Varoš

BLAGOJEVIC SVETO, higijeničar 2. bataljona, rođen u selu Podgraci, Bosanska Gradiška, poginuo 18. juna 1944, u Ceru kod Dervente

BLANUSA BRANKO, borac, rođen 1928, u selu Bogovolje, Slunj, poginuo 27. marta 1945, u selu Martinci, Srem

BOGDANOVIC MILUTIN, borac, rođen 1910. u selu Dragovići, srez posavski, poginuo 5. aprila 1945, u selu Soljani, Srem

BOGIĆ SLAVKO, desetar, rođen 1924, u selu Vitosavci, Bosanski Novi, poginuo 3. juna 1943, u pl. Ljubić, centralna Bosna

BOGUN MIHAJLO, borac, rođen u selu Ahmetovci, Bosanski Novi, poginuo 1943.

BOJANIC PERO, borac, rođen 1927, u selu Maglajani, Banja Luka, poginuo 6. aprila 1945, u selu Soljani, Srem

BOJCIC MILISAV, borac, rođen 1920, u selu Slatina, Sabac, poginuo 26. aprila 1945, u selu Mala Barna, Slavonija

BOJIC MIROSLAV, borac, rođen 1912, u Beranima, Crna Gora, poginuo 19. aprila 1945, u Sibinju

BORISIC NEBOJŠA, borac, rođen 1920, poginuo 18. oktobra 1944. kod Avale, Beograd

BOROJEVIC BOŠKO, komandir čete, rođen u selu Svodna, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

BOROJEVIC DRAGAN, borac, rođen u selu Svodna, Bosanski Novi, poginuo 24. oktobra 1942, u selu Suhača, Bosanska krajina

BOROJEVIC DUŠAN, borac, rođen u selu Čitluk, Bosanska Dubica, poginuo 9. juna 1944, u selu Ukrinjica, centralna Bosna

BOROJEVIC N. KOŠTA, borac, rođen u selu Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo januara 1943, u Grmeču

- BOROJEVIC G. KOSTA KOJO, desetar, rođen 1922, u selu Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo 26. novembra 1943, u Cera kod Dervente
- BOROJEVIC KOSA, bolničarka, rođena 1926, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginula 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- BOROJEVIC LJUBOMIR Cokin, komandir voda, rođen 1924, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 31. julai 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- BOROJEVIC MARKO, borac, rođen u selu Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču
- BOROJEVIC PETAR, zamjenik komandira čete, rođen 1913, u selu Tuključani, Bosanska Dubica, poginuo 5. novembra 1943, u Lipniku, Bosanska krajina
- BOROJEVIC RAJKO, borac, rođen 1923, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo koncem 1944, na sremskom frontu
- BORISAVLJEVIC DAMJAN, borac, rođen 1923, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 6. aprila 1944, u celu Glogovac, centralna Bosna
- BOROVNICA ILIJA, komandir voda, rođen 1923, u selu Balta Jarginska, Prijedor, poginuo 26. septembra 1943, u selu Razboj, Bosanska Gradiška
- BOSANAC NIKOLA, borac, rođen 1926, u Slavoniji, poginuo 16. oktobra 1944, u Beogradu
- BOSIOCIC MIRKO, desetar, rođen 1924, u selu Mirkovac, Bosanska Dubica, poginuo 3. decembra 1944, u Erdeviku, Srem
- BOZIC SLAVKO, borac, rođen 1930, u selu Maglajani, Bosanska Gradiška, poginuo 4. septembra 1944, kod Srebrenika
- BOZIC SVETISLAV, borac, rođen 1924, u selu Kozjak, Sabac, poginuo 26. aprila 1945, u selu Mala Barna, Slavonija
- BOZIC VLADIMIR, borac, rođen 1926, u selu Lipnički Šor, srez jadarski, -poginuo 6. aprila 1945, u selu Soljani, Srem'
- BOZIKIC RADOVAN, borac, rođen u selu Palančište, Prijedor, poginuo 1. juna 1943, u s. Vijačani, centralna Bosna
- BRANKOVIC ZIVORAD, borac, rođen 1929, u s. Krnić, Šabac, poginuo 19. januara 1945, u Sidu
- BRKIC HAMZA, desetar, rođen 1922, u Jelahu, Teslić, poginuo 8. decembra 1944, u selu Otoka, Srem
- BRKIC DUŠAN, borac, rođen 1926, u selu Nožičko, Prnjavor," poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- BRKIC RADE, komandir voda, rođen 1920, u selu Draksenić, Bosanska Dubica, poginuo 16. oktobra 1944, u Beogràeu

BREZA STANKO, desetar, rođen 1923, u selu Biokovac, Bosanska Dubica, poginuo 7. marta 1943, u selu Strigova, Kozara

BUDIMIR BRANKO, borac, rođen u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna

BUDIMIR DUŠAN, komandir voda, rođen 1919, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

BUDIMIR VELJKO, komandir voda, rođen u s. Slabinje, Bosanska Dubica, poginuo 18. jula 1944, u selu Gojakovac, Derventa

BULIĆ MIRKO, borac, rođen 1913, u selu Jutrogušta, Prijedor, poginuo 3. januara 1943. god.

BUJIĆ MILE, borac, rođen 1914, u selu Rakelić, Prijedor, poginuo 14. februara 1944, u selu Strigovo, Kozara

BUDISAVLJEVIC MILAN, borac, rođen 1912, u selu Vranovci, Slavonski Brod, nestao 3. maja 1945, u selu Ploščice, Slavonija

BUKARA MILORAD, borac, rođen u selu Kriškovci, Prnjavor, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

BUKARA OSTOJA, politički delegat voda, rođen 1925, u selu Kriškovci, Prnjavor, poginuo 25. decembra 1944, u selu Nijemci, Srem

BUNDALO KOŠTA, borac, rođen u selu Dragovići, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u selu Stopani, centralna Bosna

BUNDALO SLAVKO, borac, rođen u selu Dragović, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u selu Stopani, centralna Bosna

BUNDALO MARKO, borac, rođen u selu Dubrava, Bosanski Novi, poginuo 1944, u centralnoj Bosni

BURIĆ STEVO, borac, rođen 1921, u selu Malvice, Sombor, poginuo 17. januara 1945, u selu Tovarnik, Srem

BURAZOR RATKO, desetar, rođen u selu Međuvodje, Bosanska Dubica, poginuo 15. septembra 1943, u selu Čečava, centralna Bosna

BURSAC MILAN, borac, rođen u selu Seferovci, Bosanska Dubica, poginuo 8. januara 1944, u pl. Ponir, centralna Bosna

BURSAĆ PETAR, desetar, rođen 1914, u selu Božići, Prijedor, poginuo 15. avgusta 1943, u Teslicu

BURUDŽIJA SAVKA, bolničarka, rođena 1922, u selu Gašnica, Bosanska Gradiška, poginula 3. maja 1944, u Kotor-Varoši

CARINSKI STEVO, borac, rođen u Zagrebu, poginuo 31. decembra 1943, u Trapistima, Banja Luka

CVETIC OSTOJA, borac, rođen 1914, u s. Gubin, Livno, poginuo 8. decembra 1944, u selu Otoka, Srem

- CVIJANOVIĆ SIMO, borac, rođen 1920, u selu Tršić, Loznica, poginuo 13. decembra 1944, u selu Komletinac, Srem
- CRNOGORAC VOJIN, borac, rođen u Šapcu, poginuo 5. aprila 1945, u selu Soljani, Srem
- CRNOGORAC MILOŠ, komandir voda, rođen 1909, u selu Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 14. jula 1944, u Tešnju, centralna Bosna
- CVETKOVIC VUKADIN, borac, rođen 1924, u selu Babičko, Leskovac, nestao 8. maja 1945, u selu Komin, Slovenija
- CADO NIKOLA, borac, rođen u s. Dvorište, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču
- CELENSKI SAVO, komandir voda, rođen 1926, u s. Bakinci, Banja Luka, poginuo 24. oktobra 1944, u Slankamenu, Srem
- CEVTIC BRANISLAV, politički delegat voda, rođen 1926, u selu Trstenica, posavski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- CEVTIC JOVAN, borac 1922, u s. Korenita, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- CEŠLJAR PERO, borac, rođen u s. Mrazovci, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču
- CICIC UROŠ, borac, rođen 1924, u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 18. septembra 1944, u Krupnju
- COBANOVIC MILAN, komandir čete u 4. bataljonu, rođen 1922, u s. Cikote, Prijedor, poginuo 29. maja 1944, u Kotor-Varoši
- COLIC LJUBO, politički delegat voda, rođen 1921, u selu Križe, Teslić, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem
- ČUCAK SPASIJE, desetar, rođen 1926, u s. Podlugovi, Sanski Most, poginuo 10. oktobra 1944, u selu Draževac, Obrenovac
- CIRIC MILORAD, borac, rođen 1917, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- ĆORALIC RADOMIR, borac, rođen 1924, u s. Ploče, srez jadarski, poginuo 10. maja 1945, u Sv. Ivanu, Zabno
- ĆORIĆ PETAR, borac, rođen u s. Sočanica, Derventa, poginuo 3. januara 1944, u Kotor-Varoši
- CORIC PETAR, desetar, rođen 1920, u s. Crnča, poginuo 11. decembra 1944, u s. Privlaka, Srem
- COSIC RAJKO, borac, rođen 1926, u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 18. maja 1944, u Ceru, Derventa
- CULUM DUŠAN, zamjenik komandira čete, rođen u Visokom, poginuo februara 1943, u Grmeču

CUPURDIJA MILAN, politički komesar čete, rođen 1926, u s. Orašljik, Donji Miholjac, poginuo 19. februara 1945, u Berkasovu, Srem

CURGUZ MILAN, borac, rođen 1919, u s. Dubički Podbrđani, Bosanska Dubica, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna

DABIĆ DUŠAN, borac, rođen u s. Kladari, Bosanska Gradiška, poginuo 30. jula 1944, kod Tešnja, centralna Bosna

DAJ3IC' GOJKO, borac, rođen u s. Jablanica, Bosanska Dubica, umro od tifusa 8. januara 1944, u centralnoj Bosni

DABIĆ VELJKO, borac, rođen u s. Donji Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo 20. decembra 1943, u s. Stanovi, centralna Bosna

DACKOVIC BOZIDAR, borac, rođen 1924, u s. Zvečka, srez posavski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

DAKIĆ GLIGO, borac, rođen 1919, u s. Jurkovica, Bosanska Gradiška, poginuo 12. aprila 1944, u s. Devetine, centralna Bosna

DAKIC NIKO, borac, rođen 1922, u selu Banovo Polje, srez mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

DALIC MIRKO, borac, rođen u s. Aginci, Bosanska Dubica, poginuo 1942, prilikom oslobođenja Bihaća

DALMACIJA DRAGUTIN, borac, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo 1942, prilikom oslobođenja Bihaća

DAMLJANOVIC MILISAV, borac, rođen 1924, u s. Lipnički Šor, Šabac, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

DANOJLIC DRAGOMIR, borac, rođen 1923, u s. Glogovac, srez mačvanski, poginuo 6. decembra 1944, u Sidu

DANOJLIC MILUTIN, borac, rođen 1924, u s. Glogovac, srez mačvanski, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

DANOJLOVIC DRAGOLJUB, borac, rođen 1924, u s. Glogovac, sre? mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

DEJA-NOVIC BOŠKO, borac, rođen 1926, u s. Laminici, Bosanska Gradiška, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

DEJANOVIC NIKO, borac, rođen u s. Osinja, Derventa, poginuo 5. januara 1944, u pl. Borja, centralna Bosna

DELIC BOZIDAR, borac, rođen 1922, u s. Laminici, Bosanska Gradiška, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

DELKIC STOJAN, borac, rođen 1920, u s. Bačeva, Dimitrovgrad, poginuo 7. maja 1945, u s. Komin, Slavonija

DENIĆ MILE, borac, rođen u s. Velika Sočanica, Derventa, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopani, centralna Bosna

DENIĆ VESELIN, borac, rođen 1921, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 27. decembra 1944, u šumi Lakovici, Srem

DENIC ZIVORAD, borac, rođen 1917, u s. Peljući, srez tamnavski, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

DENĐZIĆ MEHMED, borac, rođen u Teslicu, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, "centralna Bosna"

DESANCIC SVETISLAV, borac, rođen u s. Mišići, Derventa, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

DESPENIC RAJKO, politički komesar Izvidačke čete — brigadne grupe, rođen 1925, u Banjoj Luci, poginuo 1944. kod Šida

DIMITRIJEVIC DRAGOMIR, borac, rođen 1908, u s. Pavlovci, Vranje, poginuo 7. maja 1945, u s. Komin, Slavonija

DIMITRIJEVIC MIODRAG, borac, rođen 1924, u s. Zvečka, srez posavski, poginuo 9. decembra 1944, u s. Prvlaka, Srem

DIMITRIJEVIC VITOMIR, borac, rođen 1926, u s. Krnić, Sabac, umro u bolnici od zadobijenih rana 14. januara 1945.

DISIC VOJIN, borac, rođen 1922, u s. D. Dobrić, srez jadarski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

DOSEN OSTOJA, borac, umro od rana 1943. godine

DRAGICEVIC BUDIMIR, borac, rođen 1925, u s. Tršić, Loznica, poginuo 19. januara 1945, u Sidu

DRAGICEVIC MITAR, borac, rođen 1919, u s. Lojanica, Vladimirci, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

DRAGICEVIC STEVAN, borac, rođen 1925, u s. Prebljezi, Prnjavor, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju

DRAGIĆ DRAGAN, desetar, rođen 1924, u s. Kostajnički Podbrđani, Bosanski Novi, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju

DRAGIĆ RANKO, borac, rođen 1922, u s. Miljakovac, Prijedor, poginuo 16. aprila 1944, u s. Boškovići, Banja Luka

DRAGIĆ NIKOLA, borac, rođen 1914, u s. Zablade, Šabac, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

DRAGOMIROVIĆ VELJKO, desetar, rođen 1926, u s. Ilićani, Prnjavor, poginuo 21. februara 1945, u Sidu

DRAKULIĆ JOVO, borac, rođen u selu Volar, poginuo marta 1943, u selu Dragotinja, Kozara

DRENJANIN DRAGAN, borac, rođen 1926, u s. Mala Moštanica, Obrenovac, poginuo 29. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

DRINIC MIRKO, borac, rođen 1918, u s. Glamožani, Bosanski Novi, poginuo 12. decembra 1944, u s. Komletinci, Srem

DROBAC PERO, borac, rođen u Rumi, poginuo 7. maja 1945, u selu Komin, Slavonija

- DRVENICA MARJAN, borac, rođen u s. Kadin Jelovac, Prijedor, poginuo februara 1943, u Grmeču
- DRVENICA VOJIN, borac, rođen u s. Kadin Jelovac, Prijedor, poginuo 25. oktobra 1942, u s. Velika Rujiška, Podgrmeč
- DUKIC DRAGAN, politički komesar diverzantske grupe, rođen u s. Svdna, Bosanski Novi, poginuo 17. septembra 1944, u Krupnju
- DUSANIC BOSKO, borac, rođen u s. Kosijerovo, Bosanska Gradiška, poginuo 20. marta 1944, u s. Šiprage, centralna Bosna
- DŽALTA ANTE, borac, rođen u Slavonskom Brodu, poginuo 2. septembra 1943, u s. Dragovići, centralna Bosna
- DZINO HASO, borac, rođen 1917, u Sarajevu, poginuo 4. jula 1944, u Jelahu, centralna Bosna
- D2UNIC ZORAN, borac, rođen u s. Reovci, srez nišavski, poginuo 7. maja 1945, u Sv. Ivanu, Zabno
- DAPA NIKOLA, borac, rođen 1921, u s. Sitneši, Prnjavor, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- DAKOVIC STEVO, zamjenik komandira čete, rođen 1914, u s. Rakelić, Prijedor, poginuo 26. septembra 1943, u s. Razboj, Bosanska Gradiška
- DAKOVIĆ MIRKO, politički komesar čete u 1. bataljonu, rođen 1924, s. Brezičani, Prijedor, poginuo u jesen 1943. u centralnoj Bosni
- DENADIJA MIRKO, desetar, rođen 1915, u s. Studena, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču
- ĐOKIC ALEKSANDAR, borac rođen 1920, u s. Vinča, Oplenac, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija
- DORDEVIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1902, u Beogradu, umro od zadobijenih rana 1. juna 1945.
- DORDEVIC DRAGAN, borac, rođen u s. Azanja, srez jasenički, poginuo 26. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija
- DORDEVIC JORDAN, borac, rođen u s. Cuštiea, Pirot, poginuo u s. Velika Barna, 29. aprila 1945, Slavonija
- DORDEVIC JOVAN, borac, rođen 1920, u s. Peternaš, Dimitrovgrad, nestao 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija
- DORDEVIC MOMIR, nestao 4. maja 1945, u selu Ploščica, Slavonija
- DONOVIDIC DRAGOLJUB, borac, rođen 1926, u s. Velosave, srez gružanski, umro od zadobijenih rana 1. juna 1945.
- DUKANOVIĆ BUDIMIR, borac, rođen 1925, u s. Borina, srez jadarski, poginuo 19. februara 1945.

ĐUKANOVIC VID, politički komesar u 4. bataljonu, rođen 1916, u s. Kuljani, Bosanski Novi, poginuo 12. decembra 1942, na Martin brdu, Bosanski Novi

ĐUKANOVIC VIDOJE, borac, poginuo 19. januara 1945, u Sidu

ĐUKIĆ KONSTANTIN, borac, rođen u Valjevu, poginuo 8. maja 1945, u selu Komin, Slavonija

ĐUKIĆ MILAN, borac, rođen u s. Četovljani, Tešanj, poginuo 13. jula 1944, u s. Zabljak, centralna Bosna

ĐUKIĆ MOMČILO, borac, rođen 1926, u s. Bradić, Loznica, nestao 3. maja 1945, u s. Ploščice, Slavonija

ĐUKIĆ NIKOLA, borac, rođen 1928, u Staroj Pazovi, poginuo 4. decembra 1944, u s. Ěrdevik, Srem

ĐUKIĆ STOJAN, borac, rođen u s. Bajinci, Bosanska Gradiška, poginuo 13. jula 1944, u s. Zabljak, centralna Bosna

ĐURDEVIĆ DRAGAN, politički komesar čete, rođen 1920, u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

ĐURDEVIĆ MIRKO, borac, rođen 1928, u s. Vojnjak, Bosanska Gradiška, poginuo 17. decembra 1944, u s. Đeletovac, Srem

ĐURAŠINOVIC RAJKO, borac, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

ĐURIĆIĆ GVOZDEN, borac, rođen 1916, u s. Brezovica, srez radevski, poginuo 11. decembra 1944, u s. Privlaka, Srem

ĐURIĆIĆ VLADIMIR, borac, rođen 1926, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

ĐURIĆ MLADEN, komandir voda, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo 31. maja 1943, u s. Devetine, centralna Bosna

ĐURIC NEMANJA, borac, rođen u Maglaju, poginuo 6. marta 1944, u Klašnicama, centralna Bosna

ĐURIĆ ZIVKO, borac, rođen 1922, u s. Grabovac, poginuo 3. decembra 1944, u s. Nijemci, Srem

ĐUROVIC MOMČILO, komandir voda, rođen 1914, u s. Zabari, Cetinje, poginuo 2. aprila 1944, u s. Lepenica, centralna Bosna

DORDEVIC BOZIDAR, borac, rođen 1924, u s. Sovljak, srez mačvanski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

EGIC MILAN, zamjenik političkog komesara 3. bataljona, 12. brigade poginuo avgusta 1943, kod Kotor-Varoša

FABIJAN MARTIN, borac, rođen u Staroj Pazovi, nestao 7. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

FAFLET ANKICA, bolničarka, rođena u Derventi, poginula 20. marta 1944, u s. Novi Martinac, centralna Bosna

FILIPOVIĆ BOZIDAR, borac, rođen 1926, u s. Banovo Polje, Žabac, poginuo 5. aprila 1944, u s. Soljani, Srem

FILIPOVIĆ MIODRAG, borac, poginuo 7. maja 1945, u s. Soljani, Srem

FILIPOVIĆ SIMO, borac, rođen 1926, u s. Runjani, Loznica, poginuo 19. januara 1945, u Šidu

FILIPOVIĆ TIHOMIR, borac, rođen 1926, u s. Jazovnik, Vladimira, poginuo 19. januara 1945, u Šidu

FILIPOVIĆ ZIVOJIN, borac, rođen 1925, u s. Kamenica, srez posavski, poginuo 4. aprila 1944, u s. Soljani, Srem

FRAJTOVIC MILUTIN, borac, rođen 1924, u s. Sovljak, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

FUŠTER MILAN, borac, rođen 1926, u s. Orlovici, Prijedor, poginuo 26. decembra 1943, u s. Bukovi, centralna Bosna

FENJEN ŽARKO, borac, Krasnodar, SSSR, poginuo 27. juna 1944, u s. Kalenderovci

GAĆIC DUŠAN, borac, rođen u s. Zivaja, Kostajnica Hrvatska, poginuo 3. januara 1944, u s. Krčmarice, Banja Luka

GACIC LJUBAN, borac, rođen 1926, u s. Piržan, srez posavski, nestao 22. oktobra 1944, prilikom prelaska Save kod Umke

GAJIC ĐURO, komandir čete u 4. bataljonu, rođen 1917, u s. Cikote, Prijedor, poginuo 14. oktobra 1944, u Zarkovu, Beograd

GAJIC OSTE, desetar, rođen 1919, u s. Balta Jaruga, Prijedor, poginuo 12. decembra 1942, na Martin-Brodu, kod Bosanskog Novog

GAJIC SAVA, politički delegat voda, rođen u s. Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo 18. jula 1943, u s. Smrtići, centralna Bosna

GAJIĆ SRETEN, zamjenik komandira čete, rođen u s. Mirkovac, Bosanska Dubica, poginuo 30. oktobra 1943, u s. Kosjerovo, Bosanska Gradiška

GAJIĆ PETAR, borac, rođen u s. Osinja, Derventa, poginuo 5. januara 1944, u pl. Borja

GAJIC TOŠO, borac, rođen u s. Kremna, Prnjavor, poginuo 12. aprila 1944, u s. Stanari, centralna Bosna

GAKOVIC VASO, desetar, rođen 1923, u s. Junuzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

GARAĆA MARKO, politički komesar čete u 1. bataljonu, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

GARAĆA S. MARKO, borac, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo aprila 1943, u s. Ahmetovci, Bosanski Novi

GAŠIĆ GVOZDEN, borac, rođen 1924, u s. Lipinović, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

GAVIĆ MILETA, borac, rođen 1925, u s. Krnić, Vladimirci, poginuo 27. decembra 1944, u Otoki, Srem

GAVRILOVIĆ MILAN, borac, rođen u s. Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo 15. juna 1943, u s. Čečava, centralna Bosna

GAVRANOVIĆ STEVO, ekonom čete, rođen u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

GAVRANOVIĆ VLADO, zamjenik komandira čete, rođen 1914, u s. Orlovci, Prijedor, umro 12. aprila 1943, od zadobijenih rana

GOLUBOVIĆ PETAR, borac, rođen 1926, u s. Kosjerovo, Bosanska Gradiška, poginuo 8. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

GOLJIĆ SVETOZAR, borac, rođen 1926, u s. Lančanik, srez posavski, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

GOJKOVIĆ ZIVOJIN, desetar, rođen 1922, u s. Jazovnik, Vladimirci, nestao 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

GOSTIĆ PETAR, borac, rođen u s. Osinja, Derventa, poginuo 12. marta 1944, u s. Čečava, centralna Bosna

GLIŠIĆ MIHAJLO, borac, rođen 1927, u s. Kuruzovci, Bosanski Novi, poginuo 19. oktobra 1944, kod Avale, Beograd

GRAORČEVIĆ VOJISLAV, borac, rođen 1926, u s. Ševarice, srez mačvanski, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

GRBIĆ BRANO, borac, rođen u s. Marijin Most, Cazin, poginuo 12. marta 1944, u s. Čečava, centralna Bosna

GRBIĆ MILE, politički komesar čete, rođen 1924, u s. Marini, Prijedor, poginuo 3. decembra 1943, u s. Erdevik, Srem

GRBIĆ STANKO, borac, rođen 1929, u s. Mravića, Prnjavor, poginuo 4. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

GRCIĆ ZIVORAD, borac, rođen 1922, u s. Stubline, srez posavski, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

GRLICA JOKA, bolničarka, rođena u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginula 24. decembra 1943, u s. Stanovi, centralna Bosna

GRUJIĆ RAJKO, zamjenik političkog komesara čete, rođen u s. Meduvode, Bosanska Dubica, poginuo 10. oktobra 1944, kod Obrenovac

GRUJIĆ BOGOLJUB, borac, rođen 1919, u s. Planina, srez rađevski, poginuo 19. januara 1945, u Sidu

GRNČEVIC DUŠAN, borac, rođen u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 10. januara 1944, u s. Božikovac, centralna Bosna

GRUJIĆ DUŠAN, komandir voda, rođen 1914, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

GRUJIC SPASOJE, borac, rođen 1926, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 30. oktobra 1943, u s. Bukovica kod Doboja

GUSKIĆ ĐOKO, borac, rođen u s. Trebovljani Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

GVOZDEN JELISIJE, borac, rođen u s. Drijen, Derventa, poginuo 9. septembra 1943, u s. Devetine, centralna Bosna

GVOZDEN KRSTO, borac, rođen 1923, u s. Rogelji, Bosanska Gradiška, poginuo 30. maja 1943, u Klašnicama

GVOZDEN LJUBO, borac, rođen u s. Usorci, Sanski Most, poginuo 9. septembra 1943, u Tesliću

GVOZDENOVIC MIKAN, borac, rođen 1920, u s. Drijen, Derventa, poginuo 27. juna 1944, u s. Kalenderovci, Derventa

GLUMAC MILE, borac, rođen u s. Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo 1943, u s. Garići, Kotor—Varoš

HADZIC AHMET, borac, rođen 1914, u Banji Luci, poginuo 1. septembra 1944, u s. Stranebi, istočna Bosna

HADZIĆ VIDA, bolničarka, rođena 1928, u Sremu, nestala 4. decembra 1944, u Erdeviku, Srem

HARDANOVIC BOZIDAR, politički delegat voda, rođen 1928, u Senti, umro 31. maja 1945, u Virovitici

HALILIC IBRO, borac, rođen 1922, u s. Lišnja, Prnjavor, poginuo 6. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

HITIĆ JOVICA, borac, rođen 1922, u s. Šiprage, Kotor—Varoš, poginuo 31. aprila 1944, kod Kotor—Varoša

HORVAT ANDRIJA, komandir voda, rođen 1921, u s. Cerovljani, Nova Gradiška, poginuo 6. decembra 1944, u Šidu

HUSANOVIC SALIH, borac, rođen 1926, u s. Miljakovac, Tešanj, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

JAKOVLJEVIĆ SIMO, borac, rođen u s. Kuglašica, Bosanska Gradiška, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem

JANKOVIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1919, u Zemunu, nestao 2. novembra 1944, u Rumi

JANKOVIC BRANKO, borac, rođen, u s. Prusci, Bosanski Novi, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

JANKOVIC LUKA, borac, rođen 1925, u s. Runjani, Loznica, poginuo 18. januara 1945, u Šidu

JANKOVIC MARKO, borac, rođen u s. Prusci, Bosanski Novi, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

JANKOVIC MILAN, borac, rođen u s. Gornjosavci, Bosanska Dubica, poginuo 1942, prilikom oslobođenja Bihaća

- JANKOVIĆ MILAN, borac, rođen 1923, u s. Perlez, Zrenjanin, poginuo 21. januara 1945, u Sidu
- JANKOVIĆ Milišav, borac, rođen 1926, u s. Runjani, Loznička Srbija, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- JANDRIC MIRKO, borac, rođen u selu Strigova, Bosanska Dubica, poginuo 29. februara 1944, u Kotor—Varoši
- JANJANIN MARKO, borac, poginuo 20. decembra 1943, u s. Stanovi, centralna Bosna
- JANJETOVIĆ MLADEN, komandir voda, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču
- JANJIĆ MILORAD, borac, reden 1920, u s. Jazovnik, srez Vladimirci, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- JANJIĆ SAVO, desetar, rođen 1921, u s. Glamočani, Bosanska Gradiška, poginuo 16. oktobra 1944, u Beogradu
- JANJIĆ STEVO, zamjenik komesara bataljona, rođen 1921, u s. Rogelji, Bosanska Gradiška, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščice, Slavonija
- JASAREVIĆ JAŠAR, borac, rođen u s. Lišnja, Prnjavor, poginuo 27. avgusta 1943, u Kotor—Varoši
- JAŠIĆ VLATKO, borac, rođen 1929, u s. Culine, Ljubovija, poginuo 4. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- JOVANKOVIĆ JEFTO, borac, rođen 1924, u s. Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo maja 1943, pod Kozarom
- JOVANOVIĆ ĐURO, desetar, rođen 1925, u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo 26. aprila 1945, u s. Velika Bara, Slavonija
- JOVANOVIĆ LJUBO, borac, rođen 1923, u s. Glogovac, Sabac, nestao 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Šid
- JOVANOVIĆ LJUBISA, borac, rođen 1918, u s. Dvorište, Sabac, poginuo 7. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- JOVANOVIĆ MILAN, borac, rođen 1919, u s. Dobrić, srez jadarški, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- JOVANOVIĆ MILOŠ, borac, rođen 1920, u s. Vinča, Oplenac, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija
- JOVANOVIĆ MOMČILO, borac, rođen 1923 u s. Lojanica, srez posavski, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- JOVANOVIĆ STANKO, borac, rođen 1925, u s. Lešnica, srez jadarški, poginuo 1945, u s. Sibinje, Slavonija
- JOVANOVIĆ VLADIMIR, borac, rođen 1926, u s. Krušeljica, Sabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- JOVANKOVIĆ VASILIJE VASO, politički komesar čete u 1. bataljonu, rođen 1922, u s. Kalenderi (Zovik), poginuo koncem novembra 1942, na Suhači

JONDIC MIROSLAV, borac, rođen 1929, u s. Sevarice, Sabac, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

JOVIC BORIVOJE, borac, rođen 1925, u s. Borina, Loznica, poginuo 17. januara 1917, u s. Tovarnik, Srem

JOVIĆ DUŠAN, borac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

JOVIĆ JOVO, borac, rođen 1924, u s. Medalov, Bosanska Gradiška, poginuo 16. septembra 1944, u Krupnju

JOVIC MIHAJLO, borac, rođen 1915, u s. Zablađe, srez posavski, poginuo 19. januara 1945, u Sidu

JORDIĆ Vladimir, borac, rođen 1925, u s. Sevarice, Sabac, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

JOLDZIJA VLADO, borac, rođen u s. Kukolji, Bosanska Gradiška, poginuo 8. januara 1944, u Vitovlju, centralna Bosna

JOKIC DUŠAN, zamjenik komesara čete, rođen u Banja Luci, poginuo 13. jula 1944, u Zabljaku, kod Tešnja

JOKIC ŽIVOTA, desetar, rođen 1924, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 7. novembra 1944, u s. Erdevik, Srem

JOKSIC ŽIVOTA, borac, rođen 1924, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 4. decembra 1944, u Erdeviku, Srem

JOKOVIC JOVO, borac, rođen u s. Rogelji, Bosanska Gradiška, poginuo 10. jamiara 1944, u s. Božičkovac, centralna Bosna

JOKIC MARKO, borac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

JOSIPOVIC BORISAV, borac, rođen 1922, u s. Belotić, Sabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

JELIC DOBROSAV, borac, rođen 1921, u s. Drenovac, srez mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u Erdeviku, Srem

JELIC SRETEN, borac, rođen 1921, u Beloj Crkvi, Krupanj, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

JELIC STEVO, borac, rođen u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 29. februara 1944, u Kotor—Varoši

JELICIC ĐURO, borac, rođen u s. Široka Kula, Prijedor, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

JELISAVAC ALEKSA, zamjenik komandira čete, rođen 1914, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 26. aprila 1943, u Prijedoru

JEVTIC BRANISLAV, borac, rođen 1926, u s. Trstenica, srez posavski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

JEVTIC JOVAN, borac, rođen 1922, u s. Korenita, srez jadarski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

JEFTIC MILAN, borac, rođen u s. Miškovci, Derventa, poginuo 19. novembra 1943, u s. Cardačani, centralna Bosna

- JEREMIC DUŠAN, borac, rođen 1912, u Sapcu, pогинуо 3. decembra 1944, u Erdeviku, Srem
- JEREMIĆ ŽARKO, borac, rođen u s. Azanja, srez jasenički, pогинуо 26. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija
- JERIĆ MIRKO, borac, rođen u s. Sočanica, Derventa, pогинуо 5. januara 1944, i^pl. Borja, centralna Bosna
- JEZDIMIRGVIĆ DRAGUTIN, borac, rođen 1921, u s. Trstenica, srez rađevski, pогинуо 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- JUGOVIĆ MILAN, komesar čete, rođen 1915, u s. Rogulje, Dvor na Uni, pогинуо 19. oktobra 1944, u s. Ripanj,- Beograd
- JANDRIC RAJKO, borac, rođen 1928, u s. Čitluk, Bosanska Dubica, pогинуо februara 1943, u Grmeču
- JOCIĆ ŽIVOTA, borac, pогинуо 7. maja 1945, u s. Komin, Slovenija
- JOVANOVIĆ MILAN, borac, rođen 1925, u s. Lipnički gor, srez jadarski, pогинуо 25. decembra 1944, u šumi Lakovici, Srem
- KAFEDZIĆ MALAGA, borac, rođen u s. Odžak, pогинуо 5. aprila 1944, u s. Kremna, centralna Bosna
- KAJTUS VASO, komandir čete u 4. bataljonu, rođen 1924, u s. Balta, Jaruge, Prijedor, pогинуо 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- KALABA MILOŠ, borac, rođen 1923, u s. Podgraci, Bosanska Gradiška, pогинуо 23. maja 1944, u s. Ljegovac, centralna Bosna
- KALINIC JOVAN, borac, rođen 1926, u s. Cerani, Derventa, pогинуо 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- KANTAR ZIVKO, borac, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, pогинуо 4. oktobra 1943, u s. Miškovac, centralna Bosna
- KANIPAMTIJEVIĆ BORIVOJE, borac, rođen 1927, u s. Zvečka, Obrenovac, pогинуо 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- KARAN MARJAN, borac, rođen u s. Pogleđevo, Bosanska Dubica, pогинуо 1942, prilikom oslobođenja Bihaća
- KARIC ŽARKO, desetar, rođen 1916, u s. Trstenica, Obrenovac, pогинуо 15. oktobra 1944, u Beogradu
- KASAGIĆ BOŠKO, borac, rođen 1925, u s. Razboj, Bosanska Gradiška, pогинуо 18. juna 1944, u Ceru, kod Dervente
- KASADIC SIMO, borac, rođen 1925, u s. Razboj, Bosanska Gradiška, pогинуо 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna

- KATIĆ JANKO, borac, rođen u s. Grabovac, Obrenovac, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- KATIĆ MILOŠ, borac, rođen u s. Koturovi, Bosanska Dubica, poginuo 23. jula 1943, u s. Kalenderovci, centralna Bosna
- KATIC MILOVAN, borac, rođen u Nevesinju, poginuo 17. juna 1943, u s. Garići, Kotor—Varoš
- KAURIN MIKAN, intendant brigade, rođen u s. Murati, Bosanska Dubica, poginuo 10. oktobra 1944, kod Obrenovca
- KNEŽEVIĆ ĐURO, borac, rođen 1927, u s. Škrljevita, Sanski Most, poginuo 18. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem
- KNEŽEVIĆ LJUBAN, desetar, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- KNEŽEVIĆ MILAN, politički komesar čete, rođen u Dvoru na Uni, poginuo 4. novembra 1943, u s. Jahovac, Doboј
- KNEŽEVIĆ MILAN, borac, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- KNEŽEVIĆ MOMIR, borac, poginuo 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac
- KNEŽEVIĆ NIKOLA, komandir čete u 1. bataljonu, rođen u s. Ahmetovci, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u s. Benakovac, Podgrmeč
- KNEŽEVIĆ RELJA, desetar, rođen 1922, u s. Radomirci, Prijedor, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- KNEŽEVIĆ SAVO, borac, rođen 1925, u s. Steljani, Kotor—Varoš, poginuo 12. aprila 1944, u s. Devetine, centralna Bosna
- KECMAN VID, desetar, rođen 1925, u s. Bravski Vaganac, Bosanski Petrovac, poginuo 31. decembra 1943, u Banji Luci
- KEKOVIĆ MARKO, komandir voda, rođen 1925, u Danilovgradu, poginuo 26. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija
- KESIĆ MILE, borac, rođen u s. Garevci, Prijedor, poginuo 4. juna 1943, u s. Kremlja, centralna Bosna
- KESIĆ RADE, borac, rođen u s. G. Garevci, Prijedor, poginuo 2. januara 1944, u Čelincu, centralna Bosna
- KESIĆ RADOVAN, borac, rođen u s. Prebljezi, Prnjavor, poginuo 30. maja 1944 u s. Johovac, Doboј
- KERIĆ SAVO, borac, rođen u s. Jelanijska, Tešanj, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- KOJIĆ MILOŠ, borac, rođen u Barili, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- KOJIĆ SIMO, borac, rođen 1925, u s. D. Trešnjica, srez jadarski, poginuo aprila 1945, u s. Soljani, Srem

KOJIC VICO, komandir voda, rođen 1923, u Srpskom Vakufu, Bosanska Gradiška, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

KOMUSAR ZDRAVKO, borac, rođen 1918, u s. Cikote, Prijedor, poginuo 28. juna 1944, u Derventi

KONCULIC SAVO, borac, rođen 1925, u s. Babci, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju

KONCAR RATKO, borac, rođen 1910, u s. Gornji Garevci, poginuo decembra 1942, u Bosanskom Novom

KONDIĆ RADE, major, komandant brigade, rođen 1916, u s. Balta Jaruga, Prijedor, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju

KOPREN ĐORĐE, borac, rođen 1926, u s. Konjani, Prnjavor, poginuo 5. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

KOKRLJA STEVAN, borac, rođen u s. Zivaja, Hrvatska Kostajnica, poginuo 11. jula 1944, u s. Lepenica, Doboј

KORALJ STEVO, borac, rođen 1925, u s. Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 28. juna 1944, u Lepenici, Doboј

KORAGIĆ MARKO, borac, rođen 1912, u Bosanskoj Gradiški, poginuo 14. jula 1944, u Tešnju

KORAJICIC MILOVAN, borac, rođen 1925, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

KOKOTOVIC DUŽAN, politički delegat voda, rođen 1924, u s. Vladimirovac, Pančevo, poginuo 13. aprila 1944, u Buku, Srem

KOS RADOJE, borac, rođen u s. Čelebinci, Bosanska Dubica, poginuo 1942, prilikom oslobođenja Bihaća

KOSIC STOJAN, komandir voda, poginuo 24. oktobra 1942, u Suhači, Bosanska krajina

KOSTIC ŽIVOTA, borac, poginuo 7. maja 1945, u s. Komin, Slavonija

KOTARAŽ BOGDAN, politički delegat voda, rođen 1926, u s. Kukulji, Bosanska Gradiška, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

KOTUR DURO, desetar, rođen u s. Koturevi, Bosanska Dubica, poginuo 19. novembra 1943, u s. Grnjičevci, centralna Bosna

KOTUR MILOŽ, borac, rođen u s. Koturevi, Bosanska Dubica, poginuo 27. avgusta 1943, u s. Maslovare, centralna Bosna

KOTUR VLADO, desetar, rođen u s. Koturevi, Bosanska Dubica, poginuo 30. oktobra 1943, u s. Kosjerevo, Bosanska Gradiška

KOVAČEVIC BOGOLJUB, borac, rođen 1926, u s. Cerova, srez rađevski, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

KOVACEVIC BORIVOJE, borac, rođen 1921, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

- KOVAČEVIC SLAVKO, borac, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija
- KOVACEVIC VLADIMIR, borac, rođen 1915, u s. Skupljan, srez mačvanski, poginuo 18. decembra 1944, u Sidu
- KOVACEVIC MILIVOJE, borac, rođen 1926, u s. Cukole, Derventa, poginuo 19. oktobra 1944, u Krupnju
- KOVRTLIJA ILIJA, borac, rođen u Božići, Prijedor, poginuo 4. juna 1943, u s. Kremina, Kotor-Varoš
- KREĆA ALEKSA, desetar, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- KREĆA BOGDAN, borac, rođen u s. Ravnice, Bosanski Novi, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- KRECA MILAN, desetar, rođen u s. Kuljani, Prnjavor, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu
- KREĆA SLAVKO, borac, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo 26. septembra 1943, u s. Prebljezi, Prnjavor
- KRAJINOVIĆ MILUTIN, borac, rođen 1922, u s. Belotić, Obrenovac, poginuo 4. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- KRPIĆ VITOMIR, borac, nestao 8. maja 1945, u s. Komin, Slavonija
- KRNETA CEDOMIR, politički komesar čete, rođen u s. Sreflige, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču
- KRNETA SAVO, zamjenik komandira čete, rođen 1923, u s. Sreflige, Bosanska Dubica, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- KRNIC SVETISLAV, borac, rođen 1920, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 24. decembra 1944, u šumi Lakovici, Srem
- KRSTIĆ MILAN, borac, rođen 1925, -u s. Glogovac, srez mačvanski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- KRSTIĆ ZIVAN, borac, rođen 1921, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- KRSMANOVIĆ NEDELJKO, desetar, poginuo 7. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- KRUŠKO NAZIF, borac, rođen 1922, u s. Miljanovac, Tešanj, poginuo 5. septembra 1944, u s. Srebreniku, istočna Bosna
- KULIC LAZAR, borac, rođen 1917, u s. Banovo Polje, srez mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- KULIĆ PAJO, borac, rođen 1929, u Rumi, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- KOLUNDIJA DUŠAN, komandir voda, rođen u s. Vodičevo, Bosanski Novi, poginuo 1. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka

KUKOLJ BRANKO, borac, rođen u s. Karajzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 1. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka

KUSIĆ LJUBO, desetar, rođen u s. Mašići, Bosanska Gradiška, poginuo 13. jula 1944, u s. Zabljak, Tešanj

KUZMANOVIC DRAGOMIR, borac, rođen 1923, u s. Manojlovac, Smederevo, poginuo 8. maja 1945, u s. Komin, Slavonija

KUZMANOVIC VELJKO, borac, rođen u s. Miškovac, Derventa, poginuo 26. septembra 1943, u s. Karajzovci, Bosanska Gradiška

KUZMANOVIC ZIVKO, borac, rođen 1919, u s. Kosnja, Krupanj, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

LACKOVIĆ BOZIDAR, borac, rođen 1924, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

LADANA EUGEN, borac, rođen u s. Stari Martinac, Prnjavor, poginuo 12. marta 1944, u s. Čečava, centralna Bosna

LAJŠIĆ ŽARKO, borac, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

LAKIC BRANKO, borac, rođen u s. Maglajani, Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopani, centralna Bosna

LATINCIC MILUTIN, borac, rođen 1915, u s. Mašići, Bosanska Gradiška, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

LATINCIC SAVO, borac, rođen u s. Stari Martinac, Prnjavor, poginuo 17. marta 1944, u s. Stari Martinac, Prnjavor

LATINCIC VELJKO, borac, rođen u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 3. oktobra 1943, u s. Kuljanovci, centralna Bosna

LATINOVIC DURO, borac, rođen u s. Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

LATINOVIC NIKOLA, borao, rođen u s. Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo 28. juna 1944, u Derventi

LAZAREVIC BOZIDAR, borac, rođen 1922, u s. Stubline, Obrenovac, poginuo 4. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

LAZAREVIC OBRAD, borac, rođen 1909, u s. Kusovac, srez gruzanski, poginuo 6. maja 1945, u s. Komin, Slavonija

LAZAREVIC STOJAN, borac, rođen 1925, u s. Sovljak, srez mačvanski, poginuo 9. decembra 1944, kod Berdića salaša, Srem

LAZIC BOGDAN, borac, rođen 1922, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

LAZIĆ DRAGUTIN, borac, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Miškovac, centralna Bosna

- LAZIĆ DUŠAN, borac, rođen u s. Gunjevci, Bosanska Dubica, poginuo 26. septembra 1943, u s. Kalošević, Tešanj
- LAZIĆ ĐORĐE, borac, rođen u s. Azanja, srez jasenički, poginuo 27. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija
- LAZIĆ ILIJA, desetar, rođen u s. Jasenje, Bosanska Gradiška, poginuo 11. jula 1944, u Jelahu, centralna Bosna
- LAZIĆ PETAR, borac, rođen u s. Vrbaška, Bosanska Gradiška, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna.
- LAZIĆ VUKAŠIN, borac, rođen 1922, u s. Raškovci, Tešanj, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu
- LENIĆ RADE, borac, rođen u s. Komlenac, Bosanska Dubica, poginuo 3. juna 1943, na pl. Ljubić, centralna Bosna
- LEPIR NIKOLA, borac, rođen u s. Bojinci, Bosanska Gradiška, poginuo 9. juna 1944, u s. Ukrinici, Teslić
- LEPIR SLAVKO, borac, rođen 1928, u Bosanskoj Gradiški, poginuo 18. maja 1944, u s. Sjegovac, centralna Bosna
- LIĆINA MILORAD, politički delegat voda, rođen 1920, u Aleksandrovcu, Podravska Slatina, poginuo 7. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- LIPIĆ MIHAJLO, desetar, rođen 1925, u s. Vitkovici, Tešanj, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- LISICA STEVO, borac, rođen u s. Laminci, Banja Luka, poginuo 26. avgusta 1943, u Jelahu, centralna Bosna
- LOTINJA VASO, desetar, rođen 1918, u s. Čitluk, Bosanska Dubica poginuo 12. avgusta 1944, kod Banovića, istočna Bosna
- LUGONJIĆ MILENKO, desetar, rođen 1923, u s. Jelanska, Tešanj, poginuo 5. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna
- LUJIĆ MLADEN, borac, rođen 1922, u s. Prusci, Bosanski Novi, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju
- LUKIĆ DRAGAN, komandir voda, rođen u Kozari, poginuo 24. aprila 1944, u s. Pecka, Kotor-Varoš
- LUKIĆ MILE, borac, rođen u s. Kukulji, Bosanska Gradiška, poginuo 19. januara 1945, u Šidu
- LUKIĆ MILEVA, bolničarka, rođena 1926, u s. Lužani, Bosanska Dubica, poginula 6. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna
- LUKIĆ PETAR, borac, rođen u s. Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču
- LUKIC RADE, borac, rođen u Lozničkom Polju, Loznica, poginuo 25. aprila 1945. u Grubišnom Polju
- LUKIĆ STANKO, borac, rođen 1912, u s. Patrija, Prijedor, poginuo decembra 1942, u Bosanskom Novom

- LATINCIC DUŠAN, desetar, rođen 1925, u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 24. januara 1945, u Šidu
- MAGLAJLIC SAHIB, zamjenik političkog komesara 3. bataljona, rođen u Banji Luci, poginuo 1945, na srpskom frontu
- MACURA FILIP, borac, rođen 1910, u s. Patrija, Prijedor, poginuo februara 1943, u Grmeču
- MAČAK DRAGAN, desetar, rođen u s. Prusci, Bosanski Novi, poginuo 18. jula 1944, u s. Šivša, Tešanj
- MAČAK MIRKO, komandir čete u 3. bataljonu, rođen 1917, u selu Prusci, Bos. Novi, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Miškovac, centralna Bosna
- MAČEKIC MUNIB, politički delegat voda, rođen 1927, u s. Planjika, Bukovica, poginuo 30. novembra 1944, u s. Calma, Srem
- MAĐAŠEVIC RANKO, borac, rođen 1926, u s. Višnjica, Šabac, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem
- MAZAR JOSIP ŠOŠA, prvi komandant 5. brigade, rođen 1912, u Derventi, narodni heroj, poginuo oktobra 1944 na Travniku, na dužnosti načelnika operativnog odjeljenja 5. korpusa
- MAGDIC TEREZA, bolničarka, rođena 1929, u s. Hrtkovci, Ruma, poginula 20. aprila 1945, u Sibinju, Slavonija
- MAJSTOROVIC CEDA, borac, rođen 1924, u s. Prosjek, Prnjavor, poginuo 28. juna 1944, u Derventi
- MAKSIMOVIC DRAGOLJUB, borac, rođen 1925, u s. Drenovac, srez mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- MAKSIMOVIC MAKSIM, borac, rođen 1925, u Petrovom Selu, Gračanica, poginuo 25. decembra 1944, u selu Nijemci, Srem
- MAKSIMOVIC MILAN, borac, rođen 1925, u s. Razvoj, Bosanska Gradiška, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- MAKSIMOVIC PETAR, borac, rođen 1922, u s. Grnčari, srez jadarski, poginuo 3. maja 1945, u s. Plošćica, Slavonija
- MALBAŠIĆ ŽARKO, borac, rođen 1929, u s. Kukulji, Bosanska Gradiška, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju
- MALEŠEVIC MILOŠ, borac, rođen 1924, u s. Podgraci, Bosanska Gradiška, poginuo 23. maja 1944, u s. Ljegovac, centralna Bosna
- MALEŠEVIC MILORAD, borac, rođen 1923, u s. Lešnica, srez jadarski, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MALEŠEVIC DRAGUTIN, borac, rođen 1910, u s. Povenča, Prnjavor, poginuo 18. juna 1944, u Ceru kod Dervente
- MALIC PETAR, borac, rođen 1927, u s. Smrčići, Prnjavor, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

MALKIC SAVO. borac, rođen 1923, u Miloševci. Prnjavor, poginuo 14. oktobra 1944. u Beogradu

MALINIC PANE, borac, rođen u s Pribanje. Glamoč, poginuo 13. jula 1944. u s. Zabalj, Tešanj

MANDIĆ LEPOSAVA. bolničarka, rođena u s. Metković. Obrenovac. umrla od zadobijenih rana po završetku rata

MANDIĆ MILOŠ, desetar, rođen u s. Vrbaška, Bosanska Gradiška. poginuo 31. jula 1944. u Topčić-polju, centralna Bosna

MANDIĆ PAVLE, borac, rođen 1924. u s. Metlić. srez pocerski. poginuo 3. januara 1945. u s. Nijemci. Srem

MANOJLOVIĆ DRAGIŠA, borac, rođen 1917, u s. Lončanik. Obrenovac. poginuo 5. aprila 1945. u s. Soljani. Srem

MANOJLOVIĆ MANOJLO. borac, rođen 1923, u s. Lončanik. Obrenovac. poginuo 5. aprila 1945. u s. Soljani. Srem

MANOJLOVIĆ MILENKO. borac, rođen 1925, u s. Božurnja, Oplenac. poginuo 8. maja 1945. u s. Komin. Slovenija

MANJENČIĆ BRANISLAV. borac, rođen 1920, u s. Sevarice, srez Bogatić, poginuo 17. januara 1945. u Tovarniku. Srem

MANJENČIĆ MIODRAG, desetar, rođen 1928, u s. Sevarice. srez Bogatić. poginuo 17. januara 1945. u Tovarniku. Srem

MANJENČIĆ MIODRAG, borac, rođen 1920. u s. Sevarice, srez Bogatić. poginuo 17. januara 1945. u Tovarniku. Srem

MANJENČIĆ SAVO. borac, rođen 1926, u s. Sevarice. srez Bogatić, poginuo 5. aprila 1945. u s. Soljani. Srem

MARIĆIĆ LAZAR, politički delegat voda, rođen 1921, u s. Zdenci, Garešnica. poginuo 3. januara 1945. u s. Nijemci, Srem

MARIĆ ANDA. bolničarka, umrla od rana po završetku rata

MARIĆ MIHAIRO. borac, rođen u s. Grabašnica. Bosanski Novi, poginuo 3. novembra 1942. u Bihaću

MARIĆ JOCO. borac, rođen 1896. u Skradinu, nestao 17. januara 1945. u Tovarniku. Srem

MARIĆ ZIVKO. borac, rođen 1914, u okolini Loznice, poginuo 3. maja 1945. u s. Ploščica. Slavonija

MARIN MILE. borac, rođen u s. Čitluk, Bosanska Dubica, poginuo 31. jula 1944. u Topčić-polju, centralna Bosna

MARIN JOVAN, komandir voda. rođen u s. Čađavica. Bosanski Novi. poginuo 19. februara 1944. kod Banje Luke

MARINKOVIĆ MLADO, borac, rođen u s. Kuljani, Bosanski Novi, poginuo 23. novembra 1942. u s. Pivnici, kod Bosanskog Novog

- MARINKOVIĆ ZIVORAD, borac, rođen 1921, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- MARJANOVIĆ MIHAJLO, borac, rođen 1923, u s. Pakino, Krušpanj, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MARJANOVIĆ MILOŠ, komandir voda, rođen u s. Strigova, Bosanska Dubica, poginuo 14. avgusta 1943, u s. Branešći, centralna Bosna
- MARJANOVIĆ SAVO, borac, rođen u s. Laminci, Bosanska Gradiška, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- MARKOVIĆ BOGOSAV, borac, rođen 1923, u s. Ostružnica, Obrenovac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MARKOVIĆ DRAGOMIR, politički delegat voda, rođen 1912, u Beogradu, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MARKOVIĆ MIODRAG, borac, rođen 1926, u s. Lipnički Šor, Lozница, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- MAŠIĆ UGLJEŠA, borac, rođen u s. Platičevo, Ruma, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- MATIĆ BOGOSAV, borac, rođen 1923, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 4. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- MATIĆ BOZIDAR, borac, rođen u s. Velika Sočanica, Derventa, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- MATIĆ DRAGIŠA, borac, rođen 1919, u s. Lugavčina, Smederevo, umro od rana 1. juna 1945.
- MATIĆ LUKA, borac, rođen 1923, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MATIĆ STOJAN, borac, rođen 1923, u s. Brezovica, Krupanj, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- MATIĆ ZLATIBOR, borac, rođen 1920, u Obrenovcu, poginuo 23. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- MATIJAŠ MARKO, borac, rođen 1921, u s. Božići, Prijedor, poginuo 12. decembra 1942, na Martin-brdu, Bosanski Novi
- MATIJAŠEVIĆ RADE, borac, rođen u s. Hryćani, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopani, centralna Bosna
- MEĆAVA PETAR, komandant 3. bataljona 5. brigade, rođen 1913. u s. Slabinja, Hrv. Kostajnica, podoficir bivše jug. vojske, poginuo 20. oktobra 1944, na Travniku, na dužnosti zamjenika komandanta 10. krajiske divizije, narodni heroj
- MEDIĆ MILOŠ, rođen 1922, u s. Junuzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 12. jula 1944, u s. Lepenica, Doboј
- MEĐED BRANKO, borac, rođen u s. Vojskova, Bosanska Dubica, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

- MEĐED VLADO, borac, rođen u s. Vojskova, Bosanska Dubica, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- MEĐED RADE, komandir čete u 2. bataljonu, rođen u Vojskovi, Bosanska Dubica, poginuo u proleće 1945, na sremskom frontu
- MELKIC AHMET, zamjenik političkog komesara čete, rođen 1918, u s. Kozarac, Prijedor, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- MICIC RADOJKO, borac, rođen 1924, u s. Slatina, Sabac, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MIHAVEC LAZAR, borac, rođen 1911, u s. Očina, Mrkonjić-grad, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MIHAJLOVIC BOJAN, borac, rođen 1923, u s. Seškovci, Prnjavor, poginuo 18. juna 1944, u Ceru, kod Dervente
- MIHAJLOVIC LAZAR, borac, rođen 1926, u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 2. decembra 1944, u Fruškoj gori
- MIHAJLOVIC LAZAR, borac, rođen 1929, u Rumi, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- MIHAJLOVIC MILORAD, borac, rođen 1921, u s. Glogovac, srez mačvanski, poginuo 6. decembra 1944, u Šidu
- MIHAJLOVIC PREDRAG, borac, rođen 1923, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- MIHAJLOVIC RADOMIR, borac, rođen 1921, u s. Gornja Trešnjica, Beograd, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MIJATOVIC MILAN, komandir voda, rođen 1928, u Beogradu, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija
- MIRKOVIC MILORAD, politički delegat voda, rođen 1911, u s. Skupljen, Vladimirci poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- MIKA GAVRO, borac, rođen 1912, u s. Gornji Usorac, Sanski Most, poginuo 3. decembra 1944, u Erdeviku, Srem
- MIKIĆ MICO, borac, rođen 1916, u s. Božići, Prijedor, poginuo 12. marta 1943, u Kozari
- MIKIC STOJAN, borac, rođen 1921, u Petrovom Selu, Gračanica, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- MIKIC ZIVORAD, borac, rođen 1910, u s. Dragojevac, srez počerski, poginuo 10. maja 1945, u s. Komin, Slovenija
- MILADIC LEPOSAVA, borac, rođena 1917, u & Korenita, srez jadarski, poginuo 13. decembra 1944, u Sremskoj Mitrovici
- MILANOVIC RADOVAN, desetar, rođen u Visokom, poginuo 18. novembra 1942, u s. Suhača, kod Bosanskog Novog
- MILANOVIC SVETOZAR, borac, rođen 1926, u s. Seoci, srez lepenički, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

MILASINOVIC VELJKO, borac, poginuo 27. maja 1944, u s. Pločnik, Dobojski

MILASINOVIC DRAGUTIN, borac, rođen 1910, u s. Poljavnica, Bosanski Novi, poginuo 10. juna 1944, u Ceru, kod Dervente

MILADINOVIC DORDE, borac, rođen 1925, u s. Palačkovci, Prnjavor, poginuo 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

MILANOVIĆ RADE, borac, rođen u s. Ravnice, Bosanski Novi, poginuo 26. juna 1943, u s. Viševica, centralna Bosna

MLETIC BRANISLAV, borac, rođen 1922, u s. Grabovac, Obrenovac, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

MLETIC OSTOJA, borac, rođen 1923, u s. Grabovica, Dobojski, poginuo 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

MILIC ĐURO, komandir voda, rođen 1928, u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 8. maja 1945, u s. Komin, Slovenija

MILINIĆ ĐIVKO, borac, rođen 1924, u s. Kosjerovo, Bosanska Gradiška, poginuo 27. maja 1944, u s. Rudanka, centralna Bosna

MILINKOVIC LJUBICA, bolničarka, rođena u Prijedoru, poginula 4. juna 1943, u s. Kremna, centralna Bosna

MILOŠA VLJEVIC ŽIVAN, borac, rođen 1925, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 19. januara 1945, u Sidu

MILOSEVIC PETAR, borac, rođen u s. Cerani, Derventa, poginuo 5. januara 1944, u pl. Borja, centralna Bosna

MILOSEVIC SLAVKO, borac, rođen u s. Cikote, Prijedor, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Miškovac, centralna Bosna

MILOSEVIC VASO, borac, rođen u s. Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

MILOVANOVIC TRIFUN, borac, rođen 1913, u s. Adrova, srez pološki, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

MILOVANOVIC ŽIVAN, borac, rođen 1926, u s. Sevarice, Bogatić, nestao 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

MILJAKOVIC LAZO, borac, rođen u s. Miljakovac, Prijedor, poginuo 26. juna 1943, u s. Viševica, centralna Bosna

MILJAKOVIC OSTOJA, komandir čete u 1. bataljonu, rođen u s. Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču

MILJEVIC TEODOR, borac, rođen u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 4. novembra 1943, u Ceru kod Dervente

MIRCETIC MIRKO, borac, rođen u s. Rosulje, Hrvatska Kostajnica, poginuo 26. novembra 1943, u Ceru, kod Dervente

MIRKOVIC MILAN, borac, rođen 1911, u s. Skupljen, Sabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

MIRKOVIC MILORAD, zastavnik, rođen 1911, u s. Skupljen, Sabac, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

MIRKOVIC MIODRAG, borac, rođen 1927, u s. Crni Lug, srez враčarski, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

MIRKOVIC STANISLAV, borac, rođen 1920, u s. Prava, srez pocerski, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

MIŠKOVIC SPASOJE, borac, rođen 1923, u s. Cerova, srez rađevski, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

MISKOVIC VELJKO, borac, rođen 1912, u s. Stenjan, Kotor-Vaš, poginuo 23. maja 1944, u s. Ljegovac, centralna Bosna

MISLJENOVIC JOVO POP, politički komesar brigade, rođen 1922, u s. Giovaci, Otočac, poginuo 29. oktobra 1944. u Sremskoj Mitrovici

MISAJCIC SAVO, borac, rođen 1925, u s. Sevarice, Bogatić, umro 18. maja 1945, u bolnici u Zagrebu

MITIĆ MIHAJLO, borac, rođen 1926, u s. Vitkovci, Tešanj, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

MITIĆ VOJIN, borac, rođen 1921, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

MITRAKOVĆ PETAR, borac, rođen 1926, u Bosanskoj Gradiški, poginuo 19. oktobra 1944. u s. Ripanj, Beograd

MITRAKOVIĆ VLADO, borac, rođen u s. Kladari, Bosanska Gradiška, poginuo 10. januara 1944, u s. Božikovac, centralna Bosna

MITRASINOVIĆ RAJKO, borac, rođen u s. Klekovići, Bosanska Dubica, poginuo 3. novembra 1942, u Bihaću

MITROVIĆ DESIMIR, borac, rođen 1926, u s. Belotić, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

MITROVIĆ DRAGOMIR, borac, rođen 1918, u s. Sovljak, Bogatić, poginuo 8. maja 1945, u s. Kornin, Slovenija

MITROVIĆ DUŠAN, borac, rođen u s. Bajinci, Bosanska Gradiška, poginuo 10. oktobra 1944. u s. Draževac, Obrenovac

MITROVIĆ LJUBISA, borac, rođen 1924, u s. Jazovnik, Vladimirci, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

MITROVIĆ PERO, borac, rođen 1925, u s. Ušači, Srebrenica, poginuo 21. januara 1945, u Sidu

MITROVIĆ PETRA, bolničarka, rođena 1921, u s. Mašići, Bosanska Gradiška, poginula 13. jula 1944, u s. Zabljak, Tešanj

MITROVIĆ VASO, borac* rođen u s. Klekovići, Bosanska Dubica, poginuo 18. novembra 1942, u s. Suhača, Bosanski Novi

MOJSILOVIC OBRAD, borac, rođen 1921, u s. Trstenica. Obrenovac, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

MRDA UROŠ, borac, rođen 1919, u s. Crna Dolina, Prijedor, poginuo februara 1943, u Grmeču

MUDRINIĆ DUŠAN, borac, rođen u Lijevče-polju, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

MUNJIZA BOKO, komandir voda, rođen 1923, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 26. septembra 1943, u selu Razboj, Bosanska Gradiška

MURATOVIC RAMO, borac, rođen 1923, u s. Orahova, Kosovska Mitrovica, umro u bolnici od zadobijenih rana

MUTIĆ OSTOJA, borac, rođen u s. Bardača, Bosanska Gradiška, poginuo 9. juna 1944, u s. Ukrnjica, centralna Bosna

NAGRADIĆ MIRKO, borac, rođen u s. Crnča, Derventa, poginuo 8. juna 1944, u s. Šiprage, centralna Bosna

NAGRADIĆ PETAR, borac, rođen u s. Crnča, Derventa, poginuo 31. jula 1944, u s. Topčić-polju, centralna Bosna

NAGRADIĆ SAVO, desetar, rođen 1924, u s. Jelah, Tešanj, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

NEDELJKOVIC MILISAV, borac, rođen 1927, u s. Brestovo, srez rađevski, poginuo 17. januara 1945, u Tovarniku, Srem

NEŠIĆ DOBRIVOJE, borac, rođen 1920, u s. Krnić, Šabac, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

NEŠIĆ DRAGOLJUB, borac, rođen 1923, u s. Radinci, Novi Sad, nestao 23. marta 1945, u s. Martinci, Srem

NEŠIĆ RADE, borac, rođen 1923, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

NESTOROV SVETOZAR, (drugim podacima se ne raspolaže)

NIKODINOVIC DRAGUTIN, borac, rođen u s. Imljani, Kotor-Vařoš, poginuo 2. januara 1944, u Banji Luci

NIKOLIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1926, u s. Belotić, srez rađevski, nestao 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

NIKOLIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1924, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

NIKOLIC DRAGIĆ, borac, rođen 1914, u s. Zablaće, Šabac, umro u bolnici po završetku rata

NIKOLIC ĐURAD, borac, rođen 1922, u Vladimircima, Šabac, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

NIKOLIC MILOVAN, rođen 1927, u s. Globoder, Kruševac, poginuo 7. maja 1945, u s. Veliki Grđevac, Slavonija

NIKOLIC MIODRAG, borac, rođen 1926, u s. Lončanik, Obrenovac, poginuo 18. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

NIKOLIC RATKO, desetar, rođen 1912, u s. Brekinja, Bosanska Dubica, poginuo 12. marta 1943, u Kozari

NIKOLIC VITOMIR, borac, rođen 1923, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 11 decembra 1944, u Privlači, Srem

NIKOLIC VUKASIN, komandir voda, rođen 1925, u Beogradu, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

NIKOLIC ŽIVOTA, borac, rođen, u s. Mesarica, Obrenovac, umro u bolnici po završetku rata

NILIDIN MITAR, borac, rođen 1924, u Visli, Krasnodar, SSSR, poginuo 20. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

NINIC ZIVKO borac, rođen 1925, u s. Runjani, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

NISIC PETAR, intendant bataljona, rođen u s. Đorče Polje, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopani, centralna Bosna

NOVAKOVIC ILIJA, borac, rođen 1920, u s. Ilova, Prnjavor, poginuo 7. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

NOVAKOVIC LAZAR, borac, rođen u s. Vodičeve, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

NOVAKOVIC MOMČILO, borac, rođen 1920, u s. Sevarice, Bogatić, nestao 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

NOVAKOVIC STANKO, borac, rođen 1927, u s. Sočanica, Derventa, poginuo 8. juna 1944, u s. Gornji Cerani, Derventa

NOVAKOVIC UROS, borac, rođen u s. Cukale, Prnjavor, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

NJEZIĆ RADA, bolničarka, rođena u s. Nožičko, Prnjavor, poginula 29. juna 1943, u s. Borci, centralna Bosna

OBRADOVIC DUŠAN, borac, rođen 1923, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 4. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

ODZIC SVETOLIK, borac, rođen 1926, u s. Donja Trešnjica, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

OMERBAŠIĆ HAZIM, borac, rođen 1923, u Banja Luci, poginuo 12. februara 1943, u s. Strigova, Bosanska Dubica

OROZ DANILO, borac, rođen 1921, u s. Mikluševci, Vukovar, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

OSMOKROVIC MILUTIN, borac, rođen 1925, u s. Njegomerac, Našice, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PAJIC ANDRIJA, borac, rođen 1917, u s. Skupljen, Šabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PAJIC JIC MILISAV, borac, rođen 1919, u s. Banovo Polje, Šabac, poginuo 8. aprila 1945, u Otoki, Srem

- PANIC MIODRAG, borac, rođen 1925, u s. Naplavac, srez mačvanski, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- PANIC ZIVAN, borac, rođen 1926, u s. Glogovac, srez mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u Erdeviku, Srem
- PAŠIĆ ADIL, desetar, rođen 1922, u Gackom, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- PASIC MILISAV, borac, rođen u s. Banovo Polje, srez mačvanski, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- PAUKOVIC MLAĐEN, borac rođen u s. Mazić, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- PAVKOVIC SINIŠA, borac, rođen 1923, u s. Mačvanskom Prnjavoru, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- PAVLOVIC CEDO, borac, rođen 1923, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 10. decembra 1944, u s. Nijemci, Srem
- PAVLOVIC MILORAD, rođen u s. Božidarevac, Obrenovac, umro u bolnici od zadobijenih rana
- PAVLOVIC ZIVKO, borac, rođen 1928, u s. Smoljan, Obrenovac, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- PECELJ MILAN, borac, rođen u s. Palančić, Prijedor, poginuo 26. septembra 1943, u s. Razboj, Bosanska Gradiška
- PECELJ ZIVKO, borac, rođen 1915, u s. Gornji Garevci, Prijedor, poginuo 17. oktobra 1942. kod Ozića kamena, Bosanska krajina
- PECANAC MIHAJILO, obavještajni oficir bataljona, rođen 1911, u s. Aginci, Bosanska Dubica, poginuo januara 1943, u Turjaku, Kozara
- PEJCIC SRETEN, borac, rođen 1924, u s. Banovo Polje, srez mačvanski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- PEKIĆ MILAN, borac, rođen u s. Vlaškovci, Bosanska Dubica, poginuo 4. juna 1943, u s. Kremna, centralna Bosna
- PEKIC MILUTIN, borac, rođen 1924, u s. Crnča, Derventa, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju
- PERKOVIC STEVO, borac, rođen u Petrovom Selu, Bosanska Gradiška, poginuo 30. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna
- PEROVIC MIŠO, politički komesar čete, rođen 1924, u Bosanskom Aleksandrovcu, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- PEŠIĆ BOŠKO, borac, rođen u rađevskom srežu, Srbija poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- PESIC VASO, borac, rođen 1923, u s. Palančić, Prijedor, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

- PETKOVIĆ BORISAV, borac, rođen 1923, u s. Stubline, Obrenovac, poginuo 10. oktobra 1944. u s. Draževac, Obrenovac
- PETKOVIĆ STOJAN, borac, rođen u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- PETROVIĆ ANDA, bolničarka, rođena 1919, u s. Sreflije, Bosanska Dubica, poginula 13. jula 1944, u Zabljaku, Tešanj
- PETROVIC BOGOLJUB* borac, rođen 1911, u s. Tršić, Sabac, poginuo 5. aprila 1945. u s. Soljani, Srem
- PETROVIĆ MILAN, borac, rođen 1914, u s. Gubin, Livno, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem
- PETROVIC MILIVOJE, borac, rođen 1923. u s. Bukovik, srez poserski, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- PETROVIĆ MILISAV, borac, rođen 1923, u s. Brezovica, Valjevo, nestao na srpskom frontu
- PETROVIC NEDELJKO, borac, rođen 1924, u s. Vračani, Prnjavor, poginuo 23. maja 1944, u s. Ljegovac, centralna Bosna
- PETROVIC PEJO, borac, nestao 8. maja 1945, u s. Komin, Slavonija
- PETROVIC PRODAN, borac, rođen 1924, u s. Jelovik, Vladimirci, poginuo 4. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- PETROVIĆ SAVA, borac, rođen u s. Sreflije, Bosanska Dubica, poginuo 3. oktobra 1942. u Bihaću
- PETROVIC SRETEN, borac, rođen 1925, u s. Grnčari, srez jadarski, poginuo 21. januara 1945. u Sidu
- PETROVIĆ SRETEN, borac, rođen 1926, u s. Banovo Polje, Sabac, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- PETROVIC ZIVAN, borac, rođen 1922, u s. Mesarci, Sabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- PETROVIC ZIVOJIN, borac, rođen 1921, u Loznicu, nestao na srpskom frontu
- PILIPOVIC DRAGAN, zamjenik komandanta bataljona, rođen u s. Vodičevu Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču
- PILIPOVIC MILAN, borac, rođen u s. Vodičevu, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942. u Bosanskoj krajini
- PILIPOVIC MIRKO, borac, rođen 1925, u s. Soljani, Županja, poginuo 16. oktobra 1944. u Beogradu
- PJANIĆ MARKO, borac, rođen u s. Laminici, Bosanska Gradiška, poginuo 31. decembra 1943. u Banji Luci
- PJETLOVIC SVETOZAR, borac, rođen 1922, u s. Osinja, Derventa, poginuo 4. decembra 1944. u Srebreniku, istočna Bosna

POPOVIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1922, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 4. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

POPOVIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1924, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 30. maja 1945, u Bosanskom Aleksandrovcu

POPOVIC MIĆO, borac, rođen 1920, u s. Kovačica, Obrenovac, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

POPOVIC MIRKO, borac, rođen u s. Crnča, Derventa, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna

POPOVIC RADOMIR, borac, rođen u s. Azanja, srez Jasenički, poginuo 26. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija

POPOVIC STEVO, komandir voda, rođen u s. Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 26. aprila 1944, u Kotor-Varošu

POPOVIC VLADISLAV, borac, rođen 1925, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 7. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PRALICA LAZO, komandir voda, rođen 1921, u s. Strigova, Bosanska Dubica, poginuo 17. januara, u Tovarniku, Srem

PRALICA OSTOJA, desetar, rođen 1909, u s. Dvorište, Bosanska Dubica, poginuo 7. oktobra 1942, u Bosanskom Novom

PREDOJEVIC LJUBAN, borac, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo 3. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka

PRITAJALO PETAR, borac, rođen u s. Junuzovci, Bosanska Građiška, poginuo 12. marta 1944, u s. Čečava, centralna Bosna

PRLJIC MILOJKO, borac, rođen 1926, u s. Donja Trešnjica, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PRLJIC ŽIVOTA, borac, rođen u Krupnju, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PRNJATOVIC PETAR, borac, rođen 1924, u s. Komarica, Derventa, poginuo 30. jula 1944. Topčić-polju, centralna Bosna

PRODANOVIC LJUBO, borac, rođen 1920, u s. Strpci, Prnjavor, poginuo 27. maja 1944, u Detlaku, centralna Bosna

PROKIC MIHAJILO, borac, rođen 1923, u s. Lojanica, Vladimirci, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PROSIC JOVO, borac, rođen u s. Rujiška, Bosanski Novi, poginuo 9. juna 1944, u s. Ukrinjici, centralna Bosna

PRŠOR NOVAK, borac, rođen u s. Kriškovci, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

PRZIC RADE, borac, rođen 1916, u s. Balta Jaruge, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

PUDA MARKO, borac, rođen 1923, u Slavonskom Brodu, poginuo 26. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija

PULJAREVIC MILE, borac, rođen u s. Vrbaška, Bosanska Gradiška, poginuo 15. juna 1944, u s. Čečava, centralna Bosna

PUPA VAC STOJAN, borac, rođen u s. Gornji Garevci, Prijedor, poginuo 12. aprila 1944, kod Teslica

PURIŠIC IVAN, borac, rođen 1901, u s. Vrhovina, Knin, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

PUZIGACA MILAN, komandir čete, rođen 1923, u Cirkin-polju, Prijedor, poginuo 26. septembra 1943, u Razboju, Bosanska Gradiška

RACA BOSA, bolničarka, rođena u s. Mirkovac, Bosanska Dubica, poginula 12. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

RACA SLAVKO, borac, rođen 1927, u s. Maglajani, Banja Luka, poginuo 27. juna 1944, u s. Kalenderovci, Derventa

RADAKOVIĆ ILIJA, borac, rođen u s. Božići, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

RADAKOVIĆ RADE, borac, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo 4. juna 1943, u s. Kremna, centralna Bosna

RADIŠKOVIC BOŠKO, borac, rođen 1925, u s. Raškovlje, Tešanj, poginuo 5. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

RADIVOJEVIC LJUBO, politički delegat voda, rođen 1910, u s. Dragosavac, srez jadarski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RADIVOJEVIC RAJKO, borac, rođen u s. Rogelji, Bosanska Gradiška, poginuo 10. januara 1944, u s. Božikovac, centralna Bosna

RADOJCIC STEVO, zamjenik političkog komesara bataljona, rođen 1924, u s. Babinac, Bosanska Dubica, poginuo 5. decembra 1944, u Sidu

RADONJIC DUŠAN, borac, rođen u s. Srpska Mravića, Prnjavor, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Kuljanovci, centralna Bosna

RADOVANOVIC ANTON, borac, rođen 1925, u s. Brezjak, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RADOVANOVIC MILOŠ, borac, rođen 1920, u s. Vinča, Oplenke, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

RADOVIC BORIVOJE, desetar, rođen 1918, u s. Krunha. Vladimira, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RADOVIC BRANKO, borac, rođen u s. Miška Glava, Prijedor, poginuo 5. aprila 1945, u s. Kremna, centralna Bosna

RANISAVLJEVIC MIHAJLO, borac, rođen 1926, u Jazovnik, Vladimirci, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RADULOVIC DUŠAN, borac, rođen u s. Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, u Bihaću

RADULOVIC JELISIJE, borac, rođen u s. Grabovica, Doboj, poginuo 31. decembra 1943, u Banja Luci

RADULOVIC LAZAR, komandir voda, rođen u s. Sokolište, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

RADZANOVIC BRANKO, borac, rođen u s. Sočanica, Derventa, poginuo 24. avgusta 1943, u s. Kalenderovci, Derventa

RAJIĆ MILOVAN, borac, rođen 1919, u s. Kozjak, srez jadarski, poginuo 2. januara 1945, u Šidu

RAJILIC DUŠAN, politički komesar čete, umro od tifusa marta 1943, u s. Kušići, na Kozari

RAKIC BOZIDAR, desetar, rođen 1921, u s. Skela, Obrenovac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RAKIC BOŠKO, borac, rođen 1926, u s. Latkovci, Kruševac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RAKIC STANOJE, borac, rođen 1926, u s. Brezovici, Valjevo, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

RAKOVIC BRANKO, borac, rođen 1927, u s. Mašići, Bosanska Gradiška, poginuo 28. juna 1944, u Derventi

RANDIĆ MOMČILO, borac, rođen 1927, u s. Sevarice, Bogatić, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

RAŠIĆ MILORAD, borac, rođen u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 3. oktobra 1943, u s. Kuljanovci, centralna Bosna

RAŠIĆ SREten, desetar, rođen 1922, u s. Grabovac, Obrenovac, poginuo 30. novembra 1944, u s. Calma, Srem

RAŠKOVIC SRETKO, borac, rođen u s. Babice, Tuzla, poginuo 13. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

RAŠKOVIC STEVO, borac, rođen 1922, u Đakovu, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

RATKOVIC ZIVKO, borac, rođen 1927, u Loznicu, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

RAUŠ RADE, desetar, rođen u s. Tukljačani, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, u Suhači, Bosanska krajina

RENDULIC NIKOLA, borac, rođen 1925, u Beogradu, poginuo 8. maja 1943, u s. Komin, Slovenija

RENER BOZIDAR, borac, rođen 1920, u s. Slatina, Banja Luka, poginuo 27. juna 1944, u s. Kalenderovci, Derventa

REPAJIC DRAGOJE, borac, rođen u s. Demirovci, Bosanska Dubica, poginuo 3. oktobra 1943, u s. Kuljanovci, centralna Bosna

RITAN MILAN, borac, rođen u s. Garevci, Prijedor, poginuo 3. juna 1943, u pl. Ljubić, centralna Bosna

RISOJEVIC MIKAN, borac, rođen 1922, u s. Kalenderi, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

RISOJEVIC OSTOJA, komandir voda, rođen 1920, u s. Kalenderi, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču

RODIĆ LJUPKO, desetar, rođen 1922, u Cirkin-polju, Prijedor, poginuo 8. januara 1944, na rijeci Ugar, centralna Bosna

RODIC SRETEN, borac, rođen u s. lina, Dvor na Uni, poginuo 28. aprila 1945, u s. Velika Barna, Slavonija

ROLOVIC SVETOZAR, borac, rođen 1912, u s. Stragari, Beograd, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

ROMIĆ MILAN, borac, rođen 1920, u Lijevče-polju, poginuo 11. maja 1944, u s. Siljegovac, centralna Bosna

ROMIC RADE, borac, rođen 1914, u s. Palančište, Prijedor, poginuo 12. marta 1943, u Kozari

ROKVIĆ KRSTO, borac, rođen u s. Mašići, Bosanska Gradiška, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Miškovac, centralna Bosna

SABLJAK VITOMIR, borac, rođen 1908, u Rogatici, Sarajevo, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

SALAMIĆ MILAN, politički delegat voda, rođen u s. Kosjerevo, Bosanska Gradiška, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

SALAMIC MICO, borac, rođen u s. Kosjerevo, Bosanska Gradiška, poginuo 5. juna 1943, u s. Vijačani, centralna Bosna

SALANOVIC SALIH, borac, rođen 1920, u Tuzli, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

SALATOVIC STANKO, borac, rođen 1921, u s. Lešnica, Loznica, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SAMAC TOMO, komandir voda, rođen u s. Petrinja, Bosanski Novi, poginuo 4. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

SAVANOVIC MILAN, borac, rođen u s. Turjak, Bosanska Gradiška, poginuo 4. novembra 1943, u s. Jelah, Tešanj

SAVIC MLADEN, komandir voda, rođen u s. Poljavnice, poginuo krajem 1942, kod Bosanskog Novog

SANDIĆ VOJISLAV, borac, rođen u s. Šeškovci, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

SARIC ĐURO, borac, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

SAVIC BORIVOJE, borac, rođen 1925, u s. Metković, Šabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SAVIC DUŠAN, borac, rođen u s. Osinja, Derventa, poginuo 2. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka

SAVKOVIĆ MIRKO, borac, rođen u s. Draksenić, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, prilikom oslobođenja Bihaća

SAVKIĆ RADISAV, desetar, rođen 1920, u s. Glogovac, Sabac, poginuo 19. aprila 1945, u selu Sibinje, Slavonija

SAVATOVIC SLOBODAN, borac, rođen 1925, u s. Belotić, Krušpanj, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

SARAJLIĆ JOVO, borac, (ne zna se mjesto i datum pogibije)

SEKIĆ RADOMIR, borac, rođen 1919, u s. Selevac, srez Jasenički, poginuo 8. maja 1945, u s. Komin, Slovenija

SEMBRE NIKOLA, borac, rođen 1922, u s. Bojnik, Bosanska Gradiška, poginuo 10. septembra 1944, u s. Murati, Gračanica

SEMIZ KOŠTA, zamjenik komandanta bataljona, rođen u s. Mirkovac, Bosanska Dubica, poginuo 1. maja 1944, u s. Rapčani, Derventa

SEKULIĆ BRANKO, politički komesar čete, rođen 1912, u s. Vojskova, Bosanska Dubica, poginuo 28. februara 1944, u Skender-Vakufu

SIKANIC BRANISLAV, borac, rođen 1926, u s. Kreškovci, Prnjavor, poginuo 2. maja 1944, u s. Devetine, centralna Bosna

SIMATOVIC BOSKO, komandir voda, rođen 1915, u s. Palančište, Prijedor, poginuo 8. marta 1943, u s. Strigova, Bosanska Dubica

SIMIĆ BUDIMIR, borac, rođen 1923, u s. Lozovik, Orašac, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

SIMIC DUŠAN, borac, rođen 1926, u s. Bastov, srez rađevski; umro u bolnici 20. februara 1945.

SIMIC MILAN, borac, rođen 1926, u s. Brasina, Loznica, poginuo 19. januara 1945, u Šidu

SIMIĆ MILORAD, borac, rođen 1919, u s. Lešnica, Loznica, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SIMEUNOVIĆ DUŠAN, borac, rođen 1920, u s. Krnić, Vladimirci, poginuo 4. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem

SITIC IVICA, borac, rođen u s. Kuljevci, Prnjavor, poginuo 5. januara 1944, u pl. Borja, centralna Bosna

SIVACKI 2IVAN, desetar, rođen 1922, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SKENDERIJA VITOMIR, borac, rođen u Bosanskoj Gradiški, poginuo 16. aprila 1944, u s. Šiprage, centralna Bosna

SKOKIĆ DRAGOLJUB, borac, rođen 1923, u s. Lozovik, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SKROBAC DUŠAN, politički delegat voda, rođen u s. Mašići, Bosanska Gradiška, poginuo 2. januara 1944, u Celincu, Banja Luka

SKROBONJA VITOMIR, borac, rođen u s. Prebljezi, Prnjavor, poginuo 9. juna 1944, u s. Ukrinjici, Teslić

SLAVKOVIĆ BOSKO, borac, rođen 1919, u s. Lešnica, Loznica, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SLIJEPEČEVIĆ MIRKO, borac, poginuo 18. oktobra 1943, u Poniru, centralna Bosna

SLIJEPEC VLADO, borac, rođen 1924, u s. Čitluk. Bosanska Dubica, poginuo aprila 1943, na Luknji kod Prijedora

SLJEPANOVIĆ KRSTO, borac, rođen u s. Saljaje, Kotor-Varoš, poginuo 28. februara 1944, u Kotor-Varošu

SOKIĆ ALEKSANDAR, **borac, rođen 1923, u s. Strpeči, Šabac, poginuo 19. januara 1945, u Šidu**

SPASOJEVIC NEDELJKO, borac, rođen 1928, u s. Očauša, Teslić, poginuo 15. decembra 1944, u s. Orolik, Srem

SPASOJEVIC SLAVKO, komandir voda, rođen 1925, u s. Mravića, Prnjavor, poginuo 20. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

SPASOJEVIC TIHOMIR, borac, rođen 1925, u s. Cerani, Derventa, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna

SRDIC BRANKO, borac, rođen 1918, u s. Crna Dolina, Prijedor, poginuo decembra 1942, u Bosanskom Novom

SRDIC DUŠAN, politički komesar čete, rođen 1921, u s. Ravska Prijedor, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

SRDANOVIC MILOVAN, borac, rođen 1926, u s. Salaš, srez mačvanski, poginuo 2. decembra 1944, u Fruškoj gori

SRDANOVIC SVETISLAV, borac, rođen 1928, u Beogradu, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

SRDIĆ SAVO, borac, rođen u s. Gornji Ribnik, Ključ, poginuo 6 januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

STAMENIC BOZIDAR, borac, rođen 1924, u s. Stubline, Obrenovac, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

STAMENIC MILISAV, borac, rođen 1914, u s. Stubline, Obrenovac, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

STANCIC MILAN, borac, rođen 1926, u s. Banovo Polje, poginuo 4 januara 1945, u s. Nijemci, Srem

STANETIC CEDO, borac, rođen 1923, u s. Trošelji, Bosanska Gradiška, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

STANIĆ JELISIJE, borac, rođen u s. Osinja, Derventa, poginuo 2 januara 1944, u Trapistima, Banja Luka

STANIĆ MILENKO, borac, rođen u s. Miškovac, Derventa, poginuo 13. jula 1944, u s. Zabljak, Tešanj

STANIĆ MIRKO, politički komesar čete, rođen u s. Mrakodol, Bosanski Novi, poginuo 5. januara 1944, u pl. Borja, centralna Bosna

STANIĆ MITAR, borac, rođen 1926, u s. Banovo Polje, Šabac, poginuo 8. decembra 1944, u Otoki, Srem

STANIĆ TEODOR, borac, rođen 1924, u s. Osinja, Derventa, poginuo 4. jula 1944, u s. Jelah, Doboj

STANISAVLJEVIĆ VLADIMIR, politički delegat voda, rođen 1921, u s. Jazovnik, Šabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STANOJEVIC BRANKO, desetar, rođen u s. Laminici, Bosanska Gradiška, poginuo 4. novembra 1943, u Jelahu, Doboj

STANOJEVIC DUŠAN, borac, rođen 1926, u s. Nedeljice, srez jadarski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STANOJEVIC, ŽIVOTA, borac, rođen u s. Lončanik, Obrenovac, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

STAKIĆ STEVO, zamjenik političkog komesara čete, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

STARCEVIC GOJKO, borac, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo novembra 1942, u Bihaću

STEFANOVIC PREDRAG, komandant brigadne artiljerije, rođen 1911, u Šapcu, poginuo 29. aprila 1945, u Velikoj Barni, Slavonija

STEFANOVIC VITOMIR, borac, rođen 1921, u s. Kostajnik, srez radevački, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STEFANOVIC VOJISLAV, borac, rođen 1925, u s. Cikote, srez levački, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STEGIC VASKRSIJE, borac, rođen 1923, u s. Dragović, Prnjavor, poginuo 13. aprila 1944, u s. Cigovo, Teslić

STEFKIC VOJIN, desetar, rođen 1917, u s. Babice, Tuzla, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STEPANOVIC KAPIJA, borac, rođen 1926, u s. Cerani, Derventa, poginuo 31. jula 1944, u Topčić-polju, centralna Bosna

STEPANOVIC VLASTIMIR, borac, rođen 1923, u s. Korenita, srez jadarski, umro u bolnici od zadobijenih rana

STEPIC RADOJICA, borac, rođen 1923, u s. Vrbica, Kruševac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STEVANOVIC STOJADIN, borac, rođen 1925, u s. Brezovica, srez jadarski, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

STEVIC MILAN, komandir voda, rođen 1926, u s. Glinica, Cazin, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

STIJAK JANKO, desetar, rođen 1912, u s. Tavija, Bosanski Novi, poginuo 5. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

STOJAKOVIĆ BORĐE, borac, rođen 1923, u s. Blagojevci, Leskovac, poginuo 8. maja 1945, u s. Komin, Slovenija

STOJAKOVIĆ MILOŠ, desetar, rođen u s. Grabašnica, Bosanski Novi, poginuo 26. juna 1943, u s. Vukovo, Tešanj

STOJAKOVIĆ OSTOJA, borac, rođen u s. Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 3. novembra 1942, u Bihaću

STOJAKOVIĆ TRIFUN, desetar, rođen 1921, u s. Ilova, Prnjavor, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

STOJANOVIC DRAGAN, desetar, rođen u s. Dobrljin, Bosanski Novi, poginuo 18. jula 1944, u Gojakovcu, Derventa

STOJANOVIC MITAR, komandir čete u 4. bataljonu, rođen 1922, u s. Palanište, Prijedor, poginuo 9. septembra 1943, u Tesliću

STOJANOVIC MOMČILO, borac, rođen 1925, u s. Vitojevac, Ruma, poginuo 4. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

STOJANOVIC PETAR, borac, rođen 1925, u s. Medakovac, Tešanj, poginuo 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

STOJANOVIC PETAR, borac, rođen u s. Balta Jaruge, Prijedor, poginuo 15. oktobra 1944, u Beogradu

STOJNIĆ DRAGUTIN, borac, rođen u s. Kostajnički Podbrđani, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

STOJNIĆ SIMO, borac, rođen u s. Kostajnički Podbrđani, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

STRIKA OSTOJA, borac, rođen u s. Komlenac, Bosanska Dubica, poginuo 8. avgusta 1943, u Carevoj gori, centralna Bosna

SUBOTIC SREDOJE, borac, rođen u s. šeškovci, Prnjavor, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

SUŠEVIC JOVO, borac, rođen 1924, u s. Prisjeka, Ključ, poginuo 23. maja 1944, u s. Davovci, Kotor-Varoš

SUZIĆ STEVO, desetar, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

SAVIĆ MILISAV, desetar, rođen u s. Poljavnice, Bosanski Novi, poginuo 23. avgusta 1943, u s. Rapćani, Derventa

SEFI ESAD, borac, rođen 1917, u s. Gračanica, Priština, poginuo 30. maja 1945, u Bosanskom Aleksandrovcu, Bosanska Gradiška

ŠEINOVIĆ LJUBOMIR, borac, rođen 1924, u s. Sevarice, Šabac, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem

ŠAINOVIĆ SALIH, borac, rođen 1918, u s. Lišnja, Prnjavor, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

ŠEHİĆ MEHMED, desetar, rođen 1914, u Bosanskom Petrovcu, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd

- ŠEVIC MIRKO, borac, rođen 1923, u s. Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo 16. aprila 1944, u s. Maslovare, centralna Bosna
- SEVRLJUGA MIHAJLO, borac, rođen u s. Sočanica, Derventa, poginuo 6. januara u s. Stopane, centralna Bosna
- ŠILJAK MILOŠ, borac, rođen u s. Mrazovci, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču
- ŠILJEGOVIĆ ANDA, referent saniteta, rođena 1919, u s. Miljakovac, Prijedor, poginula 2. februara 1944, u s. Omanjska, centralna Bosna
- SIPKA RANKO, komandant 5. brigade, rođen 1917, u s. Cvetnić, Drvar, student, poginuo 7. novembra 1944, na dužnosti zamjenika komandanta 4. krajške divizije, kod Travnika, potpukovnik, narodni heroj
- ŠKORIC STEVO, borac, rođen u s. Karajzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 29. jula 1943, u s. Omanjska, centralna Bosna
- ŠKONDRIC LJUBAN, borac, rođen u s. Zuljevica, Bosanski Novi, poginuo 31. maja 1943, u s. Devetine, centralna Bosna
- ŠMITRAN ĐURAD, borac, rođen 1925, u s. Junuzovci, Bosanska Gradiška poginuo 27. juna 1944, u s. Kalenderovci, centralna Bosna
- SMOLJA GOJKO, zamjenik komandira diverzantske grupe, rođen u s. Brezičani, Prijedor, poginuo 16. oktobra 1944, u Beogradu
- SOBIĆ SLAVKO, borac, rođen 1925, u s. Drenovac, srez mačvanski, poginuo 8. decembra 1944, u Otoku, Srem
- ŠOBOT SIMO, borac, rođen 1914, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 12. oktobra 1942, u Ozića kamenu, Bosanska krajina
- ŠOBOT SIMO, komandir čete, rođen 1919, u s. Krekovci, Vrginmost, poginuo 2. januara 1944, u Banji Luci
- ŠOBOT VLADO, desetar, rođen u s. Karajzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- ŠOGOR LAZAR, borac, rođen 1924, u s. Crnča, Derventa, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- ŠTEKOVIC MIRKO, desetar, rođen u s. Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 1. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka
- ŠUBAŠIC HUSEIN, desetar, rođen 1924, u Tuzli, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija
- ŠUMAN MILAN, borac, rođen u s. Draksenić, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, u Bihaću
- ŠURLAN MILAN, borac, rođen u s. Devetaci, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- ŠPANOVIĆ TOMO TOMICA, komandir čete, rođen 1917, u selu Johova, Bosanska Dubica, poginuo februara 1943, u Grmeču

- TADIC ALEKSANDAR, borac, rođen 1924, u s. Salaš, Sabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- TADIĆ RADOJE, politički komesar čete, rođen 1923, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 9. septembra 1943, u Tesliću
- TANASKOVIĆ MIODRAG, borac, rođen 1926, u s. Uzveće, Bogatić, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- TEŠANOVICI NIKOLA, borac, rođen u s. Potočani, Prnjavor, poginuo 19. maja 1944, u s. Gornja Radnja, centralna Bosna
- TESIĆ BOŠKO, borac, reden u rađevskom srežu, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- TEŠIĆ MILORAD, borac, rođen 1921, u s. Korenita, Sabac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- TEODOSIJEVIĆ DUŠAN, borac, rođen u s. Trošelji, Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- TIMARAC MILAN, borac, rođen 1919, u s. Cirkin-Polje, Prijedor, poginuo 14. februara 1943, u s. Strigova, Bosanska Dubica
- TIMARAC JOVO, borac, rođen u s. Cirkin-Polje, Prijedor, poginuo 26. septembra 1943, u s. Razboj, Bosanska Gradiška
- TIMARAC SRETKO, zastavnik, rođen 1924, u s. Balta Jaruge, Prijedor, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slovenija
- TIŠMA NIKOLA, borac, rođen 1920, u s. Ivoševci, Benkovac, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdrevik, Srem
- TODOROVIC DRAGAN, rođen 1925, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem
- TODOROVIC MLAĐEN, borac, rođen 1920, u Visokom, poginuo 14. oktobra 1944, u Beogradu
- TOMIC BLAGOJE, komandir voda, rođen 1921, u s. Busnovi, Prijedor, poginuo 21. februara 1944, u Kotor-Varošu
- TOMIĆ IVAN, borac, rođen 1919, u s. Sevarice, Bogatić, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem
- TOMIC NEBOJŠA, borac, rođen 1926, u Zarkovu, Beograd, poginuo 19. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- TOMIC STANOJE, borac, rođen 1926, u s. Brezjak, srez jadarski, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem
- TOMAS MARKO, desetar, rođen u s. Dvorište, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, u s. Suhača, Bosanska krajina
- TODOROVIC SVETOZAR, desetar, rođen 1923, u s. Sočanica, Derventa, poginuo 3. juna 1944, u s. Bukovica, centralna Bosna
- TORBICA MARKO, desetar, rođen u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

- TOROMAN DRAGOMIR, borac, rođen u s. Brekinja, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, u Bihaću
- TOROMAN DRAGOLJUB, borac, rođen u s. Dvorište, Bosanska Dubica, poginuo 30. maja 1943. u Klašnicama, Banja Luka
- TOROMAN JOVO, borac, rođen u s. Draksenić, Bosanska Dubica, poginuo novembra 1942, u Bihaću
- TRBOJEVIĆ OSTOJA, borac, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- TREBESANIN JOVAN, borac, rođen 1920, u Bosanskom Petrovcu, poginuo 18. oktobra 1944, u s. Ripanj, Beograd
- TRIPKOVIĆ DRAGO, borac, rođen 1927, u Bijelom Polju, Crna Gora, poginuo 26. jula 1944, u s. Zabljak, Tešanj
- TRIPKOVIĆ MIRKO, borac, rođen u s. Brezovljani, Prnjavor, poginuo 13. marta 1944, u s. Stari Martinac, Prnjavor
- TRISIC BLAGOJE, borac, rođen 1926, u s. Ročevci, Prnjavor, poginuo 14. oktobra 1944, u Beogradu
- TRIVIC MILUTIN, borac, rođen 1926, u s. Piroman, Obrenovac, poginuo 19. januara 1945, u Sidu
- TRIVIC VUKAN, borac, rođen u s. Jošavka, Banja Luka, poginuo 13. jula 1944, u s. Zabljak, Tešanj
- TRKULJA MILE, borac, rođen u s. Srpski Vakuf, Bosanska Građiška, poginuo 9. jula 1944, u Tesliću
- TRAMOSLJANIN PETAR, borac, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo 8. maja 1944, u s. Maslovare, centralna Bosna
- TRNINIC UUBAN, komandir voda, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini
- TRNINIC MIRKO, borac, rođen 1926, u s. Brvoljci, Jajce, poginuo 3. januara 1945, u s. Nijemci, Srem
- TRNINIC RADE, borac, rođen 1921, u Lijevče-polju, poginuo 29. februara 1944, u Kotor-Varošu
- TRTICA STEVO, intendant 5. brigade, rodom iz okoline Prijedora, poginuo januara 1944, u centralnoj Bosni na dužnosti intendantata brigade
- TRUBARAC BRANKO, rođen u s. Međuvode, Bosanska Dubica, poginuo 24. septembra 1943, u Srpcu, centralna Bosna
- TRUBARAC RAJKO, borac, rođen u s. Međuvode, Bosanska Dubica, poginuo 31. decembra 1943. u Banja Luci
- TUBIC MIRKO, komandir čete u 3. bataljonu, rođen 1922, u s. Strigova, Bosanska Dubica, poginuo 5. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- TURKIC MEHMED, borac, rođen 1926, u Mominom Selu, Tuzla, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija

TURUDIJA CEDO, borac, rođen 1925, u s. Dragotinja, Prijedor, borac, poginuo 28. decembra 1943, u s. Bukovica, centralna Bosna
TURUDIJA MICO, desetar, rođen u s. Božici, Prijedor, poginuo 17. juna 1943, u s. Garići, Kotor-Varoš

UGRICA RAJKO, borac, rođen 1921, u s. Demirovci, Bosanska Dubica, poginuo 19. septembra 1944, u Krupnju

ULETILOVIĆ DOSTA, bolničarka, rođena 1926, u s. Dragović, Prnjavor, poginula 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

USORAC MIRKO, borac, rođen 1925, u s. Ilova, Prnjavor, poginuo 14. jula 1944, u Tešnju

USORAC RADOMIR, komandir voda, rođen 1928, u s. Sitneši, Prnjavor, poginuo 3. februara 1945, u s. Kuzmin, Srem

VARIČAK LEPOSAVA, bolničarka, rođena 1921, u s. Klekovići, Bosanska Dubica, poginula 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

VASIĆ ALEKSANDAR, borac, rođen 1925, u s. Božidarevac, Umka, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VASIĆ BRANKO, borac, rođen 1919, u s. Medveđa, Svilajnac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VASIĆ D. BRANKO, borac, rođen 1927, u Despotovcu, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VASIC DOBRIVOJE, borac, rođen 1922, u s. Padež, Kruševac, poginuo 8. maja 1945, u s. Komin, Slovenija

VASIĆ DUŠAN, borac, rođen u s. Avramovci, Prnjavor, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Kuljanovci, centralna Bosna

VASIĆ MILAN, komandir voda, rođen u s. Petrinja, Bosanski Novi, poginuo 5. januara 1944, u pl. Borja, centralna Bosna

VASIĆ ŽIVOTA, borac, rođen u s. Medveđa, Despotovac, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VASILJEVIĆ MILUTIN, Dorac, rođen 1921, u s. Trnovo, Oplenac, nestao 20. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

VASILJEVIĆ STOJAN, borac, rođen 1922, u s. Vukošić, Vladimirci, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VASILJEVIĆ VELIZAR, borac, rođen 1922, u s. Kostajnik, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VASKOVIC SRPKO, borac, rođen 1926, u s. Lončanik, Obrenovac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VELIMIROVIĆ MLADEN, borac, rođen 1922, u s. Stave, srez rađevski, poginuo 7. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VESELINOVIC NIKOLA, borac, rođen u s. Miljakovac, Prijedor, poginuo 9. septembra 1943, u Teslicu

VTDAKOVIĆ PETAR, desetar, rođen 1925, u Zvorniku, poginuo 26. aprila 1945, u s. Grubišino Polje, Slavonija

VIDOVIĆ DUŠAN, desetar, rođen 1918, u s. Jablanica, Bosanska Gradiška, poginuo 1. januara 1944, u Banja Luci

VIDOVIĆ MILORAD, kapetan, rođen 1920, u s. Sunjare, Bosanska Dubica, poginuo 27. februara 1944, u Skender-Vakufu

VIDIĆ MIRKO, borac, rođen u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 4. oktobra 1943, u s. Kuljanovci, centralna Bosna

VILA MLADEN, borac, rođen u s. Brežičani, Prijedor, poginuo 9. juna 1944, u s. Ukrinjici, centralna Bosna

VLAJIĆ ZIVKO, borac, rođen 1927, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 14. oktobra 1944, u Zarkovu, Beograd

VOJIĆ MILAN, borac, rođen 1925, u s. Osinja, Derventa, poginuo 5. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

VOJIĆ ZIVKO, borac, rođen 1923, u s. Zvečka, Obrenovac, poginuo 14. oktobra 1944, u Zarkovu, Beograd

VOJINOVIĆ MOMČILO, desetar, rođen 1925, u s. Trstenica, Obrenovac, poginuo 6. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VOJINOVIĆ PETAR, komandir voda, rođen u s. Sokolište, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

VRANIĆ MILAN, desetar, rođen u s. Kijevci, Bosanska Gradiška, poginuo 13. jula 1944, u s. Zabljak, Tešanj

VRANJEŠ MILAN, borac, rođen u s. Orlovci, Prnjavor, poginuo 9. septembra 1943, u Tesliću

VRANJEŠ PERKAN, desetar, rođen 1921, u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 9. septembra 1943, u Tesliću

VREBAC DRAGICA, borac, rođena 1923, u s. Komlenac, Bosanska Dubica, poginula februara 1943, u Grmeču

VRBAN CVETKO, borac, rođen u s. Maglajci, Bosanska Dubica, poginuo 30. oktobra 1943, u s. Kosijerevo, Bosanska Gradiška

VRHOVAC JOVAN, borac, rođen u s. Milosavci, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

VRHOVAC STEVO, desetar, rođen u s. Milosavci, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

VUĆEN RATKO, borac, rođen u s. Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo 10. jula 1943, u Ceru, Prnjavor

VUČETIĆ PANTELJJA, borac, rođen u Krupnju, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VUCINIĆ MILUTIN, politički komesar čete, rođen u Nikšiću, poginuo 8. maja 1945, u s. Komin, Slovenija

- VUČIĆEVIĆ MIHAJLO, zamjenik komandira čete, rođen u s. Suvaja, (vrijeme i mjesto pogibije nepoznato)
- VUJANOVIC DUŠAN, higijeničar bataljona, rođen u s. Lješljani, Bosanski Novi, poginuo 20. marta 1944, u s. Martinac, Prnjavor
- VUJANOVIC MIČO, komandir voda, rođen 1926, u s. Devetaci, Bosanski Novi, poginuo 3. decembra 1944, u s. Erdevik, Srem
- VUJANOVIC MILAN, borac, rođen u s. Laminci, Bosanska Gradiška, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- VUJANOVIC SLAVKO, borac, rođen u s. Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 23. avgusta 1943, u s. Rapćan, Derventa
- VUJIC DRAGOLJUB, borac, rođen 1926, u s. Cerova, srez, rađevski, poginuo 26. aprila 1945, u s. Mala Barna, Slavonija
- VUJIC VESELIN, borac, rođen 1916, u s. Plužica, Svrljig, poginuo 20. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija
- VUKADINOVIC ILIJA, borac, rođen 1928, u Indiji, nestao 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem
- VUKAJLOVIĆ VELJKO, desetar, rođen u s. Babinac, Bosanska Dubica, poginuo 2. januara 1944, u Banja Luci
- VUKANIĆ BORIVOJE, borac, rođen u s. Lončanik, Obrenovac, poginuo 19. januara 1945, u Šidu
- VUKANOVIC VELJKO, desetar, rođen 1926, u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 2. decembra 1944, u Fruškoj gori
- VUKIC BOŠKO, borac, rođen u s. Razboj, Bosanska Gradiška, poginuo 2. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka
- VUKICEVIC PETKO, borac, rođen 1927, u s. Cerani, Derventa, poginuo 25. decembra 1944, u Otoki, Srem
- VUKMANOVIC DUŠAN, borac, rođen u s. Potočani, Prnjavor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna
- VUKMANOVIC MILENKO, borac, rođen 1924, u s. Brezovica, srez rađevski, poginuo 3. maja 1945, u s. Ploščica, Slavonija
- VUKMIROVIC MILORAD, komandir čete, rođen 1924, u s. Celebinci, Bosanska Dubica, poginuo 6. aprila 1945, u Soljanima, Srem
- VUKMIRICA BRANKO, borac, rođen u s. Međuvode, Bosanska Dubica, poginuo 24. jula 1944, u Srpcu, centralna Bosna
- VUKMIRICA RAJKO, desetar, rođen u s. Međuvode, Bosanska Dubica, poginuo 1. januara 1944, u Trapistima, Banja Luka
- VUKOTA DORDE, borac, rođen u s. Junuzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 13. aprila 1944, kod Teslića
- VUKOSAVLJEVIC MIODRAG, borac, rođen 1920, u s. Trbušnica, srez rađevski, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VUKOVIĆ DRAGAN, borac, rođen 1917, u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo 7. oktobra 1942, kod Bosanskog Novog

VUKOVIĆ DRAGUTIN, komandir voda, poginuo 10. oktobra 1944, u s. Draževac, Obrenovac

VUKOVIĆ GOJKO, borac, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

VUKOVIĆ JOVANKA, bolničarka, rođena u s. Maglajani, Bosanska Gradiška, umrla u bolnici, juna 1945.

VUKOVIĆ LJUBOMIR, borac, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

VUKOVIĆ MILAN, komandir voda, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

VUKOVIĆ MIRKO, komandir voda, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

VUKOVIĆ MLAĐEN, komandir voda, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo u jesen 1942, u Bosanskoj krajini

VULETIĆ ŽARKO, borac, rođen 1928, u s. Lopčak, Obrenovac, poginuo 4. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

VTČENTIJEVIĆ MIHAJLO, borac, rođen 1922, u s. Zablaće, Obrenovac, poginuo 1. decembra 1944, u Sremskoj Mitrovici

ZARIĆ ZIVKO, borac, rođen 1920, u Banji Koviljači, poginuo 17. januara 1945, u s. Tovarnik, Srem

ZDRAVKOVIĆ BOZIDAR, **borac, rođen u s. Lešnica, srez Jadarski, poginuo 18. januara 1945, u Sidu**

ZEC BRANKO, komandir voda, rođen 1918, u s. Gornji Jelovac, Prijedor, poginuo 28. oktobra 1944, u Sremskoj Mitrovici

ZEC KRSTO, komandir voda, rođen 1921, u s. Brekinja, Bosanska Dubica, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

ZEC MILOŠ, desetar, rođen u s. Vodičovo, Bosanski Novi, poginuo februara 1943, u Grmeču

ZEC PANE, borac, rođen u s. Donji Jelovac, Bosanska Dubica, poginuo 12. marta 1944, u s. Čečava, centralna Bosna

ZLATARSKI JOVAN, rođen u s. Gumjeri, Prnjavor, poginuo 17. marta 1944, u s. Stari Martinac, Prnjavor

ZMIJANJAC BRANKO, borac, rođen u s. Draksenić, Bosanska Dubica, poginuo 31. decembra 1943, u Banja Luci

ZORIĆ VELIMIR, borac, rođen 1921, u s. Gornji Jelovac, Prijedor, poginuo 7. oktobra 1942, kod Bosanskog Novog

ZVONAR DRAGOMIR, borac, rođen 1927, u Petrovom Selu, Bosanska Gradiška, poginuo 16. oktobra 1944, u Beogradu

ZABIC SAKIB, politički delegat voda, rođen 1921, u Kreki, Tuzla, poginuo 6. septembra 1944, u Srebreniku, istočna Bosna

ZEZELJ OSTOJA, zamjenik političkog komesara bataljona, rođen u s. Rakelići, Prijedor, poginuo 31. maja 1943, u s. Devetine, centralna Bosna

ZIVANOVIĆ ZIVAN, borac, rođen 1921, u s. Donja Trešnjica, Kruševac, poginuo 5. aprila 1945, u s. Soljani, Srem

ZIVKIJEVIC VLADO, borac, rođen u s. Bošnjaci, Prijedor, poginuo 6. januara 1944, u s. Stopane, centralna Bosna

ZIVKOVIC RADOMIR, borac, rođen 1925, u Lapovu, poginuo 19. aprila 1945, u s. Sibinje, Slavonija

ZMIRIĆ MILAN, borac, rođen 1919, u s. Karajzovci, Bosanska Gradiška, poginuo 27. juna 1944, u s. Kalenderovci, Derventa

ZUJIC MLADEN, komandir voda, rođen u s. Svodna, Bosanski Novi, poginuo oktobra 1942, u s. Grabašnica, Bosanski Novi

ZUTINIĆ DUŠAN, borac, rođen u Daruvaru, Slavonija, poginuo 18. avgusta 1943, u Carevoj gori, centralna Bosna

— Podaci uzeti iz materijala (knjiga i spiskova) koji se nalaze u Vojnoistorijskom institutu JNA pod oznakom:

— RPK — 15, fascikla 1/1

— RPK — 16, fascikla 1, registar 6.

DOPUNA SPISKA IZGINULIH BORACA I RUKOVODILACA
5. KOZARACKE BRIGADE

A.NTONIĆ BRANKO, borac, rođen 1923. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo 2. januara 1944. god. u Banja Luci

ADŽIĆ MILIVOJE, borac rođen 1925. godine u selu Cerani, Derventa, poginuo oktobra 1944. god. u Sremskoj Mitrovici

BABIĆ DRAGUTIN, borac, rođen 1922. god. u s. M. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u s. Osojci, Centralna Bosna

BANOVIC OSTOJA, pomoćnik političkog komesara čete, rođen u selu Orlovci, Prijedor, poginuo decembra 1944. god. u Erdreviku, Srem

BOBAR ILIJA, borac, rođen 1922. god. u s. G. Detlak, Derventa, poginuo aprila 1945. god. u završnim operacijama za oslobođenje zemlje

BUKVA BLAGOJE, borac, rođen 1923. god. u selu Marini, Prijedor, poginuo januara 1943. god. u s. Benakovac pod Grmečom

BURSAC N. MLADEN, borac, rođen 1920. god. u s. Božići, Prijedor, poginuo februara 1943. god. u Grmeču

CUSTIĆ ŽARKO, borac, rođen 1922. god. u s. Osinje, Derventa, poginuo 1944. god. u Kotor Varoši

DURIC DUŠAN, borac, rođen 1920. god. u selu Mišinci, Derventa, poginuo 1944. god. na sremskom frontu

ERIC MIRKO, borac, rođen 1922. god. u s. M. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u planini Borja — centralna Bosna

ERIC SIMEUN, borac, rođen 1926. god. u s. M. Sočanica, Derventa, poginuo juna 1944. god. u Derveuti

GAJIC RADE — „RONJGO”, komandir voda, rođen 1921. god. u s. Dubički Pobrđani, Bos. Dubica, poginuo februara 1943. god. u Grmeču

GAVRILOVIC VASO, borac, rođen 1920. god. u s. Božići, Prijedor, poginuo februara 1943. god. u Grmeču

GOJKOVIC DURO, borac, rođen 1928. god. u s. Osinji, Derventa, poginuo 1944. god. u Srebrenici — istočna Bosna

GAVRILOVIĆ MILOJKO, borac, rođen 1925. god. u s. Osinja, Derventa, poginuo 1944. god. u s. Bukovici, Doboj

DOZDENOVIC MIKA, borac, rođen 1919. god. u s. Drijen, Derventa, poginuo 1944. god. u s. Kalenderovci, Derventa

IBRAHIMPAŠIĆ MAHMUD, „MASO”, politički komesar 5. brigade, narodni heroj, rođen 1922. god. u selu Bjela, Bos. Petrovac, poginuo 18. oktobra 1944. god. na Avali — Beograd

ILIĆ BORIVOJ, borac, rođen 1917. god. u Prijedoru, poginuo februara 1943. god. u s. Strigova, Bos. Dubica

ILIĆ DUŠAN, borac, rođen 1922. god. u s. Ivanča, Grocka, poginuo 8. maja 1945. god. u s. Komin, Slovenija

ILIĆ ILIJA, borac, rođen u s. Jezersko, Bos. Krupa, poginuo 27. septembra 1943. god. u selu Prebljezi, Prnjavor

ILIC JOVICA, borac, rođen 1921. god. u s. Stubline, Obrenovac, poginuo 16. oktobra 1944. god. u Beogradu

ILIC MILAN, kurir, rođen 1927. god. u s. Vitojevci, poginuo 3. decembra 1944. god. u Erdeviku, Srem

ILIC MIODRAG, borac, rođen 1924. god. u Smederevu, poginuo 3. maja 1945. god. u s. Plošćica, Slavonija

ILIC RADE, borac, rođen 1922. god. u s. Bradić, srez jadarski, poginuo 18. januara 1945. god. u Šidu

ILIC STOJAN, borac, rođen u s. Kukulje, Bos. Gradiška, poginuo 6. januara 1944. god. u s. Stopane, centralna Bosna

ILIC VLADO, borac rođen 1920. god. u s. Brodić, srez jadarski, poginuo 21. januara 1945. god. u Šidu

INDIĆ SVETKO, politički delegat voda, rođen 1923. u s. Orlovci, Prijedor, poginuo 11. jula 1944. god. u Tešnju

IVAKIN VLADIMIR, borac, rođen u Vorošilovgradu, SSSR, nestao 22. aprila 1944. god. kod Teslića

IVANOVIĆ DRAGUTIN, borac, rođen u s. Zuljevica, Bos. Novi, poginuo u jesen 1942. god. u Bos. Krajini

IVANOVIĆ DRAGAN, borac, umro u bolnici od zadobijenih rana.
(Ostali podaci nepoznati.)

IVANOVIĆ LJUBOMIR, borac, rođen u s. Orašje, Orašac, poginuo 3. maja 1945. god. u s. Plošćica, Slavonija

IVANOVIĆ MILOS AV, borac, rođen 1919. god. u Vladimircima, poginuo 5. aprila 1945. god. u s. Soljani, Srem

IVANOVIĆ VELJKO, desetar, rođen u s. Zuljevica. Bos. Novi, poginuo 31. jula 1944. god. u Topčić Polju, kod Zepča

IVKIĆ GRGA, borac, rođen 1920. god. u s. Vidovci, Brčko, poginuo 9. novembra 1944. god. u s. Binguija, Srem

JEFTIĆ MILAN, borac, rođen 1923. god. u s. Miškovci, Derventa, poginuo 1943. god. u Kotor Varoši

KOJIC JOVO, borac, rođen 1920. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u Kotor Varoši

KONDIĆ (ime nije poznato), borac, rođen 1915. godine u s. Balte Jaruge, Prijedor, poginuo novembra 1942. god. u Bihaću

KNJEGINIĆ BLAGOJE, borac, rođen u s. Božići, Prijedor, poginuo oktobra 1942. god. kod Kozarca

LISIČIĆ MILAN, borac, rođen 1918. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo 1944. god. u s. Osinja, Derventa

MALINIĆ RANKO, borac, rođen 1921. god. u s. G. Detlak, Derventa, poginuo 1944. god. u Sremskoj Mitrovici

MARJANOVIC MILOVAN, borac, rođen 1922. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u centralnoj Bosni

MARJANOVIC NIKO, borac, rođen 1920. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u Šipragama, centralna Bosna

MATIJAŠ M. LJUBAN, borac, rođen 1923. god. u s. Božići, Prijedor, poginuo 1943. god. u s. Ljeskove Vode, kod Doboja

MATIJAŠ M. VASKRSIJE, borac, rođen 1924. god. u s. Božići, Prijedor, poginuo januara 1944. god. u s. Stopani, centralna Bosna

MEDIC KOJO, komandir voda, rođen u s. G. Garevci, Prijedor, poginuo 26. aprila 1943. god. u Prijedoru

MEDAROVIC PERO, komandir voda, rođen 1919. god. u s. Garevci, Prijedor, poginuo februara 1943. god. u Grmeču

MILOSEVIC PETAR, borac, rođen 1925. god. u s. Cerani, Derventa, poginuo 1944. god. u Šipragama, centralna Bosna

NEDINIC MILAN, borac, rođen 1925. god. u s. Osinja, Derventa, poginuo na sremskom frontu

NEDINIC NIKOLA, borac, rođen 1924. god. u s. M. Sočanica, Derventa, poginuo januara 1945. god. u s. Tovarnik, Srem

NINKOVIC DRAGUTIN, borac, rođen 1919. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo septembra 1944. god. u istočnoj Bosni

NOVAKOVIC TANE, borac, rođen 1923. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u s. Osinja, Derventa

NURIJA ..., komandir voda u 3. četi 1. bataljona, (ostalih podataka nema). Rodom iz okoline Foče. Musliman, u brigadu stupio koncem 1943. god. u okolini Teslića. U jedinici ga zvali; mali Nurija, ili „Muhadžer”, poginuo novembra 1944. god. u s. Bimgula, Srem

PAVLE (prezime nepoznato), Rus, iz SSSR-a, borac udarne grupe, u brigadu stupio decembra 1943. god. poginuo septembra 1944. god. u Krupnju

PEJIC ZDRAVKO, borac, rođen, 1926. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo 1944. god. u istočnoj Bosni

PERIC MILENKO, borac, rođen 1927. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo septembra 1944. god. u Krupnju

PIJETLOVIC MIHAJLO, borac, rođen 1926. god. u s. Osinja, Derventa, poginuo 1944. god. u centralnoj Bosni
PIJETLOVIC RADE, borac, rođen 1919. u s. Crnča, Derventa, poginuo januara 1945. god. u Šidu
PILIPOVIC MILIVOJE desetar, rođen 1921. god. u s. Mrakodol, Bos. Novi, poginuo oktobra 1942. god. kod Dobrljina
RABAT OSTOJA. borac, rođen u s. Kostajnički Pobrđani, Bos. Novi, poginuo aprila 1943. god. u Šimićima, pod Kozarom
RADAKOVIC MICO, borac, rođen u s. Božići, Prijedor, umro od tifusa aprila 1943. god. u Kozari
RADOVANOVIC BRANKO, borac, rođen 1924. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 30. jula 1944. god. na Mahnjači
RADUSILOVIC BRANKO, borac, rođen 1922. god. u s. Osinja, Derventa, poginuo 1944. god. u Šipragama, centralna Bosna
RAŠIĆ PETAR, borac, rođen 1927. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. na sremskom frontu
SAVIC MILUTIN, borac, rođen 1927. god. u s. Cerani, Derventa, poginuo 30. jula 1944. god. na Mahnjači
STIJAK M. SIMO, puškomitrailjezac, rođen 1921. god. u s. Tavija, Bos. Novi, poginuo novembra 1942. god. u Bos. Novom
STOJANOVIC DRAGIC, borac, rođen u s. Pojezna, Derventa, poginuo 1944. god. u Jelanjskoj, centralna Bosna
ŠLJOKAVICA MILAN, politički komesar čete, rođen 1922. god. u s. Donje Vodičevvo, Bos. Novi, poginuo 5. aprila 1945. god. u s. Soljani, Srem
SOGOROVIC ĐORĐE, borac, rođen 1924. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo 31. jula 1944. god. u Topčić Polju — Mahnjača
TADIC CVIJO, borac, rođen u s. Strigova, Bos. Dubica, poginuo januara 1943. god. u s. Benakovac, pod Grmečom
TOPALOVIC BOZO, borac, rođen 1912. god. u s. V. Sočanica, Derventa, poginuo 1944. god. u planini Borja, Teslić.
VAJIC MILIVOJE, borac, rođen 1925. god. u s. Osinja, Derventa. poginuo 1944. god. u Srebreniku, istočna Bosna
VUKICEVIC PETKO, borac, rođen 1927. god. u s. Crnča, Derventa, poginuo 1945. god. u s. Otoka, Srem

REGISTAR

GEOGRAFSKI POJMOVI

- Adrova — 270
Aginci — 251, 274
Ahmetovci (kod Boa. Novog)
— 246, 247, 255, 261
Aleksandrovac — 265
Alibegov Dubovik — 76
Alibegovci — 168, 187—189,
193
Andrijaševci — 235
Austrija — 14
Avala (pl.) — 6, 209, 211—217,
244, 246, 256
Azanja — 235, 260, 265, 276

Babci — 262
Babice (kod Tuzle) — 246, 278,
282
Babićko — 250
Babinac — 289
Bačinci — 224, 225, 231
Bačevac — 251
Bačinci — 224
Bačvani — 9
Bakinći — 102, 250
Balta Jaruge — 248, 255, 260,
262, 276, 283
Battine-Bare — 23
Balj — 10, 46
Banija — 25, 48
Banovići — 200, 265
Banovo Brdo (deo Beograda)
— 207, 209, 210, 213, 226,
Banovo Polje — 251, 255, 263,
Banja Luka — 6, 9, 14, 18,
25—27, 45, 46, 69, 71, 72, 85,
90, 92, 94, 96—98, 101—104,
273—275, 281, 282
108, 109, 117, 121, 126, 130,
131, 133, 134, 137, 148—151,
153—155, 157, 159, 163, 168,
232, 246, 247, 249, 250, 252,
255, 257, 259, 261, 263—267,
270, 272, 273, 275, 279—281,
284, 286, 288, 289
Banja Koviljača — 290
Banjani — 207
Barake — 76
Bardača — 272
Barić — 207
Barna (M. i V.) — 237
Bastov — 280
Batrovci — 230, 235
Bela Crkva — 259
Bećkerek — 244
Bedekovčina — 237
Begov han — 197, 198
Behreimaginica — 9
Bela Reka — 243
Beli Potok — 215
Belotić — 243, 259, 263, 271,
272
Benkovac — 285
Benakovac (na putu Sanski
Most — Krupa) — 51, 73,
74, 76, 261
Beograd — 5, 42, 207, 208,
210, 211, 213, 214, 216, 217,
227, 239—241, 243—245, 247—
—249, 253, 255, 256, 257—
—261, 263, 265, 267, 268—
274, 276, 278, 279, 281, 283,
285, 286, 288, 290
Berdica salaš — 264

- Berek — 237
 Berane (sada Ivangrad, u Crnoj Gori) — 247
 Berkasovo — 228, 251
 Beška — 222
 Bežanijska kosa (deo Bepgrada) — 209
 Bihać — 6, 48—52, 54, 55, 63, 232, 251, 257, 262, 267, 271, 275, 277, 280, 282—284, 286
 Bijeli Potok — 211
 Bijelo brdo (k. 223) — 121
 Bijelo Brdo — 180
 Bijelo Polje (Crna Gora) — 286
 Bljeljina — 243
 Bingula — 222, 230
 Biokovac — 249
 Bišćani (na lijevoj obali r. Save) — 23
 Bjelkići — 201
 Bjelobuće — 157, 198
 Blagaj — 11, 20, 59, 60, 64, 73
 Blagojevci — 283
 Blatnica — 197
 Bogatić — 206, 267, 270, 271, 273, 278, 285
 Bogovolje — 247
 Bogovnica — 247
 Bojinci — 254, 265, 271
 Bojnik — 280
 Bokani — 107
 Borci — 156, 157, 273
 Borići — 124
 Borina — 253, 259
 Borja (pl.) — 135, 145, 155, 156, 157, 170, 173, 251, 255, 260, 270, 282, 287
 Bosanska Dubica — 9, 11, 12, 14—15, 18, 19, 25, 28, 31, 36, 37, 45, 69, 71, 72, 82—84, 99, 240, 244—252, 256, 257, 259—263, 265, 267—269, 271, 273—281, 283, 287—289.
 Bosanska Gradiška — 9, 11, 12, 14, 71, 72, 82, 99, 101, 103, 130, 131, 148, 153, 243—248, 251, 253—260, 262, 264, 265—272, 274r—286, 288—291
 Bosanska Kostajnica — 9, 11, 14—16, 20, 27, 31, 69, 71, 99, 244
 Bosanska krajina — 9, 12, 15, 16, 19, 20, 24, 25, 27, 30—32, 38, 39, 43, 44, 46—9, 51, 52, 54, 55, 58, 63, 73, 74, 76, 81, 86, 91, 96, 102, 143, 239, 241, 247, 254, 255, 261, 263, 264, 268—269, 273—275, 279, 284—286, 288, 290
 Bosanska Krupa — 30, 49—52, 73, 74, 76, 119
 Bosanski Aleksandrovac — 274, 276, 283
 Bosanski Brod — 132, 133, 135, 141, 168, 180, 192
 Bosanski Novi — 9, 11, 12, 14, 15, 18, 23, 27, 31, 44, 46, 53, 55, 56, 58—64, 65, 69, 71, 73, 83, 84, 99, 100, 143—249, 251—258, 260—271, 273—279, 282—284, 286—291
 Bosanski Petrovac — 51, 74, 76, 77, 261, 283, 286
 Bos. Petrovo Selo — 202,
 Bos. Grahovo — 51
 Bosna — 5—7, 13, 14, 17, M, 22, 41, 42, 48, 79, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 95—107, 115, 118, 122, 123, 126, 132, 134, 135, 138, 142, 143, 149, 160—162, 164—166, 170, 171, 178, 179, 187, 188, 192—195, 197, 200, 201, 204, 207, 239, 241, 243—249, 251—291.
 Bosna (r.) — 126, 127, 128, 135, 168, 187, 197—199
 Bosut (r.) — 227, 228, 230, 233, 234
 Bosutske žume — 234
 Boškovići — 138, 252
 Bošnjaci — 291
 Božići — 126, 245, 263, 268, 269, 277, 288
 Božidarevac — 274, 287
 Božikovac — 158, 256, 259, 271, 277
 Božurnja — 267
 Bradić — 254

- Branešci — 107, 110, 111, 116,
120, 268
 Braneška crkva — 109, 113
 Brasina — 280
 Bravška — 74
 Bravski Vaganac — 77, 261
 Brčko — 200, 244
 Brdaci — 124
 Brdari — 46
 Brekinja — 273, 286, 290
 Brestovo — 272
 Brežičani — 61, 83—85, 104,
     110, 111, 117, 253
 Brezjak — 277, 285
 Brezovica — 237, 254, 268, 278,
     282, 289
 Brezovljani — 286
 Brinica — 244
 Brkići — 49, 244
 Bronzarli Majdan — 19
 Brvoljci — 286
 Budimlić Japra — 52
 Budišić — 202
 Budanovci — 218
 Bugojno — 190
 Bujina Glavica — 59
 Buk — 262
 Bukova — 255, 287
 Bukovica (kod Doboja) — 257,
     266, 285
 Buletić — 108, 117, 119, 160,
     199
 Bulina Glava (k. 307) — 60
 Busnovi — 285
 Busovac (k. 874) — 10

 Careva Gora — 109, 113, 120,
     128, 283, 291
 Cazin — 50, 51, 256, 282
 Celje — 237—240
 Cer (kod Dervente) — 108, 110,
     135, 139, 162, 174, 178, 204—
     207, 247, 248, 250, 260, 266,
     269, 270
 Cerani (G. i D.) — 186, 244,
     260, 270, 281, 282, 289
 Cerje pustara (k. 134) — 229,
     234
 Cerna — 170
 Ceriška kosa (k. 266) — 102
 Cerovica — 111, 113

 Cerovljani — 257
 Cerovo — 262, 271, 289
 Cetinje — 234
 Ciganski Gaj (k. 252) — 211
 Cikote — 255, 262, 263, 270,
     282
 Crkvina — 105
 Crna Dolina — 272, 281
 Crna Gora — 247, 286
 Crna Rijeka — 134
 Crnča — 139, 140, 174, 178,
     185, 199, 272, 274, 284
 Crni Lug — 271
 Crni vrh — 18, 121, 132, 134,
     138, 148, 152
 Culine — 258
 Cvetnić — 284

 Čadavica — 66, 267
 Caglić (kod Pakraca) — 236
 Calma — 222, 266, 278
 Cardačani — 163, 259
 Cardačina — 245
     Cečava — 119, 120, 145, 147,
     159, 162, 170, 173—175, 199,
     243, 249, 256, 264, 276, 277,
     290
 Celebinci — 262, 289
 Celinac — 90, 133, 134, 149,
     150, 168, 261, 280
 Česma — 149, 152
 Cigovo — 282
 Čirkin — polje — 277, 279, 285
 Čitluk — 16, 245, 247, 260, 265,
     267, 281
 Corle — 113
 Cukale — 131, 273
 Cukarica (deo Beograda) —
     210, 211
 Custica — 256

 Cela — 46

 Danilovgrad — 261
 Daruvar — 291
 Davor — 121, 122
 Davovci — 283
 Dažnica — 139, 185
 Demirovci — 278, 287
 Derventa — 106, 108, 109—111,
     115—117, 119, 120, 122, 127,

- 133, 139, 140, 145, 147, 161,
 168—170, 173, 174, 178, 180,
 182—186, 192, 199, 244, 247
 —251, 254—257, 259, 260,
 262—264, 266, 268—270, 272
 —279, 280—285, 288, 289,
 291
 Derventski lug — 180, 181
 Desići — 206
 Despotovac — 287
 Detlak — 178, 276
 Detlačko groblje — 119
 Devetak — 200, 289
 Devetine — 103, 105, 116, 136,
 138, 246, 251, 257, 261, 280,
 284, 291
 Dežanovac — 237
 Dilj (planina) — 235
 Dimitrovgrad — 251, 253
 Dinara (pl.) — 24
 Divan — 111
 Divoš — 222
 Djedovača (k. 444) — 53
 Dobanovići — 218
 Dobić — 258
 Doboј — 116, 124, 127, 133, 135,
 139, 141, 145—147, 168—170,
 173, 174, 178, 185, 187—190,
 192, 193, 199, 200, 257, 261,
 262, 268, 270, 278, 282
 Dobrovcı — 200
 Dobošnica — 200
 Dobrljin — 11, 15, 30, 61, 83,
 246, 283
 Dolovljani — 52, 59
 Doljavnice — 276
 Donja Lipljanica — 247
 D. Lukavica — 202
 Donja Ljubija — 58
 D. Trešnjica — 261, 273, 276,
 291
 D. Dobrić — 252
 Donji Garevci — 46, 246
 Donji Jelovac — 83, 145, 251,
 290
 Donji Miholjac — 251
 Doljani — 189
 Draginac — 205
 Dragojevac — 269
 Dragorodi (južno od Olova)
 — 200
- Dragotinja — 64, 83, 252, 287,
 Dragovići — 104, 116, 135, 136,
 148, 244, 249, 253, 282, 287
 Draksenić — 17, 244, 248, 280,
 284, 286, 290 —
 Draževac — 217, 246, 250, 255,
 270, 271, 275, 277, 283, 287,
 290
 Drenovac — 234, 235, 259, 266
 Drijen — 119, 257
 Drina (r.) — 200—202, 204, 207
 Drinić — 74, 76,
 Drvar — 24, 51, 91
 Dubička ravan — 10
 Dubički Podbrđani — 251
 Dubrave — 96, 107, 110, 111,
 116, 138, 249
 Duga Njiva — 200
 Duhača — 269
 Dumača — 206
 Dunav (r.) — 223, 230
 Dvor na Uni — 55, 260, 261,
 279
 Dvorište — 250, 258, 276, 285,
 286
 Džakule — 202
 Đakovačka Satnica — 235
 Đakovo — 278
 Đeletovac — 254
 Dorče Polje — 273
 Đurića jarak — 65
 Emilijin dvor (k. 94) — 234
 Eminovci — 72
 Engleska — 32
 Erdevik — 222—225, 230, 243,
 248, 251, 252, 254, 256, 259,
 260, 263, 264, 266, 269, 273
 —276, 278—290, 235, 289
 Foča (dobojska) — 139, 140,
 173, 174
 Fruška gora — 44, 219, 269,
 281, 289
 Gacko — 274
 Garešnica — 267
 Garevci — 261, 278
 Garići — 108, 257, 261, 287
 Gašci — 249

- Gibarac — 224, 225, 229, 230
 Glamč — 49, 96, 267
 Glamčani — 252, 258
 Glavica — 220
 Glinica — 282
 Globoder — 272
 Glogovac — 108, 110, 120, 126,
     128, 145, 170, 186, 187, 248,
     251, 258, 263, 269, 274, 280
 Giovaci — 271
 Gojakovac — 113, 174, 283
 Gojkovač (kod Dervente) —
     249
 Gorinja — 74
 Gornja Trešnica — 269
 Gornja Radnja — 172, 285
 Gornje Lice — 222
 Gornji Cerani — 273
 Gornji Garevci — 46, 262, 277
 Gornji Usorac — 269
 Gornji Jelovac — 36, 72, 210,
     290, 243
 Gornji Podgradci — 9, 11, 17,
     102
 Gornji Ribnik — 281
 Gornjosavci — 257
 Gostilj — 158
 Grabašnica — 283, 291
 Grabik — 111
 Grabovac (Obrenovac) — 254,
     261, 270
 Grabovica (kod Doboja) — 140,
     270, 278
 Gračanica — 200, 269, 280, 283
 Gračanica (r.) i— 10
 Grdevac (M. i V.) — 237, 238
 Gritica — 245
 Grmeč (pl.) — 5, 19, 41, 69, 71,
     74, 75, 84, 24&—248, 250,
     253, 258, 260, 263—266, 270,
     272, 275, 278, 279, 282—284,
     288, 290
 Gmčari — 266, 275
 Grnjčevci — 262
 Grubišno Polje — 238, 265,
     288
 Gubin — 249, 275
 Gumijera — 163, 290
 Gunčati — 217
 Gunjevci — 265
 Gusak — 110, 113, 120
 Hercegovina — 14, 17, 36, 37,
     86
 Hozića kamen (k. 251) — 55
 Hozići — 53, 55
 Hrtkovci — 218, 266
 Hrvaćani — 268
 Hrvatska — 10, 48, 49, 55, 73,
     85, 104—106
 Hrvatska Kostajnica — 240,
     255, 262, 268, 270
 Hrvatsko Zagorje — 65, 239
 Iličani — 252
 Ilinci — 227, 228, 230
 lina — 279
 Ilok — 219, 223
 Rova — 111, 237, 238, 273, 283,
     287
 Imijani — 272
 Indija — 289
 Ivanjska (kod Prijedora) — 27
 Iverak (greben k. 426) — 205
     207
 Ivoševci — 285
 Jabukovac — 180, 182
 Jablanica (s.) — 251, 288
 Jablanica (r.) — 10
 Jadar — 282
 Jagodnja — 203
 jajce — 49, 51, 63, 135, 138,
     157, 158, 168, 286
 Jakovo — 218
 Janj — 100, 101
 Japra — 59, 60
 Jarak — 218
 Jasenak — 217
 Jasenica — 76
 Jasenovac (logor) — 220
 Jasenje — 265
 Jasik — 113
 Javorani — 94, 107, 108, 117,
 Javornik (k. 887) — 10
 Jazovnik — 255, 258, 271, 277,
     282,
 jela — 184
 Jelah — 112, 124—126, 169, 172,
     187, 193, 248, 253, 265, 272,
     279, 282
 Jelanska — 139, 261, 265

- Jelaška (u dolini r. Krivaje) — 199, 200
 Jelićka — 19
 Jelike (vis) — 198, 199
 Jelovac — 256, 257, 277, 288
 Jelovik — 275
 Jevremovac — 206
 Jevremovačka kosa — 205
 Jezero — 49
 Johova — 284
 Johovac — 173, 174, 261
 Jošavka — 22, 104, 107, 110, 111, 116, 117, 133, 134, 138, 148, 167, 246, 286
 Jovik (Kalenderi) — 258
 Jugovićev brijeđ — 31
 JUNuzovci — 244, 245, 255, 268, 289
 Jurkovač — 251
 Jutrogušta — 249
 Kaćun (k. 286) — 124, 189
 Kadin Jelovac — 253
 Kadina Voda (kod Banja Luke) — 96
 Kalabe — 111
 Kalenderovci — 120, 178, 186, 255, 257, 261, 277, 278, 284, 291
 Kalenderi — 244, 247, 248, 258, 265, 279
 Kalile — 225
 Kamen — 182
 Kamenica — 202, 255
 Kamengrad — 52, 53, 72
 Kamensko — 237
 Kanada — 14
 Karač — 110, 116, 117, 120
 Karajzovci — 101, 246, 264, 284, 291
 Karan — 10, 46, 69, 71—73, 76, 78, 102
 Karanovac — 97, 98, 134, 150, 154
 Karlovac — 51
 Kijevci — 288
 Kladari — 251, 271
 Kladuša — 51
 Klašnice (kod Banja Luke) — 72, 73, 101—104, 107, 108, 110, 111, 115—117, 120, 129, 162, 163, 167, 168, 254, 257, 286
 Klekovci — 271, 287
 Klupe — 108, 135, 156
 Kijeveći — 243
 Ključ — 51, 76, 96, 281
 Knešpolje — 10, 36
 Kneževac — 210
 Knežica — 9, 16, 36, 72, 73
 Knin — 277
 Kojići — 185
 Kokori — 104, 105, 110, 111, 116
 Kolubara (r.) — 208
 Kolunić — 76
 Koljani — 250
 Komarica — 173, 174, 276
 Komin — 237, 238, 244, 250—252, 254, 260, 262—264, 267, 269, 270, 271, 275, 280, 283, 287, 288
 Komlenac — 265, 283, 288
 Komletinci (kod Vinkovaca) — 226, 250, 252
 Končanica — 237
 Konjani — 262
 Konjov mlin (zapadno od Bingula) — 222
 Konjuh (pl. k. 1060) — 200, 201
 Koprivna — 199
 Korenita (srez Zadarski) — 243, 250, 259, 269, 282, 285
 Koričani — 157, 158
 Kosanin grad (k. 687) — 205
 Kosinja — 264
 Kosovska Mitrovica — 272
 Kostajnički Podbrđani — 252, 283
 Kostajnik — 282, 287
 Kosjerovo — 253, 255, 256, 262, 270, 279
 Kostjerovo — 202
 Košići — 42
 Kotor Varoš — 42, 91, 98, 107, 113, 117, 119, 120, 133—137, 154—157, 170, 171, 247, 249, 250, 254, 257—259, 261, 263, 265, 271, 272, 276, 281, 283, 285, 287

- Kotorsko — 127, 169
 Koturovi — 102, 261, 262
 Kozara (pl.) — 5, 7, 9, 10, 13—
     17, 19, 21—36, 38, 39, 43—
     48, 53, 54, 58, 63, 69—72,
     75—77, 79, 80, 84, 87, 88,
     91, 93, 99, 102, 138, 141, 142,
     144, 146, 179, 181, 196, 213,
     216, 220, 223, 232, 238, 240—
     241, 245, 249, 252, 269, 273,
     274, 278, 279
 Kozarac — 9, 11, 19, 20, 36
 Kozila (k. 787) — 197, 198
 Kozja glava — 111
 Kozjak — 245, 248, 278
 Kozje — 237, 238
 Kožuar — 207
 Kožuhe — 199
 Krasnodar (SSSR) — 255, 273
 Krašovo — 188, 189
 Krčedin — 222
 Krčmarice (Banja Luka) —
     255
 Kreka — 291
 Krekovci — 284
 Kremsna — 245, 246, 255, 260,
     261, 263, 270, 274, 277
 Krišković — 164, 249, 276, 280
 Krivaja (r.) — 200
 Kriva Rijeka — 45, 82
 Križ — 113, 126, 174, 247
 Križ (k. 352) — 124
 Krnić — 248, 252, 256, 272
 Krnjin — 110
 Krunha — 277
 Krupanj — 243, 246, 250, 253,
     259, 264—266, 268, 274, 276,
     280, 287, 288, 291
 Krušedol — 222
 Krušljica — 258
 Kruškovac (pod Kozarom) —
     232
 Kruševac — 272, 278, 282, 287
 Krstasti vrh (k. 1099) — 76
 Krupanj — 203—205, 207, 245,
     252, 262, 263
 Kruškovac — 19, 82
 Kuglašica — 257
 Kukavica (brdo) — 180, 181
 Kukerda (k. 1043) — 76
 Kukolji — 259, 260, 262, 265,
     266
 Kukujevci — 233
 Kula — 112
 Kulaši — 95, 141, 145, 148, 172,
     177, 179, 187, 199
 Kulsko brdo (sjeverno od Bo-
     sanskog Novog) — 59, 61,
     64
 Kuljani — 14, 244, 254, 263,
     267
 Kuljanovac — 180, 264, 277,
     278, 287, 288
 Kuljevci — 133, 280
 Kumrovec — 237
 Kumsele — 149
 Kupa (r.) — 51
 Kurtovo selo — 49
 Kusovac — 264
 Kušići — 278
 Kuruzovci — 256
 Kuzmanovići — 157
 Kuzmin — 230, 231, 233, 287
 Lađevci — 104, 111, 117
 Lakovica (šuma) — 252, 260, 263
 Laminci — 251, 265, 268, 282,
     289
 Lamovita (pod Kozarom) —
     23
 Lančanik — 256
 Lapovo — 291
 Latkovec — 278
 Lavovo brdo (k. 363) — 105,
     106, 113, 120
 Lepenica — 188, 193, 254, 262,
     268
 Lerkovac (k. 1112) — 76
 Leskovac — 250, 283
 Lešljani — 289
 Lešnica — 205, 244, 258, 266,
     279—281, 290
 Lice pustara — 224
 Lijevče polje (kod Boa. Gra-
     diške), 10, 11, 20, 69—73, 81,
     101, 129—131, 164, 165, 167,
     168, 196, 246, 272, 279, 286
 Lika — 48
 Lipik — 224
 Lipinovići — 244, 256
 Lipije — 107, 108, 117

- Lipnica — 244
 Lipnički Sor — 248, 251, 260,
     268
 Lipnik — 51, 52, 248
 Lipovac — 90, 230
 Lisina (k. 978) — 10
 Lišnja — 110, 112, 120, 128, 247,
     257, 258 283
 Livade — 228
 Livno — 96, 190, 244, 249, 275
 Lojanica — 252, 276
 Lončari — 113
 Lonačrak — 267, 272, 282, 287,
     289
 London — 49, 95
 Lopčak — 290
 Lovaš — 229
 Loznica — 206, 250, 252, 254,
     255, 257—259, 265, 268, 275,
     278—281
 Ložničko Polje — 265
 Lozovik — 280
 Lugavčina — 268
 Luknja — 281
 Lušci Palanka — 51, 72, 74
 Lužani — 265

 Ljego vat — 260, 266, 271, 275
 Ljenobud — 201, 202, 243
 Ljeskove Vode — 111, 145—147,
     172, 173, 185, 247
 Lješljani (rud. uglja kod Bos.
     Novog) — 11, 15, 20, 45, 246
 Ljuba — 223, 224
 Ljubić (pl.) — 105, 106, 108, 132,
     247, 265, 278
 Ljubija (rudnik kod Prijedora)
     — 9, 11, 18, 20, 23, 24, 27, 46,
     52—54, 56—59, 73, 100
 Ljubinić — 207
 Ljubovija — 258
 Ljupljanica — 178, 182
 Ljuta strana — 211—215, 217

 Mačino Brdo — 110, 128, 162
 Mačva — 204, 205
 Mačvanski Prnjavor — 274
 Maglaj — 141, 190, 254
 Maglajci — 288
 Maglajani — 247, 248, 250, 264,
     266, 270, 275, 277, 290
 Majdan (pl.) — 9
 Majevica (pl.) — 145, 201
 Makljenovac — 188
 Maknjača (kod Zepča) — 42,
     198, 215, 241
 Mala Barna — 247, 248, 289
 Mala Moštanica — 207, 252
 Mala Črujiška — 47
 Mala Sočanica — 116
 Mala Usora (r.) — 189
 Mala Vašica — 228
 Mali Zvornik — 203
 Mali Prnjavor — 116, 127, 140
 Mali Vis (k. 421) — 102
 Mali vis (k. 898) — 10
 Malvice — 249
 Mandelos — 222, 223
 Manojlovac — 264
 Manjača (pl.) 40, 91, 95—97
 Maradik — 222
 Marijin Most — 256
 Marini — 82, 256
 Martin Brdo — 42, 64, 268
 Martin-Brod — 254, 255
 Martinci — 164, 231, 233, 247,
     272, 289
 Maslovarе — 108, 117, 119, 120,
     135, 141, 145, 146, 155, 158,
     167, 168, 170, 173, 262, 284,
     286
 Mašići — 264, 271, 278, 279, 280
 Matijevci — 245
 Matijevići — 201
 Matkovići — 202
 Matova šuma — 222
 Mazići — 274
 Medakovac — 283
 Medalov — 259
 Medojevići — 200
 Meduvode — 286, 289
 Medveda — 287
 Meljak — 217
 Mesarci — 273, 275
 Metković — 205, 206, 267
 Metlić — 205
 Mičije — 84
 Mikluševci — 273
 Mihaljevići — 218
 Milosavci — 104, 116, 164, 247,
     288

- Miloševci — 267
 Miljakovac — 19, 46, 112, 113,
 125, 252, 257, 263, 270, 284,
 287
 Mirkovac — 248, 255, 277, 280
 Miška glava — 53, 55, 57, 277
 Mišar — 206
 Mišići — 252
 Mišković — 181, 259, 260, 264,
 266, 270, 279, 281
 Mladenovac — 211
 Mladikovina — 157, 197
 Mlječanica (r.) — 10, 30
 Modrića — 161
 Mohovo — 230
 Mokri Lug — 107
 Momino Selo — 286
 Morović — 233, 234
 Moštanica (pod Kozarom) — 86
 Moštanica (r.) — 10
 Motajica-{pl.) — 100, 109, 120,
 121, 128, 130, 134, 195
 Mračaj — 113
 Mrakodol — 282
 Mrakovica (k. 806) — 9, 17
 Mravića — 133, 256
 Mrazović — 250, 284
 Mrkonjić — Grad — 49, 51, 91,
 93, 96—98, 269
 Mujinci — 113
 Murati — 36, 202, 261, 280
 Mužići — 201
 Naplavac — 274
 Našice — 273
 Nedeljice — 250, 251, 262, 263,
 268, 274, 282
 Nenadovac — 217
 Neretva (r.) — 51
 Nevesinje — 261
 Nezavisna Država Hrvatska —
 25, 54, 93, 95, 131, 134, 155,
 167, 182, 188, 192, 197
 Nijemci — 226—228, 249, 252,
 254, 256, 258, 262, 265—268,
 271, 273, 274, 279, 281—286
 Nikinci — 218
 Nikšić — 288
 Niš — 41
 Nova Gradiška — 257
 Nova Ploščica — 237
 Nova Topola — 129 — 131
 Novi Martinac — 135, 165, 171,
 254
 Novi Mikanovci — 235
 Novi Sad — 272
 Novi Seher — 193
 Novo Brdo — 109
 Novska pl. (Vješala) — 58, 59
 Nožice — 119
 Nožičko — 131, 164, 248, 273
 Njegomerci — 273
 Njemačka — 85
 Obodnik — 117, 155, 157
 Obrenovac — 206, 207, 210, 213,
 217, 218, 243, 244, 246, 250,
 252, 255, 259—264, 267, 268,
 270—278, 280—283, 285—290
 Očauš — 156, 281
 Očevlje — 200
 Očina — 269
 Odžak — 260
 Okučani — 220
 Olovo — 200
 Omanjska — 168, 193, 284
 Omarska — 36
 Omažići — 202
 Omeragići — 180
 Oplenac — 258, 267, 277, 287
 Opsina — 140
 Orahovo — 272
 Orahova — 36
 Orašac — 280
 Orašje — 113
 Orašljik — 251
 Orlovci — 125, 126, 245, 255—
 257, 259, 272, 278, 285, 288
 Orljava (r.) — 237
 Orolik — 247, — 281
 Osinja — 129, 174, 186, 187, 251,
 255, 256, 275, 279, 282, 288
 Osivica — 159
 Osmaci — 202
 Osojci — 180, 182
 Osoje — 197
 Osredak — 148, 169
 Ostrožac — 49 — 51
 Ostružnica — 268
 Ostružnja — 162, 196
 Oštra glava (k. 250) — 121
 Oštra Luka — 46

- Otočac — 220, 271
 Otoka (Srem) — 226, 234, 235, 243—245, 248, 249, 256, 257, 263, 269, 273—275, 282, 284, 289
Otpoči valjka — 163
Ozica Kamen — 284
 Ozici — 274
 Padež — 287
 Pakino — 268
 Pakrac — 236, 237
 Palančdste — 245, 248, 249, 261, 274, 279, 280, 282
 Palež **kosa** — 8, 34, 37, 38, 40, 239
 Pančevo — 262
 Papažani — 164
 Pasiirevo — 10, 16, 46, 82
 PaSini Konaci — 9
 Patrija — 232, 265, 266
 Pavlovac — 90, 252
 Pavlović — 200
 Pecka — 265
 Pećinci — 218
 Peljuća — 252
 Perlez — 258
 Petkovac — 246
 Petkovića — 205
 Petrinja — 240, 279, 287
 Petrnaš — 253
 Petrovac — 244
 Petrovo Polje — 135, 155, 157, 158, 169, 174
 Petrovo Selo — 266, 269, 274, 290
 Piljužić — 193
 Piroman — 286
 Pirot — 253
 Piskovice — 19
 Pivaševići — 119
 Pivinca (k. 292) — 55
 Plačkovica — 270
 Planina — 256
 Planjika — 266
 Platičevo — 268
 Plehani — 185
 Pleternica — 237
 Ploče — 250
 Pločnik — 270
 Ploeštija (u Rumuniji) — 178
 Ploščica — 249, 253, 254, 256, 258, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 272, 278, 286, 289
 Plužica — 289
 Pocerina — 205
 Podgajci — 170
 Podgradci — 36, 82, 260, 266
 Podgrmeč — 25, 27, 46, 47, 54, 72, 91, 101, 253, 261
 Podravska Slatina — 265
 Podvidača — 52
 Podgleđevo — 260
 Pojezna — 110, 120, 129, 13», 140, 141, 145, 147, 170, 172, 174, 178, 179, 186, 199
 Poljavnica — 83, 251, 263, 270, 276, 279, 282, 283
 Ponir (pl.) 134, 158, 249
 Popovići — 110
 Potkalinje — 76
 Potkozara — 36, 43, 196
 Potočani — 113, 180, 185, 28»
 Posavina — 201
 Povenča — 266
 Prava — 271
 Previ ja — 109, 119
 Prebijezi — 252, 261, 263
 Pribanje — 2C7
 Prhovo — 213
 Pribinić — 108, 117, 119, 120, 160, 171, 199
 Prijedor — 9, 11, 13—15, 18—20, 22—24, 27, 28, 31, 36, 44—46, 49, 57, 58, 59, 61, 69, 71—73, 82—85, 99, 153, 210, 232, 243—246, 248, 249, 252, 253, 255—257, 259, 261—263, 265, 266, 268, 269, 270, 272—274, 276—281, 283—285, 287, 288, 291
 Prijedorsko polje — 10
 Prijeopolje — 243
 Prisjeka — 283
 Priština — 283
 Privlaka — 226, 235, 244, 250, 252, 254, 273
 Prnjavor — 19, 98, 106—109, 110, 113, 115, 116, 120, 128, 129, 133, 135, 139, 149, 162, 168, 180, 187, 193, 197, 199, 215, 243, 247, 249, 252, 255,

- 257, 258, 261—264, 266—2G9,
 270, 273, 275—277, 279—283,
 285—290.
 Prošara (pl.) — 10, 15, 27, 31
 Prosjek — 121, 163, 266
 Prusci — 129, 133, 245, 257, 265,
266
 Pucari — 36
 Puračić — 201

 Rača — 219
 Radić (M. i V.) — 51
 Radići — 107
 Radnici — 272
 Radomirci — 261
 Radomirovac — 46
 Radovići — 117-
 Rakelići — 253, 291
 Raketić — 243, 249
 Rakovica — 102
 Rakovica (r.) — 10
 Rama (r.) — 51
 Rankovići — 159, 197
 Rapčani — 280, 283, 289
 Rasavci — 19
 Rastovac (k. 876) — 10
 RastuSa — 117—119, 174
 Raškovci — 265
 Raškovlje — 277
 Ravni gaj (pod Kozarom) — 31,
 232
 Ravnice — 65, 247, 263
 Ravska — 281
 Razboj — 101, 129—131, 248,
 253, 256, 259, 260, 264, 266,
 269, 272, 274, 277, 285, 288,
 289
 Rebrovac (predeo pored Banje
 Luke) — 149
 Regelji — 257—259, 277
 Reljevac — 109, 113
 Reovci — 253
 Rijeka — 42
 Ripanj — 211, 213, 258, 260, 261,
 269—275, 276, 278, 283, 286
 Risovac — 74
 Rizvanovići — 23
 Ročevci — 286
 Rogulje — 260
 Rosulje — 270

 Rudanka — 127, 145—147, 169,
 173, 270
 Rudine — 201
 Rudine (k. 910) — 10
 Rudnik — 189
 Rujiška — 52, 276
 Ruma — 219—222, 252, 257, 266,
 268, 269, 283
 Rumunija — 178, 246
 Runjani — 255, 257, 258, 273
 Ruškovan (k. 562) — 53
 Ruževići — 197

 Sabinac — 277
 SalaS — 285
 Sana (r.) — 10, 15, 20, 23, 27,
 36, 37, 46, 54, 57, 59—61, 63,
 64, 69, 71, 73, 76, 82, 94
 Saničani — 125
 Sanski Ivlost — 30, 46, 52—55,
 69, 72—74, 125, 250, 257, 261,
 269,
 Sarajevo — 102, 132, 135, 141,
 168, 192, 253, 279
 Sava (r.) — 9, 10, 15, 18, 20,
 24, 27, 37, 100, 120, 121, 122,
 130, 132, 218, 219, 223, 230,
 235, 255
 Savez Sovjetskih Socijalističkih
 Republika — 14, 32, 146, 255,
 273
 Seferovci — 249
 Selevac — 280
 Selište — 131
 Seljani — 261
 Semberija — 201
 Semeljei — 235
 Senta — 257
 Sibač — 218
 Sibinje — 235, 251, 253, 256, 258,
 266, 272, 274, 277, 279—281,
 284, 285, 288, 289, 291
 Simići — 84, 201
 Sitnež — 245, 253, 287
 Sitnica — 96, 97
 Sivša — 168, 187, 193, 266
 Sjegovac — 267
 Sjedinjene Američke Države —
 14
 Skatavica — 117, 138
 Skela — 217, 218, 278

- Skender—Vakuf — 98, 280, 288
 Skradin — 267
 Skupljan — 244, 263, 269—271,
     273
 Slabinja (kod Bosanske Kostajnice) — 16, 36, 171, 245, 248,
     249, 250, 262, 268, 270, 276,
     283, 284, 289
 Sladna — 201, 202
 Slankamen — 250
 Slatina (kod Banje Luke) — 72,
     180, 246, 247, 269, 278
 Slavonija — 5, 23, 25, 43, 44,
     100, 101, 238, 243, 247—249,
     251—254, 265, 258, 260—267,
     269—272, 274—282, 284, 285—
     289, 291
 Slavonska Požega — 237
 Slavonski Brod — 235, 236—238,
     249, 253, 276
 Slobodnica — 235, 237
 Slovenija — 5, 244, 250, 252,
     260, 267, 269, 278, 283, 287,
     288
 Slunj — 51, 247
 Sljivnja — 91
 Smederevo — 264, 268
 Smoljan — 274
 Smrtići — 111, 255, 266
 Snagovo — 202
 Sočanica — 178, 244, 250, 251,
     260, 273, 278, 284, 285
 Sokolište — 278
 Solile (prevoj) — 156
 Soljani — 234, 235, 237, 243—
     248, 250, 253, 254, 255, 258
     —266, 267—273 275—282, 285,
     287—291
 Sombor — 249
 Sovjak — 254, 255, 264, 271
 Spreča (r.) — 200
 Srbac — 109, 122, 162, 286, 289
 Srbija — 5, 13, 90, 193, 195, 196,
     201—206, 217, 227, 239, 241,
     243, 246, 274
 Srbljane — 49
 Srebrenica — 271
 Srebrenik (G. i D.) — 201, 202,
     248, 256, 257, 263, 265, 275,
     277, 282, 288, 291
 Srednja Snjegotina — 135, 138
 Sreflije (kod Bos. Dubice) —
     25, 238, 275
 Srem — 218, 223, 227, 230, 234,
     241, 243—291
 Sremska Mitrovica — 218—220,
     238, 243, 245, 248, 249, 252,
     263, 266, 268, 269, 271, 272,
     282, 290
 Sretlije — 263
 Srnetica — 77
 Srpska Jasenica — 69—71, 73
 Srpski Matinac — 277
 Srpski Vakuf — 286
 Spahići — 49—51
 Staljingrad (SSSR) — 213
 S. Trnjačina — 129
 Stanari — 110, 111, 119, 126,
     128, 141, 178, 187, 251, 255
 Stanići — 120
 Stanovi — 127, 139, 147, 246,
     256, 258
 Stara Bingula — 224
 Stara Pazova — 254
 Stare Dubrave — 148
 Stari Martinac — 264, 286, 290
 St. Rijeka — 53
 Stave — 287
 Stenjan — 271
 Stopani — 157, 245, 246, 249,
     251, 252, 256, 257, 263, 264,
     268, 273, 275—277, 279, 281,
     284, 285, 288—291
 Stragari — 279
 Stranebi — 257
 Straženica (k. 317) — 124, 125
 Strigova — 125, 244, 245, 246,
     259, 268, 273, 276, 280, 285
 Strižanski most — 83
 Strižna — 20, 65
 Strižna (r.) — 61
 Stubline — 207, 217, 218, 264,
     275, 281
 Studena — 253
 Suči — 60
 Suhača (kod Sanskog Mosta) —
     27, 46, 52—55, 57—59, 100,
     232, 244, 258, 262, 271, 278,
     285
 Šunja — 9, 18, 61, 65, 153
 Sunjare — 288
 Surčin — 218

- Sutjeska — 213
 Suvi Dol — 243
 Sveti Ivan Žabno — 237, 250,
     253
 Sv. Juraj — 237
 Svilajnac — 287
 Svinjare — 137
 Svodna — 17, 20, 46, 61, 64, 65,
     73, 246, 247, 253, 255, 258,
     264, 282, 286, 291
 S vri jig — 289
 Sabac — 206, 247, 248, 250, 252,
     255, 258, 260, 266, 269, 271,
     272, 273, 275, 279, 280—283—
     285
 Šarinci — 105
 Šator (pl.) — 41
 Šašinci — 218, 220, 246
 Šereg — 111
 Šeškovec — 164, 269, 279, 283
 Ševarice — 256, 258, 259, 267,
     270, 271, 273, 278, 283, 285
Šibovska — 111, 120
 Sid — 219, 224—226, 228—231,
     234, 247, 248, 251, 252, 254—
     259, 263, 265, 266, 269, 271,
     275, 277, 278, 280, 281, 286,
     290
 Šidski Banovci — 226
 Šiljegovac — 279
 Šimanovci — 218
 Šimići — 36
Šiprage — 135, 137, 141, 155,
     157, 168—170, 173, 174, 253,
     257, 272, 280
 Široka Kula — 259
 Šnjegotina — 107, 117
 Španovica — 237
 Štrpc — 181, 187, 276, 281
 Šubašić Ivan — 206
 Šuplji kamen (k. 295) — 211
 Sušnjari — 167, 185
 Šrbe — 117
 Šuljam — 222
 Šuplji kamen — 211
 Šurkovac — 53, 54, 56, 57
 Sušnjare — 180
 Tabla (k. 315) — 55, 111, 167
 Tavija — 14, 282
 Telarevičev Salaš — 230
 Teslić — 98, 113, 117, 119, 123—
     126, 133, 135, 141, 155—157,
     161, 162, 168—172, 174, 175,
     187—193, 197, 199, 246, 248—
     250, 252, 257, 266, 277, 281—
     283, 285, 287, 288, 289
 Tešanj — 112, 113, 118, 188, 189,
     193, 244, 251, 254, 257, 259,
     261—265—267, 271, 272, 275,
     276, 281, 283, 286, 287
 Tešanjska (ž. st.) — 112, 187, 193
 Tisovac — 116
 Toletinac — 197
 Topčić Polje — 187, 193, 197—
     199, 243, 248, 249, 251, 252,
     260, 261, 262, 265, 267—269,
     272, 274, 276, 281, 282
 Tovarnik — 225, 226, 229—231,
     234, 246, 249—251, 256, 258,
     259, 261, 264, 266, 267, 270,
     272, 273, 276, 278, 279, 285,
     289, 290
 Trapisti (manastir, kod Banje
     Luke) — 149, 150, 152, 153,
     246, 249, 263, 264, 276, 279,
     281, 284, 289
 Travnik — 35, 41, 42, 75, 98,
     169, 170, 192, 223, 266, 268,
     284
 Trbovljani — 257
 Trbušnica — 289
 Trebava (pl.) — 200, 201
 Trešnja — 250
 Trojeglava — 237
 Tromeda (k. 505) — 53, 117
 Trošelji (kod Bos. Gradiške) —
     246, 281, 285
 Trstenica — 244, 250, 260, 263, ,
     268—270, 272, 273, 275, 288
 Tršić — 250, 252, 257
 Tuključani — 248
 Trnovo — 287
 Turbe — 190
 Turija — 200
 Turjak — 17, 102, 274
 Turjanica (rječica) — 104, 111
 Tuzla — 200, 245—247, 278, 279,
     282, 284, 286, 291
 Ugar (r.) — 157, 158, 279
 Ugrinovci — 218

- Ukrina (r.) — 120, 180, 181
 Ukrinjica — 117, 118, 126, 159,
     160, 174—177, 190, 192, 246,
     247, 265, 272, 276, 281, 288
 Uljarice — 188
 Umetaljka — 17
 Umka — 210, 217, 218, 255, 287
 Una (r.) — 9, 10, 14, 20, 24, 27,
     31, 36, 37, 45, 49, 54, 63, 64,
     69, 76, 82
 Usora (r.) — 135, 141, 168, 187,
     188
 Usorci — 125, 257
 Ušaci — 271
 Utisnovac (k. 257) — 64
 Uzlomac — 107, 108, 117, 138
 Uzveće — 285
 Valjevo — 254, 275, 278
 Varna — 205, 206
 Većići — 119
 Velika Barna — 243, 253, 258,
     260, 261, 265, 276, 279, 282
 Vel. Bukovica — 102, 111, 127,
     139, 347
 Velika' Ilova — 120, 128
 Velika Rujiška — 69, 76, 253
 Velika Sočanica — 116, 139, 140,
     268
 Velika Zuljevica — 243, 246
 V. Palančište — 126
 V. Usora (r.) — 124, 189
 Veliki Bakonj — 224
 Veliki Grdevac — 272
 Veliki Radinci — 219, 222
 Veliko Trgovište — 237
 Velosava — 253
 Vidovići — 197
 Vijačani — 105, 107, 110, 246,
     248, 279
 Vijaka — 200
 Vilenik (k. 307) — 102
 Vinča — 258, 277
 Vinkovci — 234, 235
 Virovitica — 243, 257
 Visia (SSSR) — 273
 Visoko — 269, 285
 Viševica — 107, 270
 Viškovci — 235
 Višnjica — 266
 Vitkovci — 111, 271
 Vitojevac — 283
 Vitosrvci — 244, 247
 Vito vije — 157, 158
 Vjesala (k. 388) — 60, 64
 Vješalka (k. 338) — 52
 Vladimirci — 207, 244, 245, 252,
     255, 256, 271, 272, 275—277,
     280, 287
 Vladimirovac — 262
 Vlasenica — 201
 Vlašić (pl.) — 195
 Vlaško vci — 274
 Vodičevo — 245, 254, 261, 263,
     273, 275, 277, 290
 Vojnić — 51
 Vojnjak — 254
 Vojskova — 102, 268, 269
 Vojvode Putnika Brdo — 187,
     188, 193
 Volar — 252
 Volerov salaš — 219
 Volinja — 20, 59, 61, 65
 Vračani — 275
 Vranić — 217
 Vranovci — 249
 Vranje — 252
 Vranjska (M. i V.) — 205—207
 Vrbanja (kod Otoke) — 234,
     235, 237
 Vrbanja (kod Banje Luke) —
     133, 134, 152
 Vrbanja (r.) — 107, 149, 155
 Vrbanci — 119, 135
 Vrbac (r.) — 9, 14, 94, 99—
     103, 107, 120, 121, 129—132,
     134, 135, 138, 149, 150, 152,
     153, 158, 162, 163, 165—168,
     195
 Vrbaška — 265, 267, 277
 Vrbaška (r.) — 10
 Vrbica — 235, 282
 Vrbić — 244
 Vrginmost — 51, 284
 Vrela — 124, 125, 189
 Vrdoljaoi — 182
 Vrhovi — 180—182
 Vrhovina — 277
 Vrnča — 250
 Vršani — 105, 110, 119, 120
 Vrućica (banja) — 189
 Vučja planina — 174

- Vučjak — 108, 110, 144, 246
Vukanić — 287
Vukovar — 273
Vukovo — 112, 188, 193, 283
- Zablaće — 252, 259, 272,-290
Zagreb — 10, 26, 235, 236, 240,
249, 271
Zaječar — 240
Zalužani (kod Banje Luke) —
101
Zavidovići — 141
Zdenci — 267
Zelembaj (vrh) — 200
Zemun — 207, 257
Zidani Most — 240
Zlovarići — 157
Zmajevac (k. 212) — 102
Zobova ravan — 197
- Zrenjanin — 258
Zvečka — 251, 252, 259, 262,
264, 268, 271, 273, 280, 288
Zvornik — 288
- Zabalj** — 267
Zabljak — 254, 259, 264, 271,
275, 281, 286, 288
Zarkovo — 207—210, 255, 285,
288
Zarkovina — 172
Železnik — 207, 208
Željezno Polje — 197
Zepča — 42
Zivaja — 255, 262
Zivinice — 107, 185, 200, 201
Zuljevica — 255, 234, 270, 284
Župa — 109, 134
Zupanja — 235, 275

LIČNA IMENA

- Aćimović Milorad — 243
Aćimović **Zivorad** — 243
Adamović J. Milan — 243
Adamović Petar — 243
Adamović Milan — 243
Adžić Mirko — 243
Aleksić Cvetko — 94
Aleksić **Cedomir** — 243
Aleksić Dragoljub Beba — 210, 243
Aleksić Đuja — 210, 243
Aleksić Milutin — 243
Aleksić Života — 243
Alić Miloš — 243
Alilić Adem — 243
Alimpić Stjepan — 243
Andrić Velizar — 244
Andrašević Božo — 244
Antić Marko — 244
Antić Simeun — 244
Arnautović Milojko — 244
Arnautović Rajko — 244
Arsenić Dušan — 244
Arsenović Borisav — 244
Arsenović Ljubo — 244
Arsemljuk Vlado — 244
Arsić Pero — 244
Ašković Srboljub — 244
Antić Vojislav — 244
Avdulaj Milinko — 244
Avdulaj Rajko — 244
Avramović Boško — 244

Babić Dragutin — 244
Babić Gojko — 244
Babić Lazo — 244
Babić Ljubo — 147, 245

Babić Marko — 245
Babić Pero — 14
Babić Petar — 245
Babić Veljko — 245
Bahorić Zvonimir — 175
Bajčetić Boško — 245
Bajalica Gojko — 16
Bajalica Marko — 14
Bajalica Miloš — 16
Bajalica Stojan — 41, 78, 245
Bajić Boško — 172
Bajić Zivan — 245
Bakić Milisav — 245
Balaban Mladen — 245
Balaban Ostoja Curuga — 220, 245

Balaban Srđo — 235, 245
Balta Svetozar — 245
Baltić Ramo — 245
Banović Boško — 245
Banović Dragan — 245
Banović Lazo — 245
Banović Mitar — 245
Banović Petar — 245
Banović Rade — 245
Banović Zivko — 246
Banjac Lazo — 41, 79, 246
Banjac Milenko — 246
Barać Dragoljub — 246
Bardak Radojka — 246
Bardak Stevo — 246
Barsak Dešimir — 177, 246
Baša Anton — 246
Bašić Branko — 153, 246
Bašić Dušan — 87, 105, 117, 246-
Bašić Rade — 42, 87, 126
Bašić Slavko — 246

- Baštinac Boško — 105, 246
 Batar Dragutin — 246
 Bećirević Šaban — 246
 Beklea (major) — 152
 Belan Mirko — 94
 Benić dr Ivan — 60
 Bera Cvijo — 246
 Bera Marko — 246
 Bera Miloš — 125, 246
 Bera Vukašin — 104, 246
 Berić Janko — 246
 Berišić Jovan — 246
 Bestić Omer — 247
 Bilanović Avdo — 247
 Bilić Stojan — 247
 Bircetić Aleksa — 247
 Bijeljac Mladen — 146, 247
 Bjelajac Gojko — 41
 Bjelajac Mićo — 79
 Bjelić Jovan — 177
 Bjelošević Obrad — 247
 Blagojević Svetlo — 247
 Blanuša Branko — 247
 Bogdanović Milutin — 247
 Bogić Mirko — 87
 Bogić Slavko — 247
 Bogun Mihajlo — 247
 Bojanić Dušan — 42, 86, 159
 Bojanić Pero — 247
 Bojčić Milisav — 247
 Bojić Miroslav — 247
 Borišić Nebojša — 247
 Borojević Boško — 247
 Borojević Dragan — 247
 Borojević Dušan — 177, 247
 Borojević Kojo — 141
 Borojević G. Košta — 248
 Borojević N. Košta — 247
 Borojević Ljubomir Cokin — 194, 236, 248
 Borojević Marko — 248
 Borojević Petar — 52, 248
 Borojević Rajko — 248
 Borisavljević Damjan — 248
 Berovnica Ilija — 248
 Bosanac Nikola — 248
 Bosočić Mirko — 248
 Botić Stevan — 95
 Božić Slavko — 248
 Božić Svetislav — 248
 Božić Radovan — 248
 Božikić Radovan — 105
 Božinović Neda — 67
 Branković Zivorad — 248
 Brkić Dušan — 248
 Brkić Hamza — 248
 Brkić Rade — 248
 Breza Stanko — 249
 Broz Josip Tito — 51, 69, 206
 Brozović Ivan — 94
 Budimir Branko — 249
 Budimir Dušan — 249
 Budimir Milan — 87
 Budimir Veljko — 249
 Bulić Mirko — 249
 Bujić Mile — 249
 Budisavljević Milan — 249
 Bukara Milorad — 249
 Bukara Ostoja — 249
 Bundalo Košta — 249
 Bundalo Ljubo — 163
 Bundalo Marko — 249
 Bundalo Slavko — 249
 Burazer Mirko — 133
 Burazor Ratko — 249
 Burić Stevo — 249
 Bursać Milan — 249
 Bursać Petar — 125, 126, 249
 Burudija Savka — 249
 Carinski Stevo — 249
 Cvetić Ostoja — 249
 Cvijanović Simo — 250
 Crnogorac Miloš — 250
 Crnogorac Vojin — 250
 Cvetković Vukadin — 250
 Čado Nikola — 250
 Cajavec Rudi — 24
 Cokić Rade — 42, 87
 Celenski Savo — 250
 Češljar Pero — 250
 Čevtić Branislav — 250
 Čevtić Jovan — 250
 Čičić Uroš — 250
 Cobanović Milan — 250
 Colić Ljubo — 250
 Čučak Spasoje — 250
 Cudić Drago — 87
 Čulan Dušan — 79

- Ceranić Jovo** — 167
Cirić Milorad — 250
Coralić Radomir — 250
Cosić Petar — 250
Cosić Petar — 250
Cosić Rajko — 250
Culum Dušan — 250
Cupurdija Milan — 251
Curguz Dragutin Crni — 41, 87, 194
Curguz Milan — 251
Curguz Pera — 87
Dabić Dušan — 251
Dabić Gojko — 251
Dabić Veljko — 251
Dacković Božidar — 251
Dakić Gllgo — 251
Dalić Mirko — 51, 251
Dalmacija Dragutin — 251
Damilanović Milišav — 251
Danilović Milivoj — 172
Danojlić Dragomir — 251
Danojlić Milutin — 251
Danojlović Dragoljub — 251
Dapčević Peko — 63
Dedijer Vladimir — 215
Dejanović Boško — 251
Dejanović Niko — 251
Delić Božidar — 251
Delkić Stojan — 251
Denić Mile — 251
Denić Veselin — 252
Denić Živorad — 252
Dendiž Mehmed — 252
Desančić Svetislav — 252
Despenić Rajko — 252
Dimitrijević Dragomir — 252
Dimitrijević Miodrag — 252
Dimitrijević Vitomir — 252
Dišić Vojin — 252
Došen Ostoja — 252
Dragičević Budimir — 252
Dragičević Mitar — 252
Dragičević Stevan — 252
Dragić Dragan — 252
Dragić Nikola — 252
Dragić Ranko — 252
Dragomirović Veljko — 252
Drakulić Jovo — 252
Dranga Jan — 172
Drenović Uroš — 91, 93, 96, 139, 152
Drenjanin Dragan — 252
Drinić Mirko — 252
Drobac Pero — 252
Drvenica Marjan — 253
Drvenica Vojin — 253
Dukić Dragan — 253
Dušanić Boško — 253
Džalta Ante — 253
Džino Hašo — 253
Džunić Zoran — 253
Daković Mirko — 253
Daković Stevo — 253
Đapa Nikola — 253
Đenadija Marko — 14
Đenadija Mirko — 253
Đenadija Sreto — 41, 87, 105
Đokić Aleksandar — 253
Đonović Dragoljub — 253
Đordović Aleksandar — 253
Đordović Božidar — 254
Đordović Dragan — 253
Đordović Jordan — 253
Đordović Jovan — 253
Đordović Momir — 253
Đukanović Budimir — 253
Đukanović Vid — 254
Đukić Konstantin — 254
Đukić Milan — 254
Đukić Momčilo — 254
Đukić Nikola — 254
Đukić Stojan — 254
Đurašinović Rajko — 254
Đurđević Dragan — 235, 254
Đurđević Mirko — 254
Đurić Blažo — 177
Đurić Gvozden — 254
Đurić Vladimir — 254
Đurić Đorđe — 97
Đurić Mladen — 254
Đurić Nemanja — 254
Đurić 2ivko — 254
Đukanović Milan — 42
Đukanović Vid — 42, 79
Đurić Mladen — 104
Egić Dušan — 221
Egić Milan — 42, 254

- Fabijan Martin — 254
 Falet Ankica — 254
 Fenjen Žarko — 255
 Filipović Božidar — 255
 Filipović Miodrag — 255
 Filipović Simo — 255
 Filipović Tihomir — 255
 Filipović Živojin — 255
 Forkapa Nikola — 91, «109, 152
 Frajtović Milutin — 255
 Fridl Zvonimir — 60
 Fušter Milan — 255

 Gaćeša Boro — 87
 Gačić Dušan — 255
 Gačić Ljuban — 255
 Gačić Mihajlo — 42, 87, 126
 Gajić Đuro — 255
 Gajić Milan — 86
 Gajić Oste — 255
 Gajić Petar — 255
 Gajić Hade Ronjgo — 19, 79,
     232
 Gajić Sava — 255
 Gajić Sreten — 255
 Gajić Tošo — 255
 Gaković Vaso — 255
 Garač Marko — 79, 255
 Garač Petar — 14
 Gašić Gvozden — 256
 Gavić Miletta — 256
 Gavrilović Milan — 256
 Gavranović Stevo — 256
 Gavranović Vlado — 256
 Glišić Mihajlo — 256
 Glumac Mile — 257
 Goljić Svetozar — 256
 Gojić Đuro — 87
 Gojković Živojin — 256
 Golubović Petar — 256
 Gostić Petar — 256
 Graorčević Vojislav — 256
 Grbić Brano — 256
 Grbić Mile — 256
 Grbić Stanko — 256
 Grčić Zivorad — 256
 Grlica Joka — 256
 Grnčević Dušan — 256
 Grozaj Zvonimir — 60
 Grujičić Bogoljub — 256
 Grujičić Rajko — 256

 Grujić Dušan — 235, 256
 Grujić Spasoje — 257
 Guškić Đoko — 257
 Gvozden Jelisije — 257
 Gvozden Krsto — 257
 Gvozden Ljubo — 257
 Gvozden Krsto — 104
 Gvozden Ljubo — 125
 Gvozdenović Mikan — 257
 Gvozdić Petar — 94

 Hadžić Ahmet — 257
 Hadžić Vida — 257
 Hardžanović Božidar — 257
 Halilić Ibro — 257
 Hitić Jovica — 257
 Hočevar Konrad — 60
 Horvat Andrija — 257
 Husanović Salih — 257

 Ibrahimpašić Mahmut Mašo —
     169, 203, 209, 215
 Ivanović Simo — 20
 Ivečić Anton — 188

 Jajčanin Ljubomir Bijeli — 231,
     236
 Jandrić Mirko — 259
 Jakovljević Simo — 257
 Janković Aleksandar — 257
 Janković Branko — 257
 Janković Luka — 257
 Janković Marko — 257
 Janković Milan — 257, 258
 Janković Milisav — 258
 Janjanin Marko — 258
 Janjetović Mladen — 258
 Janjetović Stevan — 41
 Janjić Milorad — 258
 Janjić Savo — 258
 Janjić Stevo — 258
 Jašarević Jašar — 258
 Jašić Vlatko — 258
 Jeftić Milan — 259
 Jejić Risto — 14
 Jelić Dobrosav — 259
 Jeličić Đuro — 259
 Jelić Sreten — 259
 Jelić Stevo — 259
 Jelisavac Aleksa — 83
 Jelisavić Aleksa — 259

- Jeremić Dušan — 260
 Jeremić Žarko — 260
 Jerić Mirko — 260
 Jevtić Branislav — 259
 Jevtić Jovan — 259
 Jezdimirović Dragutin — 260
 Jocić Života — 260
 Jokić Dušan — 259
 Jokić Marko — 259
 Jokić Života — 259
 Joković Jovo — 259
 Joković Života — 259
 Jordić Vladimir — 259
 Jotić Z. — 152, 192
 Josipović Borisav — 259
 Jovanković Vaso — 79
 Jovanović Đuro — 258
 Jovanović Jefto — 258
 Jovanović Ljubo — 258
 Jovanović Ljubiša — 258
 Jovanović Milan — 258, 260
 Jovanović Miloš — 258
 Jovanović Momčilo — 258
 Jovanović Stanko — 258
 Jovanović Vladimir — 258
 Jovanović Vasilije Vaso — 258
 Jondić Miroslav — 258
 Jović Borivoje — 259
 Jović Dužan — 259
 Jović Jovo — 259
 Jović Mihajlo — 259
 Joldaš Vlado — 259
 Jungić Marko — 93
 Jugović Milan — 260
 Jandrić Rajko — 260
 Jungić Živko — 260
 Jurinčić Niko — 169
- Kafedžić Malaga — 260
 Kajtus Vaso — 235, 260
 Kalaba Miloš — 260
 Kalezić Mirko — 67
 Kalinić Jovan — 260
 Kalinić Milan — 41
 Kantar Živko — 260
 Kanipamtijević Borivoje — 260
 Kapor Momir — 194
 Karabegović Osman — 16, 40
 Karan Marjan — 260
 Karić Žarko — 260
 Kasagić Boško — 260
- Kasagić Simo — 260
 Katić Janko — 261
 Katić Miloš — 261
 Katić Milovan — 261
 Katineli Artur — 60
 Kaurin Mikan — 261
 Kecman Vid — 261
 Keković Marko — 261
 Kerić Savo — 261
 Kesić Mile — 261
 Kesić Radovan — 261
 Kirhner (poručnik) — 152
 Kluz Franjo — 24
 Knežević Dragan — 41, 87, 105
 Knežević Đuro — 261
 Knežević Ljuban — 261
 Knežević Milan — 87, 261
 Knežević Momir — 261
 Knežević Nikola — 79, 261
 Knežević Relja — 261
 Knežević Savo — 261
 Kojić Miloš — 261
 Kojić Simo — 261
 Kojić Vico — 235, 262
 Kokrlja Stevan — 262
 Kolundžija Dušan — 153
 Komusar Zdravko — 262
 Konculić Savo — 262
 Končar Mitar — 262
 Kondić Rade — 42, 87, 108, 126,
     177, 194, 200, 215, 262
 Kopren Đorđe — 262
 Koragić Marko — 262
 Korajićić Milovan — 262
 Kokotović Dušan — 262
 Koralj Stevo — 262
 Kormanović Ostoja — 14
 Kos Radoje — 51, 262
 Košić Stojan — 262
 Kosovec Josip — 236
 Kostadinović Dušan — 214, 219
 Kostić Stojan — 46
 Kostić Života — 262
 Kotaraš Bogdan — 262
 Kotur Đuro — 138, 262
 Kotur Miloš — 262
 Kotur Simo — 238
 Kotur Vlado — 262
 Kovačević Bogoljub — 262
 Kovačević Borivoje — 262

- Kovačević Brano — 42
 Kovačević Milivoje — 263
 Kovačević Petar Saula — 14
 Kovačević Slavko — 263
 Kovačević Vladimir — 263
 Kovrtlija Ilija — 263
 Krajinović Milutin — 263
 Kreća Alekса — 263
 Kreća Bogdan — 263
 Kreća Milan — 263
 Kreća Slavko — 263
 Krpčić Vitorin — 263
 Kršmanović Nedeljko — 263
 Krneta Cedomir — 79, 263
 Krneta Savo — 220, 263
 Krnić Svetislav — 263
 Krnjajić Marinko — 87, 172
 Krstić Milan — 263
 Krstić Zivan — 263
 Kruško Nasif — 263
 Kulenović Skender — 35
 Kulić Lazar — 263
 Kulić Pajo — 263
 Kulundžija Dušan — 263
 Kuloklj Branko — 264
 Kumuš Jan — 165, 172
 Kusić Ljubo — 264
 Kuzmanović Dragomir — 264
 Kuzmanović Veljko — 264
 Kuzmanović Zivko — 264

 Lacković Božidar — 264
 Ladana Eugen — 264
 Lajšić Žarko — 264
 Lakić Branko — 264
 Lankas Josip — 60
 Latinčić Dušan — 266
 Latinčić Milutin — 264
 Latinčić Savo — 264
 Latinčić Veljko — 264
 Latinović Duro — 264
 Latinović Nikola — 264
 Lazarević Božidar — 264
 Lazarević Obrad — 264
 Lazarević Stojan — 264
 Lazić Bogdan — 264
 Lazić Dragutin — 264
 Lazić Dušan — 265
 Lazić Đorđe — 265
 Lazić Ilija — 265
 Lazić Lazo — 86

 Lazić Petar — 265
 Lazić Vukašin — 265
 Ledinek Miloš — 101
 Lenić Rade — 265
 Lepir Nikola — 177, 265
 Lepir Slavko — 265
 Lećina Milorad — 265
 Lipić Mihajlo — 265
 Lisac Stevo — 265
 Lotinja Vaso — 265
 Lugonjić Milenko — 265
 Lujić Mladen — 265
 Lukić Dragan — 265
 Lukić Mile — 265
 Lukić Mileva — 265
 Lukić Petar — 265
 Lukić Rade — 265
 Lukić Stanko — 265

 Ljubičić Đuro — 127

 Macura Filip — 266
 Mačak Dragan — 266
 Mačak Gojko Čaruga — 129
 Mačak Mirko — 41, 133, 266
 Mačekić Munib — 266
 Madašević Ranko — 266
 Magdić Tereza — 266
 Maglajlić Sakib — 266
 Majstorović Ceda — 266
 Makivić Slavoljub — 97
 Maksimović Dragoljub — 266
 Maksimović Maksim — 266
 Maksimović Milan — 266
 Maksimović Petar — 266
 Malbašić Žarko — 266
 Malešević Dragutin — 266
 Malašević Milorad — 266
 Malešević Miloš — 266
 Malić Ilija — 139, 140
 Malić Petar — 266
 Malinić Pane — 267
 Malkić Savo — 267
 Mandić Leposava — 267
 Mandić Miloš — 267
 Mandić Pavle — 267
 Mandić Vitomir — 60
 Manojlović Dragiša — 267
 Manojlović Manojlo — 267
 Manojlović Milenko — 267
 Manjenčić Branislav — 267

- Manjenčić Miodrag — 267
 Manjenčić Savo — 267
 Marčetić Vukašin — 91, 94, 95, 98
 Maričić Lazar — 267
 Marić Anda — 267
 Marić Jovo — 267
 Marić Mihailo — 267
 Marić Zivko — 267
 Marin Dragan — 41
 Marin Jovan — 267
 Marin Mihajlo — 51
 Marin Mile — 267
 Marin Pavao — 41
 Marinković Gojko — 86
 Marinković Mlado — 267
 Marjanović Joco — 7, 42, 67, 77, 121, 129, 165
 Marinković Zivorad — 268
 Marjanović Mihailo — 268
 Marjanović Miloš — 110, 268
 Marušić Ivica Ratko — 24
 Marjanović Savo — 268
 Marković Bogosav — 268
 Marković Dragomir — 268
 Marković Miodrag — 268
 Martin Slavko — 65
 Marušić Ivica Ratko — 20
 Mašić Uglješa — 268
 Matić Bogosav — 268
 Matić Božidar — 268
 Matić Dragiša — 268
 Matić Luka — 268
 Matić Stojan — 268
 Matić Zlatibor — 268
 Matijaš Dušan — 181, 184,
 Matijaš Stevo — 268
 Matijašević Rade — 268
 Matovina Lovro — 60
 Mažar Drago — 86, 101
 Mažar Josip Soša — 35, 41, 45, 52, 53, 118, 223, 266
 Mećava Petar — 42, 77, 223, 268
 Medić Miloš — 268
 Meded Branko — 51, 268
 Meded Vlado — 269
 Meded Rade — 269
 Melkić Ahmet — 269
 Mićić Radojko — 269
 Midžić Esad — 20
 Mihailović Dragoljub Draža — 90, 91, 160, 194, 195
 Mihajlović Bojan — 269
 Mihajlović Lazar — 269
 Mihajlović Milorad — 269
 Mihajlović Predrag — 269
 Mihajlović Radomir — 269
 Mihavec Lazar — 269
 Mijatović Milan — 269
 Mijatović Milorad — 269
 Mika Gavro — 269
 Mikić Mićo — 269
 Mikić Stojan — 269
 Mikić Zivorad — 269
 Miladić Leposava — 269
 Miladinović Đorđe — 270
 Milanović Radovan — 269, 270
 Milanović Svetozar — 269
 Milašin Dragan — 86, 162
 Milašinović Dragutin — 270
 Miletic Branislav — 270
 Miletic Ostoja — 270
 Milić Đuro — 270
 Milinić Zivko — 270
 Milinković Ljubica — 270
 Milinović Đuro — 42
 Milašin Dragan — 162
 Milojević Božo — 97
 Miloša vijeće Zivan — 270
 Milošević Petar — 270
 Milošević Slavko — 270
 Milošević Savo — 270
 Milašinović Veljko — 270
 Milovanović Trifun — 270
 Milovanović Zivan — 270
 Miljanović Ostoja — 41, 79, 270
 Miljanović Lazo — 270
 Miljević Teodor — 270
 Mirčetić Mirko — 141, 270
 Mirković Milan — 270
 Misajčić Savo — 271
 Mirković Milorad — 271
 Mirković Miodrag — 271
 Mirković Stanislav — 271
 Misirača Dušan — 40, 41, 78, 86
 Mišić Jovan — 94
 Mišković Spasoje — 271
 Mišković Veljko — 271
 Mišljenović Jovo Pop — 126, 220, 271
 Mitić Mihajlo — 271

- Mitić Vojin — 271
 Mitraković Petar — 271
 Mitraković Vlado — 271
 Mitrašinović Rajko — 271
 Mitrović Desimir — 271
 Mitrović Dragomir — 271
 Mitrović Dušan — 271
 Mitrović Ljubiša — 271
 Mitrović Pero — 271
 Mitrović Vaso — 271
 Mojsilović Obrad — 271
 Mrda Uroš — 272
 Mudrinić Dušan — 272
 Munjiza Đoko — 272
 Muratović Ramo — 272
 Mutić Ostoja — 177, 272
- Nad Košta — 23
 Nagradić Mirko — 272
 Nagradić Petar — 272
 Nagradić Savo — 272
 Nedeljković Milisav — 272
 Nestorov Svetozar — 272
 Nešić Dobrivoje — 272
 Nešić Dragoljub — 272
 Nešić Rade — 272
 Nikodinović Dragutin — 272
 Nikolić Aleksandar — 272
 Nikolić Dragić — 272
 Nikolić Đurad — 272
 Nikolić Milovan — 272
 Nikolić Miodrag — 272
 Nikolić Ratko — 273
 Nikolić Vitomir — 273
 Nikolić Vučašin — 273
 Nikolić Života — 273
 Nilidin Mitar — 273
 Ninić Zivko — 273
 Nišić Petar — 273
 Novaković Ilija — 273
 Novaković Lazar — 273
 Novaković Momčilo — 273
 Novaković Stanko — 273
 Novaković Uroš — 273
 Nježić Rada — 273
- Obradović Dušan — 273
 Obradović Mlađa — 105
 Odžić Svetolik — 273
 Omerbašić Hazim — 273
 Orović Savo — 177
- Oroz Danilo — 273
 Ostojić Tedo — 97
 Osmokrović Milutin — 273
- Pajić Andrija — 273
 Pajićić Milisav — 273
 Pajković Miloš — 177, 221
 Panić Miodrag — 274
 Panić Zivan — 274
 Pašić Adii — 274
 Pašić Milisav — 274
 Pavić Đurđe — 101
 Panković Mladen — 79, 274
 Pavković Siniša — 274
 Pavlović Cedo — 274
 Pavlović Milorad — 274
 Pavlović Zivko — 274
 Pećelje Milan — 274
 Pećelje Zivko — 274
 Pećanac Mihajlo — 79, 274
 Pejčić Sreten — 274
 Pekić Milan — 274
 Pekić Milutin — 274
 Pekić Mirko — 41, 86
 Pekić Slavko — 87
 Perkan Vranješ — 126
 Perković Stevo — 274
 Perović Danica — 86
 Perović Mišo — 235, 274
 Pešić Boško — 274
 Pešić Vaso — 274
 Petković Borisav — 275
 Petković Stojan — 275
 Petrović Anda — 275
 Petrović Bogoljub — 275
 Petrović Milan — 275
 Petrović Milivoje — 275
 Petrović Milisav — 275
 Petrović Nedeljko — 275
 Petrović Pejo — 275
 Petrović Petar Pecija — 13, 14, 87
 Petrović Prodan — 275
 Petrović Sava — 51, 275
 Petrović Sreten — 275
 Petrović Vaso — 42
 Petrović Zivan — 275
 Petrović Zivojin — 275
 Pilipović Dragan — 41, 78, 275
 Pilipović Milan — 275
 Pilipović Mirko — 275

- Pjanić Marko — 275
 Pjetlović Svetozar — 275
 Polovina Dmitar — 159
 Poljanac Branko — 55
 Popović Aleksandar — 276
 Popović Aleksandar — 276
 Popović Mićo — 276
 Popović Miloš — 121, 142
 Popović Mirko — 276
 Popović Radomir — 276
 Popović Stevo — 156, 171, 276
 Popović Vladislav — 276
 Pralica Lazo — 276
 Pralica Ostoja — 276
 Predojević Ljuban — 276
 Pritajalo Petar — 276
 Prlić Miloško — 276
 Prlić Života — 276
 Prosić Jovo — 177
 Prnjatović Petar — 276
 P->-odanović Ljubo — 276
 Prokić Mihajlo — 276
 Prošić Jovo — 276
 Pršor Novak — 276
 Pržić Rade — 276
 Pucar Duro Stari — 20
 Puđa Marko — 276
 Puljarević Mile — 277
 Pupavac Stojan — 277
 Purišić Ivan — 277
 Puzigaća Mile — 87
- Raca Bosa — 277
 Raca Slavko — 277
 Račić Sreten — 278
 Radaković Boško — 277
 Radaković Ilija — 277
 Radaković Rade — 277
 Radić Rade — 94, 97, 108, 164
 Radić Luka — 97, 98, 103
 Radivojević Ljubo — 277
 Radivojević Rajko — 277
 Radojčić Steva — 225, 277
 Radonjić Dušan — 277
 Radovanović Antun — 277
 Radovanović Miloš — 277
 Radović Borivoje — 277
 Radović Branko — 277
 Radosavljević Mihajlo — 277
 Radulović Dušan — 51, 277
 Radulović Jelisije — 278
- Radulović Lazar — 278
 Radžanović Branko — 278
 Rajić Milovan — 278
 Rajlić Dušan — 278
 Rakić Božidar — 278
 Rakjé Boško — 278
 Rakić Stanoje — 278
 Raković Branko — 278
 Randić Momčilo — 278
 Renilović Rade — 42, 236
 Railić Radan — 121
 Rajilić Dušan — 42
 Resan Dragoljub Ciko — 86, 105
 Rašić Milorad — 278
 Rašković Sretko — 278
 Rašković Stevo — 278
 Ratković Zivko — 278
 Rataj Emil — 93
 Rauš Rade — 278
 Rendulić Nikola — 278
 Rener Božidar — 278
 Repajić Dragoje — 278
 Ribar Ivan — 70
 Ristov (major) — 153
 Risojević Mikan — 279
 Risojević Ostoja — 279
 Rizan Milan — 278
 Rodić Ljupko — 279
 Rodić Sreten — 279
 Roje Karlo — 91
 Rokvić Krsto — 279
 Rolović Svetozar — 279
 Romić Milan — 279
 Ržeak Alfred dr — 41
- Sabijak Vitomir — 279
 Salalić Mićo — 279
 Salalić Milan — 279
 Salanović Salić — 279
 Salatović Stanko — 279
 Samac Tomo — 279
 Saničanin Zdravko Braco — 105, 236
 Sarčević Ilija — 172
 Savanović Milan — 279
 Savanović Petar — 94
 Sandić Vojislav — 279
 Sarić Đuro — 279
 Sarajlić Jovo — 280
 Savić Borivoje — 279

- Savić Dušan — 279
 Savie Mladen — 279
 Savić Milisav — 283
 Savić Sava — 97
 Savatović Slobodan — 280
 Savkić Radisav — 280
 Savković Mirko — 280
 Sefi Esad — 283
 Sekić Radomir — 280
 Sembre Nikola — 280
 Semiz Košta — 42, 280
 Sekulić Branko — 280
 Sević Ljubomir — 177
 Sikanić Branislav — 280
 Simatović Boško — 280
 Simić Budimir — 280
 Simić Dušan — 280
 Simić Milan — 280
 Simić Milorad — 280
 Simeunović Dušan — 280
 Sitić Ivica — 280
 Sivački Zivan — 280
 Skenderija Vitomir — 280
 Skokić Dragoljub — 280
 Skrobac Dušan — 280
 Skrobonja Vitomir — 177, 281
 Slavković Boško — 281
 Slijepac Vaso — 16
 Slijepac Vlado — 281
 Sljepanović Krsto — 281
 Slijepčević Mirko — 281
 Sokić Aleksandar — 281
 Spasojević Nedeljko — 281
 Spasojević Slavko — 281
 Spasojević Tihomir — 281
 Srđanović Milovan — 281
 Srđanović Svetislav — 281
 Srdić Branko — 281
 Srdić Dušan — 235, 281
 Srdić Savo — 281
 Stakić Stevo — 282
 Stamenić Božidar — 281
 Stamenić Milisav — 281
 Stančić Milan — 281
 Stanetić Cedo — 281
 Stanić Jelisije — 281
 Stanić Milenko — 281
 Stanić Mirko — 87, 156, 282
 Stanić Mitar — 282
 Stanić Mlado — 42
 Stanić Teodor — 282
 Stanisljević Vladimir — 282
 Stanković Gostimir — 94
 Stanojević Branko — 282
 Stanojević Dušan — 282
 Stanojević Života — 282
 Starčević Gojko — 51, 282
 Stary Josip — 192
 Stefanović Drago Braco — 221, 236
 Stefanović Predrag — 282
 Stefanović Vitomir — 282
 Stefanović Vojislav — 282
 Stefković Vojin — 282
 Stegić Vaskrsije — 282
 Stepanović Kapija — 282
 Stepanović Vlastimir — 282
 Stepić Radojica — 282
 Stevanović Stojadin — 182
 Stević Milan — 235, 282
 Stijak Janko — 282
 Stojaković Đorđe — 283
 Stojaković Miloš — 283
 Stojaković Ostoja — 283
 Stojaković Trifun — 283
 Stojaković Veljko — 41, 53, 86, 144
 Stojanović Dragan — 283
 Stojanović Mitar — 87, 126, 283
 Stojanović dr Mladen — 22, 24, 89, 90, 93, 167
 Stojanović Momčilo — 283
 Stojanović Petar — 283
 Stojanović Petar — 283
 Stojnić Dragutin — 283
 Stojnić Simo — 283
 Storebra Miloš — 219
 Strika Ostoja — 283
 Subotić Sredoje — 283
 Sušević Jovo — 283
 Suzić Stevo — 283
 Sainović Salih — 283
 Sainović Ljubomir — 283
 Sehić Mehmed — 283
 Sević Ljubomir — 86, 159, 175
 Sević Mirko — 284
 Sevrljuga Mihajlo — 284
 Siljak Miloš — 284
 Siljak Mirko — 41, 87, 145, 221, 236

- Siljegović Anda — 284
 Siljegović Boško — 41, 52
 Siljegović Gojko — 42, 87
 Siljegović Miloš — 41, 52, 78,
     177, 236
Sipka Ranko — 75, 76, 78, 86,
     136, 142, 153, 165, 177, 190,
     194, 215, 223, 284
Skondrić Ljuban — 104, 284
Skorić Stevo — 284
Sljokavica Milan — 235
Smitran Đurad — 284
Smolja Gojko — 284
Sobić Slavko — 284
Sobot Simo — 284
Sobot Simo — 284
Sobot Vlado — 284
Sogor Lazar — 284
Spanović Tomica — 42, 79, 284
Stai (general njem. borb. gruppe »Zapadna Bosna«) — 28
Steković Mirko — 153, 284
Subašić Husein — 284
Suman Milan — 51, 284
Surlan Milan — 284
- Tadić Aleksandar — 285
 Tadić Radoje — 87, 125, 285
 Tanasković Miodrag — 285
 Teodosijević Dušan — 285
 Tešanović Lazo — 90, 91, 94, 96,
     107
 Tešanović Nikola — 285
 Tešić Boško — 285
 Tešić Maksim — 94
 Tešić Milorad — 285
 Timarac Jovo — 285
 Timarac Milan — 285
 Timarac Sretko — 285
 Tmiša Nikola — 285
 Todorović Dragan — 285
 Todorović Mladen — 285
 Tomaš Marko — 285
 Tomić Blagoje — 285
 Tomić Ivan — 185
 Tomić Nebojša — 285
 Tomić Stanoje — 285
 Topalović Svetozar — 285
 Torbica Marko — 285
 Toroman Dragoljub — 285
- Toroman Dragomir — 51, 104,
     286
 Toroman Jovo — 286
 Toroman Rajko — 219
 Tošić Simo — 14
 Trbojević Ostoja — 286
 Trebešanin Jovan — 286
 Tripković Drago — 286
 Tripković Mirko — 286
 Trišić Blagoje — 286
 Trivić Milutin — 286
 Trivić Vukan — 286
 Trivunčić Mitar — 152
 Trkulja Mile — 286
 Trmošljanin Petar — 286
 Trninić Ljuban — 79, 286
 Trninić Mirko — 186
 Trninić Rade — 286
 Trtica Stevo — 41, 86, 286
 Trubarac Branko — 286
 Trubarac Rajko — 286
 Tubić Mirko — 235, 286
 Tubok Stojan — 97
 Turkić Mehmed — 286
 Turudija Cedo — 287
 Turudija Mićo — 287
- Ugrica Rajko — 287
 Uletović Dosta — 287
 Uremović Konstantin — 93
 Uzorac Mirko — 287
 Uzorac Radomir — 287
 Utješinović Dušan — 41
- Varićak Leposava — 287
 Vasić Aleksandar — 287
 Vasić Branko — 287
 Vasić D. Branko — 287
 Vasić Dobrivoje — Mf
 Vasić Dušan — 287 \ \\\
 Vasić Milan — 156, 287
 Vasić Života — 287
 Vasiljević Milutin — 287
 Vasiljević Svetozar — 287
 Vasiljević Velizar — 287
 Vasković Srpko — 287
 Velimirović Mladen — 287
 Veselinović Nikola — 125, 287
 Vićentijević Mihajlo — 290
 Vidaković Petar — 288

- Vidić Mirko — 288
 Vidović Dušan — 288
 Vidović Flosijan — 87, 105
 Vidović Milorad — 288
 Vignjević Branko — 42
 Vila Mladan — 177, 288
 Vlajić Zivko — 288
 Vajić Milan — 288
 Vajić Zivko — 288
 Vojnović Momčilo — 288
 Vojnović Petar — 288
 Vojvodić Petar — 79
 Volk Franjo — 60
 Vranić Jovo — 133
 Vranić Milan — 288
 Vranić Mirko — 221
 Vranješ Milan — 125, 288
 Vranješ Perkan — 288
 Vranješević Slavoljub — 160,
     161, 163, 164, 195
 Vrban Cvetko — 288
 Vrebac Dragica — 288
 Vrhovac Jovan — 288
 Vrhovac Luka — 116
 Vrhovac Stevo — 288
 Vučen Ratko — 288
 Vučenović Đorđe — 42, 87, 105,
     159
 Vučetić Pantelija — 288
 Vučićević Mihajlo — 289
 Vučićević Vaso — 236
 Vučinić Milutin — 288
 Vujanović Dušan — 289
 Vujanović Mićo — 289
 Vujanović Milan — 289
 Vujanović Slavko — 289
 Vujić Dragoljub — 289
 Vujić Veselin — 289
 Vujović Čoće Ratko — 41, 53
 Vukadinović Ilija — 289
 Vukajlović Veljko — 289
 Vukanović Veljko — 289
 Vukić Boško — 289
 Vukićević Petko — 289
 Vukmanović Dušan — 289
 Vukmanović Milenko — 289
 Vukmirović Milorad — 235, 289
 Vukmirica Branko — 289
 Vukmirica Rajko — 289
 Vukota Đorđe — 289
 Vukosavljević Miodrag — 289
 Vuković Dragan — 290
 Vuković Dragutin — 290
 Vuković Gojko — 289
 Vuković Jovanka — 290
 Vuković Ljubomir — 290
 Vuković Milan — 290
 Vuković Mirko — 79, 290
 Vuković Mladen — 79, 290
 Vuletić Žarko — 290
 Zarić Zivko — 290
 Zdravković Božidar — 290
 Zgonjanin Žarko — 41, 52, 78,
     86
 Zec Branko — 220, 290
 Zec Krsto — 290
 Zec Miloš — 290
 Zec Pane — 290
 Zlatarski Jovan — 290
 Zlobec Mario — 23, 24
 Zlojutro Vid — 147
 Zmijanac Branko — 290
 Zobić Milan — 97
 Zorić Velimir — 290
 Zrnić Slavko — 172
 Zvijerac Božo — 147, 215
 Zvizdić Ibro — 175
 Zvonar Dragomir — 290
 Zabić Sakib — 291
 Zeželj Ostoja — 86, 104, 291
 Zivanović Živan — 291
 Zivnijević Vlado — 291
 Zivković Radomir — 291
 Zmirić Milan — 291
 Zuić Mladen — 291

JEDINICE

- Armije
NOVJ:
— 1-va — 234, 239
- Neprijateljske nemačke:
— 2. oklopna — 126, 131—133, 135, 150, 153, 154
- Bataljoni
NOVJ (samostalni):
— 1. krajiski proleterski —
— 1—2 KNOP odreda »Mladen Stojanović« — 45
— 3. — 5. krajiske brigade — 77
— Krajiski proleterski — 92
— Manjački 4. odred — 19
— Prnjavorški — 92
— Proleterski Bosanske kraje — 20
— Sanski — 19
— Udarni — 30, 34, 93
— Udarni portivčetnički — 20
- Neprijateljski Bataljoni (bojne)
ustaško-domobranske:
— 1.-va 3. gorskog zdruga — 60
— 1.-va 1. zdruga 1. divizije — 30
— 1.-va jurišna — 54, 59
— 1.-va Petrinjske brigade — 54
— 1.-va 1. pješačke pukovnije — 54, 57
— 2.-ga 1. domobranskog lovačkog puka — 105, 106
— 2.-ga 2. gorskog zdruga — 30
— 2.-ga 3. gorskog zdruga — 58
- 2. bojna 4. lovačke pukovnije — 184, 186
— 2.-ga 5. pješadijskog puka — 54
— 2. bojna 6.- lovačke pukovnije — 177
— 3.-ča 3. gorskog zdruga — 60
— 3.-ča 4. gorskog zdruga — 30
— 4.-ta 3. gorskog zdruga — 58
— 6. ustaška (bojna) — 55, 57
— 8.-ma ustaška — 54
— 18.-ti ustaški — 54
— »Domdo« bataljon »Banja Luka« — 54
— Ferizbegovićev — 170, 172, 188
— Ustaški pripremni »Banja Luka« — 54, 57
— ustaš. bojna »Šimić«
Brigade
NOVJ:
— 1. krajiska udarna — 5, 24, 27, 30, 34, 49, 51, 59, 63, 117
— 1. proleterska — 162, 163, 225
— 2. hrvatska — 49
— 2. krajiska udarna — 5, 34, 40, 49, 51, 52, 55, 58, 59, 69, 70, 72—74, 77, 107, 108, 112, 116, 120, 124, 128
— 3. krajiska — 49, 51, 149
— 3. lička proleterska — 149
— 5. krajiska (kozarska) udarna — 5, B. 19, 33, 35, 38—45, 47, 48—52, 54, 56, 58—78, 80, 81, 84—87, 89, 93, 98—101, 103—111, 115—117, 119—129,

- 131—133, 135—139, 140—149, 151—173, 176, 177, 179, 181, 182, 184—190, 192—240, 243, 286, 291
- 5. srpska udarna — 228
- 6. krajiška udarna — 49—52, 55, 59, 73—75, 77, 84
- 6. vojvođanska udarna — 213
- 8. hrvatska — 49, 51
- 8. krajiška udarna — 51, 73, 74, 77
- 9. krajiška udarna »Simo Šolaja« — 71, 144
- 11. krajiška udarna — 5, 102
- 12. krajiška udarna — 5, 6, 42, 77, 100, 107, 124—127, 131—135, 138, 149, 158, 180, 181, 189, 194, 198—207, 213, 225, 234, 235
- 12. slavonska — 149, 162
- 13. proleterska — 229
- 14. srednjobosanska — 135, 136, 149, 162, 172, 181, 184—186, 189, 194
- 18. hrvatska — 186
- 18. istočnobosanska — 184, 185, 189, 194
- 20. krajiška udarna — 5
- Neprijateljske četničke
  - 3-ća »Kočić« Drenovićevog korpusa — 138, 139, 152
  - Jošavička — 162, 164
  - Crnovrška — 138
  - Kosmajска — 206
  - Ljubička — 128, 139, 140, 152, 161, 186
  - »Motajička« — 121, 162, 164
  - Tешlička — 170, 192
  - »Župska« — 121, 138, 162, 164
- Ustaško-domobranske :
  - 1. lovačka — 185, 188
  - 2. gorska — 30
  - 3-ća brdska — 26, 54, 58—61, 63, 74
  - 4-ta brdska — 26, 30
  - 4. lovačka NDH — 154
  - 4. posadna — 174
  - 6. posadna Ferizbegovićeva bojna — 180, 184, 188
  - 10-posadna — 201
  - Banjalučko domobranska — 36, 54, 58, 82, 97
  - Petrinjska — 54
  - nemačke:
    - 1. brdska — 212
    - 2. brigada 1. kozacke konjičke divizije — 145
  - Čete
    - NOVJ (samostalne):
      - 1. prijedorska — 16
      - 2. dubička — 16
      - 3. karanska — 16
      - Banijska proleterska — 23
      - Buletička — 92
      - Crnovrška — 91
      - Kozaračka-proleterska — 20, 92
      - Pionirska — 91
    - Neprijateljske ustaške:
      - 1-va ustaškog pripremnog bataljona Banja Luka — 54
    - Divizije
      - NOVJ:
        - 1. proleterska udarna — 155, 158, 192
        - 2. proleterska udarna — 63
        - 4-ta krajiška — 52, 53, 55, 56, 58, 61, 63—65, 69—77, 80, 82, 84, 89, 99, 100
        - 5-ta krajiška — 63, 72, 229
        - 6. lička proleterska — 198, 199, 210, 228, 235
        - 10. (Bosanska) — 192
        - 11. krajiška — 6, 41, 100, 117, 118, 121, 122, 124, 127—129, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 145, 147, 149, 150, 155, 157—159, 161—172, 177, 179, 180, 181, 185—190, 192—194, 196—207, 210, 211, 214—225, 227—236, 238, 239
        - 12. krajiška — 98, 100, 106, 107, 109, 114-T-11.7 — od 19. 8. 1943. preimenovana je u 11. krajišku diviziju
        - 16. vojvođanska — 210, 220
        - 17. (istočno-bosanska) — 235

- 21. srpska — 227
- 53. (srednjobosanska) — 6, 194
- Neprijateljske
  - ustaško-domobranske:
    - 1. brdska — 26—28
    - 1. gorska — 30
    - 4. pješadijska domobraska — 106
  - nemačke:
    - 7-ma SS »Princ Eugen« — 26, 77, 197
    - 13. SS »Handžar« — 193, 200, 201
    - 114. lovačka (ranije 714. pješadijska) — 85, 104
    - 187. rezervna (kasnije 42. lovačka) — 74
    - 369. legionarska — 73, 74, 76
    - 373. legionarska »Tigar« — 153
    - 704. pešadijska (kasnije 104. lovačka) — 26
    - 714. pešadijska (kasnije 114. lovačka) — 26, 45, 58
    - 717. pešadijska (kasnije 117. lovačka) — 26, 73, 74
    - 718. pešadijska (kasnije 118. lovačka) — 20, 26
- Divizioni
- Neprijateljski
  - ustaško-domobranske:
    - 8. artiljerijski — 23, 54
    - 4. artiljerijski — 54
  - Grupe neprijateljske
    - njemačka F — 201
  - Korpusi
  - NOVJ:
    - 1. bosanski — 53—57, 61, 63—65, 69, 70, 72, 73, 75—77, 80, 84, 100, 105, 108, 109, 123
    - 1. proleterski udarni — 222—225, 227
    - 2. bosanski udarni — 100, 108, 109, 205
    - 3-ći — 193, 194, 197, 199
    - 5. udarni — 41, 149, 162, 175, 178, 184, 185—187, 192, 193
    - 12. udarni — 203—207, 211, 213, 214, 217—219, 222
- Neprijateljski četnički:
  - Srednjobosanski četnički — 167, 186
  - Majevički — 200
- domobranksi:
  - 1-vi domobranksi — 61
  - 2-gi domobranksi — 54, 57, 65
- nemački:
  - 15. njemački armijski brdski — 126, 131—133, 135, 150, 153—155
  - 69. nemački rezervni — 145
- Komande
  - neprijateljske:
    - četničke:
      - Vrhovna četnička komanda — 200
      - borbena »Zapadna Bosna« — 28, 31, 161, 163, 194
    - nemačke:
      - Oružanih snaga »Slovenija — Dalmacija« — 84
  - Odredi
  - NOVJ:
    - 1. krajiški (Grmečki) — 23, 32
    - 2. krajiški (Kozarski, docnije »Mladen Stojanović« — 5, 16—29, 34, 36—40, 44—46, 48, 92, 93
    - Banjalučki — 100, 107, 135
    - Kozarački — 10—102
    - Mačvanski — 202, 207
    - Prnjavorški — 116, 120, 127, 128, 134, 135
    - Tesličko-tešanjski partizanski — 156, 159
- Neprijateljski četnički
  - »Borje« — 94
  - Manjački — 94
  - Ozrenški — 202
  - »Trebava« — 95
- Operativne zone
- NOV i POJ:
  - 3-ća NOV i PO Slavonije — 39, 40, 43
- Oružane snage
- Savezničke:

- Crvena armija — 49, 145, 162, 208
- Pukovi
- Neprijateljski
- Ustaško-domobranci:
- 1. domobranci lovački — 105, 106
  - 1-vi pješadijski — 54
  - 2-gi — 23, 26
  - 3. oružnički — 168
  - 3. žandarmerijski — 26
  - 4. lovačka pukovnija — 123, 173, 174, 177, 178, 180, 182, 184—186, 187, 190, 193
  - 5-ti pješadijski — 26, 54
  - 6. lovačka pukovnija — 172, 176, 177, 188, 192
  - 10. domobranci pješadijski — 23, 54
  - 11-ti — 23, 26, 65
  - 12-ti pješadijski — 26, 58, 59
- nemački:
- 13-ti 7. SS »Princ Eugen« divizije — 197, 201
  - 28-mi 13. SS divizije — 201
  - 92. motorizovani — 154
  - 370-ti — 369 divizije — 73, 74
  - 383-ći 373. grenadirske divizije — 153
  - 901. oklopno-grenadirski školski — 154
  - 969-ti — 369. njemačke divizije — 76
  - 721-vi 114. lovačke divizije — 104
  - 737-mi 717. divizije — 73, 74
  - 741-vi — 114. lovačke divizije — 104
  - »Brandenburg« — 212
- Štabovi
- NOV i POJ:
- Glavni štabovi:
- za Bosnu i Hercegovinu — 19
  - za Hrvatsku — 38, 59
- Operativni štabovi:
- za Bosansku krajinu — 19, 23, 24, 32, 34, 37—40, 43, 44, 46—49, 55, 89
- III. operativne zone u Hrvatskoj — 40
- III. operativne zone u Sloveniji — 39
- Vrhovni štab:
- Vrhovni NOV I POJ — 32, 39, 40, 47, 48, 51, 52, 57, 58, 63, 64, 69, 77, 80, 84, 100, 105, 117, 123, 127, 138, 158, 165, 178, 187, 192, 193, 198, 199, 216
- Vojne ustanove
- Neprijateljske ofanzive i operacije:
- IV ofanziva — 19, 72, 78
  - V ofanziva — 213
  - VI ofanziva — 147, 149, 165
- Ostali pojmovi
- Komiteti:
- CK KP Jugoslavije — 80—81, 148, 195, 196
- Oblasni komiteti KPJ za:
- Bosansku krajinu — 76, 80, 81, 86, 102, 143
- Okružni komiteti KPJ za:
- Kozaru (nosio i naziv: OK KPJ za teritoriju 2. krajiškog NOP odreda i za Prijedor, Bos. Novi, Bos. Dubicu i Bos. Gradišku) — 40, 76, 80, 81, 92, 102, 162
  - Banju Luku — 146
- Pokrajinski komiteti KPJ za:
- Bosnu i Hercegovinu — 143
- Sreski NOO za Kozaru — 80
- Ostali pojmovi
- Oktobarska socijalistička revolucija — 48
- I Zasedanje AVNOJ-a — 32, 51
- Ustanove i pojmovi
- Neprijateljski
- ustaško-domobranci
- Ministarstvo oruž. snaga NDH — 169, 175, 190, 198, 201
  - 2. zborno područje NDH — 174, 182, 185, 186—192, 201

S A D R Ž A J

	Strana
UMJESTO PREDGOVORA	5
UVOD	9
 Prva glava	
FORMIRANJE BRIGADE	34
 Druga glava	
DEJSTVA BRIGADE NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE	43
 Treća glava	
PRILIKE U CENTRALNOJ BOSNI PRIJE DOLASKA KOZARAČICE BRIGADE I OSTALIH JEDINICA DIVIZIJE NA TAJ TEREN	5. 11. 89
 Četvrta glava	
PRELAZAK 5. KRAJIŠKE (KOZARAČKE) BRIGADE PREKO r. VRBASA I BORBE U CENTRALNOJ BOSNI	99
Napad na Derventu	180
Napad na Teslić	187
Pripreme 5. brigade za pokret u istočnu Bosnu i Srbiju	193
 Peta glava	
U ISTOČNOJ BOSNI	197
 Šesta glava	
PREKO DRINE U SRBIJU	203
 Sedma glava	
NA SREMSKOM FRONTU	217
 Osma glava	
U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE ZEMLJE	233
SPISAK PŪGIÑULIH BOÐACA ČRUKOVODILACA	243
REGISTAR	297

Na osnovu mišljenja Republičkog sekretarijata za kulturu
br. 413-46/73-02 od 25. II 1973. godine knjiga je oslobođena poreza
na promet.

Štampa: Grafičko preduzeće „Prosveta“, Đ. Đakovića 21, Beograd

BORBENI PUT 5.
KOZARAČKE

